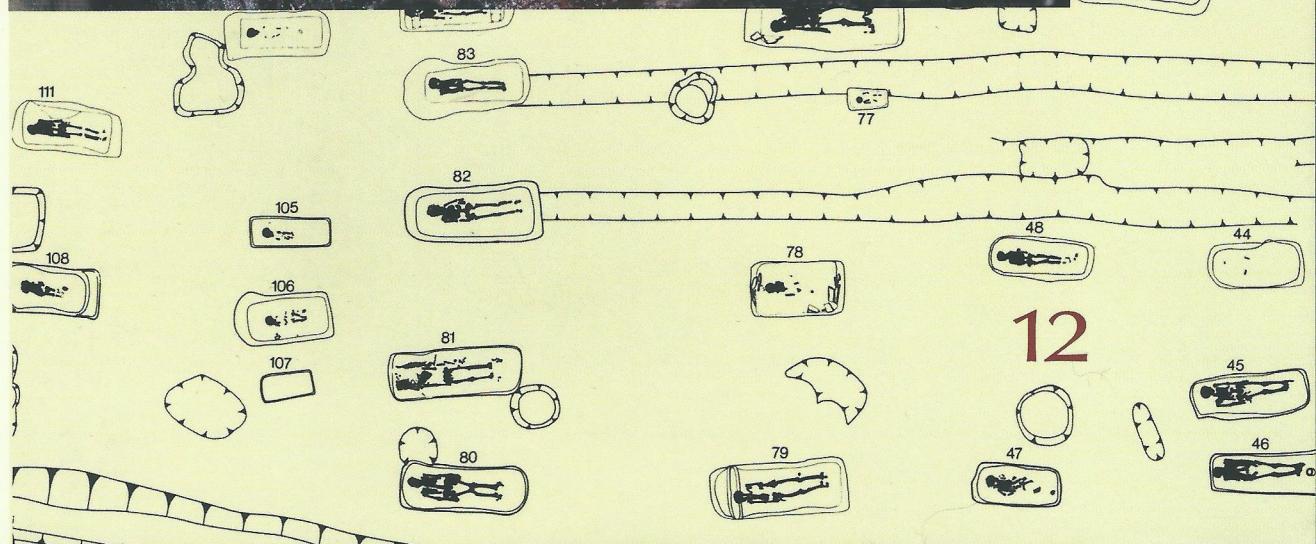

CASTRUM PRAGENSE

POHŘEBIŠTĚ V LUMBEHO ZAHRADĚ
NA PRAŽSKÉM HRADĚ

DÍL II. STUDIE

Jan Frolík a kolektiv

CASTRUM PRAGENSE

CASTRUM PRAGENSE 12
POHŘEBIŠTĚ V LUMBEHO ZAHRADĚ NA PRAŽSKÉM HRADĚ
DÍL II. STUDIE

Praha 2014

VYCHÁZÍ JAKO 12. SVAZEK ŘADY CASTRUM PRAGENSE S PŘISPĚNÍM GRANTOVÉ AGENTURY
ČESKÉ REPUBLIKY, Č. PROJEKTU P405/12/2195

Redakční rada/editoval board: Milena Bartlová, Dušan Foltýn, Jan Frolík, Martin Halata, Petr Chotěbor, Marek Suchý, Katerina Tomková

Vedoucí redaktor/editor-in-chief: Jana Maříková-Kubková

Odborní recenzenti/scientific board: Michal Lutovský, Šimon Ungermann

Editor/editor: Jan Frolík

Překlad/translation: Jiří Děd, Jan Frolík, Drahomíra Janová, Jan Machula, Petra Maříková-Vlčková

Jazyková redakce/language editing: Daniel Caufield, Irena Vítková

Grafická úprava/layout: Boris Dimitrov, Kateřina Vytejčková

Tisk/print: Helvetica & Tempora, Pod Kaštany 246/8, 160 00 Praha 6

Na přední straně obálky: *výřez z celkového plánu pohřebiště a snímek z výroby repliky šperku (foto Ludmila Barčáková)*

vydává: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i., Letenská 4, 118 01 Praha 1 – Malá Strana

© 2014 Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i.

© 2014 Jan Frolík

© 2014 Ludmila Barčáková, Jiří Děd, Kristýna Kolářová, Michaela Mácalová, Estelle Ottenwelter, Zdeněk Smetánka, Kateřina Tomková, Tomáš Vaculovič, Zuzana Zlámalová-Cílová

ISBN: 978-80-87365-80-9

Tento svazek a katalog dalších publikací lze objednat na adresu:

Copies of this volume and a catalogue of other publications by the Institute of Archaeology, Prague can be obtained from:

Archeologický ústav AV ČR – knihovna / The Institute of Archaeology Prague – Library

Letenská 4

CZ 118 01 Praha 1

tel: +420 257014318

fax: +420 257532288

e-mail: knihovna@arup.cas.cz

http://www.arup.cas.cz

Orders – Bestellungen.

Oxbow Books, Park End Place, Oxford OX1 1HN, United Kingdom, oxbow@oxbowbooks.com

Beier&Beran – Archäologische Fachliteratur, Thomas-Müntzer-Str. 103, D-08134 Langenweissbach, Germany,
verlag@beier-beran.de

Kubon&Sagner, Buchexport-Import, P.O.Box 341018, D-80328 Munich, Germany, order@kubon-sagner.de

Rudolf Habelt GmbH, Am Buchenhang 1, D-53115 Bonn, Germany, info@habelt.de

OBSAH

1. POHŘEBIŠTĚ V LUMBEHO ZAHRADĚ, ANALÝZA, CHRONOLOGIE, VÝZNAM (J. FROLÍK).....	5-116
CEMETERY IN THE LUMBE GARDEN OF THE PRAGUE CASTLE.	
ANALYSIS, CHRONOLOGY, SIGNIFICANCE	
2. VEJCE A SKOŘÁPKY VAJEC (Z. SMETÁNKA).....	117-128
EGGS AND EGGHELLS	
3. SKLO Z POHŘEBIŠTĚ V LUMBEHO ZAHRADĚ Z POHLEDU ARCHEOMETRIE	129-162
(K. TOMKOVÁ – Z. CÍLOVÁ – T. VACULOVÍČ)	
GLASS FROM THE CEMETERY OF PRAGUE-LUMBE'S GARDEN FROM THE VIEW OF ARCHAEOOMETRY	
4. TECHNICAL STUDY OF „LUMBE'S GARDEN“ CEMETERY JEWELLERY	163-288
(E. OTTENWELTER – J. DĚD – L. BARČÁKOVÁ)	
TECHNOLOGICKÝ PRŮZKUM ŠPERKŮ Z POHŘEBIŠTĚ V LUMBEHO ZAHRADĚ	
5. METALLOGRAPHIC EXAMINATION OF SILVER JEWELLERY FROM „LUMBE'S GARDEN“ CEMETERY.....	289-310
(K. KOLÁŘOVÁ – J. DĚD – E. OTTENWELTER)	
METALOGRAFICKÁ ANALÝZA STŘÍBRNÝCH ŠPERKŮ Z NALEZIŠTĚ V LUMBEHO ZAHRADĚ	
6. EXPERIMENTÁLNÍ VÝROBA VELKOMORAVSKÉHO ŠPERKU NALEZIŠTĚ V LUMBEHO ZAHRADĚ NA PRAŽSKÉM HRADĚ (L. BARČÁKOVÁ)	311-418
PRODUCTION OF EARLY MEDIEVAL JEWELLERY	
FROM THE LUMBE GARDEN CEMETERY AT THE PRAGUE CASTLE	
7. SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY	419-430
8. ČESKÉ A CIZOJAZYČNÉ SOUHRNY	431-441
9. SEZNAM OBRÁZKŮ	442-458
10. SEZNAM ZKRATEK	459
11. SEZNAM AUTORŮ	460

POHŘEBIŠTĚ V LUMBEHO ZAHRADĚ PRAŽSKÉHO HRADU ANALÝZA, CHRONOLOGIE, VÝZNAM

JAN FROLÍK

1. ÚVOD

Předkládaný text se zabývá některými základními charakteristikami pohřebiště Lumbeho zahrada (Z-JÍZ)¹, a to na základě katalogu, který byl zveřejněn v prvním svazku (*Smetánka – Frolík 2014*). V rámci předběžných publikací stejně jako ve studiích k vybraným dílčím aspektům již bylo zveřejněno poměrně velké množství poznatků a jejich interpretací. Vždy však šlo o vybrané příklady a žádný aspekt nebo nález nebyl uveden v souvislostech celého pohřebiště. Popsat a zařadit do souvislostí všechny znaky pohřebiště v Lumbeho zahradě není cílem ani této studie, ostatně toho nelze v úplnosti dosáhnout. Autor doufá, že ze základních charakteristik, event. z těch, kterými se obvykle archeologie pohřebišť zabývá, nebyla žádná významná opomenuta.

Nejprve budou popsány základní rysy pohřebiště (poloha, velikost, úplnost, usporádání apod.) a jednotlivých hrobů (úprava hrobových jam, poloha nebožtíka apod.). V další části bude přiblížena jeho chronologie, pokud to nálezy umožňují. Ve třetí části bude zařazeno do souvislostí ostatních pohřebišť Pražského hradu a jeho blízkého okolí a do spojitosti s vybranými českými pohřebišti; lze předpokládat, že jedině srovnání nálezů a pohřebišť bezprostředně územně souvisejících může přinést relevantní výsledky.

Katalog v prvním svazku byl vytvořen na základě nedokončené nálezové zprávy, vznikající před rokem 1992. Pohřebiště mělo být pravděpodobně vyhodnoceno formou rozsáhlé studie, která by sledovala řadu aspektů na jedné straně do značných detailů a širokých souvislostí na straně druhé. Naznačují to již zmíněné dílčí studie, eventuálně populárnější články. Rukopis studie však nebyl zřejmě v celistvosti nikdy vytvořen. Jediné, co v dokumentaci k pohřebišti Lumbeho zahradu existuje, jsou poznámky k charakteristice pohřebiště (*Smetánka, rkp.*), naznačující směr a hloubku některých úvah. Dochovaný text z části posloužil jako inspirace pro posouzení a vyhodnocení souhrnných fyzických znaků pohřebiště. K problematice jeho chronologie, zejména detailnějšího členění pravděpodobně dosud žádné celistvé pojednání nevzniklo. Některé dílčí studie a poznámky však naznačují, že určitá představa zřejmě existovala. Nelze ji však v úplnosti rekonstruovat² ani s využitím předběžných studií (*Smetánka – Hrdlička – Blájerová 1974; Smetánka – Hrdlička 1979; Smetánka – Durdík – Hrdlička 1980; Smetánka – Vlček – Eisler 1983; Smetánka – Štverák 1992; Smetánka 1994a; Smetánka 1994b; Smetánka 1996; Smetánka – Staňka 1996; Smetánka 2003; Smetánka 2006*).

Analýza pohřebiště by nemohla být provedena bez práce rozsáhlého kolektivu pracovníků, kteří se podíleli na výzkumu pohřebiště v 70. a 80. letech minulého století, na konzervaci nálezů, na rozmanitých analýzách i na uchovávání nálezového souboru v následujícím období. Vše probíhalo pod vedením Zdeňka Smetánky jako vedoucího výzkumu a posléze osoby, která se nálezovým souborem dlouho a podrobně zabývala. Autor je mu vděčný za hovory a diskuse o celé problematice, i když se nemohl do grantového projektu z různých důvodů zapojit v míře, která byla původně plánována.

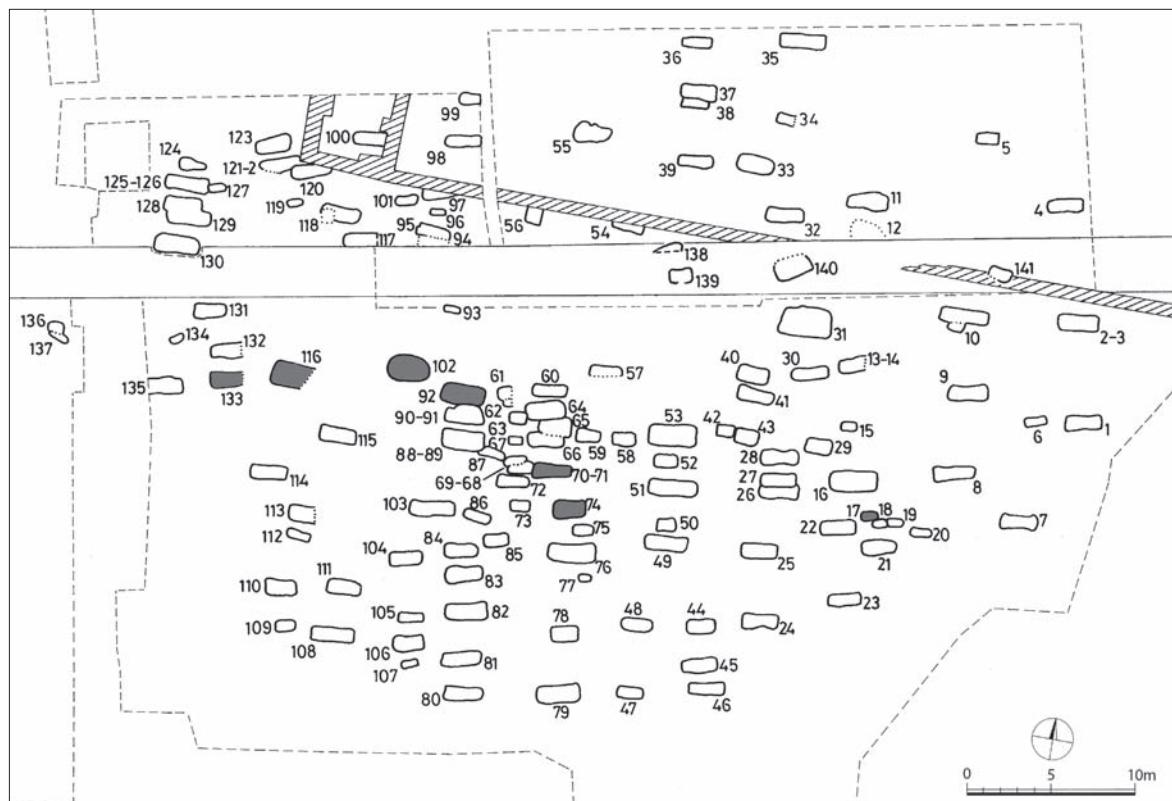
¹ V dalším textu jsou pohřebiště označována arbitrárně určenými zkratkami (*Tomková – Frolík 2005*, s. 9). Pouze bylo odděleno označení pohřebiště v Lumbeho zahradě (Z-JÍZ) od pohřebiště v okolí Jízdárny (V-JÍZ).

² Lze odvodit, že část nálezů charakterizována jako „velkomoravská“ byla chápána jako zhotovená v době existence velkomoravské říše. Jako další termíny se používají „povelkomoravský“ či „časně povelkomoravský“, které označují návaznost na etapu předchozí. O části pohřebiště se uvažuje jako o „mladší“.

2. VELIKOST A ÚPLNOST POHŘEBIŠTĚ

Velikost pohřebiště závisí od počtu prozkoumaných hrobů. Po sloučení všech výzkumných sezón a novém očíslování souvislou řadou čísel se konečný počet hrobů zastavil na číslovce 141 (*Smetánka – Frolík 2014*, s. 41–211). V této podobě se objevil nejen v torzu nálezové zprávy, ale také v předběžných publikacích o pohřebišti (*Smetánka 1994a*, s. 163) a následně v dalších souhrnných textech (*Frolík 2013a*, s. 35; *Frolík 2013b*, s. 96; *Frolík – Smetánka 1997*, s. 67). Studium katalogu poukáže na některá rozdelená či zdvojená čísla (H17A + H17B; H71A + H71B; H74A + H74B; H92A + H92B; H102A + H102B; H116A + H116B a H133A + H133B), která by celkový počet hrobů zvýšila o dalších sedm položek.

Pokud se na jednotlivé „dvojité“ hroby podíváme podrobněji, mělo by označení hrobu jako jediné položky platit v případě, že můžeme předpokládat současné/společné pohřbení nebožtíků (Obr. 1/1). Hrob H17A tvoří torzo (dolní končetiny) dítěte (infans I) pohřbené nad poněkud lépe dochovaným dalším dítětem (infans I) – hrob H17B. Ostatky jedince z hrobu H17A byly odhaleny v úrovni podloží, jedinec H17B se nacházel v mělké hrobové jámě. Je zřejmé, že původní úroveň terénu byla druhotně snížena. Pohřbení nad sebou svědčí spíše pro následnost než současnost, protože v tomto případě bychom očekávali spíše uložení vedle sebe. Proto považujeme označení jako dva hroby za korektní.³ Jednoznačnější následnost můžeme konstatovat u hrobů označených jako H71A a H71B. Níže uložený nebožtík (H71B) se nacházel v hrobové jámě, která byla původně mírně posunuta směrem k východu ve vztahu k hrobové jámě pohřbu H71A. Hlava kostry v hrobě H71A se nachází mimo obvod jámy hrobu H71B, proto musela být jáma H71A vykopána dodatečně. Obdobně je

Obr. 1/1: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Hroby s dvojitým očíslováním (A, B) jednotlivých hrobů (označeny šedě).

Fig. 1/1: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Graves with double markings (A, B) of individual graves (grey lines).

³ V textu katalogu se Z. Smetánka příklání k současnemu pohřbení (*Smetánka – Frolík, 2014*, s. 69 – „*oba pohřby v těsném kontaktu dovolují uvažovat o současném pohřbení*“). Situaci dále komplikuje skutečnost, že jako příměs byly zjištěny v souvislosti s hrobecm H17B ostatky dalšího dítěte (infans II). Kresebná či fotografická dokumentace nedovolují situaci rozhodnout.

tomu u hrobů H74A a H74B. Hlouběji uložený pohřeb H74B se nacházel v mírně menší hrobové jámě než výše uložený H74A. Nebožtík v hrobě H74A leží podle plánové dokumentace neobvykle (asymetricky) v jižní polovině hrobové jámy. Studium dokumentace vede k závěru, že větší obvod hrobové jámy H74A vznikl nejspíše splynutím se stejně vyhlížejícím zásypem hlubšího (staršího) hrobu H74B a že hrobová jáma H74A byla původně menší a symetrická. To by svědčilo pro následnost. Tomu také nasvědčuje proklesnutí severní části kostry H74A do nezpevněného zásypu staršího hrobu H74B.

Dvojice pohřbených H92A a H92B poskytuje obdobný obraz jako dvojice hrobů H71A a H71B. Starší pohřeb H92B se nachází v úzké až stísněné hrobové jámě. Hrobová jáma H92A je větší (přesahuje rozlohy jámy H92B na všech stranách) a také kostra H92A se nachází zčásti mimo obvod jámy H92B. Musela být vykopána dodatečně a jde proto o dva samostatné hroby. Také situace hrobů H102A a H102B svědčí o následnosti. Starší pohřeb 102B byl uložen v menší jámě, takže mladší pohřbený z H102A přesahuje spodní částí nohou mimo její obvod.

V případě hrobů H116A a H116B bylo konstatováno, že jde o následnost, již v nálezové zprávě (*Smetánka - Frolík 2014*, s. 190–191). Mladší hrob malého dítěte (infans I-II – hrob H116B) byl dodatečně vložen ke staršímu pohřbu dospělého (H116A) tak, že nešlo určit rozsah hrobové jámy. Svou úlohu sehrála i stejnорodá hrobová výplň. Obdobně byla tato situace doložena u hrobů H133A a H133B (*Smetánka - Frolík 2014*, s. 206–207). Mladší hrob dítěte (infans II) H133A se nacházel nad nohami staršího pohřbeného v H133B, a to bez vzájemného kontaktu.

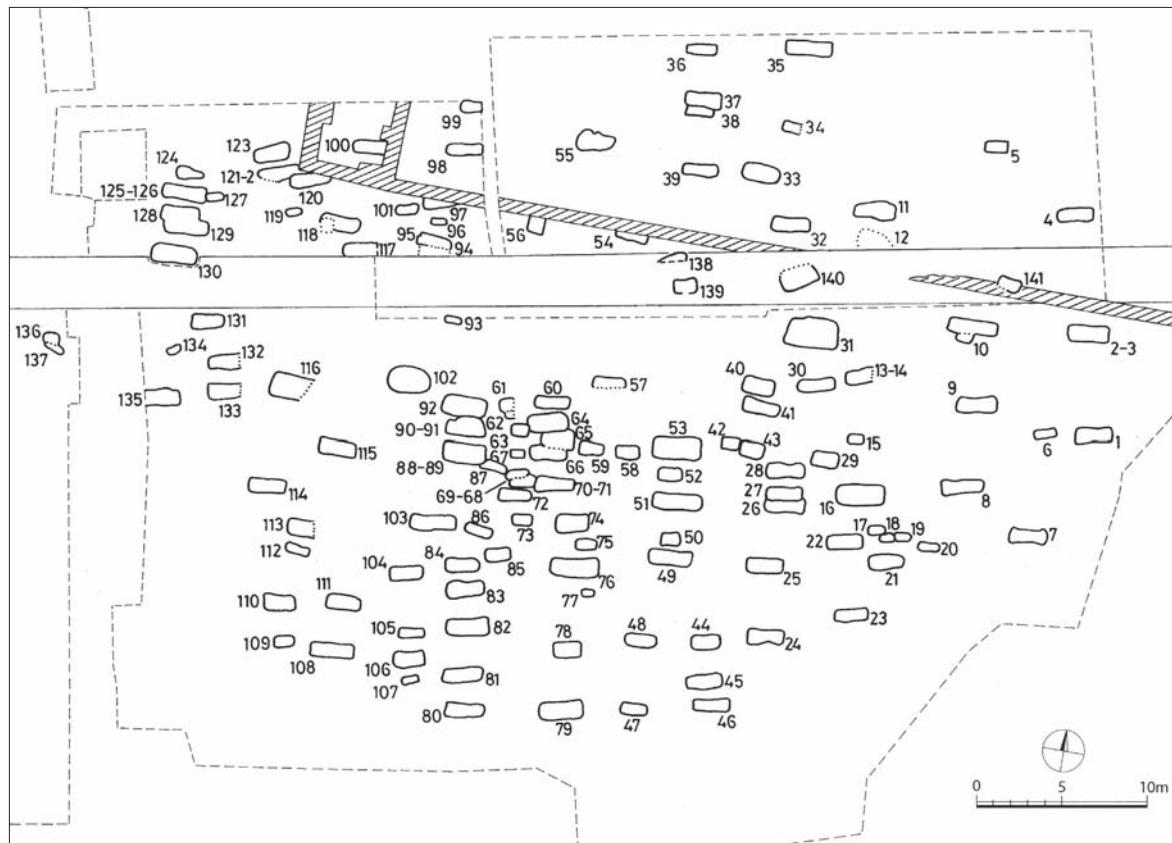
Posouzení uvedených sedmi případů vede k závěru, že můžeme uvažovat o samostatných hrobech (snad s otazníkem u dvojice H17A a H17B), a proto celkový počet hrobů činí 148; s tím budeme i nadále pracovat.⁴ Jediné nesporné současné pohřbení více (dvou) osob představuje dvojhrob H140, v němž byla poloha nebožtíků upravena tak, že se drží za ruce (*Smetánka 1992*).

Velmi významná je v případě pohřebiště v Lumbeho zahradě jeho předpokládaná úplnost, která je v prostředí Pražského hradu unikátní. Pojem „úplnost“ lze chápat dvojím způsobem. Především se jí rozumí prozkoumání všech hrobů na pohřebišti, odpovídajících se značnou jistotou počtu hrobů z doby, kdy se na něm přestalo pohřbívat. Archeologicky by se tento stav měl shodovat se zjištěním okrajů pohřebiště s dostatečně širokým pásem již bez hrobů. Druhý výklad pojmu „úplnost“ můžeme chápat jako kompletní výzkum všech hrobů, které se z pohřebiště dochovaly i se všemi druhotnými zásahy, jež mohly původní počet hrobů redukovat (ať již procesy přírodními nebo lidskou činností), a odkrytí dalších hrobů již nelze předpokládat. Pohřebiště v Lumbeho zahradě jednoznačně naplňuje druhou alternativu. Jeho původní plochu zničila stavební činnost a s velkou pravděpodobností není možné objev nějakého „zapomenutého“ hrobu očekávat.⁵ Šance prozkoumat celé pohřebiště v prvém slova smyslu se nabízela již v době, kdy výzkum probíhal, jak vyplývá z dokumentace k sezónám 1977 a 1986 (*Frolík 2014*, s. 17–18). Ze stejného důvodu byla využita příležitost k výzkumu plochy zahradní komunikace protínající pohřebiště v roce 1987, kterou nebylo možno zkoumat dříve (*Frolík 2014*, s. 19). Přesvědčení o úplnosti či jenom minimálních ztrátách zmínily také předběžné publikace (*Smetánka - Durdík - Hrdlička 1980*, s. 102).

Při pohledu na celkový plán pohřebiště je zřejmé, že je zcela jistě vymezeno na jihovýchodní, jižní a jihozápadní straně (*Obr. 1/2*). Pás bez hrobů je dostatečně široký, navíc se zejména na jižní straně nacházíme u hrany Jeleního příkopu, která by byla přirozenou hranicí pohřebiště v každém případě. Obdobně můžeme uvažovat i o jeho východní hranici, kde byla v roce 1986 prozkoumána dostatečně velká plocha bez pohřbů. Navíc hroby u východního okraje řídnou, což už samo hranici naznačuje. Velká plocha bez pohřbů byla prozkoumána v roce 1974 na západní straně, kde jsou okrajovými hrobky H136 a H137. Západně od nich byl zjištěn 40 m široký pruh bez pohřbů. Prokazatelná se zdá také severozápadní a severovýchodní hranice. Na severozápadní straně končí pohřby víceméně v linii východ-západ a vzhledem k jejich hustotě se prázdná mezera zdá evidentní. Pro hranici severovýchodní

⁴ Poněkud nejasnou identifikaci jednotlivých hrobů ve vzájemných těsných (víceméně se překrývajících) superpozicích způsobila obtížná čitelnost hrobových výplní a náročné rozeznávání druhotných zásahů. Na druhé straně se při číslování nepostupovalo zcela důsledně (viz samostatné očíslování hrobů H2 a H3, přestože se jejich situace blíží např. hrobům H133A a H133B).

⁵ Při výzkumu plochy severně od komunikace, která pohřebiště protínala, nebylo možné v úplnosti prozkoumat několik hrobů kvůli stromům, které se nesměly odstranit (H5, H34, H56). Tato skutečnost nebyla bohužel známa v roce 1987, kdy se v souvislosti s likvidací sadu a přípravou plochy pro staveniště nabízela možnost jejich výzkum dokončit.

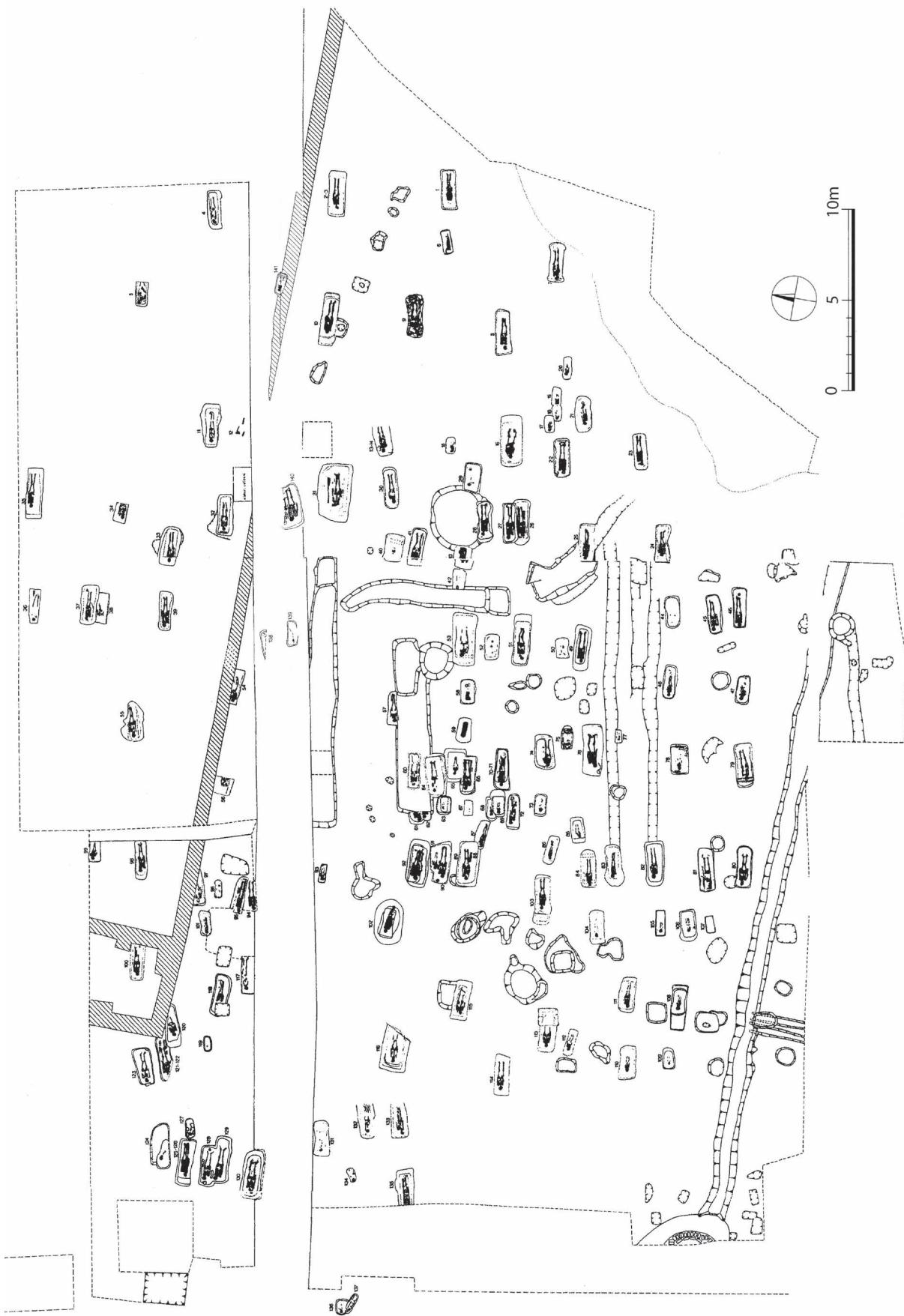

Obr. 1/2: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Rozsah pohřebiště (vymezen čárkovaně) zakreslený do prozkoumané plochy (vymezen a čárkovaně).

Fig. 1/2: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Extent of the cemetery (in dashed lines) indicated in the excavated area (in dashed lines).

platí totéž co pro východní; pohřby zde řídnou a plocha bez nich je dostatečně veliká. Určitou nejistotu představuje pouze hranice severní, tvořená hroby H35 a H36. Leží těsně u hranice zkoumané plochy a nelze vyloučit, že se některý hrob mohl nacházet ještě severněji. Ovšem již oba zmíněné hroby H35 a H36 jsou vysunuty severně za linii ostatních, a předpoklad dalších hrobů je tudíž méně pravděpodobný. Jednoznačné rozhodnutí není možné. Výzkum se zastavil u jižního břehu menšího rybníčku, který eventuální hroby zničil již v době svého vyhloubení, tj. v letech 1795 a 1796 (*Frolík 2014, s. 8*). Možnost existence dalších hrobů severním směrem nepotvrzily ani výsledky výzkumu z roku 1977 (*Frolík 2014, s. 17*); u severní hranice zkoumané plochy se mění sprašové podloží na podloží z kompaktní jílovité břidlice, do níž bylo hloubení výkopů obtížné. Přehledně tyto okolnosti zachycuje *I. Herichová (2005, s. 433–434, obr. 6 na s. 428)*, která zároveň dokládá, že obdobnou situaci (tj. hloubení hrobů do sprašového podloží) lze sledovat i u pohřebiště pod Jízdárnou a jižně od ní (V-JÍZ). Podle téže rekonstrukce se k rozhraní obou druhů podloží nejvíce přiblížily hroby H35 a H36. Proto považujeme pohřebiště za zachycené v celém jeho rozsahu a dobře vymezené.

Pozornost si zaslouží též plocha pohřebiště (*Obr. 1/3*). Zahradní provoz v novověku po sobě zanechal větší počet různých zásahů do podloží, které také narušily část hrobů. Částečně byla tato skutečnost konstatována při popisu hrobů, zčásti vyplývá z existujících plánů, i když je zřejmé, že do nich nebyly zaneseny všechny zásahy. Nejlépe jsou zdokumentovány sezony 1972 a 1973. Ale ani v jejich případě nebyly všechny zjištěné situace zakresleny do celkového plánu, přestože některé hroby (H116A, H116B) porušily, např. blíže nepopsaný kanál v ploše zkoumané v roce 1972 (*Frolík 2014, s. 13*, tamtéž skica situace, která jej zachycuje). Zásahy nebyly zaznamenány ani u plochy zkoumané v roce 1976. Jenom ojediněle se zanášely zásahy recentní, tj. především inženýrské sítě, související s provozem zahrady a sadu. Pokud sledujeme rozsah těchto zásahů a množství narušených hrobů, nezdá se, že by některé zmizely beze stopy. Hroby H28, H29 a H43 narušila velká, přibližně kruhová jáma, ale žádný natolik, aby byla porušena kostra. Obdobně je tomu u hrobů H10, H25, H64, H77, H82, H83, H115 a H141. Jiné novodobé zásahy část hrobové jámy a především kostry odstranily (H42, H54,

Obr. 1/3: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Pohřebiště s jednotlivými hroby a novověkými objekty a zdmi (šrafováně). Přes detailní vynesení řady zásahů nejsou v ploše výzkumu zaznamenány všechny (např. recentní výkop pro vodovod probíhající komunikaci, oddělující jižní a severní část zkoumané plochy). Vypracoval J. Morávek.

Fig. 1/3: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Indication of individual graves and Modern Era features and walls (in hatched lines). Not all excavated features (e.g. recent water pipe line trench in, road dividing southern and northern part of the excavated area etc.) are indicated in the plan. Drawn by J. Morávek.

H97, H99, H113, H120, H132, H133, H138, H140). Zajímavá je situace v okolí velkého, přibližně obdélného zásahu v ploše zkoumané v roce 1973, jenž porušil a odstranil část kostry v hrobech H57, H61 a H62. Hrob H 64 byl poškozen zčásti, ale obvod hrobové jámy zůstal celistvý, stejně jako kosterní pozůstatky. Totéž platí pro hrob H60, který zůstal celý pode dnem tohoto zásahu. Uvedený výčet demonstriuje, že novodobé až recentní zásahy nebyly pravděpodobně natolik devastující, aby odstranily hrob beze stopy. Jedinou výjimku může představovat obsah „renesanční jámy“, v níž bylo nalezeno pět kostí dětského jedince (infans III – soubor Ao 6660, Blájerová 2014, s. 241). Ten by mohl být stopou zničeného hrobu, z něhož se část kosterních pozůstatků dostala do výplně jámy. V dokumentaci není zachována bližší lokalizace této jámy kromě zjištění, že byla zkoumána v roce 1973. Kosterní pozůstatky mohou pocházet také z některého narušeného (a zkoumaného) hrobu.

Další možnost „úniku“ hrobů mohou představovat menší neprokopané plochy uvnitř pohřebiště, eventuálně bloky mezi jednotlivými sezonami výzkumu. Největší neprokopaný pás zůstal mezi úseky zkoumanými v letech 1973 a 1974. Zasahuje do něho hrob H135 a těsně u něj se nacházejí hroby H136 a H137. Uspořádání okolních hrobů však nenasvědčuje, že by se zde nalézaly nějaké další. Výjimkou by mohl být plošně malý, dětský (?) hrob v místě mezi třemi výše uvedenými pohřby. Další neprokopaný blok se vyskytoval východně od hrobů H13 a H14. V plánu není zanesen. Z uspořádání okolních hrobů vyplývá, že nemohl být příliš plošně rozsáhlý, a nic nenasvědčuje tomu, že se zde nacházel nějaký nezkoumaný hrob. Poslední plochu představuje západní třetina komunikace, která původně pohřebištěm procházela. V roce 1987 bylo možné prozkoumat pouze východní dvě třetiny. Komunikaci v celé délce značně narušil výkop pro vodovod. Uspořádání hrobů naznačuje, že se zde mohl hrob nacházet nejspíše v ploše mezi hroby H116 a H117. Stejně prázdné místo registroujeme také mezi hroby H93 a H94, ale výzkum tady žádný hrob nezachytily.

Pokud naše pozorování shrneme, nezdá se, že by na pohřebišti v důsledku mladších zásahů zaniklo větší množství hrobů nebo že zůstaly v nevelkých neprokopaných plochách. Mezery, které mezi nimi zůstaly následkem neprokopaných míst, evidujeme ve stejně podobě i tam, kde byl výzkum úplný (např. mezi H93 a H102 nebo mezi H40 a H139). Z tohoto důvodu předpokládáme, že celkový úbytek se pohybuje maximálně v rámci jednoho až dvou hrobů (kosti z „renesanční jámy“ a plocha mezi H116 a H117). Pohřebiště proto můžeme považovat i z hlediska kompletnosti v době ukončení pohřbívání za úplné.

Konstatování o velmi pravděpodobné úplnosti pohřebiště vyvolává otázku, nakolik bylo vymezeno přirozenými či umělými hranicemi. Jak jsme již uvedli, severní hranici vymezuje linie změny geologického podloží ze spraší nebo sprašových hlín na hlinitokamenitá eluvia letenského souvrství (Herichová 2005, s. 427–428, 434), do nichž bylo vyhloubení hrobové jámy obtížnější. Jižní hranice byla vymezena hranou Jeleního příkopu. Její dnešní tvar je výsledkem novověkých až recentních úprav, jak zjistila sondáž v letech 1971 a 1978 (Frolík 2014, s. 10–12, 17–18). Rekonstrukce původního terénního reliéfu ukazuje, že hrana pravděpodobně vedla v linii vrstevnice 260 m n. m. (Herichová 2005, s. 428), kterou přesně kopíruje jihovýchodní hranice pohřebiště. Pro důvody vymezení jeho východní a západní hranice nemáme žádné určitější indicie.

Je možné, že východní hranici mohla určovat komunikace, která propojovala pohřebiště s areálem Pražského hradu přes Jelení příkop. Jejím vyústěním je pravděpodobně zárez do hrany příkopu v prostoru mezi pohřebištěm a Jízdárna (Smetánka – Durdík – Hrdlička 1980, s. 97; Herichová 2005, s. 435). Existence dalších pohřebišť v blízkém okolí naznačuje, že se cesta po překonání Jeleního příkopu větvila. Východně jistě pokračovala k pohřebišti jižně od Jízdárny a pod ní (V-JÍZ) a následně dále na východ k pohřebišti v Královské zahradě.⁶ Ve směru na západ vedla k pohřebišti Lumbeho zahrada (Z-JÍZ). Pokud tato cesta pokračovala dále na západ (k pohřebišti Jelení ulice/Lumbeho zahrada – JEL-LZ – Březinová – Turek 1999; Tomková 2006, s. 78–104), mohla jej obcházet po jižním či severním okraji. Pak by její trasa mohla v tomto úseku zároveň tvořit hranici pohřebiště. Mohla jím však také procházet, i když žádné indicie výzkum nezachytily (např. v linii tvořené hroby H1-H31-H93-H130 by to možné bylo). V této souvislosti se nabízí úvaha, zda volná plocha bez hrobů přibližně uprostřed pohřebiště (přibližně vymezená hroby H31-H139-H93-H57) nesloužila nějakým způsobem při pohřebních obřadech.

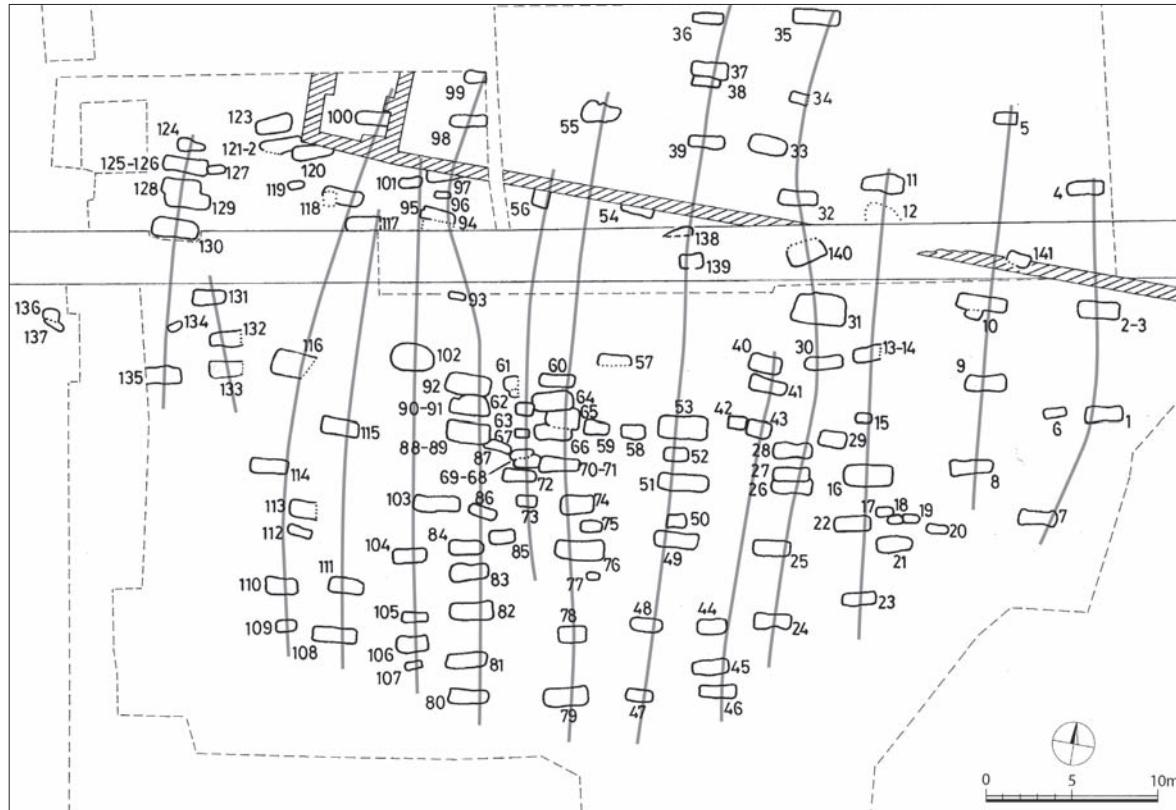
⁶ Jiný, složitější přístup k pohřebišti v Královské zahradě by vedl východní branou Pražského hradu (u dnešní Černé věže) do údolí Brusnice (v trase dnešní ulice Na Opyši?) a pak svahem na plošinu kolem Belvederu, pravděpodobně zárezem dnešní tzv. Myší díry (ulice Pod Bruskou).

3. USPOŘÁDÁNÍ POHŘEBIŠTĚ

3.1. USPOŘÁDÁNÍ

Vzhledem ke skutečnosti, že bylo prozkoumáno celé pohřebiště, máme jedinečnou příležitost zabývat se otázkou jeho uspořádání. Ostatní pohřebiště v nejbližším okolí Pražského hradu nebo v jeho areálu jsou známa pouze fragmentárně a podobné závěry víceméně nedovolují (s výjimkou dvou zkoumaných v nedávné době – pohřebiště Střešovice/Triangl a Dejvice/Milady Horákové). V předběžné publikaci (*Smetánka - Hrdlička - Blajerová 1974*, s. 386–388) se konstatauje, že „*hroby vytvářely nepravidelné, silně znejasněné náznaky řad poledníkového charakteru*“ a dále se poněkud nejasně uvažuje o „*jedné ze skupin skupinového pohřebiště*“, s čímž mají zřejmě souviset dvě evidovaná seskupení hrobů. Při dalším bádání se zájem soustředil na studium jejich hustoty, přičemž místa se zvýšenou hustotou hrobů se definují jako skupiny (*Smetánka - Vlček - Eisler 1983*, s. 62–3, obr. 1 a 2). Důraz na různou hustotu hrobů přetrval také v dalších předběžných studiích (*Smetánka 1994a*, s. 163). Tento závěr vyplýval ze skutečnosti, že nebyl zveřejněn celkový plán pohřebiště, který by dovolil nezávislé posouzení.

Plán pohřebiště dokládá poměrně přesvědčivě uspořádání do řad (*Obr. 1/4*), které jsou různou měrou neúplné či nepravidelné. Obsahují rozdílný počet hrobů od pěti na východním okraji (H4, H2, H3, H1, H7) po osmnáct přibližně ve středu pohřebiště (H80–H84, H86, H88–H99). Přesný výčet je poněkud problematický, protože nepravidelnosti v situování hrobů dovolují některé přiřadit do dvou řad nebo je jako nepravidelné nezapočítat. Řady mají přibližně severojižní směr a neprobíhají zcela rovně. Také jejich vzájemná vzdálenost je rozdílná; v centrální části pohřebiště jsou menší mezery, zatímco na východním i západním okraji jsou větší. S výhradou určité subjektivity lze rekonstruovat 14 úplných či neúplných řad. Nelze však do nich umístit všechny hroby. Tyto nepravidelnosti můžeme zčásti vysvětlit jako připojení (vykopání) nových hrobů v těsném sousedství hrobu staršího, přičemž lze mezi nebožtíky předpokládat úzký (rodinný?) vztah. Příkladem může být

Obr. 1/4: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Pohřebištěm s možným vyznačením jednotlivých řad. V některých případech by bylo možné jiné vedení řad, ale celkový počet by se neměnil.

Fig. 1/4: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Indication of possible course of individual rows. Even though, in some cases, different course of the rows had been possible, the total number of rows wouldn't change.

hrob H22 (žena, matus I), u jehož východní strany se nachází skupinka dětských hrobů H17-H20. Může s nimi souviset i mimo řadu, ale v blízkém sousedství této skupiny umístěný hrob H21 (dítě, infans III). Obdobný vztah může být mezi hrobem H1 (antropologicky dospělý, matus I, archeologicky podle záušnic žena) a západně položeným H6 (dítě, infans II). Jsme schopni doložit i další příklady (H42 a H43; H58 a H59). V centru pohřebiště lze vyčlenit řadu tvořenou téměř výhradně dětskými hroby (H85?, H73, H69, H68, H67, H63), zbývající jsou ženské (H72, H62, H61). Některé by bylo možné (spekulativně?) spojit s hroby dospělých v sousedních řadách. Zdá se, že z celkového uspořádání vybočují hroby H120 až H123 na severozápadním okraji pohřebiště a hroby H54 a H57 v jeho centrální části.

Celkově se zdá, že základním způsobem bylo pohřbívání v řadách (postupně prodlužovaných? s vyplňováním větších mezer?). Zároveň byly některé hroby z nám neznámých důvodů ukládány mimo řady a postupně vzniklo mezi řadami několik nepravidelných skupinek.

3.2. OZNAČENÍ HROBŮ

Existence řadového pohřebiště vyvolává otázku, zda a jak byly jednotlivé hroby označeny. Bez označení by nebylo možné dodržet jejich řazení do řad, eventuálně identifikovat místo, kam vložit do starší jámy dalšího nebožtíka. Kromě tohoto konstatování však žádná konkrétní pozorování stop po označení nejsou k dispozici. Mezi hrobovými jámami, u nichž byl použit kámen, jsou i takové, kde kameny vyčnívaly nad úroveň dokumentované horní hrany. Ve všech případech (H3, H9, H15, H22, H127) šlo o úroveň podloží a nelze předpokládat, že by některý z kamenů vyčíval až nad tehdejší úroveň terénu. Jako označení bychom snad mohli uvažovat větší kámen za hlavou (H103, H123) nebo v nohách (? – H22), i když ani v tomto případě žádný nepřečnívá přes okraj hrobové jámy. Jinou možnost nabízí označení dřevem (kůlem), ale žádný takový doklad nebyl nalezen. K uchycení takového dřeva by mohl kámen za hlavou či v nohách posloužit, ale nález zbytků dřeva z mezery mezi kamenem a okrajem hrobové jámy nebyl evidován. Nejpřirozenější eventualitou se zdají jednoduché rovy. Pokud přijmeme předpoklad, že mezi některými hroby existuje rodinný vztah (např. matka a dítě), musela se alespoň v některých případech udržet povědomost o tom, kdo je pohřben v konkrétním hrobě.

4. SUPERPOZICE HROBŮ

Superpozice hrobů jsou jevem, který obvykle přitahuje pozornost archeologů, zvlášť když je příslibem možnosti upřesnit chronologii jednotlivých nálezů nebo nahlédnout detailněji do vývoje pohřebiště. U pohřebiště v Lumbeho zahradě registrujeme celkem 20 superpozic hrobů, převážně dvojnásobných. Vyskytuje se také trojnásobné, a to třikrát (H70-H71A-H71B⁷; H88-H89-H87; H120-H121-H122). Dvě jsou dokonce čtyřnásobné (H63-H64-H65-H66; H17A-H17B-H18-H19) a jedna až pětinásobná (H69-H68 a H70-H71A-H71B, pokud není vztah složitější, viz dále). Vztah mezi jednotlivými hroby zahrnuje téměř úplné překrytí pohřbů (hrobových jam) až po okrajový dotyk. Jako významné se jeví sledování, kdo byl v jednotlivých hrobech pohřben.

Úplné překrytí⁸ představují superpozice hrobů H2 (dítě, infans II) a H3 (žena, senilis) a dále hrobů H13 (dítě, infans II) a H14 (žena, matus II). Za úplnou superpozici považujeme také hroby H74A a H74B. Dokumentace naznačuje, že stejnорodý zásyp obou hrobových jam je nedovolil v povrchové části rozlišit. Jasnéjší je situace u dna hrobových jam. Starší hrob H74B (dítě, infans II) se nachází výšme až 0,66 m zahloubené do podloží. Kostra (žena, matus I) mladšího hrobu H74A (hrobová jáma o hloubce 0,43 m) přibližně z poloviny překrývala starší kostru v hrobě H74B. Doba mezi pohřbením obou nebožtíků pravděpodobně nebyla mimořádně dlouhá, protože kostra hrobu H74A se prosedla do (tehdy) nezpevněného zásypu hrobu H74B. Úplně se překrývaly také hrobové jámy a kosterní ostatky hrobů H92A (žena, senilis) a H92B (muž, senilis). Oba byly zapuštěny do relativně hlubších hrobových jam (H92A až 0,47 m; H92B až 0,65 m). Zcela se překrývají také hroby H102A (žena, matus I) a H102B (dítě, infans III), přičemž starší hrob H102B se nachází v relativně značně hluboké hrobové jámě (až 0,8 m). O úplném překrytí můžeme uvažovat také u dvojice hrobů H125 (muž, matus II)

⁷ Hroby jsou seřazeny tak, že hrob uvedený na prvném místě je mladší. Další představují starší fázi/fáze pohřbívání.

⁸ Vztah mezi některými hroby a superpozicemi již byl zmíněn při posuzování počtu hrobů na pohřebišti. Zde je popsán z jiného hlediska.

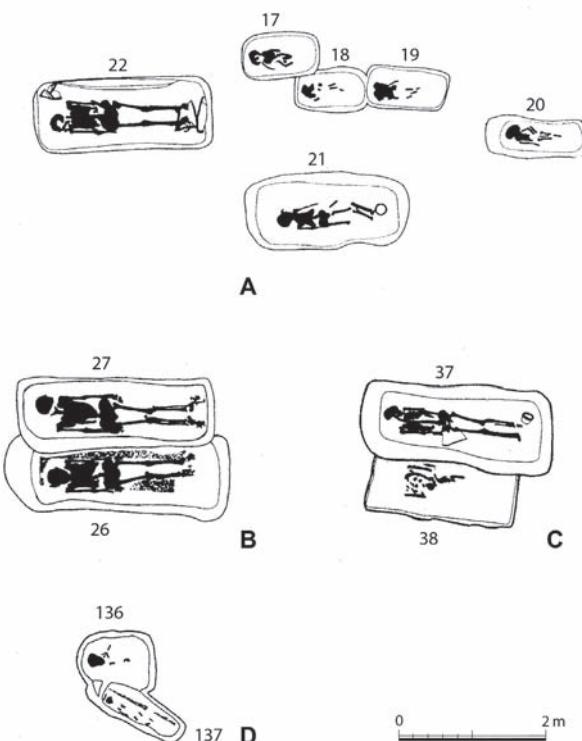
a H126 (muž, maturus II). Starší hrob H126 byl v relativně hluboké hrobové jámě (až 0,72 m oproti 0,12 m u H125). Zřetelný případ úplného překrytí tvoří hroby H133A (dítě, infans II) a H133B (žena, senilis). Dítě v hrobě H133A leží nad nohami staršího hrobu H133B, a to o 0,29 m výše.

Částečný průnik hrobových jam představují hroby H27 (muž, adultus I) a H26 (žena, adultus II). Mladší hrob H27 je hlubší a porušil severní (boční) stranu hrobu H26 (*Obr. 1/5/B*). Obdobný je kontakt mezi hroby H37 (žena, adultus I) a H38 (pohlaví neurčeno, senilis). Jižní stěna hrobu H37 se dotýká severní stěny hrobu H38, hrobová jáma H37 byla hlubší (až 0,41 m). Nálezová zpráva konstatuje, že vzájemný vztah obou hrobů nebylo možno určit (*Smetánka - Frolík 2014*, s. 89), nicméně plán pohřebiště zobrazuje vztah tak, že hrob H37 se jeví jako mladší (*Obr. 1/5/C*). Jednoznačnější průnik (narušení) naznačují hroby H62 (žena, senilis) a H61 (žena, adultus I), i když se dochovala pouze jejich torza. Při hloubení hrobové jámy hrobu H62 byla odstraněna levá paže z hrobu H61, který je tudíž starší (*Smetánka - Frolík 2014*, s. 119).

K částečnému porušení hrobových jam došlo také u hrobů H91 a H90. Mladší hrob H91 (dítě, infans II) porušil na severní straně starší hrob H90 (žena, adultus I), při čemž byla také narušena kostra v hrobě H90 (dislokace levé paže). Obě jámy byly stejně hluboké (*Smetánka - Frolík 2014*, s. 160). Nejasný je vzájemný vztah mezi hroby H94 (žena, matus II) a H95 (žena, matus II). Nálezová zpráva (*Smetánka - Frolík 2014*, s. 163) konstatuje, že jej nelze určit. Nejednoznačné je také svědectví fotografie. Plán naznačuje, že hrob H95 je starší, protože se nezdá pravděpodobné, že by hlubší hrob H95 (až 0,24 m) neporušil svým jihovýchodním rohem kostru z hrobu H94, kdyby byl hlouben až jako druhý (*Obr. 1/7*).

Superpozice hrobů H116B (dítě, infans I) a H116A (žena, matus II) vznikla tak, že mladší hrob 116B byl zapuštěn do severovýchodního rohu jámy hrobu H116A (*Smetánka - Frolík 2014*, s. 190). Toto poněkud nejasné sdělení lze interpretovat tak, že zásypy obou jam splývaly, takže zbytky hrobu H116B bylo možné rozetznat až dodatečně poté, co byla téměř úplně dokončena preparace hrobu H116A. Nezcela jasné je vzájemné porušení hrobů H128 (dospělý jedinec, matus II/senilis) a H129 (muž, senilis). Barva výplně splývala, a tak se v nálezové zprávě opatrně uvažuje o hrobu H129 jako mladším (*Smetánka - Frolík 2014*, s. 203). Pokud bychom tvar obou hrobových jam doplnili, vztah popsaný v nálezové zprávě by byl pravděpodobnější (*Obr. 1/7*). Původní situace však byla ještě složitější, protože v hrobě H128 byly identifikovány kosterní ostatky dalšího jedince, tzn., že hrob H128 porušil jiný starší hrob. Posledním případem vzájemného narušení hrobových jam jsou hroby H136 (dítě, infans II) a H137 (dítě, infans II?). Starší hrob H137 je orientován ve směru severozápad-jihozápad a na severozápadní straně jej narušuje pravidelně (západ-východ) orientovaný hrob H136 (*Obr. 1/5/D*). Popsaný vztah je označen jako pravděpodobný (*Smetánka - Frolík 2014*, s. 208).

Trojnásobnou superpozici vytvářejí hroby H88-H89-H87 (*Obr. 1/6*). Nejmladší hrob H88 (dítě, infans I) byl zapuštěn do výplně staršího hrobu H89 (žena, matus II), takže se zcela překryly. Mladší pohřeb byl evidován v úrovni podloží, starší (H89) byl v poměrně hluboké hrobové jámě (až 0,68 m).

Obr. 1/5: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Vybrané superpozice. A – superpozice hrobů H17A-H17B-H18-H19; B – superpozice hrobů H27-H26; C – superpozice hrobů H37-H38; D – superpozice hrobů H137-H136. První v superpozici uvedený hrob je nejmladší, poslední nejstarší.

Fig. 1/5: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Selected superpositions. A – superposition of graves H17A-H17B-H18-H19; B – superposition of graves H27-H26; C – superposition of graves H37-H38; D – superposition of graves H137-H136. The first grave mentioned in superposition is the latest while the last mentioned is the earliest.

Hrob H89 porušil svým jihovýchodním rohem hrob H87 (dítě, infans III). Zajímavé je, že kostra v hrobě H87 se nacházela asymetricky v jižní polovině hrobové jámy, jako by se vyhýbala jámě hrobu H89, i když vzájemný vztah je právě opačný.

Jinou trojnásobnou superpozici představují hroby H120-H121-H122 (*Obr. 1/7*). Jáma hrobu H120 (žena, senilis) porušila podle svědectví celkového plánu severozápadním rohem starší hrob H121 (dospělý jedinec, maturus I). Jáma hrobu H121 svou východní částí porušila hrobovou jámu hrobu H122 (žena, adultus I). Nálezová zpráva nezmiňuje superpozici hrobů H120 a H121 a také tvar západní části hrobové jámy je zachycen odlišně (*Smetánka - Frolík 2014*, s. 196) než na plánu. Lze předpokládat, že hrob H120 byl zdokumentován v době, kdy nebyl ještě rozeznán hrob H121 a obě jámy měly zásyp obdobného charakteru. Hrob H121 byl nepatrně hlubší (v oblasti průniku hrobových jam 0,09 m). Fotografie tento detail nezachycují. Svědectví plánu považujeme za věrohodné.

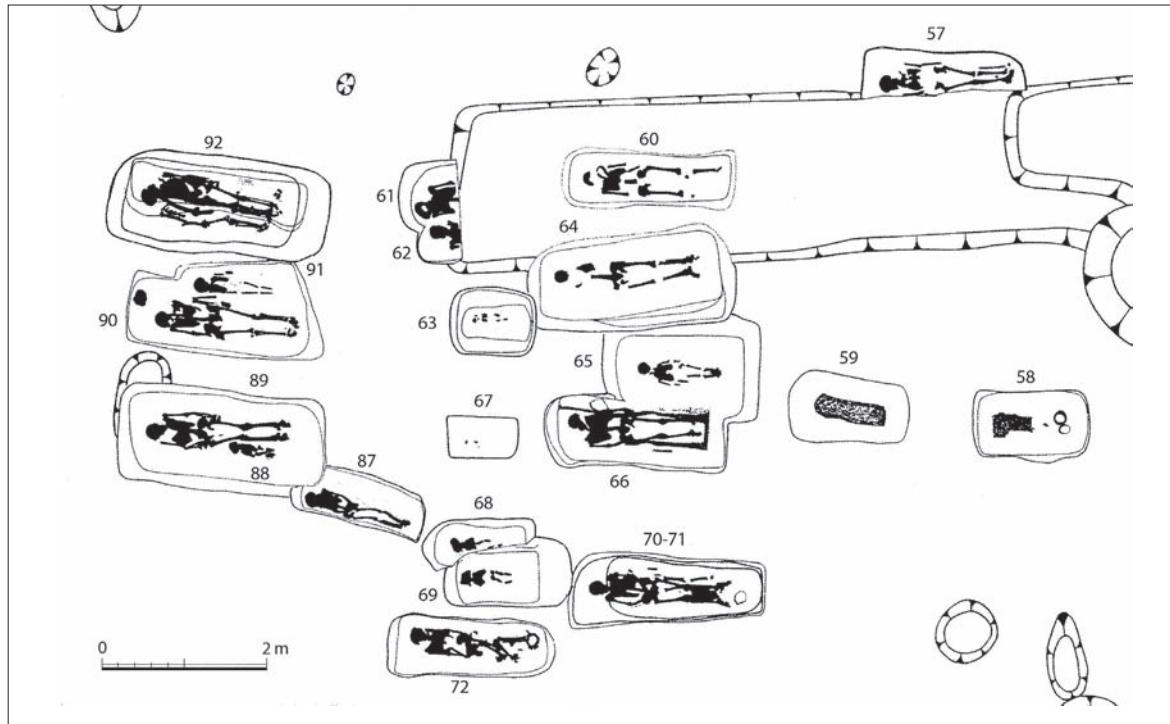
Hroby H63-H64-H65-H66 představují troj- až čtyřnásobnou superpozici (*Obr. 1/6*). Jistá je pozice hrobu H66 (žena?, maturus I), který je stratigraficky nejstarší. Na severní straně byl porušen hrobem H65 (dítě, infans II), který je však hlubší (až 0,62 m; hrob H66 max. 0,35 m). Hrob H65 je zase porušen na severní straně hrobem H64 (muž, maturus II), jehož hloubka nepřesahuje 0,29 m. Západní či spíše jihozápadní strany hrobové jámy H64 se dotýká jáma H63 (dítě, infans I). Vzájemný vztah není v nálezové zprávě popsán. Podle vyobrazení na plánu by měl být hrob H63 mladší, a tudíž je nejmladší z popsaných čtyř hrobů.

Zajímavá je až čtyřnásobná superpozice hrobů H17A-H17B-H18-H19 (*Obr. 1/5/A*). Nejmladší je hrob H17A (dítě, infans I), který úplně překryl hrob H17B (dítě, infans I). Plán zakreslující detailně hrobové jámy a polohu kosterních ostatků dokládá, že jáma hrobů H17A a H17B porušila jámu hrobu H18 (dítě, infans I). Vztah k hrobu H19 (dítě, infans I) nelze posoudit, ví se jen, že nevznikly současně. Hroby H18 a H19 se dotýkají kratšími stranami. Podle údajů v nálezové zprávě byl dotyk nezřetelný a nebylo možno určit, který je starší a který mladší (*Smetánka - Frolík 2014*, s. 69). Z hlediska stratigrafie je nejstarší hrob H18. Vyšší stáří hrobu H19 je pouze možné, ale dnes již neprokazatelné. Hrob H19 může být naopak mladší, pak by stratigraficky patřil do stejné etapy jako hrob H17B. Superpozice hrobů H17A (dítě, infans I) a H17B (dítě, infans I) může svědčit o ještě složitějším vývoji, protože v hrobě H17A byla zjištěna příměs ostatků dalšího dítěte (infans II). Uložení čtyř (pěti) dětských hrobů na nevelké ploše a se vzájemným dotykem s velkou pravděpodobností naznačuje jejich vzájemný vztah (sourozenci?).

Hrobové jámy byly také narušeny u hrobů H69-H68 (*Obr. 1/6*). Hrob H69 (dítě, infans I) byl podmínečně určen jako mladší (*Smetánka - Frolík 2014*, s. 126), hrob H68 (dítě, infans I) jako starší. Vyobrazení na plánu vypadá jednoznačně. Mladší hrob H69 je hlubší (až 0,58 m) než hrob H68 (až 0,44 m). Ne zcela jasný je vztah k trojici dalších hrobů (H70-H71A-H71B), které samy o sobě představují superpozici, v níž se hrobové jámy úplně překrývají. Hrob H70 (dítě, infans I/II) byl evidován v úrovni podloží. Starší H71A (muž, adultus I) měl hrobovou jámu zasahující do podloží až 0,22 m a úplně překrýval hrob H71B (dítě, infans III) uložený o 0,1 m hlouběji (hrobová jáma až 0,32 m zahloubená do podloží). Nálezová zpráva nezmiňuje kontakt jam hrobů H69 a H71A, kterou zobrazuje plán tak, že hrob H69 je mladší než hrob H71A. Z toho by vyplývala jiná nesporná trojnásobná superpozice v pořadí H69-H71A-H71B.

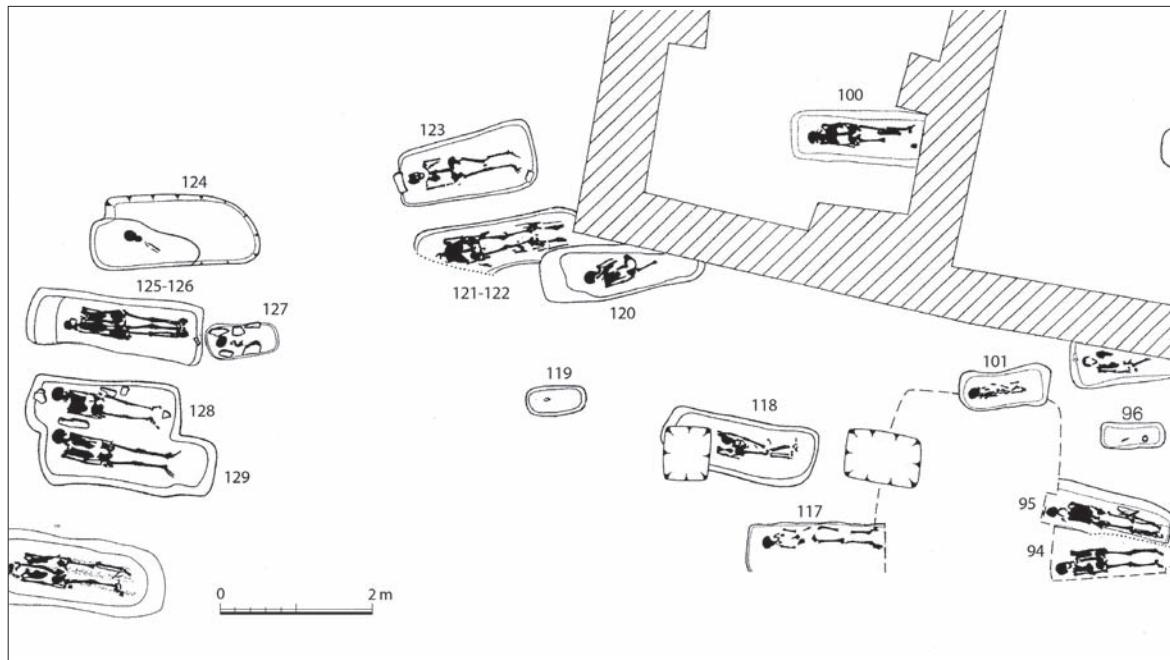
Nejprve se budeme zabývat možným vztahem mezi hroby na základě antropologického určení. Obvykle se u superpozic předpokládá bližší vztah mezi pohřbenými, zejména příslušnost k jedné rodině. Tomu by odpovídalo vztah mezi ženou/matkou a dítětem, který zjišťujeme celkem sedmkrát. V pěti případech jde o superpozice, kdy je dětský hrob mladší (H2-H3; H13-H14; H91-H90; 116B-H116A a H133A-H133B), ve dvou případech o vztah opačný (H74A-H74B; H102A-H102B). Bez významu jistě není skutečnost, že s výjimkou H91-H90 jde o úplné překrytí hrobových jam. Dodatečný pohřeb do starší jámy se jeví jako velmi pravděpodobný a posiluje předpoklad vzájemného vztahu pohřbených. Stejně tak je významné, že popsané superpozice tvoří přibližně třetinu všech superpozic (sedm ze dvaceti).

Pět superpozic tvoří dospělí v kombinacích žena-žena (H62-H61; H94-95), muž-muž (H125-H126), muž-žena (H27-H26) a žena-muž (H92A-H92B). Ve dvou případech bylo pohlaví pohřbených určeno jenom částečně – žena-dospělý (H37-H38) a muž-dospělý (H129-H128). Také trojitá superpozice H120-H121-H122 je pro posouzení z tohoto hlediska neúplná (žena-dospělý-žena). Úplnými superpozicemi (tj. pohřeb do stejné hrobové jámy) jsou H92A-H92B; H125-H126 a H121-H122 z výše uvedené trojité superpozice. U dvojice H92A a H92B by pravděpodobně mohlo

Obr. 1/6: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Superpozice hrobů ve střední části pohřebiště (H63-H64-H65-H66; H69-H68; H70-H71A-H71B; H88-H89-H87). První v superpozici uvedený hrob je nejmladší, poslední nejstarší.

Fig. 1/6: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Superposition of graves in the cemetery's central part (H63-H64-H65-H66; H69-H68; H70-H71A-H71B; H88-H89-H87). The first grave mentioned in superposition is the latest while the last mentioned is the earliest.

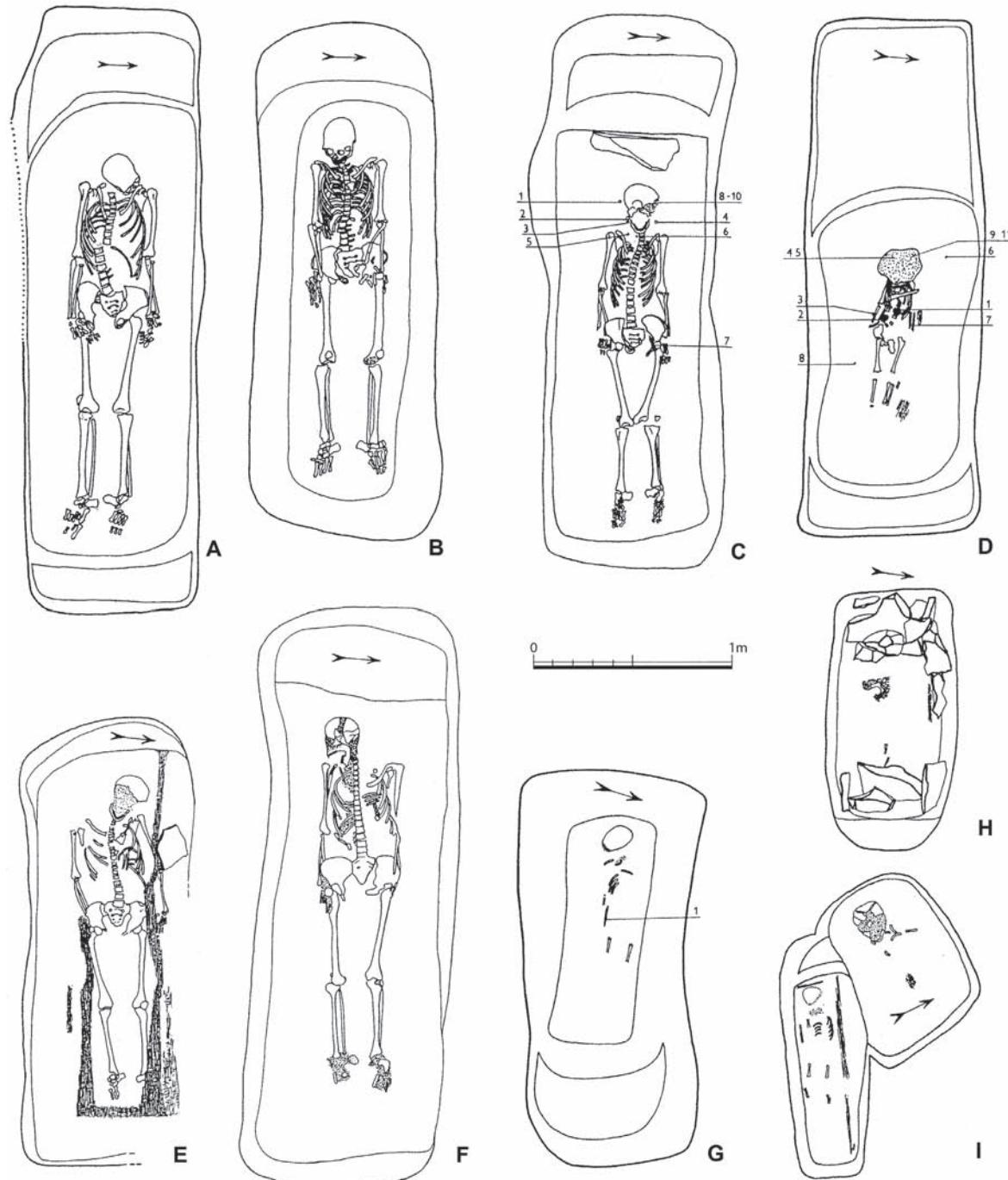

Obr. 1/7: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Superpozice hrobů v severozápadní části pohřebiště (H94-H95; H120-H121-H122; H128-H129). První v superpozici uvedený hrob je nejmladší, poslední nejstarší.

Fig. 1/7: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Superposition of graves in north-western part of the cemetery (H94-H95; H120-H121-H122; H128-H129). The first grave mentioned in superposition is the latest while the last mentioned is the earliest.

jít o manželský pár (muž a žena, oba v kategorii senilis), ostatní dva případy takto hodnotit nelze. Větší věkový rozdíl je ještě u nebožtíků hrobů H62 (žena, adultus I) a H61 (žena, senilis) – matka a dcera (?). Superpozic dospělých je celkem osm z dvaceti (40 %).

Existují také dvě superpozice pouze dětí. Jedna z nich představuje pohřby dětí ve věku infans I (H17A-H17B-H18-H19) a jedna věkového stupně infans II (H136-H137). Skupina hrobů H17A-H17B-H18-H19 je na pohřebišti dosti jednoznačně vyčleněna a superpozice dokládá delší pohřbívání (pravděpodobně ještě delší, pokud zohledníme příměs kostí dalšího dítěte). Uvažovaný sourozecký vztah posiluje přítomnost hrobu H22 ženy věkového stupně maturus v těsném západním

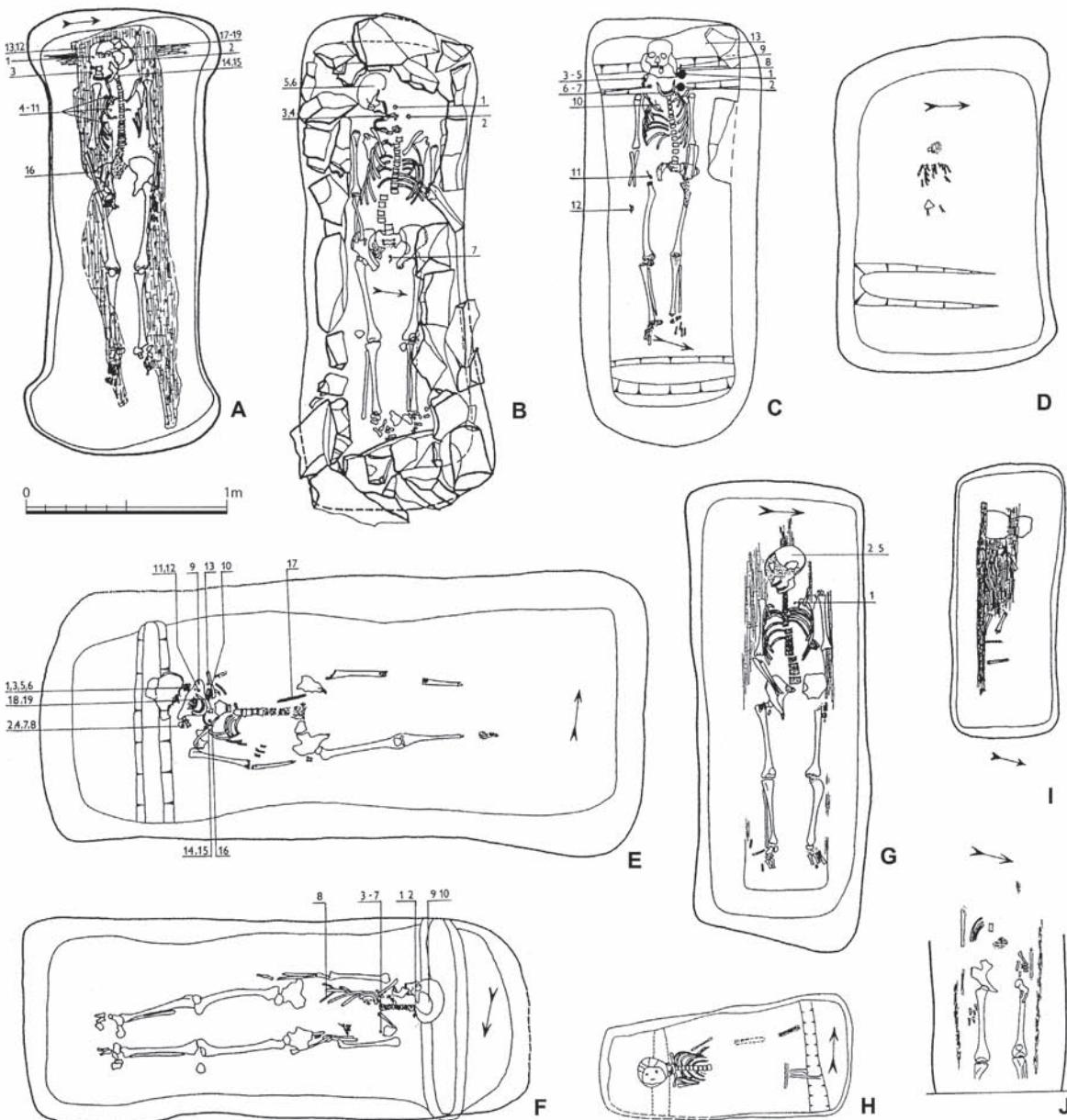

Obr. 1/8: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Hroby s hrobovými jámami se stupni. Hroby: A – H10; B – H49; C – H103; D – H108; E – H66; F – H126; G – H131; H – H75; I – H137 (a H136).

Fig. 1/8: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Grave pits with steps. Graves: A – H10; B – H49; C – H103; D – H108; E – H66; F – H126; G – H131; H – H75; I – H137 (and H136).

sousedství. Pro dvojici hrobů H136-H137 příhodně situovaný další hrob postrádáme (nejbližší je H135 s neurčeným dospělým).

Poslední skupinu superpozic tvoří početnější kombinace pohřbů dětských a dospělých. Jednoznačnější se jeví kombinace ženy a dvou dětí (H88-H89-H87). Vztah mezi hroby H88 (dítě) a H89 (žena) tvoří úplnou superpozici a je plně srovnatelný s první popisovanou skupinou. Vztah mezi H88 a H87 může být i náhodný s tím, že hrob H87 by mohl mít vztah ke skupině hrobů H68, H69 a H72. Vztah čtyřnásobné superpozice H63 (dítě) – H64 (muž) – H65 (dítě) – H66 (žena?) by jako rodinný vztah byl vysvětlitelný jenom částečně, tj. v trojici H64-H65-H66 (rodiče a jejich dítě). Dítě v hrobě H63 (infans I, novorozeneč) by k ní patřit nemohlo, protože by byl nutný předpoklad téměř současného úmrtí celé čtveřice, když žena (matka?) zemřela jako první. Jako pravděpodobnější se zdá vztah

Obr. 1/9: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Hroby s rozšířenými hrobovými jámami a se žlábkou na dně a užitím dřeva. Hroby: A – H7; B – H9; C – H84; D – H40; E – H53; F – H79; G – H114; H – H141; I – H6; J – H122.

Fig. 1/9: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Graves with enlarged grave pits, grooves and wood lining. Graves: A – H7; B – H9; C – H84; D – H40; E – H53; F – H79; G – H114; H – H141; I – H6; J – H122.

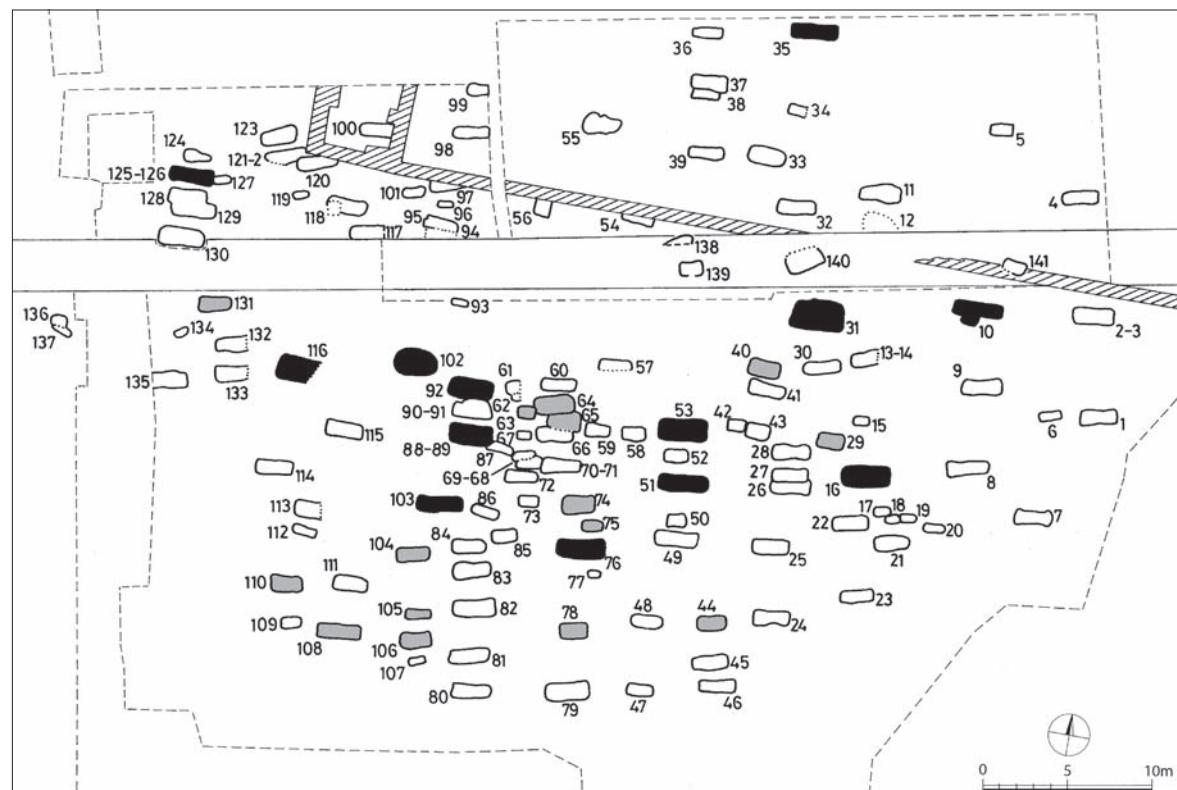
hrobu H63 k hrobům H61 a H62, event. H67. Také úvaha o vztahu pohřbených v H64-H65-H66 je jenom pravděpodobná.

Zajímavá je pětice hrobů H68-H69-H70-H71A-H71B, kterou tvoří čtyři dětské hroby a jeden hrob mužský (H71A); je v úplné superpozici se starším dětským hrobem H71B a mladším dětským hrobem H70. Hrob H70 je nad hrobem H71A umístěn obdobně jako ve skupině dítě-žena. Mladší než mužský hrob H71A jsou také zbyvající dětské hroby H68 a H69. Posouzení celkového vztahu je opět podmíněné. Nesporný je vztah hrobů v úplné superpozici (H70-H71A-H71B). S otazníkem zůstane poměr k hrobům H68 a H69, kde je superpozice jenom kontaktní. Hroby H68 a H69 mohou mít vztah spíše k jižně od nich umístěnému hrobu H72 (žena, senilis) a kontaktní superpozice je pouze náhodná.

Superpozice obvykle nabízí možnost k upřesnění chronologie či spíše vzájemného vztahu nálezů. Z tohoto hlediska jsou superpozice hrobů na pohřebišti spíše zklamáním. Část hrobů v superpozicích neobsahovala žádné nálezy. Bylo tomu v pěti případech (H17A-H17B-H18-H19; H27-H26; H94-H95; H133A-H133B a H136-H137). Stejně nelze posoudit situace, kdy byl nějakým předmětem/předměty vybaven pouze jeden hrob – šlo celkem o osm případů (H2-H3; H13-H14; H91-H90; H92A-H92B; H102A-H102B; H116A-H116B; H125-H126; H129-H128). Hroby H125 (denár knížete Jaromíra) a H126 neodporují poznatku, že H125 je jedním z nejmladších na pohřebišti.

Obdobné je tomu u trojnásobné superpozice H70-H71A-H71B. Nálezy byly učiněny pouze v nejstarším hrobě H71B (nůž), v prostředním hrob H71A se nic nenašlo. Nejmladší hrob H70 poskytl pouze ulitu páskovky zahradní, která již svým umístěním v povrchové části zásypu signalizuje novodobou intruzi (Smetánka – Frolík 2014, s. 128). Pokud do tohoto vztahu doplníme superpozici hrobů H69 (zlomky neurčitelného měděného předmětu) a H68 (záušnice s očkem), opět se setkáme s chronologicky neurčitou dvojicí. Ze vztahu všech pěti hrobů (H68, H69, H70, H71A a H71B) lze odvodit, že k nejstarším elementům patří hroby H68 (záušnice s očkem) a H71B (nůž), ovšem nelze prokázat jejich současnost.

Ani další trojnásobnou superpozici hrobů H88 (skořápky vejce), H89 (čtyři stříbrné hrozníčkovité náušnice, stříbrná perla, dva nože) a H87 (bez nálezu) nemůžeme pro zpřesnění chronologie využít.

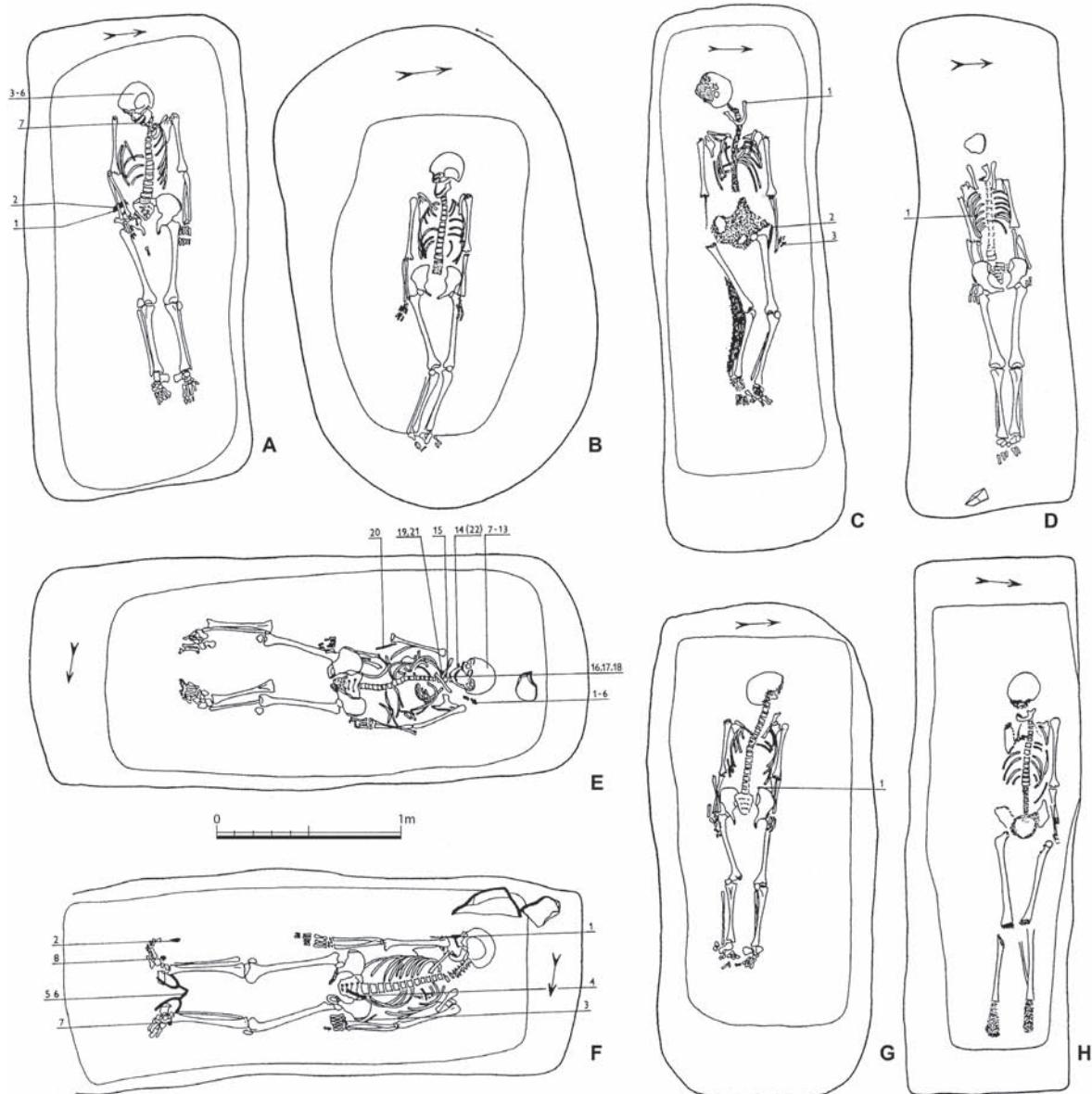
Obr. 1/10: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Plošně nadměrné hrobové jámy. Černě hroby dospělých, šedě hroby dětí.

Fig. 1/10: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Enlarged grave pits. Black colour: graves of adults; grey colour: children's graves.

Přítomnost hrozníčkovitých náušnice velkomoravského charakteru řadí hrob H89 do starší etapy existence pohřebiště. Poslední trojnásobnou superpozici (H120 – náhrdelník z různorodých jantarových perel a skleněných korálů, dvě esovité záušnice; H121 – nůž a železný předmět nejasného účelu; H122 – bez nálezu) je též chronologicky nepoužitelná. Může však být porovnána se superpozicí hrobů H74A (nůž, zlomek pravěkého žlutého korálu s modrými očky) a H74B (miniaturní sekera, nůž, dva gombíky, rolnička, skleněný závěsek). Hrob H74B nepatří podle výskytu gombíků do mladší části pohřebiště, kde bychom očekávali esovité záušnice (H120).

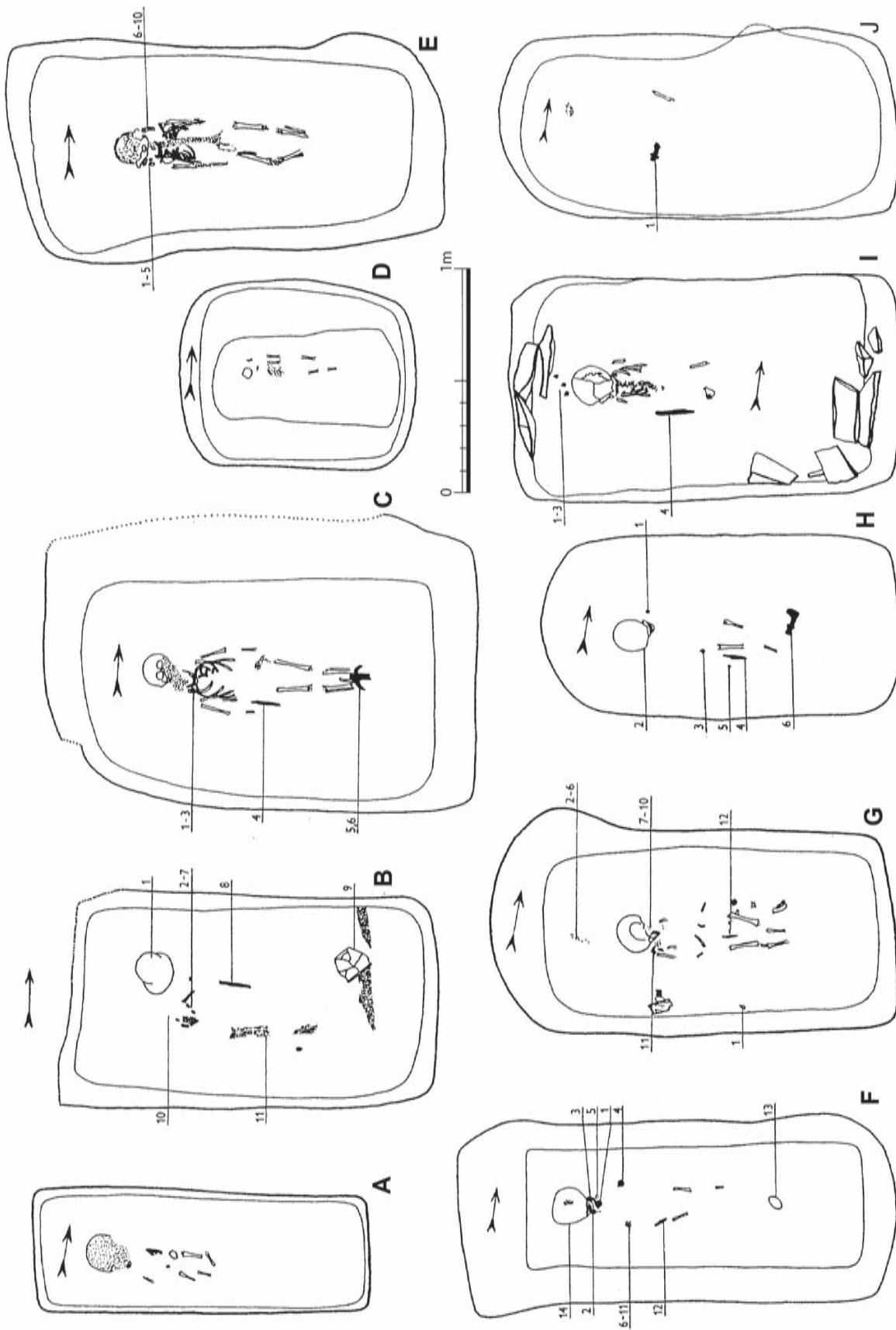
Nálezově chudá je také superpozice H63-H64-H65-H66. Nejmladší hrob H63 a nejstarší hrob H66 jsou bez nálezů. Ve zbývajícím mladším hrobě H64 se našel nůž a kování pochvy neurčitelného typu, ve starším hrobě H65 miniaturní ostruhy, nůž zdobený tauzií, nýt a korálek.

Chronologicky nezřetelná je dvojice hrobů H37 a H38. V pravděpodobně mladším hrobě H37 byl nalezen náhrdelník ze skleněných a jantarových perel doplněný o mušli zavinutce penízkového (kauri), nádoba a zlomek bronzového plechu. Starší, značně narušený hrob H38 poskytl kování pochvy nože, zlomky bronzového plechu a okrajový zlomek skleněné nádoby, který je dosti zřetelnou intruzí.

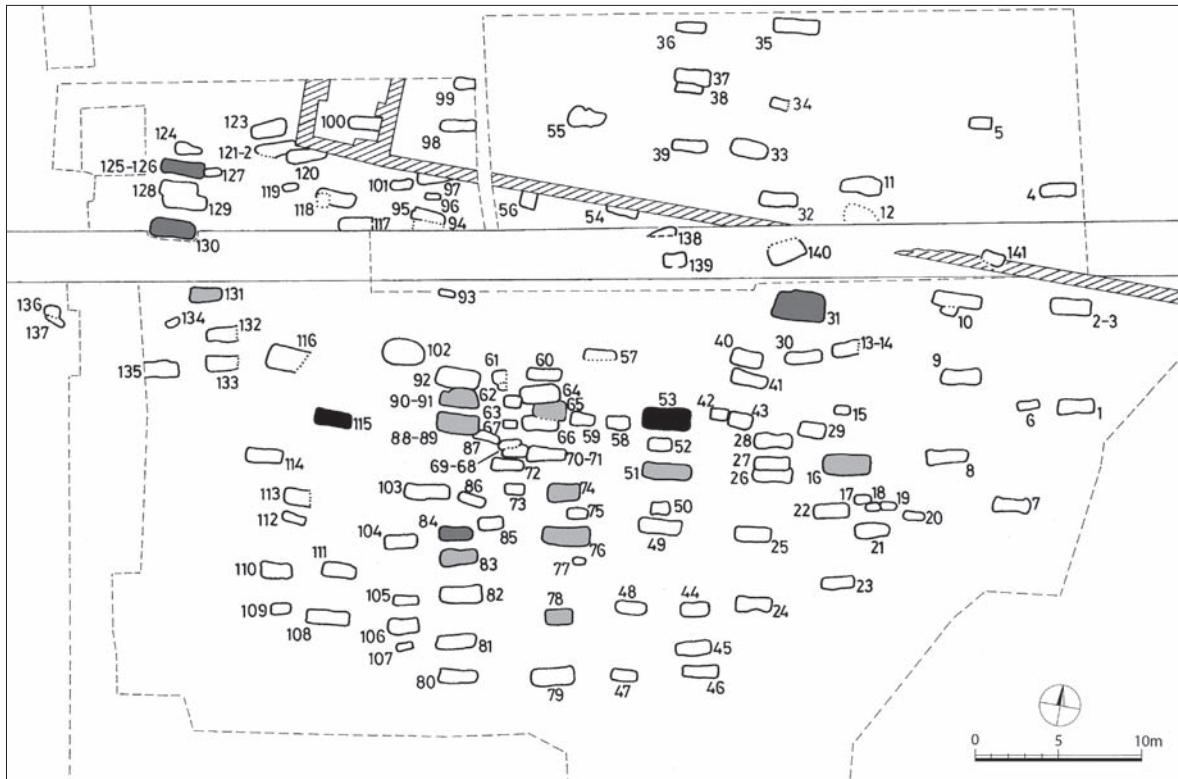
Obr. 1/11: Praha – Hrad, Lumbého zahrada – pohřebiště. Hroby dospělých s plošně nadměrnými hrobovými jámami. Hroby: A – H89; B – H102A; C – H51; D – H125; E – H16; F – H76; G – H92A; H – H35.

Fig. 1/11: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Graves of adults with enlarged grave pits. Graves: A – H89; B – H102A; C – H51; D – H125; E – H16; F – H76; G – H92A; H – H35.

Obr. 1/12. Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Dětské hroby s plošně nadměrnými hrobovými jádrami. Hroby: A – H105; B – H29; C – H65; D – H63; E – H110; F – H104; G – H106; H – H74B; I – H78; J – H44.

Fig. 1/12. Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Children's graves with enlarged grave pits. Graves: A – H105; B – H29; C – H65; D – H63; E – H106; F – H74B; G – H106; H – H74B; I – H78; J – H44.

Obr. 1/13: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Hrobové jámy zahľoubené do podloží více než 0,6 m. Světle šedé – hloubka 0,6–0,7 m; tmavě šedé – hloubka 0,7–0,8 m; černé – hloubka více než 0,8 m.

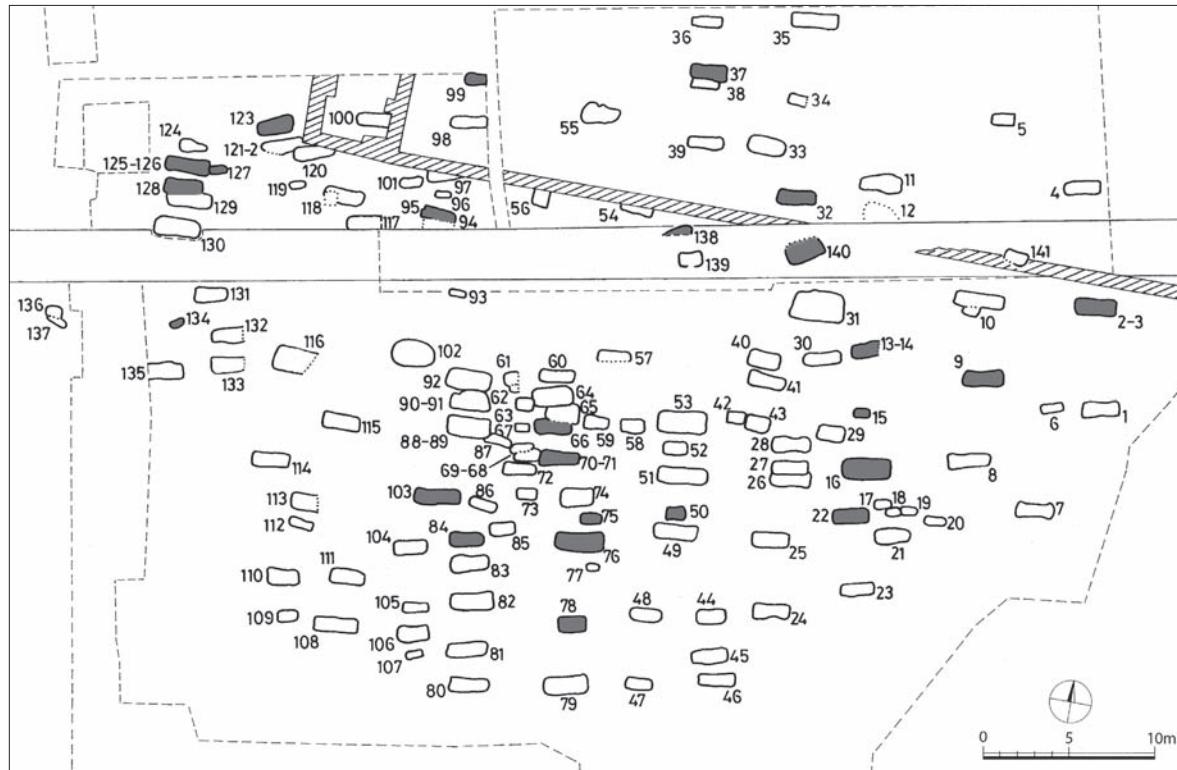
Fig. 1/13: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Grave pits sunk more than 0.6 m into the bedrock. Light grey colour: depth 0.6–0.7 m; dark grey: depth 0.7–0.8 m; black: depth more than 0.8 m.

Obtížně chronologicky srovnatelné jsou také nálezy z hrobů H62 (segmentované skleněné perly) a H61 (dvě mušle zavinutce penízkového/kauri). Pokud bychom přítomnost mušlí zavinutce porovnali s hrobem H37, byly by jednoduché skleněné korálky relativně starší než segmentované perly (H62).

5. HROBOVÁ JÁMA A JEJÍ ÚPRAVY

Při zkoumání velikosti a úpravy hrobových jam narazíme na některé opakující se jevy, které mohou mít význam při interpretaci pohřebiště nebo jednotlivých pohřbů, i když nám jejich vysvětlení může unikat. Nebudeme se zabývat různými malými nepravidelnostmi, které mohly a nejspíše také vznikly v důsledku proměnlivého podloží, zčásti zřejmě špatně rozpojiteleho. Určitá část nepravidelností je jistě také důsledkem činnosti v lokalitě v mladším období, které jsou spojené se zahradními úpravami, ať se již týkaly zásahů a přemisťování zeminy nebo přímo hloubení větších či menších jam, jejichž zásyp mohl splynout se zásypem hrobové jámy. Musíme také připomenout, že u některých hrobů nebyla hrobová jáma vůbec rozeznána, protože se kosterní ostatky nacházely přímo na rozhraní podloží a zahradní zeminy nebo byl pohřeb uložen do jámy již existující a zásyp se neodlišoval (H2, H12, H13, H70, H88). Větší množství hrobových jam je též (opět nejspíše v důsledku postdepozičních procesů) velmi mělkých (do 0,05 m), takže určitější pozorování (snad kromě tvaru) jsou problematická.⁹ Pohřeb v úrovni podloží, eventuálně ve velmi mělké hrobové jámě je zřejmě důsledkem novověkých zahradních úprav v ploše pohřebiště. Podobné známe také z výzkumu pohřebiště v Jelení ulici – Lumbeho zahradě (JEL-LZ, Březinová – Turek 1999).

⁹ Problematikou tvaru a velikosti hrobových jámy se detailně zabýval Z. Smetánka (*Smetánka, rkp.*), přičemž některá pozorování nelze zatím přijatelně vysvětlit. Zvlášť není zřejmé, jak prokázat, že příslušná, někdy nevelká, úprava byla záměrná (viz Exkurz 1).

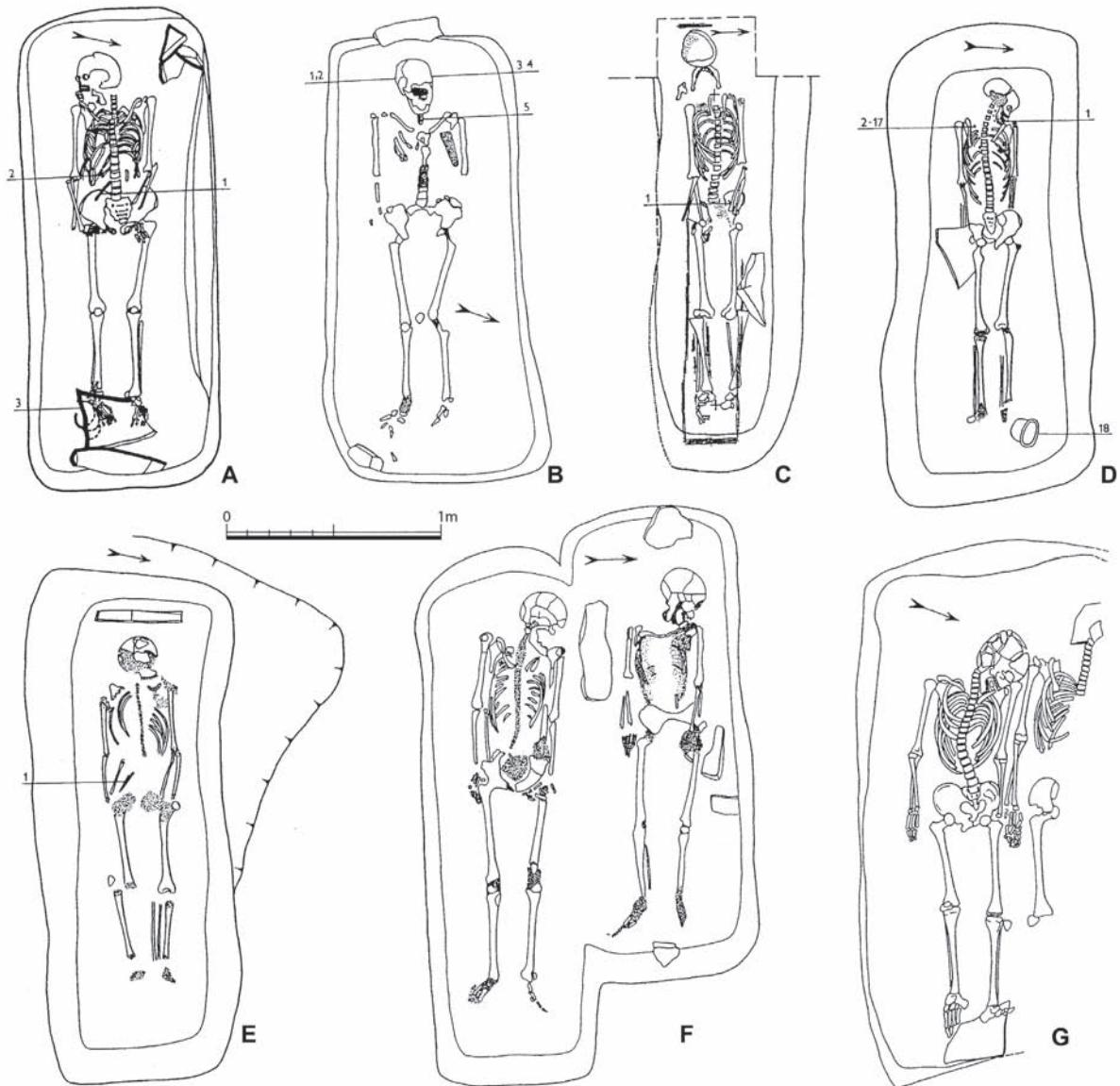

Obr. 1/14: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Černé hrobové jámy, při jejichž úpravě byl použit kámen.

Fig. 1/14: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Black colour: grave pits with stones used in their construction .

Většina hrobových jam má přibližně obdélný tvar, někdy s více či méně zaoblenými rohy, více či méně šikmými stěnami a plochým či mírně vanovitým dnem. Jednou z pozorovaných nepravidelností jsou stupně v nohách či za hlavou, které zmenšují plochu dna oproti ploše ústí jámy (*Obr. 1/8*). Častější jsou stupně zmenšující jámu na kratších stranách, tj. u hlavy (čtyři případy – H49, H66, H103, H137) nebo u nohou (H75, H131), eventuálně na obou koncích (H10, 108, H126?). Stupně jsou různé plochy i výšky, přičemž původní výšku můžeme posuzovat jenom nade dnem hrobové jámy. Rozdíl mezi povrchem stupně a původní hranou ústí jámy není možné zjistit. V případě stupňů na obou koncích by se dalo uvažovat o využití pro překrytí pohřbeného deskou/prknem. Tento předpoklad by splňoval pouze dětský hrob H108, kde se nepatrné fragmenty dřeva našly (*Obr. 1/8/D*). Hrob H108 zároveň vylučuje představu, že by zmenšení hrobové jámy mělo korigovat „chybu“ při jejím hloubení. Nelze předpokládat, že se hloubila jáma dlouhá 2,54 m s vědomím, že v ní bude posléze pohřbeno dítě ve věku asi tří let (*infans II*). Evidujeme také příklad stupňů po delších stranách (H24, zčásti – *Obr. 1/25/D*) nebo nepravidelně po jedné straně kratší a jedné delší (H116A), kde by mohly zjednodušit překrytí nebožtíka deskou/prknem (stopy dřeva nad kostrou zachovány – *Obr. 1/16/D*), i když k jejímu polození by v tomto hrobě pravděpodobně dostačovaly horní hrany výdřevy (komory). Podle fotografie identifikujeme stupeň okolo celé hrobové jámy v hrobě H16. Zmenšený obdélný útvar kolem kostry může však být v tomto případě stopou rakve nebo dřevěné desky/nosítka. Obdobně je tomu u dětského hrobu H63 (*Obr. 1/12/D*). Použití stupňů ke zmenšení plochy dna hrobové jámy, u něhož nepochybujeme o záměru, identifikujeme u 11 hrobů (7,4 %). Zda vyjadřuje nějakou výlučnost pohřbeného nelze určit. Nacházíme zde hroby jak zcela bez nálezů (H10, H49, H63, H66, H75, H126, H137), tak bohatě až velmi bohatě vybavené (H16, H103, H108, H116A). Hroby se stupni nevytvářejí žádnou výraznější koncentraci, objevujeme je ve středu pohřebiště i na okraji. S jedinou výjimkou (H126) je nevidujeme v jeho severní polovině. Hrob H126 je zároveň součástí skupiny hrobů považovaných za mladší (*Smetánka – Vlček – Eisler 1983*), takže použití stupně v hrobové jámě nejspíše nemá chronologický význam.

Jinou zvláštností je rozšíření hrobové jámy u hlavy a v nohách (*Obr. 1/9*) patrně proto, aby do něho mohl být umístěn nebožtík na nosítkách/márách (na desce s příčně podloženými trámkami),

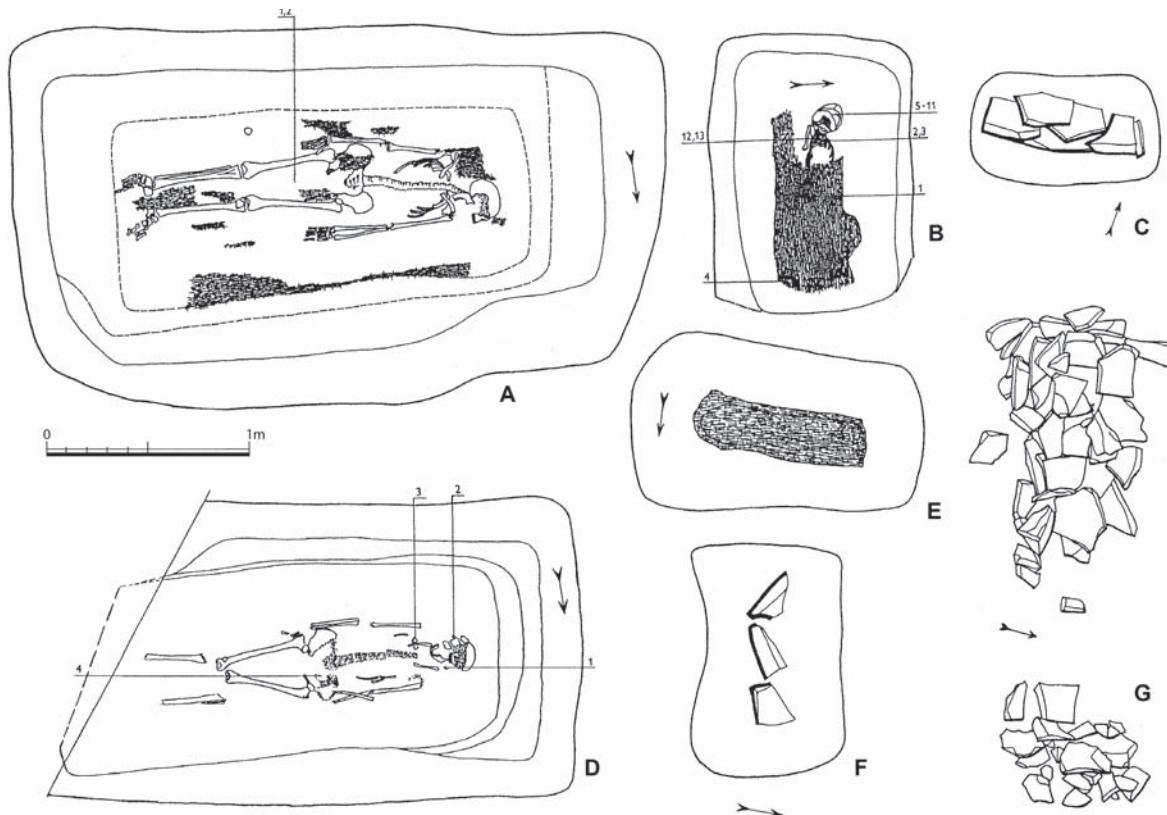
Obr. 1/15: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Hroby, v nichž byl při úpravě hrobu použit kámen. Hroby: A – H22; B – H123; C – H95; D – H37; E - H32; F – H 128 a H129; G – H140.

Fig. 1/15: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Grave pits with stones used in their construction. Graves: A – H22; B – H123; C – H95; D – H37; E - H32; F – H 128 and H129; G – H140.

přičemž konce trámků přesahují šířku hrobové jámy (H7 – *Obr. 1/9/A*). Rozšíření tedy usnadňovalo manipulaci s pohřbíváným. Tuto interpretaci podporují dochované zbytky dřeva na dně hrobové jámy. Podobné, ale nikoli tak výrazné rozšíření zjišťujeme též v hrobové jámě hrobu H9 (*Obr. 1/9/B*). Stopky dřeva zde nebyly zjištěny a nevýrazná rozšíření zcela vyplňuje její kamenné obložení. S uvedeným popisem souvisí žlábkы na dně hrobu pod hlavou nebo v nohách (H7; H40; H53; H79; H84; H141), které podrobněji popíšeme dále (*Obr. 1/9*).

U více hrobových jam zaujmě jejich nápadná velikost/plocha (*Obr. 1/10*). Někde je v nepoměru k pohřbenému tělu (27 hrobů, 18,2 %), u některých je nepoměr nápadný na první pohled, u jiných může být ovlivněn subjektivním pozorováním (*Obr. 1/11*). Pro některé jámy je charakteristická značná délka (H10 – 2,54 x 0,86 m / *Obr. 1/8/A*; H35 – 2,77 x 0,9 m; H51 – 2,85 x 0,9 m; H103 – 2,7 x 0,88 m / *Obr. 1/8/C*; H125 – 2,84 x 0,98 m), ojediněle též nadměrná šířka (H102A – 2,52 x 1,59 m). Většina je nadměrná v obou rozměrech (H16 – 2,94 x 1,22 m; H31 – 3,13 x 1,81 m / *Obr. 1/16/A*; H53 – 2,92 x 1,26 m / *Obr. 1/9/E*; H76 – 2,86 x 1,09 m; H89 – 2,47 x 1,19 m; H92A – 2,6 x 1,2 m; H116A – 2,47 x 1,45 m / *Obr. 1/16/D*).

Specifickou skupinu představují hroby dětí, často velmi mladých, tj. novorozenců či kojenců (15 hrobů, tj. mírně nadpoloviční část ze všech plošně nadměrných hrobů – *Obr. 1/12*), kde je

Obr. 1/16: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Hroby s hrobovými komorami, rakovemi z kmene a větším užitím kamene. Hroby: A – H31; B – H43; C – H15; D – H116A; E – H59; F – H50; G – H3.

Fig. 1/16: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Chamber graves, graves with tree-trunk coffins and graves with higher portion of stones used in their construction. Graves: A – H31; B – H43; C – H15; D – H116A; E – H59; F – H50; G – H3.

hrobová jáma „zbytečně“ velká (H29 – 1,6 x 0,94 m, infans II, kostra zetlelá, maximální možná délka kostry 0,66 m; H40 – 1,6 x 1,0 m, novorozenec, kostra 0,4 m /Obr. 1/9/D/; H44 – 1,72 x 0,8, infans II, kostra zetlelá, odhad délky 0,65 m; H63 – 1,02 x 0,8 m, novorozenec, kosterní ostatky 0,43 m; H65 – 1,89 x 1,28 m, infans II, kostra 0,89 m; H74B – 1,85 x 0,8 m, infans II, kostra 0,71 m; H75 – 1,27 x 0,65 m, infans I, kosterní ostatky 0,45 m /Obr. 1/8/H/; H78 – 1,69 x 0,96 m, infans II, kostra, odhad, délky 0,77 m; H104 – 1,9 x 0,83 m, infans II, kostra 0,76 m; H105 – 1,44 x 0,55 m, infans I, kostra 0,58 m; H106 – 1,74 x 0,87 m, infans II, kostra 0,76 m; H108 – 2,54! x 0,88 m, pohřbeno zde dítě infans II, kostra délky 0,78 m!//Obr. 1/8/D/; H110 – 1,88 x 0,95 m, infans II, kostra 0,84 m; H131 – 1,92 x 0,9 m, infans II, kostra 0,67 m /Obr. 1/8/G/).

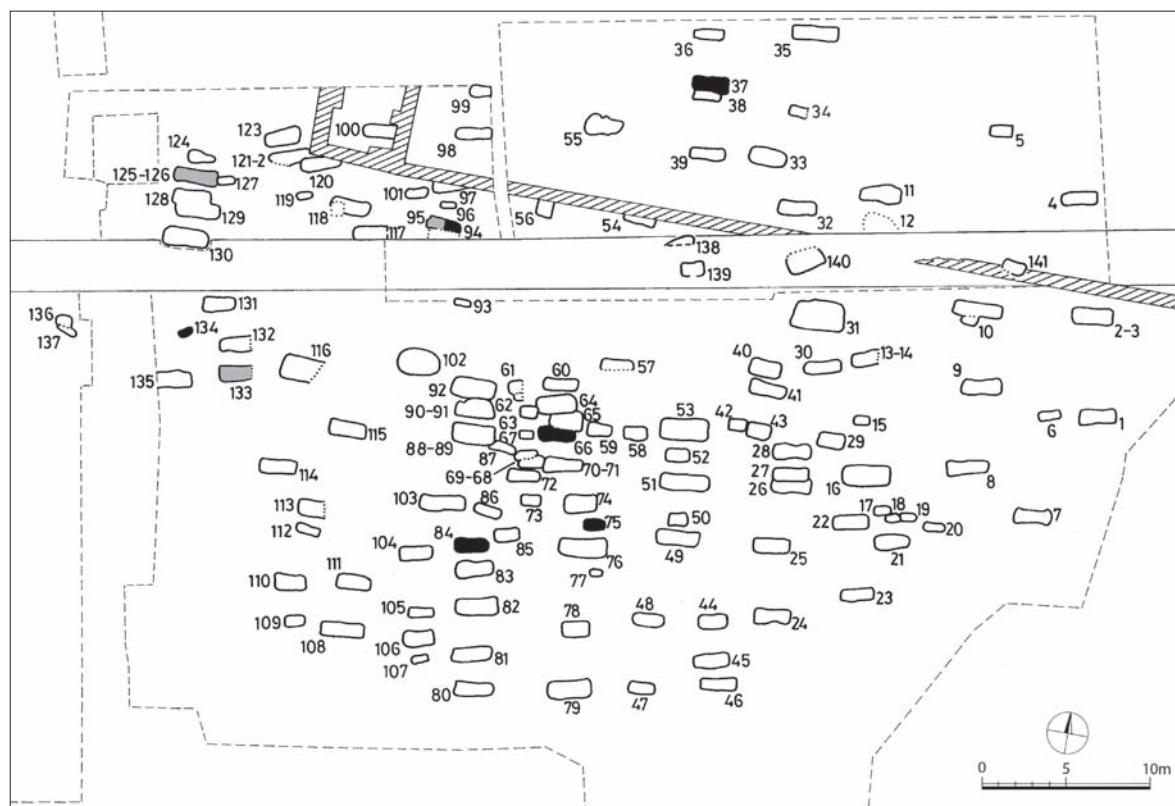
Následné hodnocení doloží, že většina hrobů s větší jámou byla vybavena doplňky (21), často velmi či mimořádně bohatými (H16, H29, H44, H53, H65, H74B, H76, H89, H104, H106, H108, H116B). U dětí činí poměr hrobů s nálezy a bez nich 10 : 4, u žen 9 : 1. U mužů je poměr vyrovnaný (2 : 2), přičemž žádný z nich není vybaven mimořádně bohatě. Výjimečné postavení pohřbeného však může být vyjádřeno jinak (H76 s ostruhami a standartou/praporcem /?/). Potvrzuje se tak pozorování, že velikost hrobové jámy může odrážet významnější postavení pohřbeného, byť vyjádřené zprostředkováně (významné postavení rodičů malých dětí – mezi hroby s relativně velkými jámami jsou i pohřby novorozence či kojence). Z chronologického hlediska pokrývá tento druh hrobů celé období existence pohřebiště (hroby s velkomoravskými typy šperků na straně jedné – H16, H53 – a hrob H125 s nejmladším datovatelným nálezem – denárem na straně druhé). Rozložení těchto hrobů na pohřebišti dokládá jejich soustředění v jižní části s větším zahuštěním v centru.

Když jsme se zabývali velikostí hrobové jámy, nezmínili jsme se o hloubce (Obr. 1/13). Určit ji na pohřebišti v Lumbeho zahradě není snadné. Měřilo se pouze zahľoubení do podloží, protože původní výška nadloží (půdního horizontu) není známa. Jen z ojedinělých zmínek víme, že výška odstraňované zahradní zeminy činila 0,6 až 0,7 m, a přirozeně nelze určit, zda nějak souvisí s podmínkami v době pohřbívání. Pokud bychom však vyšli z tohoto údaje (0,6 m) a předpokládané hloubky

hrobu 1,0 m, lze za hluboké považovat hrobové jámy, jejichž zahloubení do podloží činilo více než 0,4 m (celkem 39 hrobů, 26,4 %).¹⁰ Sedmnáct z nich zároveň náleží k hrobům plošně nadměrným. Pokud omezíme svá pozorování na hroby se zahloubením do podloží, evidujeme jich deset (H16, H51, H65, H74B, H76, H78, H83, H89, H90 a H131). Pouze dva nejsou také plošně nadměrné a oba jsou jen chudě vybavené (H83 – nůž; H90 – nádoba). Hroby hlubší než 0,7 m jsou pouze čtyři (H31 – též plošně nadměrný; H84, H126, H130). Hrob H126 je bez nálezů, hrob H84 patří mezi bohatě vybavené, hrob H130 je jeden ze tří hrobů s ostruhami, které se na pohřebišti vyskytují. Větší hloubku mají pouze dva hroby – plošně nadměrný a velmi bohatě vybavený hrob H53 (0,8 m) a bohatě vybavený H115 (0,81 m).

Skupina těchto 16 nejhlubších hrobů (10,8 % ze všech) tvoří nadpoloviční počet hrobů bohatě vybavených či s jinými znaky elitního postavení (miniatury zbraní, ostruhy) v poměru 13 : 3 a hrobů plošně velikých oproti běžně velikým v poměru 10 : 6. Zdá se tedy, že větší hloubka hrobu je důležitým faktorem pro významnější (?) postavení pohřbeného. Zmíněné hroby se také výrazněji koncentrují v centrální části pohřebiště (s výjimkou tří na severozápadním okraji – H126, H130 a H131). Opět můžeme zopakovat, že hloubka hrobu nejspíše nemá chronologický význam, protože tři posledně zmíněné hroby jsou situovány v části považované za mladší.

Nesmíme opomenout ani hroby s jámou z nějakého důvodu velmi úzkou. Uložení nebožtíka do takového hrobu muselo být náročné (H55 – 2,27 x 0,5 m; H92B – 2,24 x 0,4 m / Obr. 1/15/C/; H95 – 2,05 x 0,5 m). Všechny patří mezi hlubší (zahloubení do podloží 0,45 až 0,58 m), což muselomanipulaci s pohřbíváným ještě více komplikovat. Jde o hroby bez nálezů (H92B) nebo jen málo vybavené (H55 – nůž, korál; H95 – nůž).

Obr. 1/17: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Černě hrobové jámy, při jejichž úpravě či využití bylo použito dřevo i kámen. Šedě hrobové jámy, v nichž byl při uložení nebožtíka použit textil.

Fig. 1/17: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Black colour: grave pits with stones and wood used in their construction; grey colour: grave pits with textile used for entombment of the deceased.

10 Určit přesnou míru zahloubení do podloží je u části hrobů problém vzhledem k mírně svažitému terénu na nalezišti, jehož důsledkem je rozdíl mezi hloubkou u hlavy a u nohou. Uvažován je vždy údaj s větší hloubkou.

6. POUŽITÍ KAMENE, DŘEVA A TEXTILU

6.1. KÁMEN

Kámen byl při úpravě hrobové jámy, event. při uložení pohřbu, využit celkově ve dvaceti šesti případech (17,6 % hrobů - *Obr. 1/14*), a to opuka s výjimkou hrobu H99, kde byl zjištěn kámen z křemence. Rozsah použití kamene je poměrně rozmanitý, od jediného kusu až po kamenný zával.

Jeden kámen jsme zjistili v hrobech H16 (*Obr. 1/11/E*), H32 (*Obr. 1/15/E*), H37 (*Obr. 1/15/D*), H66 (*Obr. 1/8/E*), H71A (*Obr. 1/21/E*), H95 (*Obr. 1/15/C*), H97, H99, H103 (*Obr. 1/8/C*), H125 (*Obr. 1/11/D*), H134, H138, a to v rozmanitých polohách (za hlavou, u nohou, na boku). Dva kameny byly použity v hrobech H14 (u horní části kostry), H76 (u hlavy – *Obr. 1/11/F*), H84 (u hlavy a u levého boku – *Obr. 1/9/C*), H123 (za hlavou a u nohou – *Obr. 1/15/B*) a H140 (pod lebkou a u nohou – *Obr. 1/15/G*). Větší počet kamenů po obvodu hrobové jámy registrujeme v hrobě H22 (u nohou a za hlavou – *Obr. 1/15/A*). Důkladné obložení kratších stran hrobů za hlavou a u nohou a také u levého boku (S strana) bylo zjištěno v hrobě H75, kde se dva největší kameny nacházely za hlavou a u nohou (*Obr. 1/8/H*). Obdobně je tomu u hrobu H78 s tím rozdílem, že je zčásti obložena pravá boční strana v oblasti nohou (*Obr. 1/12/I*). V H127 bylo k obložení použito pět přibližně stejných kamenů, a to na bocích jámy. Hrob H128 je celkem pěti kameny nepravidelně obložen po všech stranách, největší se vyskytuje u pravé paže (*Obr. 1/15/F*).

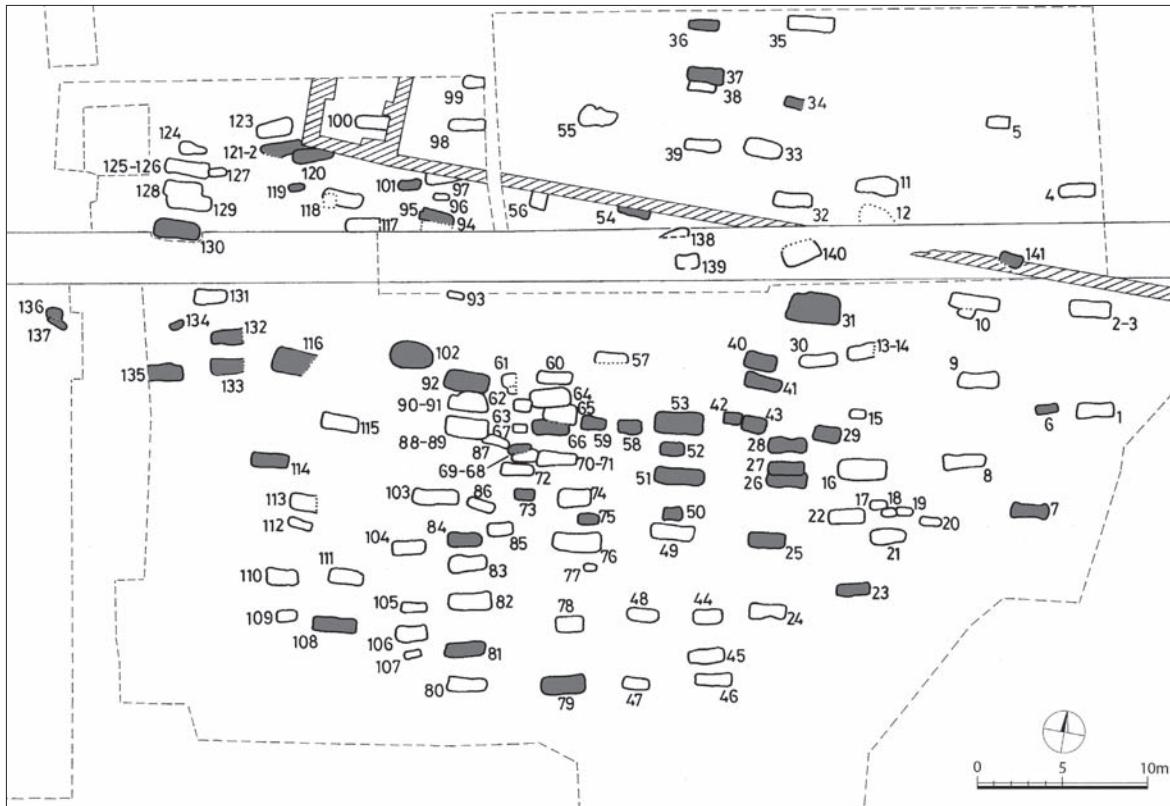
Uvedený výčet naznačuje, že preferované polohy představovalo umístění kamene za hlavou, které jsme zaznamenali v deseti případech (H16, H76, H97, H128), event. přímo pod lebkou (H50 – *Obr. 1/16/F*). Obvykle jde o velký kámen, popřípadě kámen největší o rozměrech až 43 x 15 cm (H32, H75, H78, H103, H123 a H140 – v tomto případě pod lebkou). Zvýraznění pozice kamene za hlavou podtrhuje jeho umístění na úzkou stranu či na výšku (H32, H75, H78, H103, H123, H128). Obdobně je tomu s obložením úzké strany hrobové jámy u nohou, které také nacházíme v deseti případech (H71A, H123, H125, H128, H134, H138?), i zde může jít o kámen velký či v hrobě největší (H22, H75, H78, H140).

Ve čtyřech případech se kámen objevuje na boční straně/stranách hrobu. Ve dvou se na něj největší kámen vyskytuje v hrobě. V H84 to byl na výšku postavený kámen u levé paže (*Obr. 1/9/C*), zatímco v H128 se největší kámen z obložení nachází u pravé paže (*Obr. 1/15/F*). Význam toho, proč byl kámen velký, pokud nešlo o náhodu, nám uniká. V hrobě H66 (*Obr. 1/8/E*) se jeden kámen vyskytuje také u pravé paže. Byl objeven mezi stěnou hrobové jámy a dřevěným obložením torzovité zachovaným na třech stranách kostry. Rozměrný opukový kámen byl nalezen také u levého femuru kostry v hrobě H95 (*Obr. 1/15/C*). Nebožtík byl pohřben pravděpodobně v rakvi, která zanechala tenké stopy svých stěn na všech čtyřech stranách a pod kostrou. Pozice kamene naznačuje, že rakev překrývala, a je otázkou, zda se původně nenachází už přímo nad ní. Kameny byly do hrobů H66 a H95 přidány jistě záměrně, důvod jejich umístění však vysvětlit nedovedeme.

Zvláštní případy použití kamene představuje hrob H50, v němž byl kámen uložen zčásti pod lebkou a sama kostra byla překryta kamenným závalem (*Obr. 1/16/F*). Na velkém kameni ležela severní kostra v dvojhrobu H140 (*Obr. 1/15/G*). Dva kameny v H22 jsou u nohou uspořádány tak, že jeden je postaven u stěny hrobu na výšku, druhý je položen naplocho a překrývá dolní část nohou a vědérko (*Obr. 1/15/A*). Zdá se, že jde o záměrnou úpravu. Zvláštní pozornost vyžaduje umístění opukového kamene v hrobě H37, který se nalézá pod pravou částí pánve, pod niž musel být vzhledem ke své pozici záměrně vsunut. Zároveň překrývá dlaň pravé ruky (*Obr. 1/15/D*), možná s úmyslem imobilizovat pravou ruku pohřbené ženy (*adultus I*).

Jiným případem jsou zřejmě čtyři hroby (H3, H9, H15 a H50 – *Obr. 1/16 a 1/9/D*), ve kterých kameny překrývají celou nebo podstatnou část kostry, a tudíž můžeme uvažovat o závalu. V hrobě H3 je překryta horní část těla a spodní část nohou. Hrob H9 je vybaven souvislým obložením kameny po stranách hrobové jámy, přičemž část z nich zasahuje i nad kostru. Zcela jednoznačně však kostru nepřekrývají. Zvláštní způsob překrytí zjišťujeme v hrobě H15, kde pět na výšku postavených rozměrnějších kamenů vytváří – bezesporu záměrně – domečkovitý útvar (*Obr. 1/16/C*). Co měl vyjadřovat, je však nejasné. Za „zával“ považujeme také tři větší kameny v hrobě H50, jejichž velikost byla dostatečná na překrytí dětského nebožtíka (*Obr. 1/16/F*).

V torzovité dochovaném H138 byl kámen evidován v severovýchodním rohu, tj. u nohou. V jeho těsném sousedství byla vypreparována kruhová jamka o průměru cca 0,1 m a hloubce 0,04 m. Její účel není zřejmý, může jít o zvířecí noru (*Frolík – Smetánka 2014, s. 209*) nebo stopu po kořenu.

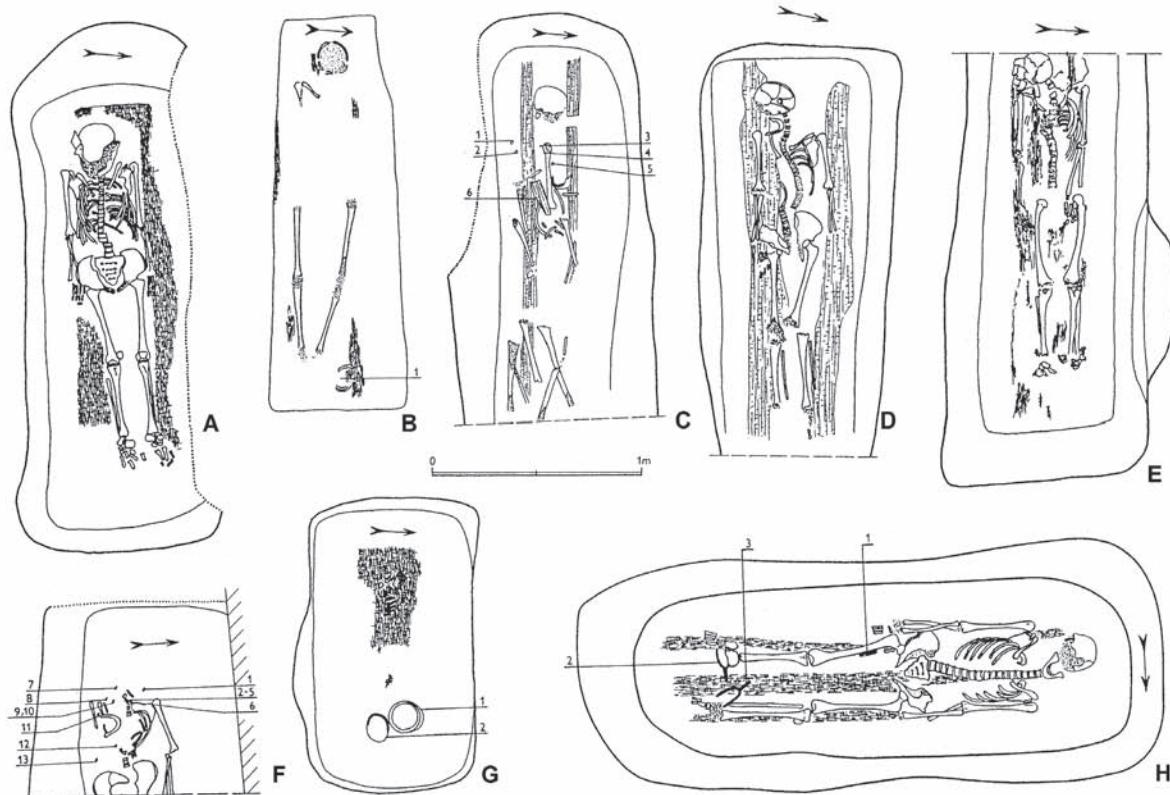
Obr. 1/18: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Tmavě šedě hrobové jámy, při jejichž úpravě či využití bylo použito dřevo.

Fig. 1/18: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Dark grey colour: grave pits with wood used in their construction.

Již jsme se zmínili o využití dřeva ve dvou hrobech (*Obr. 1/8/E/* a *H95 / Obr. 1/15/C/*), ale společné použití dřeva a kamene při úpravě hrobové jámy je celkově málo početné (šest hrobů, 4 % – *Obr. 1/17*). V hrobě H50 byly zjištěny nevelké pozůstatky dřeva, které lze označit jako desku/prkno pod pohřbenou osobou. Kameny naopak kostru překrývají. Stopy dřevěného obložení a dřeva nad torzovitě dochovanou kostrou hrobu H75 snad můžeme vyložit jako pozůstatky rakve (*Obr. 1/8/H*). Poloha kamenného obložení naznačuje, že rakev byla kameny zčásti obložena (kameny na výšku v mezeře mezi dochovaným dřevem a stěnou hrobové jámy) a částečně musela být překryta (určitě v dolní části nohou). V hrobě H134 jsme zjistili použití dřeva, jehož původní rozsah a stav nelze určit. O přítomnosti dřevěného zařízení v hrobě H84 svědčí dva příčné žlábky na dně hrobové jámy u nohou a pod lebkou, které se interpretují jako podklad pod dřevěnou desku či rakev (*Obr. 1/9/C*). Po dřevě se však nedochovaly žádné stopy. Pokud byl nebožtík pohřben v rakvi, byly kameny zámerně umístěny do mezery mezi rakví (deskou?) a stěnou hrobové jámy.

Využití většího počtu kamenů, které více či méně překrývají pohřbeného, bývá vykládáno jako opatření proti návratu nebožtíka mezi živé (proti revenanci). Jiným opatřením byl zásah do jeho ostatků. V souvislosti s touto otázkou zjišťujeme nejasnou dislokaci v hrobě H3 s kamenným závalem, a to v oblasti páteře (*Obr. 1/16/G*). Větší anomálie nalézáme u nadstandardně obloženého (překrytého?) nebožtíka v hrobě H9. Dislokovaná mandibula naznačuje manipulaci s lebkou, přemístěna je i část páteře a chybí dolní část levé ruky (*Obr. 1/9/B*). Nejasná je v tomto hrobě otázka možné dislokace dolní levé nohy, která může být důsledkem postdepozičních procesů. V hrobě H16 objevujeme značnou dislokaci hrudní partie, kterou jen obtížně můžeme vyložit jako zásah vykrádačů, protože jde o jeden z nejbohatších hrobů na pohřebišti (*Obr. 1/11/E*). V hrobě H32 je výrazně dislokovaná dolní pravá noha a zčásti pravá ruka (*Obr. 1/15/E*). Z obvyklé polohy je posunuta také mandibula. Z uvedeného výčtu vyplývá, že blokační význam použitých kamenů posiluje přemístění kostí pravděpodobně jenom ve dvou hrobech (H3, H9).

V rozložení hrobů, v nichž byly při úpravě hrobové jámy využity kameny, neshledáváme na pohřebišti žádnou nepravidelnost (*Obr. 1/14*). Hroby jsou po něm víceméně všude rovnoměrně

Obr. 1/19: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Hroby s užitím dřeva v hrobové jámě, Hroby: A – H26; B – H36; C – H132; D – H133B; E – H135; F – H56; G – H58; H – H130.

Fig. 1/19: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Grave pits with wood used in their construction. Graves: A – H26; B – H36; C – H132; D – H133B; E – H135; F – H56; G – H58; H – H130.

rozprostřeny, nacházíme je na okrajích (např. H3, H99, H123, H134) stejně jako v centrální části (např. H66, H76, H103). Také chronologicky nelze vysledovat nějakou nepravidelnost. V devíti ze šestadvaceti hrobů nebyly zjištěny žádné nálezy, další čtyři obsahovaly takové, které nejsou chronologicky citlivé (nůž, atypický keramický střep). Na opačném pólu nalezneme hroby náležející do skupiny velmi bohatě vybavených pohřbů (H16 – bubínkové náušnice, gombíky aj.; H84 – hrozníčkovité náušnice, gombíky aj.; H76 – ostruhy, standarta/praporec). Chronologicky zaznamenáváme hroby ze staršího období používání pohřebiště, tj. se záušnicí s očkem (např. H3). Kámen se zřejmě využíval průběžně (H103 se záušnicí s očkem a esovitými záušnicemi; H9 – esovité záušnice; H99 – esovité záušnice, gombíky; H123 – esovité záušnice). Kámen byl doložen i v hrobě, který můžeme určit jako nejmladší (H125 s denárem). Pokud prověříme používání kamene ve vztahu k věku či pohlaví, relativně nejčastěji byl použit v mužských hrobech (v pěti ze sedmnácti, tj. téměř ve třetině; započteme-li dvojhrob H140, zastoupení mírně třetinu přesáhne). V hrobech ženských je poměr 11 z 53, u hrobů dětských 9 ze 65. V posledním případě nebylo pohlaví dospělého určeno (H128).

6.2. DŘEVO

Častěji než kámen zjišťujeme v hrobových jamách stopy po dřevě (celkem 51 případů, tj. o málo více než třetina hrobů – 34,5 %). Posouzení původního vzhledu dřevěné konstrukce a jejího účelu je obtížné, protože všechny zkoumané případy jsou více či méně neúplné. Proto jsou závěry vyvodené z pozorování nutně limitované. Při popisu zjištěných nálezů rozdělujeme dřevěné prvky na tři skupiny¹¹, a to na použití dřeva při přípravě hrobové jámy, při transportu mrtvého k jámě a při

11 „Ve 37 případech byly zjištěny přímé stopy dřeva užitého při pohřbu, ale je obtížné vždy určit, ve kterých případech bylo dřevo použito předem při úpravě hrobové jámy (např. vyložení dna dřevem, možná prkny, H31), nebo kdy bylo dřevo součástí zaopatření mrtvého ještě mimo jámu (nejvýraznější patrně dětský hrob H59, kde byla zjištěna raken z polovičního dlabaného kmene překrytého prkнем) a ve kterých případech bylo dřevo vloženo do hrobu až při vlastním aktu pohřbu, těsně před zasypaním jámy (např. překrytí těla prkнем, patrně též H31 nebo H81). Všechny tyto fáze pohřebního obřadu nejsou v literatuře rozlišovány a často nejsou ani bezpečně rozlišitelné.“ (Smetánka, rkp)

uložení nebožtíka do hrobu. Podle pozorování při výzkumu se dřevo většinou dochoválo ve velmi špatném stavu, obvykle jen v podobě prachových stop tmavšího odstínu, event. struktur rozložených na jednotlivá vlákna. Lze předpokládat, že méně výrazné stopy mohly zaniknout bez rozpoznání v závislosti na zkušenostech či pozornosti brigádníka, jenž příslušný hrob preparoval. Stav dochování pozůstatků dřev také převážně nedovoluje přímo určit, jaký byl původně tvar konkrétního dřeva (deska/prkno, kulatina, trámek), a jen někdy ho můžeme odvodit nepřímo.

Část zjištěných stop (celkem 12 hrobů) je nutno z dalšího posuzování vyloučit (*Obr. 1/18*), protože nedovolují jiný závěr, než že dřevo bylo v hrobové jámě nějakým způsobem použito (H23 – fragment mezi nohami kostry; H28 – zbytek dřeva u pravé nohy; H37 – dochován vzorek dřeva, poloha v hrobě nezaznamenána; H52 – fragment dřeva za hlavou; H54 – fragment mezi nohami kostry; H68 – fragmenty nelze posoudit; H73 – fragment nelze posoudit; H92B – stopy dřeva u levé nohy; H108 – fragment nelze posoudit; H119 – fragment nelze posoudit; H134 – fragment v oblasti pánev; H136 – fragment nelze posoudit). Poloha fragmentů dřeva je taková, že není možné rozlišit, zda se dřevo původně nacházelo nad kostrou nebo pod ní, event. je stav kosterních ostatků takový, že nelze určit, zda nebylo dřevo umístěno někde po stranách.

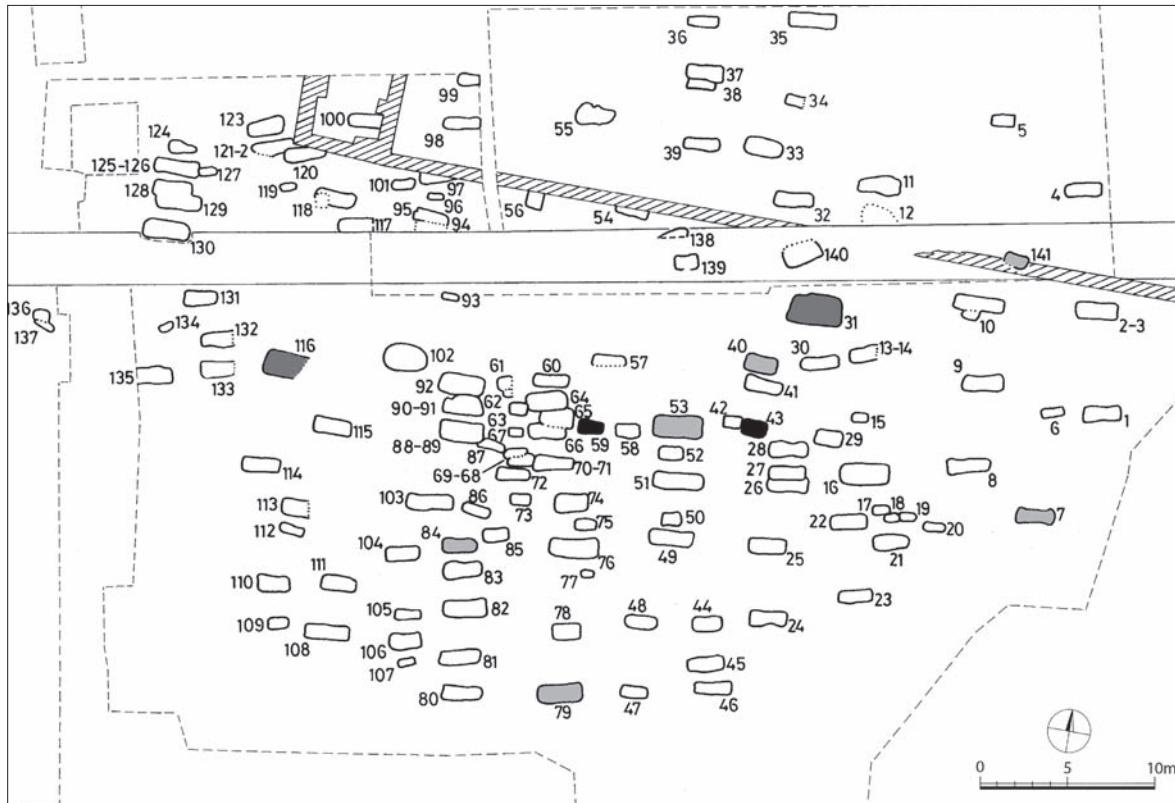
Použití dřeva při přípravě hrobové jámy můžeme doložit pouze ve dvou případech (*Obr. 1/16/A, D a 1/20*). V hrobě H31 byla na dně vypreparována nesouvislá, ale přesto zřetelná plocha o rozměrech 1,98 x 0,91 m na dně hrobu částečně pokrytá nesouvislými ploškami rozloženého dřeva. Mohlo jít o rozměrnou desku či několik širších prken. Rozměry pozůstatků však spíše vylučují představu, že by to mohla být deska, na níž byl mrtvý do hrobu přinesen. Pravděpodobně posloužila k úpravě dna hrobové jámy. Velikost desky/prken si patrně vynutila vyhloubení značně velké jámy, rozměry dna činí 2,44 x 1,18 m. Nebožtík byl posléze překryt deskou/prknem o neurčených rozměrech. Je pravděpodobné, že v tomto hrobě mohla být dřevěná komora, pokud připustíme, že úprava bočních stěn nebyla dochována či rozeznána.

V hrobě H116A byly prkny obloženy stěny hrobové jámy, ale nikoli dno. Výška obložení dosahovala údajně až 0,4 m (*Smetánka - Frolík 2014, s. 191*) či dokonce 0,6 m.¹² Tento poznatek je v rozporu se zaznamenanou hloubkou hrobové jámy (0,2 m), je ovšem možné, že obložení zasahovalo nad úroveň podloží, z něhož se hloubka jámy měřila. Vznikla tak úprava, která se podobá komoře. Stejně jako hrob H31 má hrobová jáma H116A nadstandardní rozměry (u dna 1,88 x 0,92 m). I v ní uložená kostra byla posléze překryta prknem/deskou.

Poměrně často jsou v hrobových jámách zjišťovány pozůstatky desky nebo prken pod kostrou, u nichž je pravděpodobné, že na nich byl zemřelý k hrobu přinesen a posléze s nimi do jámy vložen (nosítka/máry – celkem devět případů). Míra dochování pozůstatků dřeva kolísá od nejednoznačně prokazatelných stop až po dřeva dochovaná natolik, že lze z části určit jejich rozměry nebo původní konstrukci. Mezi málo čitelné doklady náleží zbytky dřev v hrobech H50, H51 (*Obr. 1/11/C*), H97 a H121. V hrobě H36 (*Obr. 1/19/B*) bylo nalezeno fragmentárně dochované dřevo, které vymezovalo pravoúhlý útvar o rekonstruovaných rozměrech 1,62 x 0,31 m. Na dřevě byl položen milodar (vědérko). V hrobě H58 (*Obr. 1/19/G*) se našlo fragmentárně dochované dřevo/prkno v souvislé ploše o rozměrech 0,45 x 0,3 m, maximální rekonstruovatelná délka činí až 0,65 m. Pod kostrou H130 byly zjištěny tři pruhy ztrouchnivělého dřeva, které mohou pocházet ze tří prken o rozměrech – levý pruh 1,87 x 0,08 m; prostřední 1,35 x 0,12 m; pravý 0,96 x 0,12 m (*Obr. 1/19/H*). Mohlo by se jednat o nosítka. Dva pruhy ztrouchnivělého dřeva (pravý o rozměrech 1,59 x 0,09 m; levý 0,82 x 0,05 m) vzdálené 0,16 m od sebe byly nalezeny také pod kostrou v hrobě H132. Opět to mohly být pozůstatky nosítka, pokud připustíme, že se dochovala silnější/? krajní dřeva a zcela se rozložilo prostřední prkno (*Obr. 1/19/C*). O nosítkách a jejich původním vzhledu by se dalo uvažovat i u hrobu H133B (*Obr. 1/19/D*), v němž byly též pod kostrou objeveny dva pruhy ztrouchnivělého dřeva (pravý o rozměrech 1,76 x 0,18 m; levý 1,64 x 0,18 m).

Zřejmě dokonalejší pozůstatky nosítka/már představují stopy evidované v dalších šesti hrobech (*Obr. 1/20*). Zemřelý byl přinesen na prkně/desce, která byla u hlavy a v nohách podložena krátkým příčným trámkem/kulatinou. Podobné řešení nacházíme v hrobě H7 (*Obr. 1/9/A*), v němž kostra

¹² „Při výzkumu hrobu H116A byly zjišťovány stopy dřeva v podobě tenké vrstvičky (kolem 0,5 cm) narezlého dřevěného prachu, a to zejména podél severní stěny a v severozápadním zbytku rohu, zde byly ve výši až 60 cm nad dnem hrobu; na ostatních stěnách byly patrné alespoň ojedinělé stopy, ale jen při dně. Dřevěná vrstvička byla natolik zřetelná, že umožnila rozlišení jinak téměř nerozlišitelného obvodu hrobové jámy. Je to na lokalitě jediný zjištěný případ obložení stěn a je jedním z prvků určité výjimečnosti hrobu dospělé ženy, v němž byla uložena jedna ze stříbrných kaptorg.“ (Smetánka, rkp)

Obr. 1/20: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Černé hroby s rakvemi z kmene, tmavě šedě hroby s hrobovými komorami, světle šedě hrobové jámy se žlábky ve dně (stopy nosítka/máry).

Fig. 1/20: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Black colour: graves with tree-trunk coffins; dark grey colour: chamber graves; light grey colour: grave pits with grooves in their bases (i.e. traces of biers).

ležela na fragmentárně dochovaných (dvou?) prknech o celkových rozměrech 1,96 x 0,43 m. Prkno bylo pod lebkou podloženo příčným dřevem o délce 0,68 m a šířce 0,07 m. Aby se nosítka/máry dala vložit do hrobu, byla jáma u hlavy příslušným způsobem rozšířena. Stejně tak se rozširovala u spodní části nohou, kde se však nedochovaly stopy příčného trámku.

Použití nosítka/mář indikují žlábky po příčných trámcích/kulatinách, ačkoli dřevo úplně zetlelo. Žlábek v nohách dětského hrobu H40 (*Obr. 1/9/D*) měl rozměry 0,71 x 0,2 m při hloubce 0,07 m. U hlavy zjištěn nebyl. Nosítka/máry v tomto případě značně rozdílově převyšovala kostru pohřbeného novorozence. Výrazný žlábek v oblasti hlavy registrujeme též v hrobě H53 (0,98 x 0,18 m, hloubka 0,06 m), naopak jsme jej nezjistili u nohou (*Obr. 1/9/E*). Stejná situace se opakovala v H79; žlábek u hlavy zasahoval až do bočních stěn hrobové jámy (0,98 x 0,23 m, hloubka 0,08 m – *Obr. 1/9/F*). Oba žlábek nacházíme i v hrobě H84 (pod lebkou – 0,71 x 0,15 m, hloubka 0,07 m; v nohách – 0,6 x 0,18 m, hloubka 0,06 m / *Obr. 1/9/C/*) a v H141 (pod lebkou se jevil jako tmavší pruh o rozměrech 0,42 x 0,09 m; stejně tak v nohách – s rozmiery 0,53 x 0,09 m / *Obr. 1/9/H/*).

Dřevo se používalo také tehdy, když byl nebožtík uložen do hrobu, aby se jím (deskou) zakryl. Desku nalézáme v pěti případech, většinou ji však pouze evidujeme bez možnosti detailnější rekonstrukce (H25 – stopy dřeva nad kostrou u pravého ramene, nad levým femurem a mezi femury; H34 – nevelký fragment nad ramenem; H102B – zbytky dřeva nad spodní polovinou kostry / *Obr. 1/22/G/*; H133A – pruh dřeva nad hrudí). Z části můžeme rekonstruovat rozdíl prkna/desky v hrobě H81 (*Obr. 1/25/E*), ve kterém několik nepravidelných fragmentů prkna/desky pokrývá plochu 1,38 x 0,44 m, avšak není úplná, ledaže by spodní části nohou nebyly zakryty zámerně.

Kombinaci využití dřeva při přenosu k hrobu a následnému uložení představují pozůstatky rakví (*Obr. 1/20*). Jednoznačných příkladů se dochovalo jenom několik. Mezi nimi zaujmě vydlabaný kmen u dětského hrobu H43 (*Obr. 1/16/B*) s evidovaným rozměrem 0,86 x 0,35 m při dochované výšce 0,15 m. V dětském hrobě H59 (*Obr. 1/16/E*), byla dokonce zjištěna ještě lépe zachovaná rakena o rozměrech 0,85 x 0,25 x 0,15 m, kterou překrývalo prkno o stejných rozměrech (0,85 x 0,25 m).

O pozůstatcích rakkí/schrán můžeme hovořit také v případě, že byly zjištěny zbytky dřeva/prkna nad i pod kostrou (4x). Ve dvou případech lze pouze konstatovat jejich přítomnost (H101 – nespojité stopy dřeva nad i pod kostrou; H120 – nevelké fragmenty nad i pod kostrou). Ve zbývajících dvou případech je možné zčásti rekonstruovat rozměry desek/prken (H26 – pod kostrou výrazné stopy prkna/desky o rozměrech 1,6 x 0,55 m, nad kostrou pouze nezřetelné stopy /*Obr. 1/19/A/*; H135 – četnější stopy dřeva vytvářejí pravoúhlý /obdélný/ tvar o rozměrech 1,73 x 0,35 m nad i pod kostrou /*Obr. 1/19/E/*). Bohužel chybějí jednoznačné stopy po bočních prknech, která ovšem nemusela být snadno rozeznatelná od okrajů prkna spodního nebo horního. Také se ovšem mohlo stát, že poté, co byl zemřelý přenesen na prkně/desce do hrobové jámy, byl další deskou jenom překryt.

V šesti hrobech byly zjištěny pozůstatky dřev na bocích kostry v podobě úzkých a obvykle dlouhých pruhů. Jednoznačné zdůvodnění tohoto poznatku je obtížné. Může jít o obložení zemřelého po uložení do jámy, stejně jako o zbytky nosítka, která by svou šírkou výrazněji přesahovala šírku těla. V případě, že pruhy dřeva vytvářejí pravoúhlý půdorys, by patrně šlo o obložení. Spíše stopou obložení jsou dřeva po obou bocích kostry hrobu H27, protože byla zjištěna nad úrovní kostry. Zbytek dřeva podél celé pravé strany nebožtíka byl nalezen v hrobě H41. V dětském hrobě H42 byla objevena torza úzkých dřev na obou bočních stranách. Hrob H75 (*Obr. 1/8/H*) obsahoval nevelký pruh dřeva jenom na pravé straně, nález však lze jen obtížně posoudit. V hrobě H29 (*Obr. 1/12/B*) byla situace mírně odlišná, našel se pruh po pravé straně kostry a kolmý k němu v nohách. Oba útvary vytvářejí obdélný prostor o rozměrech 0,84 x 0,53 m. Poloha dřev naznačuje, že milodary byly položeny dovnitř takto vymezeného prostoru s výjimkou vědérka, které zůstalo vně (?). Úzké pruhy dřev evidujeme také v hrobě H137, a to po obou delších stranách a za hlavou. Vymezují obdélník o rozměrech 0,84 x 0,2 m (*Obr. 1/8/I*).

Jako jednoznačnější pozůstatky rakkí interpretujeme případy (celkem pět), kdy bylo dřevo zjištěno pod kostrou, nad ní a také v podobě úzkých pruhů dřeva po delších či kratších stranách kostry. Není zřejmé, jakým způsobem k sobě byla jednotlivá dřeva (prkna) spojena, rozhodně nebyly použity hřebíky. V hrobě H6 zjišťujeme překrytí nad i pod kostrou a po obou bocích, což indikuje rakev o rozměrech 0,93 x 0,2 m (*Obr. 1/9/I*). Hrob H66 je obložen po obou bocích a v nohách (*Obr. 1/8/E*), u kterých bylo vypreparováno plošně rozložené dřevo (deska/prkno). Pozůstatky dřev vymezují obdélník o rozměrech 1,78 x 0,71 m.¹³ Dobře zachovaným příkladem je hrob H95, kde bylo dřevo zjištěno pod kostrou i nad ní a úzké pruhy dřeva se fragmentárně dochovaly na všech čtyřech stranách (*Obr. 1/15/C*). Vymezují úzký prostor o rozměrech 1,91 x 0,24 m.¹⁴ V hrobě H114 se dřevo zachovalo nad kostrou i pod ní, na obou bocích a v nohách (*Obr. 1/9/G*). Vymezuje obdélník s rozměry 1,9 x 0,4 m. Posledním případem je H122, v němž úzké pruhy dřev nacházíme po obou stranách a ve fragmentech nad i pod kostrou (*Obr. 1/9/J*). Vzhledem k poškození hrobu se dala změřit pouze šírka předpokládané rakve (0,4 m). Zajímavé jsou příklady rakkí velmi úzkých (H6 a H95). Můžeme předpokládat, že zemřelý mohl být nějakým způsobem fixován (svázán?, zavinut do látky?), aby ho bylo možno lépe položit (či spíše vtěsnat – H95) do rakve.

V předchozím textu jsme popsali hroby, u nichž je použití dřeva nasnadě (příčné žlábky po trámcích na dnech hrobových jam), ale žádné jednoznačné stopy se po něm nezachovaly. Mezi poříbenými shledáváme ještě dva další případy, které mohou indikovat dutý prostor (rakev), ale její stopy nebyly v hrobové jámě nalezeny (Černý 1995; Prokeš 2007). Dítě v hrobě H93 (infans II) má do široka roztažené a pokrčené nohy (*Obr. 1/22/F*). Tato nalezová situace vzniká v důsledku rozkladu těla v dutém prostoru při poříbení s pokrčenýma nohami. Méně určitá je obdobná situace evidovaná v H17B (také dítě, infans I – *Obr. 1/21/H*).

Sledujeme-li na poříbení rozložení hrobů, v nichž bylo využito dřeva, zjišťujeme situaci obdobnou s použitím kamene. Hroby jsou vcelku rovnoměrně rozptýleny po celé ploše poříbení, objevují se ve všech čtyřech okrajových částech i v jeho středu. Společný výskyt dřeva a kamene v pouhých šesti hrobech (H50, H66, H75, H84, H95 a H134) navozuje představu, že se oba jevy navzájem vylučují (*Obr. 1/17*). Na severozápadním okraji poříbení je tato výlučnost téměř absolutní. Ve skupině hrobů H119 až H130 byl použit kámen nebo dřevo, ale nikoli společně (s výjimkou H124, H126, H129, kde nebyl využit ani jeden materiál).

¹³ Kdybychom interpretovali pozůstatky dřev jako obložení zemřelého a nikoli jako rakev, mohl kámen zjištěný v mezeře mezi dřevem a stěnou hrobové jámy sloužit jako fixace přiléhajícího dřeva (prkna).

¹⁴ I zde byl nalezen ojedinělý kámen mezi bočním dřevem a stěnou hrobové jámy. S ohledem na interpretaci dřev jako rakkí se nedá uvažovat o fixaci polohy dřeva.

Během výzkumu se vzorky dřev (pravděpodobně z důvodu jejich velmi špatného dochování) odebíraly jenom ojediněle (H37, H68, H95, H97, H130 a H132). Ve čtyřech případech (*Tab. 1*) byly fragmenty identifikovány jako borovice, jednou jako pravděpodobně borovice a jednou jako jedle (*Kočárová 2014*).¹⁵

Sledujeme-li možné preference při použití dřeva v hrobové jámě v souvislosti s pohlavím pohřbeného a jeho výbavou, nevidujeme žádné výrazné souvislosti. Úprava hrobové jámy byla zjištěna ve dvou případech, pohřbenými jsou ženy a hroby se řadí k bohatěji vybaveným, nikoli však bohatým (H31 – dvě pozlacené náušnice; H116A – dvě stříbrné náušnice, stříbrná kaptorga/perla). Možné významnější postavení pohřbených se může odrážet ještě ve velikosti hrobové jámy obou hrobů. Použití prkna/desky pod nebo nad kostrou zahrnuje škálu od hrobů zcela bez výbavy (např. H34, H50, H133A, H133B) až k velmi bohatým (H81 – osm stříbrných hrozníčkovitých náušnic) nebo hrobům s výbavou, která dokládá vyšší status (H130 – ostruhy). Obdobně je tomu se zastoupením podle pohlaví či věku, kdy jsou stejně zastoupeny ženy a děti. Malý je podíl mužů (po jednom zástupci v každé skupině), který souvisí s jejich celkovým malým počtem na pohřebišti. Z destruktivního působení dřevokazných hub na rozklad kostí, v důsledku užití dřeva v hrobové jámě a tudíž obtížnější antropologické determinace může vyplývat relativně vyšší zastoupení kategorie neurčený dospělý (tři případy z devíti u prkna/desky pod kostrou).

Posuzujeme-li obdobně skupinu, u níž rekonstruujeme použití složitější dřevěné konstrukce pro transport do hrobu, event. uložení v hrobě (nosítka/máry, rakev/schrána), zjistíme také stejné zastoupení žen a dětí (po sedmi případech) a malé zastoupení mužů (H27). Zvyšuje se počet hrobů bez výbavy (11 případů z 16) a není mezi nimi žádný vybavený bohatě či velmi bohatě (H29 – keramická nádoba, vědérko, náhrdelník; H114 – dvě záušnice s očkem, náhrdelník; H120 – dvě esovité záušnice, náhrdelník). Přiložení nádoby či vědérka (H29, H93) v obou případech naznačuje umístění vně rakve/schrány. Zdá se také, že chudší vybavení přísluší spíše do mladší etapy existence pohřebiště (ze starších prvků je zastoupena jenom záušnice s očkem – H114). Za znak poukazující na vyšší postavení pohřbeného se často považuje rakev vydlabaná z kmene stromu. Oba hroby na pohřebišti nalezi dětem (H43, H59). Hrob H59 byl bez nálezů, zatímco H43 patřil k bohatěji vybaveným (stříbrná náušnice, rolnička, olivovité perly, vědérko zřejmě menších rozměrů). Z terénní evidence vyplývá, že vědérko bylo umístěno do rakve. Naznačuje to také její rozměr, který je vzhledem k velikosti pohřbeného dítěte nadmerný.

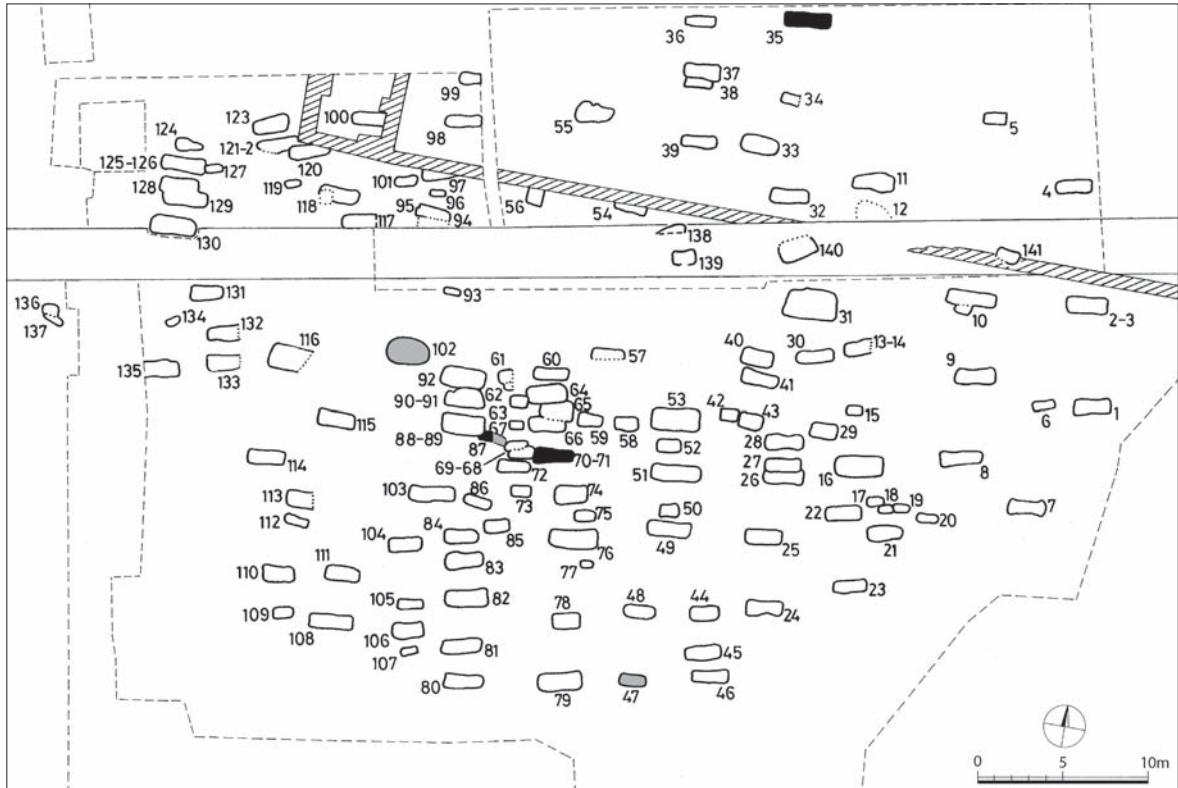
Určitou výjimku představují hroby se žlábkem/žlábky pod hlavou a v nohách (H7, H40, H53, H79, H84, H141), mezi nimiž nacházíme dva velmi bohatě vybavené (H53 a H84 se šperky velkomoravského charakteru), ale také dva hroby bez výbavy (H40, H141). Šperky z H53 a H84 a záušnice s očky v hrobech H7 a v H79 naznačují, že dřevěné konstrukce zanechávající stopu v podobě žlábků náležejí spíše do staršího období používání pohřebiště.

		<i>Abies</i>	<i>Cf. Fagus</i>	<i>Pinus</i>	<i>Cf. Pinus</i>	
č. kontextu	typ předmětu	jedle	buk?	borovice	borovice?	
H15/73 (H068)	dřevo?			4		4
H22/75 (H130)	dřevo D			30		30
H132	dřevo D			30		30
H7/76 (H037)	dřevo ?			3		3
H5/75 (H097)	dřevo D				4	4
H2/75 (H095)	dřevo R	14				14
H117-15	dřevo – nůž			1		1
Celkem		14	1	67	4	86

Tab. 1: Analýza dřev z pohřebiště v Lumbeho zahradě. Vysvětlivky: D = deska pod kostrou, nůž = rukojeť nože, R = rakev, ? = neurčený typ dřevěné konstrukce. Číslo udává počet zlomků dřeva.

Tab. 1: Analysis of wood from the Lumbe Gardens cemetery. Explanatory notes: D = a board beneath the skeleton (a bier?), nůž = knife's handle, R = coffin, ? = unidentified type of wooden construction. The number represents number of wooden fragments.

15 Romaně Kočárové jsem zavázán za vypracování posudku (*Kočárová 2014*).

Obr. 1/21: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Černé hroby s excentricky uloženou kostrou, šedě hroby s kostrou na levém boku.

Fig. 1/21: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Black colour: graves with off-centred skeletons; grey colour: graves with skeletons lying on left side.

6.3. TEXTIL

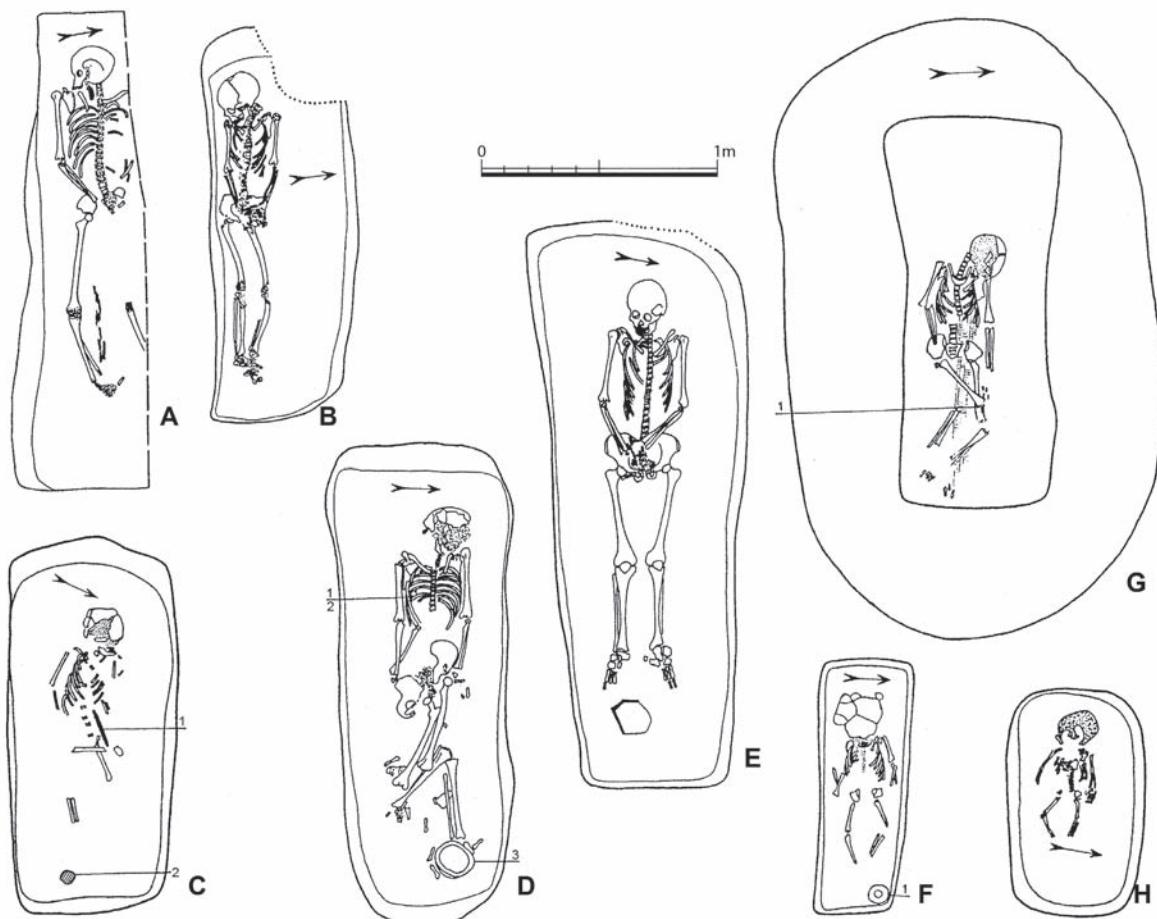
Několik málo kostér se vyznačuje velmi sevřenou polohou kostí, zejména nohou a rukou (*Obr. 1/17*). To může naznačovat, že nebožtík byl zavinut do pruhu látky (plátna), eventuálně svázán. Ruce vsunuté pod pánev a nohy těsně u sebe vykazuje kostra v hrobě H125, což může svázání/zavinutí naznačovat (*Obr. 1/11/D*). Velmi úzkou pozici zaujímá kostra v H95, která byla zároveň pravděpodobně pohřbena v poměrně úzké rakvi (*Obr. 1/15/C*). Položení nebožtíka do úzké rakve by zavinutí nebo svázání bezesporu usnadnilo. Asi nejjednoznačnějším dokladem je dětský hrob H133A, kde na možnost zavinutí upozornila jeho dokumentace (Smetánka – Frolík 2014, s. 206). Pohřbené dítě (infans II) bylo ještě překryto prknem/dřevem. Tato poloha víceméně vylučuje možnost použít textil k fixaci na dřevěné podložce (srovnej pohřebiště na hradišti nad Závistí u Prahy – Motyková – Lutovský 2010, s. 364).¹⁶ Dva ze tří hrobů (H95, H125) leží ve skupině pohřbů z mladší části pohřebiště a nelze vyloučit, že sem patří také H133A. Dva hroby jsou bez nálezů (H95, H133A).

16 Z. Smetánka uvažoval ještě o hrobech H25 a H92B („V několika případech bylo zjištěno velmi nápadně úzké až nepřiměřeně stěsnané položení kostry v hrobě, ač hrobová jáma sama, pokud byla zjistitelná, poskytovala dosti místa pro běžné anatomické přirozenější uložení. Nejzřetelněji pozorujeme tento jev v hrobě H133A a dále H25, H92B, H95 a snad i H125. Pravděpodobným vysvětlením tohoto jevu by mohlo být těsné zavinutí mrtvého pruhem látky před uložením do hrobu, jak se s ním setkáváme v ikonografických pramenech. Zda tento způsob úpravy mrtvého můžeme posuzovat jako fixaci obdobnou svázání a zda snad je tato úprava spojovatelná s obranou proti revenanci, nelze zatím nijak prokázat.“ - Smetánka, rkp.). Tyto případy však nelze považovat za průkazné.

7. ORIENTACE HROBU, POLOHA POHŘBENÉHO

7.1. ORIENTACE HROBOVÉ JÁMY

Pro raně středověká pohřebiště platí, že převážná většina hrobových jam je orientována (přibližně) ve směru západ-východ. Obvykle se setkáváme se skutečností, že jejich určitá část je odkloněna směrem k jihu či severu. Tento jev je spojován s proměnlivou polohou slunce při východu během roku a odchylka od ideálního západovýchodního směru se využívá k určení data, kdy byl zemřelý pochřben. Používá se osy hrobové jámy nebo osy kostry v jámě samé (vyjádřené nejčastěji jako azimut). Obojí je ovšem třeba považovat za problematické. Pro jednoznačné určení osy hrobové jámy by byl potřebný její pravidelný souměrný tvar. Tuto podmínu splňuje jenom menšina hrobů na pohřebišti. Řada jam je nepravidelných, další část je narušena předešlými zásahy v důsledku zahradních úprav nebo vzájemných superpozic. Některé hroby jednoznačněji určitelnou jámu postrádaly (opět v důsledku postdepozičních změn na nalezišti). Obdobně obtížné je určení osy těla (azimutu) pochřbeného, které je proveditelné, pokud by byl nebožtík uložen s rovnou páteří a v natažené poloze. Tuto podmínu opět splňuje pouze menšina pochřbených. Zároveň bychom museli vycházet z předpokladu, že hrobová jáma byla kopána jako přesně vymezený útvar nasměrovaný delší osou k bodu, v němž v den kopání jámy (pohřbu?) vycházelo slunce. Obdobně by tomu bylo se zemřelým, který může být do hrobu ukládán ve velmi přesně definované pozici. Při pohřbu v rakvi by takové uložení nebylo proveditelné. Proto je pravděpodobné, že se orientace hrobové jámy a posléze pochřbeného

Obr. 1/22: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Hroby s odchylkami v uložení nebožtíka. Hroby: A – H54; B – H87; C – H47; D – H72; E – H71A; F – H93; G – H102B; H – H17B.

Fig. 1/22: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Graves with deviations in entombment of the deceased. Graves: A – H54; B – H87; C – H47; D – H72; E – H71A; F – H93; G – H102B; H – H17B.

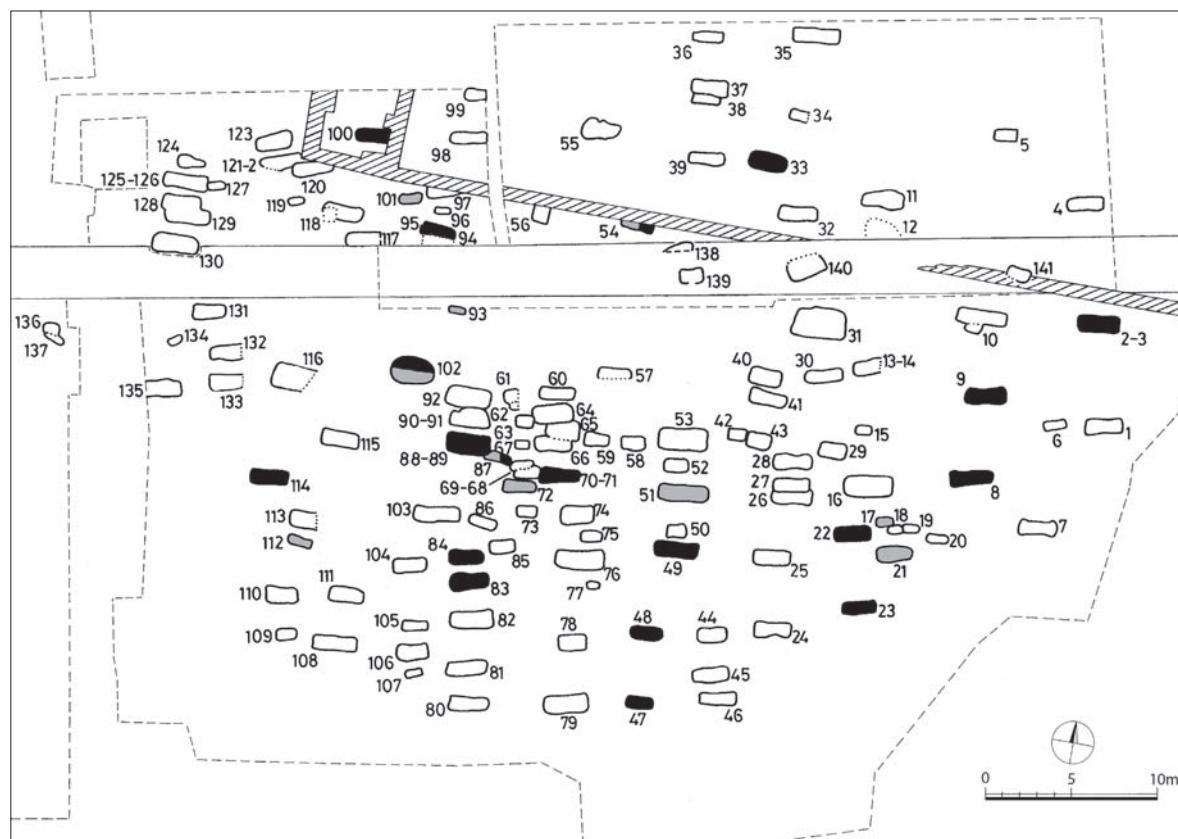
řídila obecným směrem západ-východ a mohla být odkloněna při východu slunce v krajních bozech možné pozice. Využít tento údaj pro stanovení doby úmrtí pohřbených během roku však není reálné.¹⁷

7.2. POLOHA POHŘBENÉHO

Pro polohu zemřelého v hrobě platí obvyklé pravidlo pohřbení na zádech v natažené poloze hlavou k západu (tj. obličejem k východu), s nataženýma nohami a rukama podél těla, a to obvykle (přibližně) uprostřed hrobové jámy. Od této základní pozice zjišťujeme jenom málo odchylek.

Ve třech případech byla kostra položená excentricky (*Obr. 1/21*) u kraje hrobové jámy (H35 – u severní strany / *Obr. 1/11/H/*, H71B – u severní strany, H87 – u jižní strany / *Obr. 1/22/B/*), není ovšem jasné, proč tomu tak bylo (např. respektování jiného hrobu/objektu). Do této skupiny nepatří hrob H74A, jehož kostra je v dokumentovaném obrysu hrobové jámy umístěna excentricky u jižního okraje. Její horní okraj však vznikl průnikem dvou jam (H74A a H74B) a původní tvar hrobové jámy H74A nebyl rozeznán. Na straně druhé je kostra v hrobě H74A jediná na pohřebišti, jejíž pozice je deformovaná v důsledku prosedání do staršího hrobu H74B.

Ve třech případech můžeme také uvažovat o původním uložení pohřbeného na levém boku (H47, H87, H102B – *Obr. 1/22*). U hrobu H47 (*Obr. 1/22/C*) jde pouze o pravděpodobnost, stav kosterních pozůstatků není pro jednoznačné rozhodnutí dostačně dochovaný. V hrobě H87 (*Obr. 1/22/B*) se kostra jakoby opírá o jižní stranu jámy, poloze na boku odpovídá i vytočení obou nohou k severu. Podobně výrazné je umístění nohou v H102B, poloha rukou je ale pro uložení na bok málo typická; hlava je však skloněna na správnou stranu (*Obr. 1/22/G*). Uložení kostry v hrobě H102B je celkově neobvyklé, působí dojmem sesunutí mrtvého/kostry v hrobové jámě k užšímu

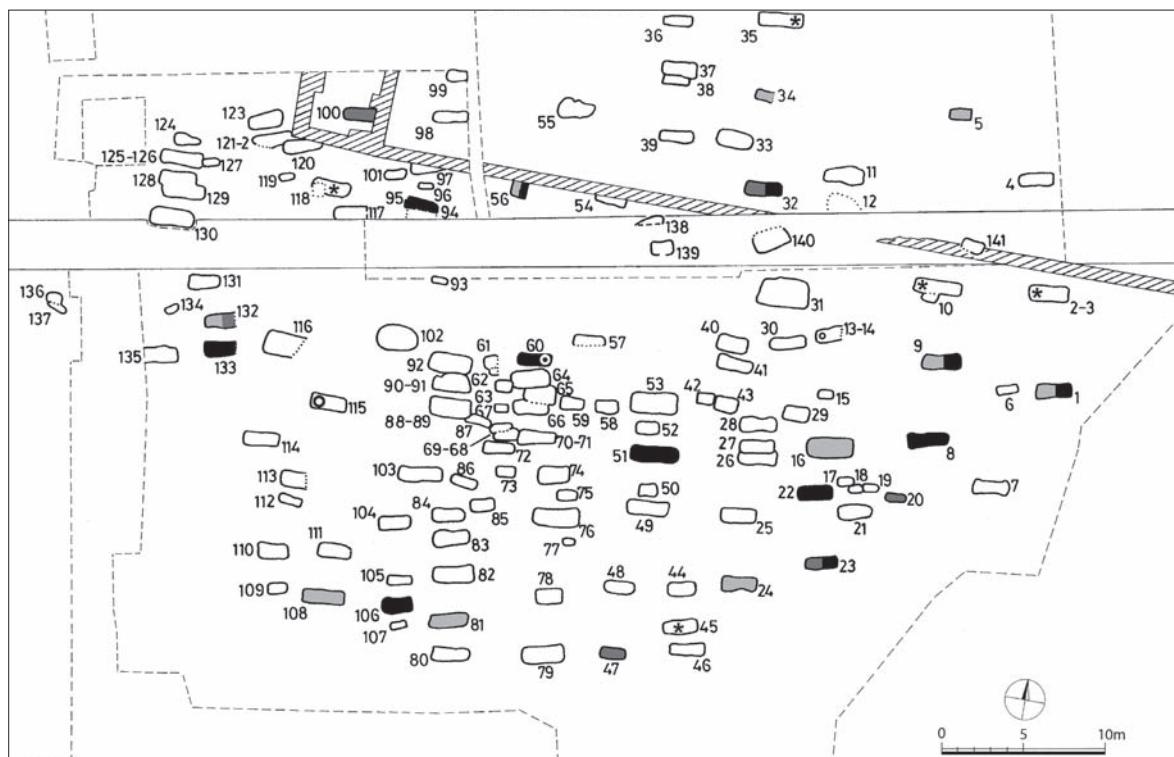
Obr. 1/23: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Pohřby s odchylkami v poloze rukou (černě) a nohou (šedě).

Fig. 1/23: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Graves with deviations in the position of hands (black colour) and legs (grey colour).

¹⁷ Uvedeným jevem se podrobně zabýval Z. Smetánka (rkp.), ovšem celý myšlenkový proces je hodnocením přesných čísel (azimutů) na základě velmi nepřesných (nevhodných) vstupních dat. Proto je závěr skeptický (viz Exkurz 2).

východnímu konci. Mohlo se tak stát např. při ukládání do hrobu. Pozůstatky dřeva nad kostrou by v tomto případě mohly být interpretovány jako doklad existence rakve/schrány, protože k předpo-kládanému posunu mohlo nejlépe dojít v dutém prostoru.

Pro hodnocení uložení mrtvého je důležitá zejména poloha rukou a nohou (*Obr. 1/23*). Umístění hlavy nemůžeme hodnotit, protože se při transportu či rozkladu těla může samovolně otočit na libovolnou stranu. U rukou převažuje základní pozice, kdy jsou natažené, přičemž se jejich kosti zčásti dochovaly pod okrajem pánve, zčásti na něm. Další pohřbený zaujímal polohu pozici s jednou nebo oběma rukama v páni. Některé hraniční případy je obtížné klasifikovat, protože při rozkladu těla mohly nastat obě možnosti, kosti se posunuly pod okraj pánve, nebo do páni. Pozici alespoň jedné ruky v páni evidujeme v osmnácti hrobech (12 %). Převažuje poloha pravé ruky v páni a levé natažené podél těla (devět různě typických případů – H3, H8 /*Obr. 1/25/I/*, H9 /*Obr. 1/9/B/*, H48, H54 /*Obr. 1/22/A/*, H83, H89 /*Obr. 1/11/A/*, H102B /*Obr. 1/22/G/*, H114 /*Obr. 1/9/G/*), následuje pozice levé ruky v páni a pravé podél těla (pět případů – H22, H23, H49, H84 /*Obr. 1/9/C/*, H100). Nejméně je případů pohřbeného s oběma rukama v klíně (čtyři – H33, H71A /*Obr. 1/22/E/*, H87 /*Obr. 1/22/B/*, H95), které jsou s výjimkou posledního velmi výrazné. Odchylku v natažené pozici nohou představují nohy pokrčené, kterou evidujeme v deseti případech (6,8 %), jež jsou různě typické (H17B /*Obr. 1/22/H/*, H21, H51 /*Obr. 1/11/C/*, H54 /*Obr. 1/22/A/*, H72 /*Obr. 1/22/D/*, H93 /*Obr. 1/22/F/*, H101, H102A /*Obr. 1/11B/*, H102B /*Obr. 1/22/G/*, H112). Obvykle jsou obě nohy pokrčené stejným směrem. Výjimku tvoří hroby H17B a H93, v nichž jsou vyvráceny každá na jednu stranu v pozici typické pro rozklad těla v dutém prostoru. Velmi výrazné a evidentně záměrné je pokrčení nohou v hrobě H72 (*Obr. 1/22/D*). Kombinaci obou prvků, tj. pokrčených nohou a rukou v klíně zjišťujeme pouze u H54 (*Obr. 1/24/A*), která mohla být záměrná. V hrobě H102B vznikla tato pozice zřejmě neúmyslně (viz výše – *Obr. 1/22/G*). Pro úplnost je třeba zmínit zafixování natažené pravé paže kamenem, a to pod páni (H37 – *Obr. 1/15/D*) a dvojhrob H140 (*Obr. 1/15/G*), kde byla pozice pohřbených upravena tak, že se drželi za ruce (*Smetánka 1992*).

Obr. 1/24: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Hroby se zásahy do kosterních ostatků. Černě – manipulace s lebkou, tmavě šedě – manipulace v oblasti nohou, světle šedě – manipulace v oblasti hrudníku a rukou. Kroužek – nejistá manipulace v oblasti nohou, hvězdička – nejistá manipulace v oblasti rukou a hrudníku.

Fig. 1/24: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Graves with disturbed skeletal remains. Black colour: manipulation with skulls; dark grey: manipulation in the leg area; light grey: manipulations in the thorax and hand areas; circle: uncertain manipulation in the leg area; asterisk: uncertain manipulation in the thorax and hand areas.

Zdá se, že položení ruky/rukou do klína mrtvého mohlo mít nějaký záměr, nelze však zjistit jaký. Pokrčení nohou záměrné není, s výjimkou hrobu H72, u kterého je jednoznačné (*Obr. 1/22/D*). Nebožtík musel být v hrobové jámě uložen na levém boku a excentricky úmyslně v případě hrobů H87, H54 A H47.¹⁸

Odchylky od obvyklého obložení se na ploše pohřebiště nacházejí víceméně pravidelně (*Obr. 1/23*) a vyskytují se jak v centrální části (např. H49, H51, H72, H83, H84), tak na jeho okrajích (např. H3, H23, H35, H47, H100). Výjimkou není ani severozápadní část pohřebiště, považovaná za mladší (H95, H100, H101). Ani ve vybavení hrobů nezjišťujeme zvláštní preferenci. Odchylky v uložení nacházíme jak v hrobech bez nálezů (např. H49, H71A, H87), tak velmi bohatě vybavených (např. H84, H100). Roli zřejmě nehrál ani věk pohřbeného, zastoupeny jsou děti i dospělí. Pouze u obou hrobů s nebožtíkem intencionálně uloženým na levém boku jde o děti (H47, H87). Uvedené jevy se jenom zřídka kombinují (H54 – ochylka v uložení rukou i nohou; H87 – excentrická poloha v hrobové jámě, na levém boku, odchylka v uložení rukou; H102B – pozice na levém boku, odchylka v uložení rukou), přičemž odchylky v uložení v H102B pravděpodobně nejsou záměrné.

8. DISLOKACE KOSTERNÍCH OSTATKŮ

Sledování a studium uložení pohřbeného v hrobové jámě zjistilo relativně četné odchylky od běžného uložení kostry, popřípadě menší či větší dislokace kostí proti běžně očekávané poloze. Změny rozmístění kostí mohly vyvolat nejrůznější důvody, nejobvyklejším vysvětlením jsou však dodatečné záměrné zásahy do hrobové jámy. Dělaly se snad proto, aby pohřbeného znehybnily a zabránily mu tak před jeho návratem mezi živé (zabránění revenanci). Dále se obvykle uvažuje o vykrádání hrobu. Posouzení některých dislokací na pohřebišti komplikuje nerovnoměrný a často značný rozklad kostí. Nelze rozhodnout, zda v daných případech je chybějící část kostry (končetina) důsledkem zásahu do hrobu nebo značného rozkladu kostní hmoty (např. H35 – *Obr. 1/11/H*). Další změny uložení lze snadno vysvetlit porušením hrobu při hloubení hrobu nového (např. porušení levé ruky pohřbeného v hrobě H90 při hloubení mladšího hrobu H91).

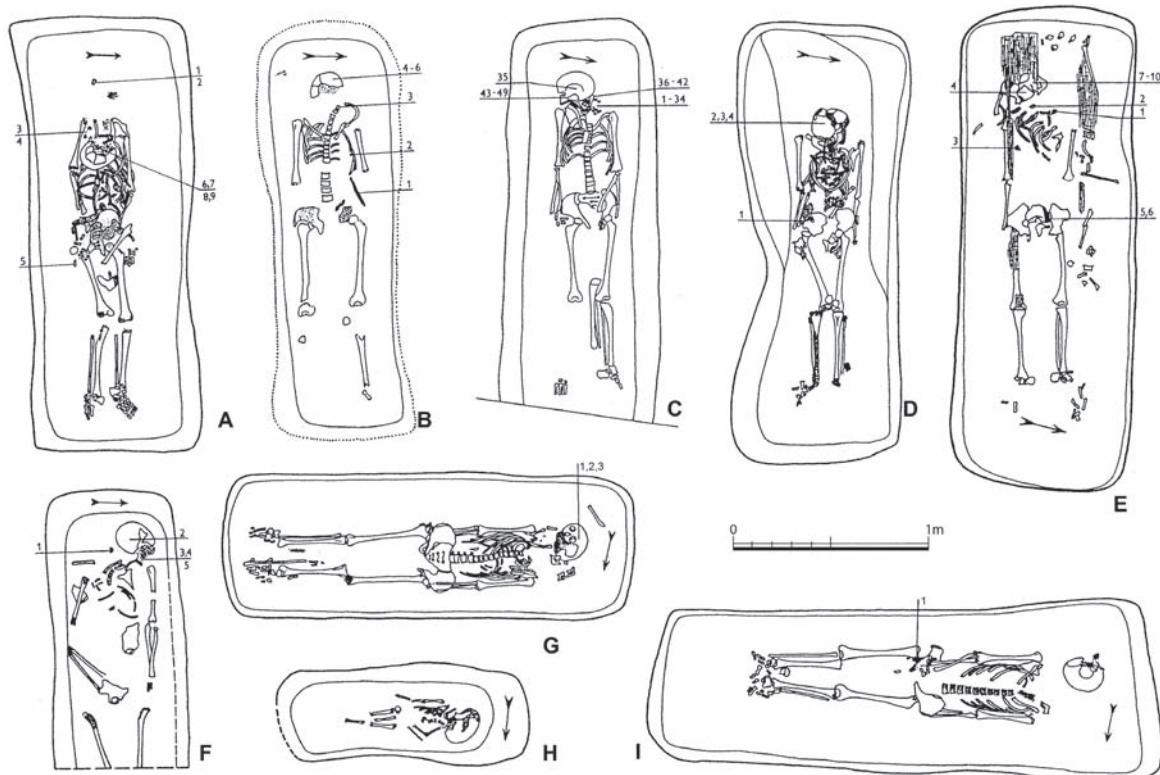
Dislokací, která není výsledkem záměrného zásahu, je narušení hrobu při mladších terénních úpravách plochy pohřebiště. V tomto případě může být posouzení značně subjektivní, především pokud jde o mělké hrobové jámy. Jednoznačným příkladem je hrob H12 (neúplný skelet v úrovni podloží) nebo hrob H38 (kostra v úrovni podloží, změna polohy hrudníku). Méně jednoznačná situace je u hrobu H34 (dislokace v oblasti hrudníku a zčásti i paží), kterou mohly zavinit kořeny ovocného stromu.

Posunutí kostí v dalších hrobech můžeme rozčlenit na změny v partií hlavy, v oblasti hrudníku a páteře a u nohou. Nejčastěji evidujeme zásahy a posuny v oblasti hrudníku a rukou (15 případů), méně u hlavy (12 případů) a nejméně u dolních končetin (10 případů). Dislokace a zásahy se mohou týkat dvou nebo i všech tří uvedených částí skeletu (*Obr. 1/24*).¹⁹

Příznakem manipulace s hlavou je neobvyklá poloha lebky (H1 – lebka položena na hrudníku, mandibula oddělená, další zásahy do skeletu, především hrudníku a levé ruky /*Obr. 1/25/A/*; H8 – lebka odsunuta od skeletu, mandibula posunutá /*Obr. 1/25/I/*; H51 – lebka odsunuta /*Obr. 1/11/C/*; H95 – lebka odsunuta, mandibula položená obráceně /*Obr. 1/15/C/*). Dalším znakem je změněná poloha mandibuly a posuny obratlů krční páteře (H9 – lebka posunuta, ale nikoli jednoznačně, mandibula zřetelně posunutá, dislokace krčních obratlů; další dislokace v oblasti bederní páteře, chybí dolní část levé paže /*Obr. 1/9/B/*; H22 – vykloubená mandibula, posunutý atlas

18 Polohou mrtvého v hrobě se zabýval Z. Smetánka (rkp.), který definoval celkem 37 poloh kombinujících pozici hlavy, rukou a nohou (převážně však zastoupených jediným hrobem), které zkombinoval/redukoval na 11 skupin (viz Exkurz 3). Celkový závěr je však velice opatrný, i když optimistický („Zároveň po provedení této obecnější klasifikace lze konstatovat, že jednodušší klasifikace patrně lépe odráží původní rituální intenci pohřbívajících než „archeologická“ klasifikace podrobná. Nepochybují o tom, že časem se bude možno i dobrat přibližného významu jednotlivých výrazných poloh. Archaické společnosti, tedy i společnost raného středověku, jsou společnosti znaků, gest. Ve spolupráci s etnologií a za využití písemných pramenů je možné, jak to naznačují některé novější příklady, že poloha mrtvého v hrobě se možná stane zajímavým pramenem poznání duchovního světa archaických lidí.“).

19 Hodnocení posunů a dislokací kostí se opírá o přesný popis Z. Smetánky (rkp.), který zachycuje více detailů než nálezová zpráva. Ve fotodokumentaci lze uvedené skutečnosti ověřit jenom zčásti.

Obr. 1/25: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Hroby se zásahy do kosterních ostatků. Hroby: A – H1; B – H60; C – H100; D – H24; E – H81; F – H5; G – H23; H – H20; I – H8.

Fig. 1/25: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Graves with disturbed skeletal remains. Graves: A – H1; B – H60; C – H100; D – H24; E – H81; F – H5; G – H23; H – H20; I – H8.

/Obr. 1/15/A/; H23 – dislokace mandibuly, části krční páteře a také kostí dolní levé nohy /Obr. 1/25/G/; H32 – dislokace mandibuly a kostí dolní pravé nohy /Obr. 1/15/E/; H56 – lebka chybí, mandibula odsunutá, dislokace hrudníku a páteře /Obr. 1/19/F/; H60 – odsunutá mandibula, chybí dolní pravá noha /Obr. 1/25/B/; H106 – odsunutá mandibula /Obr. 1/12/G/; H133B – odsunutá mandibula /Obr. 1/19/D/. Všechny popsané zásahy v oblasti hlavy můžeme označit jako záměrné (tj. oddělení hlavy od zbylého těla), zčásti málo nápadné nebo obtížně identifikovatelné (lebka se nacházela v obvyklé pozici nebo byla poškozená, ale mandibula byla neobvykle posunutá nebo byly zjištěny zásahy do krční páteře). Zajímavý je případ hrobu H1 (Obr. 1/25/A), ve kterém byla lebka posunuta na hrudník zčásti i s osobní výbavou (čtyři záušnice se nalezly pod přesunutou lebkou, dvě nad pravou lopatkou – odpadly při manipulaci s lebkou ?/, dvě zůstaly na původním místě uložení hlavy). Zásah do hrobu tudíž musel nastat v době, kdy záušnice (na nějaké páscce?) ještě držely zčásti v původní pozici na hlavě.²⁰

Nejpočetnější jsou dislokace hrudníku a horních končetin, které můžeme rozčlenit na několik skupin. Výrazný zásah do hrudníku s chaotickým uspořádáním zbývajících kostí by se dal nejčastěji vysvětlit jako činnost vykrádačů (H34 – možný též důsledek postdepozičních procesů). Tuto interpretaci relativizují nalezené šperky (H5 – dvě stříbrné záušnice, tři stříbrné perly /Obr. 1/25/F/; H16 – jeden z nejbohatších hrobů na pohřebišti se zlatými a stříbrnými šperky /Obr. 1/11/E/; H24 – tři stříbrné záušnice /Obr. 1/25/D/; H81 – narušena také celá levá ruka, v hrobě celkem osm stříbrných hrozníčkovitých náušnic, zčásti v neobvyklé poloze /Obr. 1/25/E/; H108 – gombíky, stříbrná záušnice a stříbrná perla, zčásti v neobvyklé poloze u dolní partie hrudníku a v neobvyklém počtu /Obr. 1/8/D/; H132 – zde navíc dislokovaný také nohy, dvě stříbrné záušnice a náhrdelník, zčásti

²⁰ Přes poměrně jednoznačnou definici primárního a sekundárního dutého prostoru v hrobě a s ním související možné samovolné posuny kostí (Černý 1995, Prokeš 2007) nepanuje jednoznačná shoda na vysvětlení některých jevů (odmítnutí záměrných manipulací s hlavou/lebkou – Ludíkovský – Snášil 1974, s. 16–17), eventuálně se zjištěný posun velmi obtížně vysvětluje jako záměrný zásah nebo samovolně vzniklý (Macháček a kol. 2014, s. 137–138).

v neobvyklé poloze (*Obr. 1/19/C*). Zásah do hrudníku je v hrobě H1 důsledkem manipulace s lebkou obdobně jako v hrobě H56. Zřetelný je též u páteře v hrobě H9 (*Obr. 1/9/B*), ale jeho vysvětlení není jednoznačné (záměrný zásah do hrobu stejně jako v oblasti hlavy?). Kostře navíc chybí dolní část pravé ruky (zranění?). Kosti celé pravé ruky postrádáme v hrobě H35. Jak jsme již uvedli, nelze rozhodnout, zda jde o důsledek zranění nebo rozkladních procesů. Zdá se však, že zmizení dlouhých kostí bez stop spíše svědčí pro ztrátu za života pohřbeného. Někdy evidujeme neobvykle vyhlížející polohu obratlů a nelze jednoznačně určit, zda je důsledkem postdepozičních procesů (nora?, kořeny?) nebo druhotného zásahu (H3, H10, H45, H118).

Různě zřetelné jsou změny uložení dolních končetin. Pomijíme neobvyklé polohy kostí, které lze vysvětlit postdepozičními procesy (H16, H21, H57, H72 /*Obr. 1/22/D*/, H102B /*Obr. 1/22/G*/, H116A /*Obr. 1/16/D*). Při posuzování polohy kostí dolních končetin nelze někdy jednoznačně určit, zda jde o dodatečný zásah do skeletu nebo výsledek postdepozičních změn, jako je nora či kořen (H6, H14, H115). Jednoznačný zásah evidujeme v hrobě H20 (pravá tibia přesunuta mezi femury – *Obr. 1/25/H*), snad i v hrobě H23 (výrazný posun levé fibuly – *Obr. 1/25/G*). V hrobě H32 byla posunuta pravá tibia i fibula, každá na opačnou stranu. V hrobě H47 je levý femur nepřirozeně překřížen přes femur pravý (*Obr. 1/22/C*) a v hrobě H100 jsou pravá tibia a fibula posunuty k levé noze a zčásti vsunuty mezi kolena. Chaoticky přesunuty jsou všechny kosti dolních končetin v hrobě H132, ve kterém je rozrušena větší část skeletu (*Obr. 1/19/C*). Chybějící končetina může být důsledkem zranění (H60 – dolní část pravé nohy, ne zcela jasná je situace zčásti chybějících předloktí – *Obr. 1/25/B*).

Popis zjištěných dislokací naznačuje, že nejčastěji můžeme uvedené změny spojit se záměrným zásahem do hrobu. Pokud jde o lebku, vysvětlují se jako snaha zabránit návratu pohřbeného mezi živé (H1, H8, H9, H22, H23, H32, H51, H56, H60, H95, H106, H133B, celkem 12 případů). Ve třech případech šlo navíc též o zásah do oblasti dolních končetin (H23, H32, H60). Jenom dolní končetiny byly postiženy v dalších třech případech (H20, H47, H100). Hrob H132 má rozrušené dolní končetiny i hrudník. S revenancí můžeme tedy spojit 16 hrobů (tj. 10,8 %). Zajímavé je, že dislokace kostí hlavy a nohou se téměř vylučuje se zjištěnými dislokacemi hrudníku (pouze v hrobě H132 byla evidována značná změna polohy hrudníku a všech končetin). Jen ojediněle se vyskytuje v souvislosti s překrytím pohřbeného kamenný (zával). Kombinaci manipulace s hlavou a závalu evidujeme v hrobě H9. V některých dalších byl použit jeden nebo několik kamenů, ale o blokaci mrtvého pravděpodobně nejde (H16, H22, H32, H95, H106).

Ve třech případech můžeme chybějící kosti interpretovat jako důsledek zranění (H9 – ruka, H35 – ruka /*Obr. 1/11/H*, H60 – noha, předloktí?), u posunutých obratlů úplnou jistotu nemáme (H9 / *Obr. 1/9/B*, H45).

Jednoznačné vysvětlení zásahů do oblasti hrudníku nebude ve všech případech možné. Pokud v hrobě zůstaly početné předměty z drahých kovů, nebyl nejspíše vykraden (H5, H16, H81, H108, H132). Loupež by byla pravděpodobnější, pokud by se v hrobě nenalezly žádné cenné předměty (H34). V případě, že je zároveň narušena poloha alespoň jedné ruky, může jít o důsledek činnosti hlodavce či kořenů (H5?; H81). Přesvědčivý doklad o vyloupení však není k dispozici. O vykradení by mohla svědčit neobvyklá poloha nálezů, která naznačuje, že byly přesunuty poté, co byl nebožtík uložen do hrobu. Zásahy v hrobech H108 (stříbrná náušnice a perla mimo očekávanou polohu) a H132 (dvě záušnice s očkem) jsme již popsali. V hrobě H56 zůstal rozrušený náhrdelník, takže předměty z drahých kovů mohly být uloupeny. V hrobě H106 byla objevena záušnice a perla u okraje hrobové jámy. Ostatní nálezy snad zůstaly v obvyklé pozici. Kosti hrudníku byly téměř zcela rozloženy a nelze posoudit, zda mohly být přemístěny. Ve zbývajících hrobech s neobvykle umístěnými nálezy předměty z drahých kovů zůstaly, což opět nesvědčí o vykradení (H31 – dvě náušnice mezi femury – ve váčku?; H52 – medailon za hlavou u okraje hrobové jámy; H115 – jeden gombík mezi femury, dva pod levou rukou). Snad můžeme v některých případech uvažovat o postdepozičním posunu (nora nebo kořen u hrobu H115, kde byl gombík mezi femury rozdracen, což by se při přesunutí jistě stalo; rozdracené byly ovšem i zbývající tři gombíky v hrobě).

Jinou variantou manipulace s ostatky je jejich narušení, event. odstranění při hloubení nové hrobové jámy na místě hrobu staršího (*Obr. 1/26*). Na pohřebišti se nesetkáváme s jednoznačným svědectvím, že by byly kosti staršího skeletu odsunuty ke kraji hrobové jámy a do ní uložen nový nebožtík. O skutečnosti, že hrobová jáma byla vyhloubena na místě staršího pohřbu, svědčí pouze příměs lidských kostí dalšího jedince/jedinců v zásypu. Takových hrobů evidujeme celkem patnáct

(10,1 % ze všech – H13 – vedle kostry pohřbeného dítěte izolovaný dětský humerus; H17A – příměs kostí dítěte infans II; H24 – příměs kostí muže věkového stupně maturus; H38 – dvě kosti dítěte infans I; H39 – jedna kost, muž; H84 – dva zuby, dítě infans; H95 – dvě kosti dvou jedinců /dospělý jedinec; dítě infans II/; H98 – 14 kostí a zubů jedince věkového stupně juvenis/adultus I; H101 – dospělý, senilis; H113 – sedm kostí, dítě infans III; H114 – dospělý jedinec, jedna kost; H121 – ojedinělé kosti čtyř jedinců /dospělý jedinec; juvenis/mladý dospělý; dospělý jedinec; nedospělý jedinec/; H122 – dva zlomky kostí nedospělého jedince; H128 – kosti tří jedinců/dospělý, adultus I; dospělý jedinec; nedospělý jedinec/; H133B – kosti dítěte, infans II). Celkově jde o kosterní ostatky 21 jedinců.²¹ Není jisté, zda k nim můžeme přiřadit ještě neurčenou kost nalezenou v jihozápadním rohu jámy hrobu H23, která není určena ani v nálezové zprávě (*Smetánka – Frolík 2014*, s. 74–75) a o níž se nezmíňují ani antropologické posudky. Vzhledem k tomu, že ve třech hrobech šlo o příměs zvířecí kosti (H40, H57, H113), může být zvířecí.

Ve většině hrobů jde o ojedinělé kosti, zčásti pouze o jejich zlomky. V pěti jsou kosterní ostatky konkrétního jedince zachovány ve větším souboru na sebe navazujících kostí. Zvyšuje se tak jistota, že při hloubení nové hrobové jámy byla porušena celistvá kostra (H24 – část lebky, krční obratle, zlomek žebra; H98 – část lebky, část čelisti, zuby, část paže; H113 – dlouhé kosti dolních končetin; H128 – z kostí tří jedinců kompletně zachován „jedinec b“ s charakteristikou „*zbytky postkraniálního skeletu*“ /*Smetánka – Frolík 2014*, s. 203/; H133B – části lebky, několik obratlů, zuby). U většiny hrobů dokumentace nezachycuje pozici přimíšených kostí. Ve dvou případech (H98, H128) se však konstatuje umístění „*těsně ... pod skeletem*“ (*Smetánka – Frolík 2014*, s. 165, 203). Kresebně je zachycena izolovaná kost severně od lebky v hrobu H13 a neurčená kost u hlavy v hrobě H23.

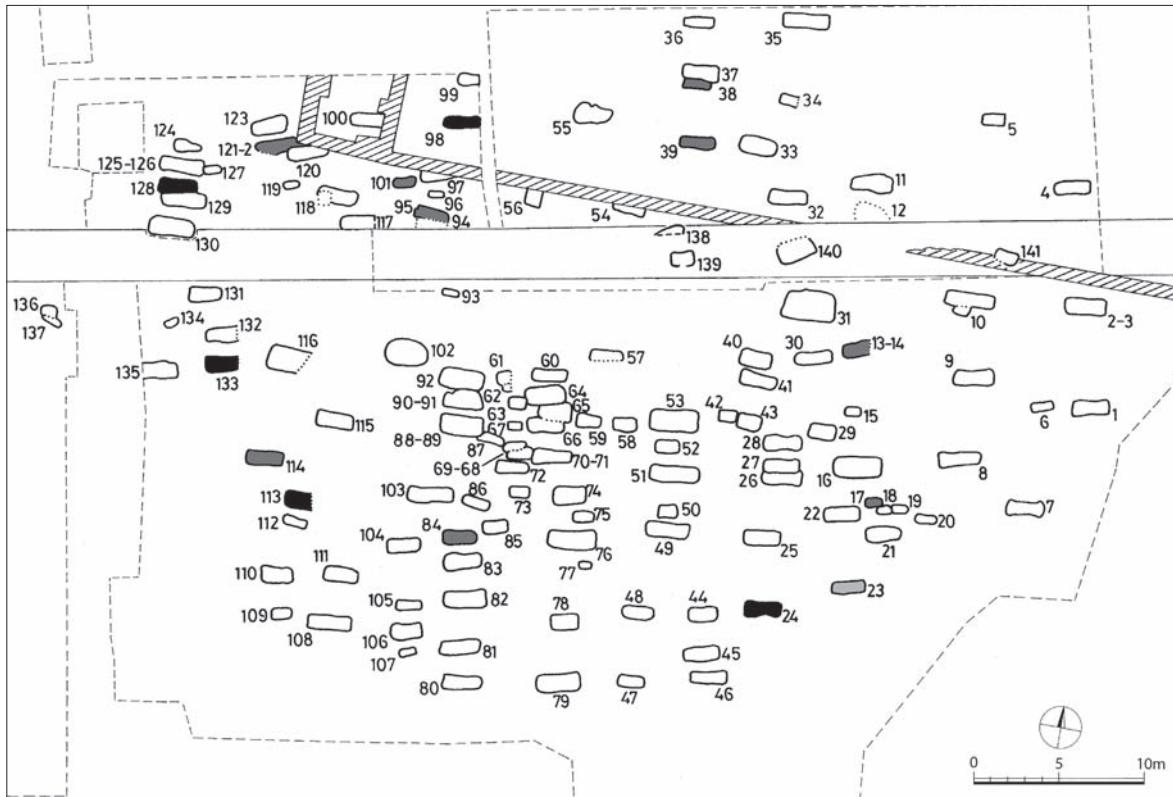
Dva zmíněné doklady starších lidských kostí pod skeletem a celkem pět případů celistvější části kostry víceméně jednoznačně dokládají, že nové hroby se na pohřebišti částečně hloubily na místě hrobů starších, nelze však určit, zda na místě hrobů nějak označených či naopak neoznačených. Pohybujeme se ve stejně nejistotě jako u překrývajících se superpozic některých hrobů. Někde se oba jevy kombinují (H13 + H14; H17A + H17B; H133A + H133B). Nedovedeme odpovědět ani na otázku, co se dělo s kosterními ostatky vyzvednutými z hrobu. Na ploše pohřebiště (např. v nějaké jámě/jamách) shromažďovány nebyly. Pouze ojediněle byla v sezóně 1973 evidována jáma (označena jako „*renesanční*“) s kostmi dítěte věkového stupně infans III, o které však usuzujeme, že souvisí až s raně novověkými zahradními aktivitami. Musíme proto předpokládat, že se kosti odvážely mimo pohřebiště a způsob, jak se s nimi dále nakládalo, je nejasný.²² Uvažovat je nutné i možnost, že byly ponechány na povrchu, dokud se nerozpadly. Pro antropologické posouzení pohřebiště a demografickou charakteristiku se počet evidovaných jedinců zvyšuje o 22 (tj. celkem 171, pokud přičteme i kosti z „*renesanční jámy*“, tj. o 12,9 %). Ani toto číslo však nemusí být konečné, protože nelze určit, kolik kosterních ostatků bylo odstraněno při hloubení nové hrobové jámy zcela beze stopy.

Hroby s příměsi lidských kostí či pozůstatky celistvější části kostry jsou na pohřebišti rozmištěny tak, že se víceméně vyhýbají centrální části (výjimkou je H84) a převážně leží na okrajích (H23, H24, H99, H113, H114, H128, H133B). Častěji se s nimi setkáme v severozápadní části pohřebiště (sedm hrobů, tj. téměř polovina – H95, H99, H101, H121, H122, H128, H133B), která je v předběžných zprávách považována za mladší (*Smetánka – Vlček – Eisler 1983*). To by odpovídalo logice vývoje pohřbívání, kdy by chronologicky mladší pohřby odstraňovaly starší. Mohlo by také naznačovat, že se tato část pohřebiště jeví mladší pouze díky odstranění starých pohřbů a jejich nahrazení mladšími.

V této skupině hrobů nacházíme téměř polovinu celkového počtu bez výbavy (sedm případů) nebo s běžnými předměty (nůž – tři případy). Mezi bohatě vybavené hroby patří jeden (H84). Pokud lze posoudit chronologii hrobových přídavků, patřila by tato skupina mezi starší hroby na pohřebišti (záušnice s očkem – H13, H24, H114, hrozníčkovité náušnice a gombíky – H84).

²¹ Nejsou zmíněny nálezy z hrobu H51, ve kterém byla zjištěna kumulace lidských zubů, a to minimálně čtyř nebo pěti jedinců. Nejde o příměs, ale milodar pohřbené ženy (*Smetánka 2014*, s. 236). O zlomku obratle starého jedince v hrobě H101 se zmiňuje pouze zpráva antropologa za rok 1972 (*Blájerová 2014c*, s. 245); později se neobjevuje ani v nálezové zprávě ani v revizních antropologických zprávách. Do celkového součtu je započítán.

²² Přímo by se nabízelo odklizení přebytečných kostí do Jeleního příkopu.

Obr. 1/26: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Hroby s příměsi dalších lidských kostí. Černé – části kostera a izolované kosti, šedě – nejisté určení.

Fig. 1/26: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Graves with intrusions of other human bones. Black colour: parts of skeletons and isolated bones; grey colour: uncertain intuition.

9. DEMOGRAFIE POHŘEBIŠTĚ

Výše uvedené poznatky dovolují učinit několik poznámk k demografii pohřebiště. Ve 148 hrobech bylo pohřbeno 149 jedinců (H140 byl dvojhrob). Příměsi v 15 hrobech evidují dalších 21 jedinců. Do celkového počtu jsou zahrnuty i kosterní pozůstatky z „renesanční jámy“. Celkově bylo na ploše pohřebiště zjištěno 171 jedinců s různou mírou dochování. Antropologické určení se opírá o analýzy M. Blajerové (1993; 2007; 2014a; 2014b; 2014c; 2014d).²³

Na pohřebišti bylo (bez příměsí) identifikováno 65 dětí (43,6 %) a 84 dospělých (56,4 %).²⁴ Pokud připočteme i kosterní ostatky nalezené jako příměsi, vzroste počet dětí na 76 (44,4 %) a počet dospělých na 95 (55,6 %). Celkový poměr se téměř nezmění.

Věkové rozvržení pro děti (stupně infans I až III) by činilo z počtu bez příměsí 20 dětí ve stupni infans I (30,8 %), 35 ve stupni infans II (53,9 %) a jenom osm ve stupni infans III (12,3 %). Dvě dětské kostry nebylo možné blíže určit (3 % – spíše stupně infans I nebo II). Pokud připočteme kosti nalezené jako příměs, změní se počty následovně: infans I – 21 (27,6 %), infans II – 39 (51,3 %), infans III – 10 (13,2 %), blíže neurčitelné dítě – 6 (7,9 %). Celkový poměr se opět téměř nemění. Nárůst

23 Z údajů uvedených v jednotlivých analýzách, nálezové zprávě a předběžných publikacích (Smetánka - Hrdlička - Blajerová 1973; Smetánka - Hrdlička - Blajerová 1974) lze dedukovat, že antropologické určení následovalo vždy bezprostředně poté, co skončila výkopová sezona, za sezony 1975 a 1976 se pravděpodobně dělalo společně. V roce 1980 se uskutečnila celková revize do té doby vyzvednutých kosterních ostatků, která z části upravila determinaci (zejména u pohlaví některých jedinců). Celková souhrnná zpráva byla vypracována v roce 1992 (Blajerová 1993), která již na základních charakteristikách nic neměnila. V textové části nálezové zprávy (Smetánka - Frolík 2014) byly použity údaje z revize z roku 1980, event. ze zprávy z roku 1992. Pouze v nálezové zprávě jsou uvedeny údaje o hrobech H117, H136 a H137.

24 Pro zařazení do věkových kategorií je převzata stupnice používaná při analýzách M. Blajerové (2014c, s. 244). Pro děti jsou to stupně infans I (do 0,5 roku), infans II (0,5–6) a infans III (6–13). Pro dospělé platí stupně juvenis (13–20 roků), adultus I (20–30), adultus II (30–40), maturus I (40–50), maturus II (50–60) a senilis (více než 60).

zastoupení blíže neurčitelných jedinců je důsledkem torzovité dochovaného materiálu v kategorii příměsi. Zastoupení jednotlivých věkových kategorií potvrzuje zvýšenou úmrtnost nejspíše v době přechodu na běžnou stravu (*infans II* – přes polovinu úmrtí), riskantní byl také věk hned po narození (*infans I* – přibližně třetina úmrtí). Antropologické určení dětských kostér nedovoluje zjistit pohlaví pohřbených, což do určité míry umožňují milodary v hrobech. Z tohoto hlediska zjišťujeme hroby děvčat²⁵ (H15, H29, H43, H52, H56, H67, H68, H84, H85, H86, H99, H104, H107, H108, H110, H112, H141) a chlapců (H44, H65, 74B). Nejednoznačně určitelné jsou dětské hroby s honosně provedenými noži s tauzií, z nichž však jeden je nesporně chlapec (H65). U hrobu H47 jde o nůž relativně dlouhý (17 cm) a mohli bychom ho chápat jako (symbolickou?) zbraň a uvažovat také o chlapci. Zjištěný poměr dívčích a chlapec pohřbů je 17 : 3 (event. čtyřem) ve prospěch dívek. Počet však odraží skutečnost, že je podle milodarů snazší určit dívčí hroby. Pro chlapec jsou charakteristické pouze zbraně a výbava jezdce, sama o sobě v dětských hrobech vzácná.

U dospělých byl evidován počet mužských a ženských jedinců (celkem 84 nebo 95, pokud uvažujeme také příměsi). Část kosterních ostatků však zůstala z tohoto hlediska antropologicky neurčená (14 jedinců /16,7 %/, 22 při připočtení příměsi /23 %/). Ženské a mužské hroby jsou zastoupeny v poměru 53 : 17 (75,7 : 24,3 %), event. 54 : 19 (74 : 26 %) včetně příměsi. U některých antropologicky neurčených pohřbených lze pohlaví posuzovat podle milodarů. Za ženské můžeme považovat sedm hrobů (H1, H11, H24, H57, H115, H117 a H132), za mužský nepochybně žádný. Nůž nemůže být podle situace na dalších českých pohřebištích příznakem pohlaví. Otázkou je, zda je tomu tak u nožů v pochvách s výztuží či ozdobným kováním. Pokud bychom tyto hroby považovali za mužské, přibyl by hrob H38 a v případě nože s tauzií ještě hrob H111. Archeologické určení přispělo k celkovému počtu dalšími sedmi ženskými hroby a dvěma možnými hroby mužskými. Souhrnný poměr se tak mění na 21 : 61 (25,6 : 74,4 %).²⁶ Čísla se tedy mírně pozměňují, ale základní poměr, tj. tři čtvrtiny žen a pouhá čtvrtina mužů zůstává. Zastoupení mužských hrobů je neobvykle nízké a neodráží běžné složení populace. Nezměnilo by se však, ani kdybychom všechny pohlavně neurčené jedince započítali jako mužské. Podíl mužských pohřbů by vzrostl jenom na 36 % ze všech dospělých.²⁷

Zabýváme-li se určením věku ve vztahu k pohlaví, sníží se počet jedinců, které můžeme zkoumat. Určili jsme, že část kosterních ostatků patří dospělým, ale bez upřesnění věku (především u příměsi v hrobech – šest jedinců). U některých pohřbených se podařilo stanovit věk, ale nikoli pohlaví (14 osob). U mužů můžeme konstatovat poměrně vyrovnaný počet úmrtí v kategoriích *juvenis*²⁸ (dva) – *adultus I* (tři jedinci a jeden jako příměs) – *adultus II* (dva) a mírný nárůst v kategoriích *maturus I* a *maturus II* (vždy čtyři). Kategorie *senilis* se dožili pouze dva muži. Vymezíme-li mladší věk (*juvenis* a *adultus*) a starší věk (*maturus*) je poměr vyrovnaný (8 : 8). U žen zastoupení zemřelých v jednotlivých kategoriích kolísá (*juvenis* – 0; *adultus I* – třináct; *adultus II* – pět; *maturus I* – devět; *maturus II* – jedenáct; *senilis* – patnáct). Vymezíme-li podrobně jako u mužů mladší a starší věk, skupiny se téměř vyrovnačí (18 : 20). Nejvíce úmrtí evidujeme (mimo stupeň *senilis*) ve věkovém stupni *adultus I*, což nejspíše odraží úmrtnost v souvislosti s porodem (*Obr. 1/27*).

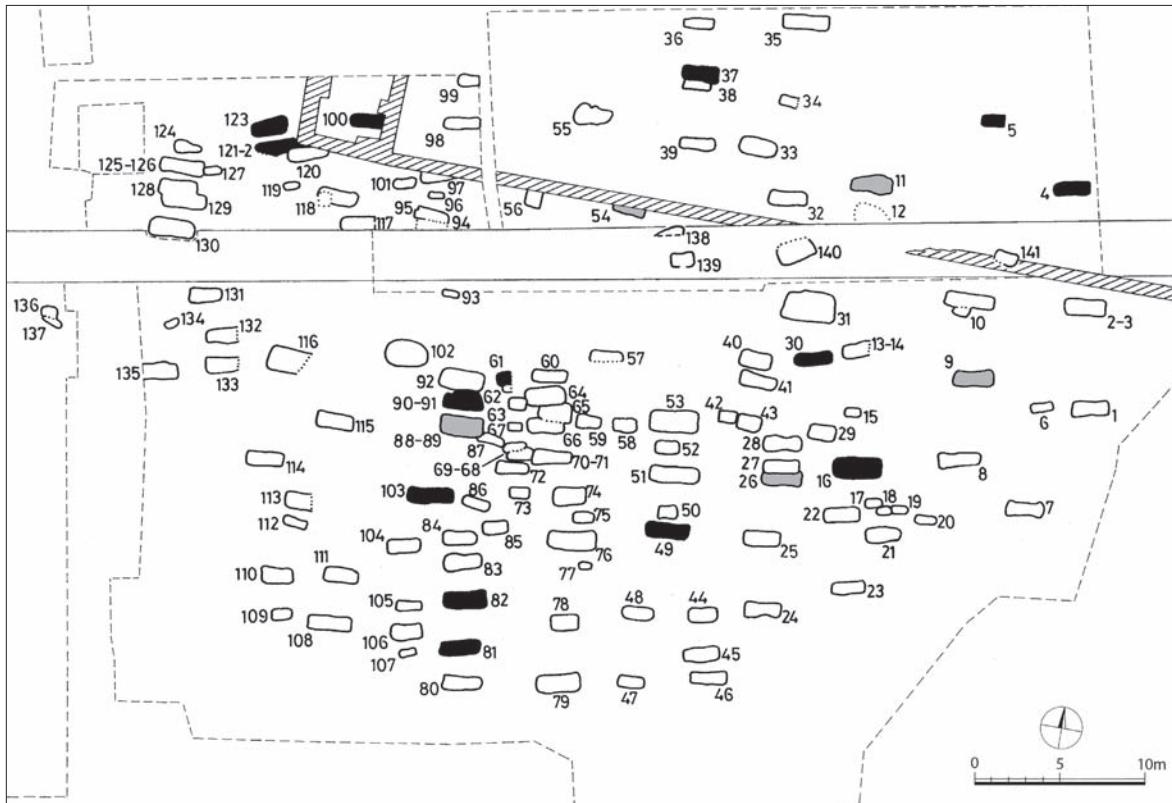
Zajímavé pozorování poskytuje srovnání, pokud se omezíme pouze na kategorie *senilis* (více než 60 let – *Obr. 1/28*). Nacházíme v ní pouze tři muže (16,7 % ze všech) a 16 žen (29,6 % ze všech).

²⁵ Pro určení hrobu jako dívčího byly vybrány záušnice, náhrdelník, náušnice všech typů, pro chlapec sekera a ostruhy

²⁶ Index maskulinity by na základě antropologického rozboru činil 321, 351 po přičtení příměsi v hrobech a klesl by na 323 při započítání hrobů, u nichž se pohlaví dedukuje na základě archeologické výbavy.

²⁷ Poměr by se nezměnil ani tehdy, kdybychom použili starší antropologické určení, které bylo později změněno (H125 – původně určen jako ženský, následně pouze dospělý; H128 – původně s výhradou jako mužský, následně pouze dospělý; H135 – původně mužský, posléze pouze dospělý). Problematické je určení v případě hrobu H123, který všechny analýzy určuje jako mužský, avšak archeologická výbava (záušnice, skleněný korál) dokládá vcelku jednoznačně ženu. V textu se nadále počítá s mužským určením.

²⁸ V rámci antropologických věkových kategorií ve vztahu k pohlaví je stupeň *juvenis* zařazen mezi dospělé. Věk plnoprávného začlenění do společnosti a vykonávání povinností kladených na dospělé obvykle nelze pro raný středověk jednoznačně určit. Nicméně řada panovníků jako aktivně vládnoucích osob je zaznamenána ve velmi mladém věku i více let před dvacátým rokem života (např. sv. Václav). Také ženy v rámci vládnoucí dynastie uzavíraly sňatek ve věku z dnešního pohledu velmi časném (např. sv. Ludmila, pravděpodobně též Drahomíra – srovnej *Třeštík 1981*). Obdobně též někteří panovníci zahraniční – Otto II. se stal císařem, když mu bylo 12, jeho syn Otto III. v 16 letech.

Obr. 1/27: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Ženské hroby – stupeň adultus I (20–30 let) černě (včetně sporného hrobu H123), stupeň adultus II (30–40 let) – šedě.

Fig. 1/27: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Female burials: adultus I (20–30 years) in black colour (including the disputable grave H123); adultus II (30–40 years) in grey colour.

Další dva jedinci této věkové kategorie zůstali neurčeni. Celkově měly ženy uložené na pohřebišti v Lumbeho zahradě přibližně dvakrát větší pravděpodobnost, že se dožijí více než 60 let. Dalo by se předpokládat, že delší doba dožití by mohla souviset s lepším postavením v tehdejší společnosti, které by se mohlo odrazit v bohatším vybavení hrobu. Mezi 19 hrobů však nenacházíme žádný, který by se dal označit jako mimořádně bohatý. Z mužských hrobů má pouze H38 výztuž a kování pochvy nože (navíc určený jako mužský pouze pravděpodobně). Mezi ženskými hrobami patří k lépe vybaveným hrobům H23 (dvě jednoduché náušnice, jedna záušnice), H62 (dvě mušle kauri), H80 (stříbrná perla, dvě záušnice, nůž) a H120 (záušnice, náhrdelník). Zvláštní pozici zaujímá hrob H51 s milodarem v podobě váčku lidských zubů, který naznačuje, že mimořádné postavení pohřbené mohlo vyplývat z jiných příčin (Smetánka 1992). Na obdobný jev pro mladohradištní období, tj. méně bohaté vybavení ženských hrobů v kategorii senilis při sledování výskytu záušnic upozornil I. Štefan (2010, s. 188–195).

Poslední poznámka se týká intenzity pohřbívání. Dobu, po kterou se pohřebiště používalo, nelze stanovit naprostě přesně. Obvykle se uvažuje o periodě mezi koncem 9. až počátkem 11. století (Smetánka – Durdík – Hrdlička 1980, s. 99–101; Smetánka 1994a, s. 163; Smetánka 1994b, s. 106–107). V absolutních číslech bychom mohli tento interval vyjádřit jako 890–1010 v minimálním rozsahu. Maximální lze jenom odhadovat, ale nepřesáhl by 150 let (880–1030 /?). Při doložených 148 hrobech to znamená přibližně jeden hrob ročně (1,0 až 1,35 hrobu ročně nebo též 1,14 až 1,55 jedince za rok). Uvedená čísla poukazují na nepříliš velkou komunitu, která by pohřebiště používala. Při obvykle uvažovaných čtyřech pohřbech za rok na komunitu čítající 100 jedinců by matematicky vycházela skupina o velikosti 25 až 39 osob, a tvořila by tedy jenom několik rodin. Jak velkou část hradní komunity tato hypoteticky vymezená skupina představovala, nelze určit. Pro období předpokládaných počátků pohřebiště máme k dispozici pouze jediný údaj. Podle Kristiánovy legendy byl kníže Bořivoj I. pokřtěn se 30 bojovníky (Třeštík 1997, s. 324). Jistě nešlo o celou družinu, ale snad můžeme předpokládat, že ho na dvůr knížete Svatopluka doprovázeli ti významnější členové. Komunita pohřbívající v Lumbeho zahradě by tento počet nejspíše nenaplnila.

10. CHRONOLOGIE POHŘEBIŠTĚ

Chronologie pohřebiště byla naznačena v předběžných studiích a vymezila období, kdy se používalo, od konce 9. století do počátku prvních desetiletí století 11. (*Smetánka - Durdík - Hrdlička 1980*, s. 99–101; *Smetánka 1994a*, s. 163; *Smetánka 1994b*, s. 106–107); dále se neupřesňovala. Pozornost se soustředila především na šperky velkomoravského původu nebo z velkomoravských šperků odvozené. Jako přímé velkomoravské importy byly identifikovány stříbrné hrozníčkovité náušnice, zlaté dvouplášťové gombíky, zlaté bubínkové náušnice se šesti nebo sedmi bubínky, plataný stříbrný nákrčník a bronzová pozlacená výztuha pochvy nože (H16, H53, H64, H84, H104, H115). Uvedené nálezy jsou analogické s předměty objevenými ve velkomoravských centrech (Mikulčice, Staré Město u Uherského Hradiště, Pohansko u Břeclavi) a velkomoravských pohřebištích (Rajhrad/Rajhradice – *Smetánka - Hrdlička - Blajerová 1974*, s. 397–398; *Smetánka - Hrdlička 1979*, s. 753–754; *Smetánka - Vlček - Eisler 1983*, s. 63; *Smetánka 1994a*, s. 163, 166). Mezi šperky ovlivněné či vycházející z velkomoravské produkce se řadí stříbrné bubínkové náušnice se štítkem nad nimi a gombíky s kosočtverečnými poli s motivem ptáka (H82, H84). Jako další skupina byly vyčleněny šperky s animální plastikou, tj. bubínkové náušnice s bubínky ve tvaru koňských hlaviček, kaptorga s podobnou výzdobou a dvojkónické perly zdobené granulací (H16, H53; *Smetánka - Hrdlička - Blajerová 1974*, s. 397). Se starší etapou byly spojeny též záušnice s očkem (*Smetánka - Vlček - Eisler 1983*, s. 63). Do pokročilejšího 10. století byly zařazeny ostruhy s dlouhým bodcem (H76, H130) a malé masivní esovité záušnice (*Smetánka - Hrdlička - Blajerová 1974*, s. 400, např. H100). Mladší nálezy souvisely především se severozápadní částí pohřebiště a hrobem s denárem knížete Jaromíra I. (1004–1012; H125) a byly k nim přiřazeny dvojkónické polygonální kříšťálové perly a trapezoidní kaptorga (*Smetánka - Vlček - Eisler 1983*, s. 62, např. H117). Celkově se pozornost soustředila na několik velmi bohatě vybavených hrobů a především kulturní souvislosti a uměleckohistorické vyhodnocení vybraných šperků.

Při posuzování chronologie je nezbytné nejprve vymezit hroby, u nichž je pokus o bližší chronologické zařazení vůbec možný. Ze 148 hrobů nebyly v 55 nálezy zjištěny (37,2 %).²⁹ Další obsahovaly pouze nálezy/přídavky chronologicky tzv. necitlivé (nůž – 14 hrobů³⁰, vaječné skořápky – dva³¹). Chronologicky nepoužitelných je ještě několik dalších nalezených předmětů. V hrobě H62 se našly dvě mušle zavinutce penízkového (kauri), které i přes jen širší možnost datování poskytují svědectví kulturně společenské. Dalším případem je hrob H69, v němž byl na krku pohřbeného kojence identifikován měděný artefakt, který se následně rozpadl. Z hrobu H92A známe železný tyčinkový předmět s rozšířenými konci a nasekávanými (?) okraji. Časové zařazení však nedovoluje a jasná není ani jeho funkce. V H109 byly v zásypu nalezeny tři otřelé střepy, které lze pouze široce klasifikovat jako zemědělský pravěk. Jsou svědectvím o jakémsi využívání plochy pozdějšího pohřebiště někdy v pravěku a s vlastním hrobem nesouvisí. V hrobě H129 byl zjištěn fragment tenkého bronzového drátku. Celkem jde o dalších 21 hrobů (14,2 %). Pro datování pohřebiště a pokus o detailnější rozdělení na eventuální časové etapy zbývá 72 hrobů, jichž lze více či méně využít (48,7 %).

10.1. ZÁUŠNICE

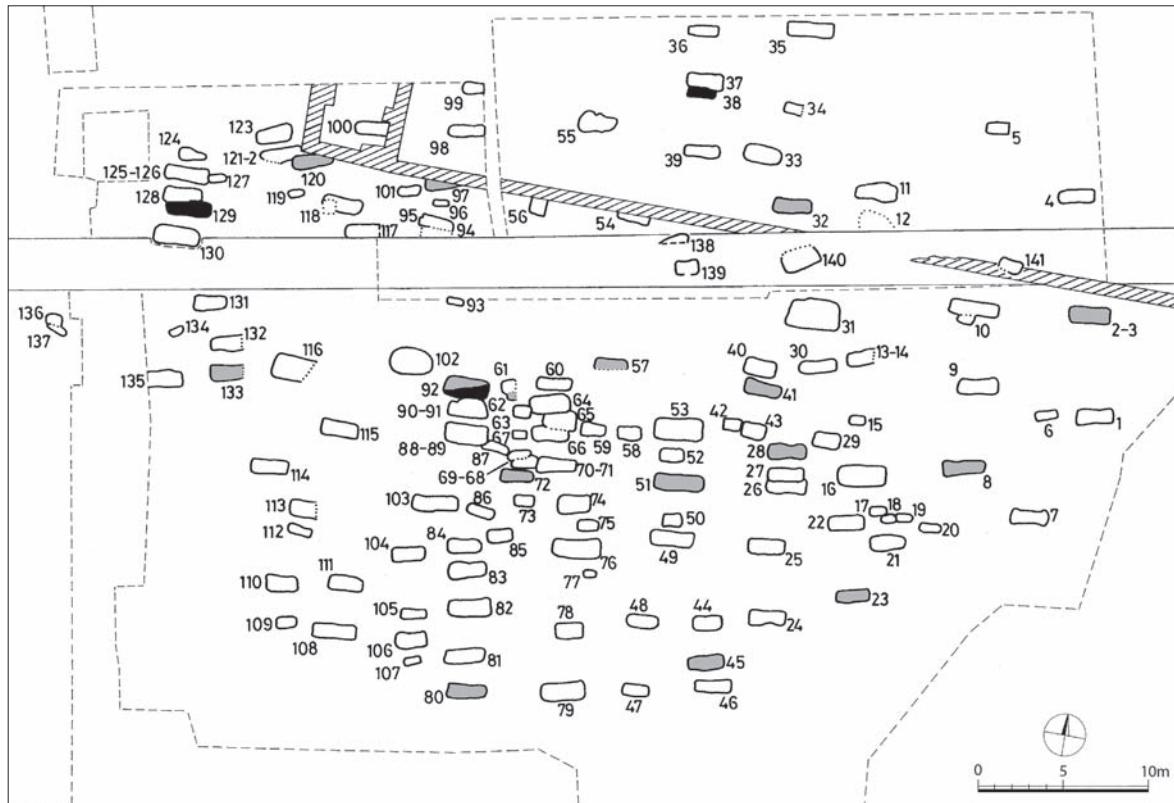
Šperkem s největším zastoupením jsou záušnice, buď s očkem nebo s esovitou kličkou.³² Zároveň současné bádání dospělo k poznání, že záušnice s očkem jsou starší než záušnice esovité (*Smetánka - Vlček - Eisler 1983; Tomková 2005*). Naskytá se tak možnost zjistit, zda je možné na tomto základě pohřebiště podrobněji rozčlenit. Záušnice s očkem se vyskytly v 17 hrobech samostatně, v dalších

²⁹ H2, H4–H6, H10, H12, H13, H17A, H17B, H18–H20, H26, H27, H34, H35, H39–H42, H45, H49, H50, H54, H59, H63, H66, H70, H71A, H73, H75, H77, H87, H91, H92B, H94, H98, H101, H102A, H105, H119, H122, H124, H126–H128, H133A, H133B, H134–H140.

³⁰ H8, H14, H32, H47, H64, H71B, H83, H95, H102B, H111, H113, H118, H121, H131. K uvedenému výčtu je třeba doplnit, že v hrobě H121 je nůž doprovázen plochou železnou pilovitou tyčinkou, která byla nalezena v dolní části hrudi a jejíž identifikace i chronologie zůstávají nejasné. V hrobě H64 se našlo kování pochvy, v terénu určené jako „sanicovité,“ a datováno do období Velké Moravy (*Smetánka - Frolík 2014*, s. 122). Dnes je z něho dochováno šest zlomků plechu, které jednoznačně určení neumožňují. Chronologická necitlivost nože však neznamená, že některé exempláře neposkytují svědectví o postavení zemřelého ve společnosti (H47, H95, H111).

³¹ H28, H88.

³² Autor používá vžitou terminologii. K terminologii a rozlišení náušnice/záušnice *K. Tomková (2005, s. 226–227, 259–260)*.

Obr. 1/28: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Hroby věkového stupně senilis (více než 60 let). Černé – mužské hroby, šedé – ženské hroby.

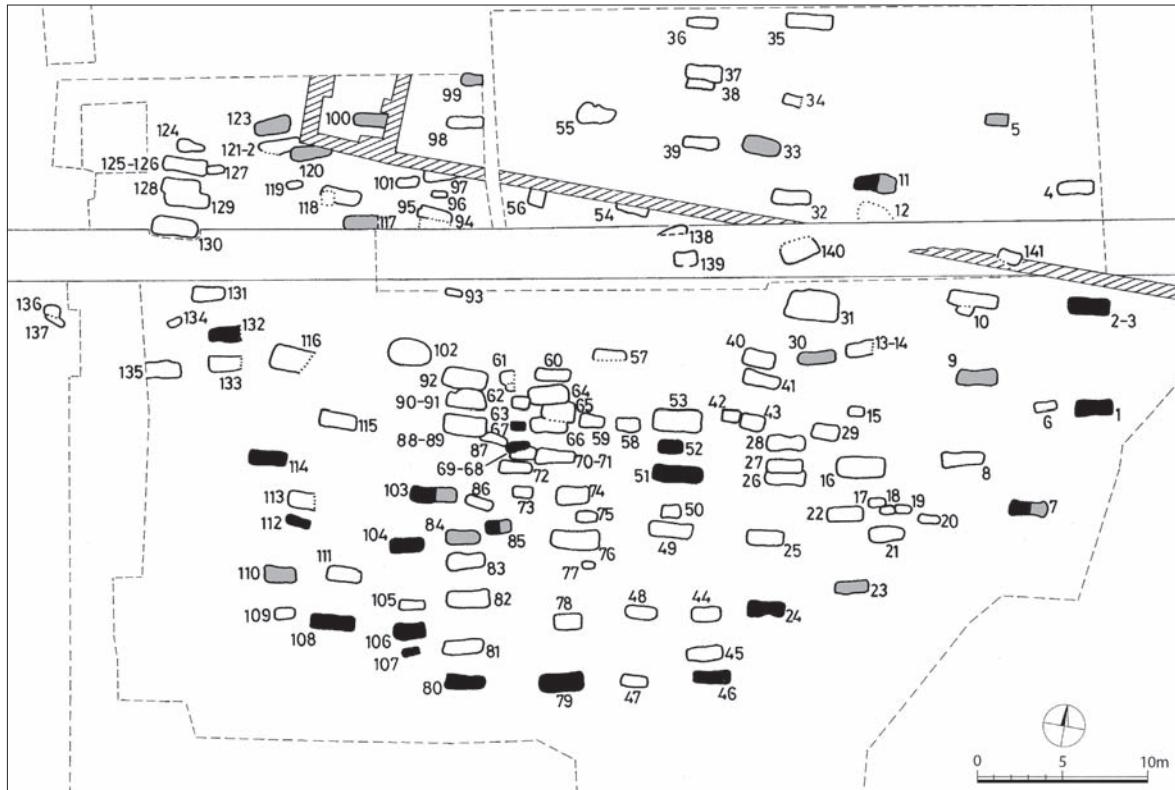
Fig. 1/28: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Senilis stage burials (more than 60 years). Black colour: male burials; grey colour: female burials.

čtyřech spolu se záušnicemi esovitými. Esovité záušnice byly samostatně evidovány ve 12 hrobech (Obr. 1/29). Celkem tedy známe záušnice z 33 hrobů (22,3 % ze všech; 35,5 % z hrobů s nálezy). Záušnice jsou tak nejčastěji se vyskytujícím předmětem. Převyšují i počet hrobů s noži.

Záušnic s očkem známe celkem 67. Tento počet zahrnuje všechny, které byly popsány v nálezové zprávě. Současná revize by ukázala počet nižší (45), protože část z nich má ulomené očko a informace o tom, zda byla záušnice zakončena očkem nebo esovitou kličkou se opírá o záznam v dokumentaci. Předpokládáme však, že pozorování byla přesná. Z celého počtu je 51 stříbrných, 11 zlatých (H67), dvě bronzové a tři bronzové/měděné pozlacené. Všechny byly vyrobeny z tenkého drátu (nejmenší průměr pouze 0,6 mm) a jejich průměr nepřesahuje 13 mm. Některé z nich nedosahují průměru ani 10 mm (H80 – bronzová záušnice o průměru 8 mm; H114 – dvě stříbrné záušnice o průměru 8,5 mm; H103 – stříbrná záušnice průměru 9 mm). Největší je bronzová pozlacená záušnice z hrobu H112 s průměrem 13,8 mm.³³

Záušnic esovitých bylo nalezeno celkem 62; opět zahrnujeme všechny, které uvádí nálezová zpráva. Kdybychom rezignovali na v ní zaznamenaná pozorování, zbylo by jich 53. Z celkového počtu je jen pět bronzových (H30, H99, H120), zbývající jsou stříbrné, z toho jedna se stopami zlacení (H84). Záušnice (úplné exempláře) můžeme rozdělit podle síly použitého drátu do tří skupin. Nejtenčí mají průměr drátu do 1,1 mm (H7, H9, H84, H85 H103). Na opačné straně bychom našel záušnice s drátem o průměru větším než 2,4 mm (H30, H33, H100). Největší průměr (3,2 mm) zjišťujeme u hrobu H5. U zbývajících se pohybuje průměr drátu v rozmezí 1,4 až 1,8 mm. Průměr drátu dovoluje v některých případech uvažovat o původní podobě poškozených záušnic – v hrobě H85 byla nalezena jedna esovitá (průměr drátu 1,8 mm) a jedna záušnice s očkem (průměr drátu 0,8 mm). Zbývající mají ukončení odlomené, ale podle průměru drátu (0,6 až 0,8 mm) by spíše patřily

³³ Ještě větší průměr se uvádí u zlomku bronzové záušnice z hrobu H46 (18 mm). Jde o zlomek, průměr je rekonstruovaný. Stejně je tomu u záušnice z hrobu H68 s průměrem 14 mm, která je evidentně deformovaná.

Obr. 1/29: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Hroby se záušnicemi. Černě záušnice s očkem, šedě esovité záušnice.

Fig. 1/29: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Graves with temple rings. Black colour: temple rings with an eyelet; grey colour: S-shaped rings.

k záušnicím s očkem a měly nejmenší průměr drátu mezi těmi, které se na pohřebišti našly. Průměry esovitých záušnice se pohybují od 9 mm (H23) až po 16,7 mm (H100). Největší záušnice (H5 – 15 mm a 16 mm; H100 – 15 mm až 16,7 mm) mají také největší průměr drátu (2,7 mm až 3,2 mm).

Mnohem důležitější ovšem je, jaké další předměty v hrobech se záušnicemi nacházíme. Další závěry neumožňují hroby, v nichž byly nalezeny pouze záušnice (H3, H24, H67, H68, H107, H112) nebo byly se záušnicemi nalezeny i chronologicky necitlivé předměty (H1, H51, H110 – vždy nůž nebo předmět nožovitého tvaru). Záušnic esovitých se z tohoto výčtu týká pouze hrob H110. Některé hroby této skupiny přesto dovolují určitý závěr. Mimořádný hrob H67 (dítě, infans I) s 11 zlatými záušnicemi s očkem by spadal do starší etapy pohřbívání (před polovinou 10. století) právě kvůli použití zlata. Také hrob H51 (žena, senilis) se záušnicí s očkem a milodarem v podobě váčku lidských zubů byl spojen s předkřesťanskými praktikami (Smetánka 1992). Hypoteticky lze tedy uvažovat o pravděpodobnějším výskytu/dokladu podobných praktik ve starším období.

Výskyt dalších doprovodných předmětů je u záušnic s očkem poměrně široký (H46 – nádoba, skleněně segmentované a jantarové perly, nůž; H52 – dva medailony, nádoba, nůž; H79 – jantarové a křišťálové perly, nůž; H80 – nůž, stříbrná perla; H104 – čtyři gombíky, hrozníčkovitá náušnice, nůž, drobné skleněné korálky; H106 – tři stříbrné perly, nůž, drobné skleněné korálky; H108 – dva gombíky, stříbrná perla, náušnice /?/, jantarové perly; H114 – jantarová perla, skleněné korále, jeden z mileforového skla; H132 – skleněně segmentované korále, jantarové perly). Neliší se příliš od obdobného souboru, který doprovází esovité záušnice (H5 – tři stříbrné perly; H9 – jantarové perly, nůž; H23 – dva stříbrné kroužky/náušnice; H30 – dva keramické zlomky; H33 – jantarové perly, nůž; H84 – pět hrozníčkovitých náušnic, nůž, prsten, vajíčko, skleněně segmentované korále a jantarové perly; H99 – dva gombíky, nůž, osmiboká dvojkónická křišťálová perla; H100 – stříbrná kaptorga, čtyři stříbrné perly, křišťálové a chalcedonové perly; H117 – kaptorga, drobné skleněné korálky, skleněné korále, chalcedonové a jantarové perly, neidentifikovatelné železné předměty, mezi nimi snad nůžky; H120 – skleněné korále a jantarové perly; H123 – skleněně korálky). Ve čtyřech hrobech, v nichž byly nalezeny obě varianty záušnic, je situace obdobná, i když mimořádně vybavený hrob mezi nimi není (H7 – skleněně segmentované a další korálky, jantarové

perly, nůž; H11 – stříbrná perla, vědro; H85 – skleněné segmentované korále a jantarové perly, nůž; H103 – skleněné korále a křišťálové perly, nůž).

Je pravděpodobné, že období, v němž se oba druhy záušnic vyskytují, se na pohřebišti zčásti překrývá; v takovém případě by se datování jednotlivých hrobů odvíjelo od toho, do kdy se předpokládá používání/ukládání některých předmětů do hrobu. U gombíků se uvažuje spíše o starší části 10. století (H99³⁴, H104, H108). Do stejného období bychom zařadili také hroby s výskytem hrozníčkovitých náušnic (H84, H104). Zařazení do starší části 10. století by nasvědčovala keramika (H30, H46, H52), kterou můžeme na základě technologických znaků začlenit do okruhu keramiky s límcovitým okrajem, u níž se nepředpokládá výskyt ve 2. polovině 10. století. V hrobě H117 byla nalezena kaptorga s animální rytou/vybíjenou výzdobou, která byla datována až na přelom 10. a 11. století (*Štefan 2005*, s. 34) především zřejmě podle doprovodného náhrdelníku. Datování je však možno posunout o něco hlouběji do 10. století (2. polovina?) s ohledem na nález prakticky identické kaptorgy v Klecanech (*Profantová a kol. 2010*, s. 190, tab. 94; *Profantová – Šilhová 2010*), kde byly součástí hrobové výbavy esovité záušnice malého průměru ze silnějšího drátu.

Záušnice z pohřebiště v Lumbeho zahradě pravděpodobně časově pokrývají období od jeho počátků (konec 9. století) a větší část století 10., zejména s ohledem na jejich malé průměry. Kdybychom vycházeli z toho, že záušnice s očkem se používaly dříve než esovité záušnice, mohly by do počátků pohřebiště patřit hroby, kde se vyskytují pouze tyto záušnice maximálně s chronologicky necitlivými předměty (H1, H3, H24, H51, H67, H68, H107, H112), ty ale mohou samozřejmě pokrývat i starší část století 10. Tento předpoklad platí pro hroby s keramikou s límcovitými okraji, event. technologickými znaky odpovídajícími této keramice (H52 – dva medailony z tohoto hrobu nemají analogie). Mezi hroby s esovitými záušnicemi by do stejné skupiny náležel hrob H30 a podle výskytu hrozníčkovitých náušnic i hrob H84.

Zjistilo se, že záušnice byly v převážné většině hrobů umisťovány k lebce, někdy na ní (např. hrob H11) nebo pod ní, což odpovídá obvyklé představě o nošení tohoto šperku zapleteného ve vlasech či připevněného/našitého na pásku kolem čela. O pásku nepřímo svědčí dva nálezy. V hrobě H1 se čtyři záušnice našly pod lebkou dislokovanou na hrudník, další dvě na pravé lopatce a jenom dvě na místě, kde se lebka nacházela původně. Při přesunu lebky záušnice zřejmě ještě držely zčásti k ní připevněné (*Frolík – Smetánka 2014*, s. 50). Záušnice z hrobu H104 byly vyfotografovány jako navzájem propletené (2 + 3 + 1). Pokud tato situace odráží nálezový stav, mohla by také naznačovat upevnění na nějaké pásku. Málo obvyklá je i kombinace jedné záušnice a dvou náušnic (?) pod lebkou v hrobě H33.

Záušnice v hrobě H104 (šest kusů) byly zároveň nalezeny na neobvyklém místě – na pravé straně hrudi. Obdobně byly umístěny dvě záušnice v hrobě H132, v něm je však téměř celá kostra dislokovaná. V hrobě H33 byla jedna záušnice objevena na levé lopatce. Zcela mimo kosterní ostatky se nacházela záušnice s očkem v H106, konkrétně u jižní stěny. Neobvykle uloženy/dislokovány jsou v tomto hrobě i další předměty. Hrudní partie kostry je sice narušena, ovšem dislokace kostry zřejmě nesouvisí s umístěním části předmětu po obvodu hrobové jámy. Snad tedy jde o záměrné uložení.

10.2. HROZNÍČKOVITÉ, BUBÍNKOVÉ A DALŠÍ NÁUŠNICE, GOMBÍKY, KAPTORGY A ŘETĚZY

Počátky pohřbívání na pohřebišti v Lumbeho zahradě je možné posoudit z hlediska výskytu předmětů, které jsou typické pro pohřebiště z centra Velké Moravy. Prvním typem šperku, kterým se budeme zabývat, jsou hrozníčkovité náušnice. Věnoval se jim již Z. Smetánka (*Smetánka – Vlček – Eisler 1983*) s tím, že se mohly vyskytovat ještě přibližně v prvé třetině 10. století; ten také poukázal na přítomnost tohoto typu náušnice v kostele P. Marie v hrobě knížete Spytihněva I. a jeho neznámé manželky s předpokládaným datem úmrtí 918.

Hrozníčkovité náušnice nacházíme na pohřebišti v šesti hrobech (H81, H84, H89, H104, H115 a H116A – 4 %), a to v různém počtu a v různém stupni dochování (*Obr. 1/30*). Všechny jsou stříbrné (*Obr. 1/31*). V hrobě H81 (žena, adultus I) bylo nalezeno celkem osm náušnic, z nichž dvě patří k náušnicím s hrozníčky zakončenými kuličkou/velkou granulí s „ostny“ (předměty H81-1,

³⁴ Hrob H99 zřejmě představuje výjimku, protože leží v mladší části pohřebiště a obsahuje též osmibokou dvojkónickou křišťálovou perlu.

H81-3 – *Obr. 1/31/1, 3*) a jedna má hrozníčky zakončené velkou granulí, kterou na spodním hrozníčku doplňují drobné granule (H81-9 – *Obr. 1/31/4*). Vlastní hrozníčky jsou vyrobeny z kroužků spojených granulí. Pokud hrozníčky doplňovaly další drobné granulky („ostny“), většina z nich opadala. Takto byla zřejmě udělaná i náušnice H81-2, u níž se dochoval pouze fragment spodního hrozníčku (*Obr. 1/31/2*). Všechny popsané náušnice mají granulovaný spodní oblouk zakončený granulovanými prstenci/uzlíky. Zbývající čtyři (H81-4, H81-7, H81-8 a H81-10) se dochovaly bez hrozníčků a s různou mírou zachování granulace na spodním oblouku. Přiřazení k hrozníčkovitým náušnicím se opírá o pozorování v terénu a analogické provedení dochovaných částí v porovnání s úplněji zachovanými exempláři. Další vybavení hrobu tvořily fragmenty dvou železných nožů. Kostra v hrobě byla dislokovaná v oblasti hrudníku a levé paže. Vzhledem k přítomnosti sedmi náušnic převážně v původní poloze a jedné přemístěné k pravé paži (H81-3) jde spíše o vliv postdepozičních procesů (nora, kořen), než že by byl hrob vykraden.

Hrozníčkovité náušnice byly objeveny také v hrobě H84 (dítě, infans III), a to spolu se dvěma měděnými zlacenými gombíky s motivem páva, dvěma esovitými záušnicemi, prstenem, náhrdelníkem ze skleněných korálů a jantarových perel, nožem a vaječnými skořápkami. Poněkud nejasný je počet náušnic. V nálezové zprávě (*Smetánka - Frolík 2014*, s. 152–154) se jich popisuje šest (předměty H84-3, H84-4 až H84-6, H84-8A a H84-8B). Na pravé straně lebky měly být nalezeny čtyři (H84-3, H84-4 až H84-6 – *Obr. 1/31/7, 8, 11*), ovšem z náušnice H84-4 se dochoval pouze koncový článek hrozníčku v podobě větší granule s ostny. Zbývající část se měla rozpadnout při konzervaci (*Smetánka - Frolík 2014*, s. 154), ale podobný koncový prvek chybí i na horním hrozníčku náušnice H84-3, odkud měl odpadnout, nebo s menší pravděpodobností na náušnici H84-6.³⁵ Vzhledem k dobrému dochování ostatních náušnic i dalších předmětů v nejbližším okolí se zdá tato interpretace pravděpodobnější než úplný rozpad náušnice. Také by se vyrovnal nepoměr mezi počtem náušnic na pravé straně lebky (minimálně tři, event. čtyři) s počtem na straně levé (dvě). Náušnice jsou rozdílně provedené. Tři mají hrozníčky zakončené kuličkou/granulí s ostny (H84-3, H84-5, H84-8B – *Obr. 1/31/7, 8, 10*) a jiný je i spodní oblouk (řady větších granulek s mezerami – H84-3; průběžné řady drobných vývalků tvořených perlovým drátem na tordovaném oblouku – H84-5; průběžné řady drobných vývalků tvořených perlovým drátem bez tordovaného oblouku – H84-8B). Náušnice H84-6 má oba hrozníčky krátké (*Obr. 1/31/11*), na náušnici H84-8A jsou jednoduše provedené a spodní je zakončen velkou kuličkou/granulí bez další granulace (*Obr. 1/31/9*).

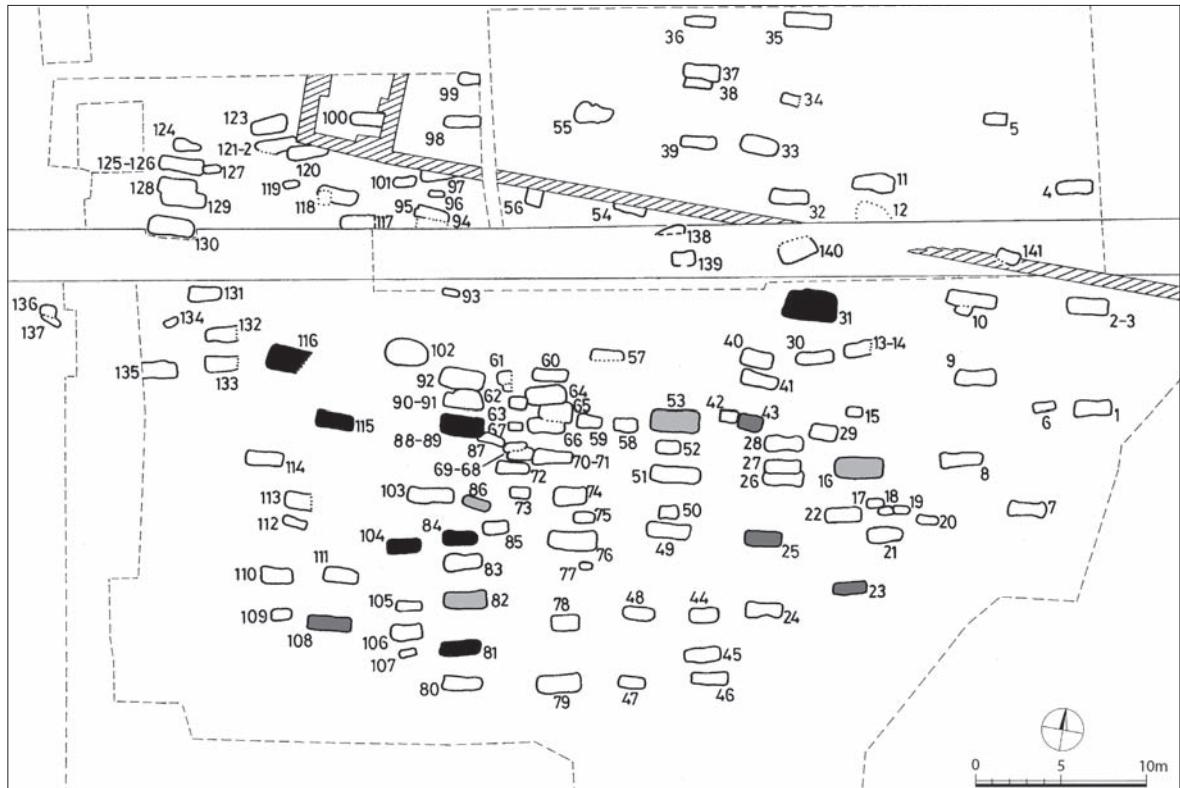
Čtyři hrozníčkovité náušnice (*Obr. 1/31/13–16*) známe z hrobu H89 (žena, adultus II), kde je doprovází stříbrná perla zdobená granulací, jejíž typ nelze kvůli rozpadu blíže popsat, a dva železné nože. Zdá se, že všechny čtyři jsou jednotného provedení (hrozníčky zakončené velkou kuličkou/granulí doplněnou několika drobnými granulkami/ostny, spodní oblouk s granulací v podobě ostnů) s tím, že je náušnice H89-5 poškozena (chybí spodní hrozníček), takže jednoznačné určení není možné (*Obr. 1/31/15*).

V hrobě H104 (dítě, infans II) s bohatou výbavou (čtyři gombíky s motivem kříže nebo listovce, šest záušnic s očkem, náhrdelník z 94 drobných skleněných korálků, nůž) byla objevena jedna hrozníčkovitá náušnice (stříbrná se stopami zlacení – *Obr. 1/31/12*), jejíž provedení se od výše popsaných odlišuje. Hrozníčky jsou ke spodnímu oblouku připojeny pomocí pásku a zakončeny hladkou kuličkou/granulí. Spodní oblouk zdobí linie kuliček napodobující granulaci, ale z filigránového drátu.

Nejbohatším hrobem s hrozníčkovitými náušnicemi (celkem 11 – *Obr. 1/31/19–28*) je H115 (?; juvenis – podle vybavení žena). Kromě náušnic v něm byly nalezeny čtyři gombíky (dva s motivem páva, dva s motivem rozety a ruky) a dva železné nože. Náušnice jsou různou měrou poškozeny a jejich současný (a kresebně dokumentovaný) tvar je výsledkem restaurátorského zásahu v 70. letech 20. století. Fotografie pořízené před restaurováním (?), event. po něm, ale před sestavením náušnic jich více zachovaných eviduje deset a k tomu několik zlomků hrozníčků a oblouků.³⁶ Popis vychází z kresebné dokumentace. Náušnice zahrnují exempláře s hrozníčky připojenými pomocí pásku (H115-2, H115-15 – *Obr. 1/31/20, 27*). Zbylé mají hrozníčky s ostny (kukuričné – v terminolo-

³⁵ Estelle Ottenwelter, které tím děkuji za konzultaci, se také přiklání k názoru, že zlomek hrozníčku H84-4 patří k náušnici H84-3.

³⁶ Kresebná dokumentace nejspíše vznikla až po kompletaci náušnic. Tento stav dokumentují fotografie z 80. let 20. století (pořízené kvůli publikačním účelům?), ale jen u pěti kusů (předměty H115-3, H115-4, H115-11, H115-14, H115-16) s jinou rekonstrukcí horního oblouku náušnic. U fotografie předmětu H115-17 je pravděpodobné, že jde o sestavené zlomky horních oblouků náušnic odpadlých od zbylých exemplářů.

Obr. 1/30: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Hroby s náušnicemi. Černě hroby s hrozníčkovitými náušnicemi; šedě hroby s bubínkovými náušnicemi, tmavě šedě hroby s kroužkovitými náušnicemi.

Fig. 1/30: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Graves with earrings. Black colour: grape-shaped earrings; grey colour: globular earrings; dark grey colour: ring-shaped earrings.

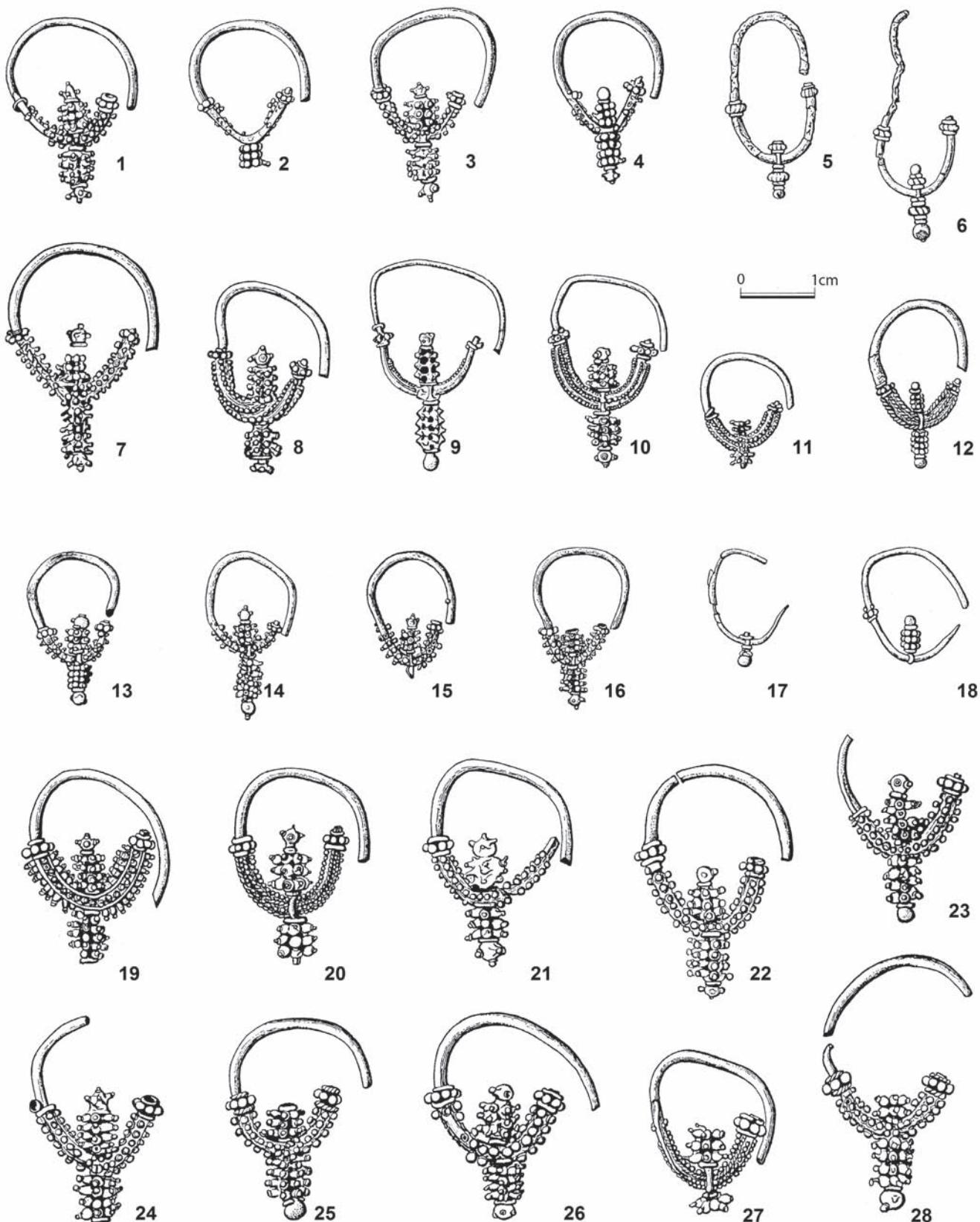
gii K. Tomkové a kol. 2012, s. 96) a jsou zakončeny větší kuličkou/granulí, původně zřejmě také s ostny (H115-1, H115-3 až H115-5, H115-11, H115-13, H115-14 a H115-16 – Obr. 1/31/19, 21–26, 28), pokud odhlédneme od různých poškození a chybějících částí hrozníčků. Náušnice H115-12 nelze po-soudit, protože jí chybí oba hrozníčky a poškozen je i dolní oblouk se zbytky granulace. Náušnice se dochovaly v počtu šesti na pravé straně hlavy a pěti na levé tak, jak byly nejspíše původně uloženy.

Poškozená hrozníčkovitá náušnice se našla také v hrobě H116A (žena, maturus II). Dochoval se pouze horní hrozníček připojený k dolnímu oblouku páskem (H116A-1 – Obr. 1/31/18). Spodní oblouk náušnice nebyl granulován. Jako další byla v hrobě nalezena poškozená stříbrná náušnice s jednoduchým závěskem (H116-2 – Obr. 1/31/17). Je otázkou, zda se dochovala v úplnosti (horní závěsek/hrozníček chybí?). Konstrukce závěsku se podobá sestavování hrozníčku, ale kroužky z granulí jsou nahrazeny dvěma kroužky z drátu. Je pravděpodobné, že pohřbená žena nosila na každém uchu jiný typ náušnice. V hrobě byla dále nalezena rozpadlá perla nebo kaptorga (?) – viz níže) a železný nůž.

Dvě bronzové pozlacené náušnice s oboustranným závěskem známe z hrobu H31 (žena, maturus I). Závěsky jsou opět konstrukčně obdobné hrozníčkům s částečným nahrazením kroužků z granulí kroužky z jednoduchého nebo tordovaného drátu (H31-1,2 – Obr. 1/31/5,6).

Celkem je na pohřebišti doloženo 33 exemplářů hrozníčkovitých náušnic (a náušnic se závěsky), pro které nacházíme analogie ve velkomoravském i českém prostředí. Dopravné nálezy, především gombíky s motivy, které nebyly ve velkomoravských lokalitách doloženy (viz níže), však směřují datování až do starší části 10. století. Hypoteticky by do období počátků pohřebiště před pádem Velké Moravy mohl patřit hrob H81. Obsahuje mimo možé pouze hrozníčkovité náušnice. Stejně je tomu s hroblem H31 s náušnicemi s oboustranným sloupečkem.

Dalším typem náušnic jsou bubínkové, které se našly „jen“ ve čtyřech hrobech (H16, H53, H82, H86 – pouze 2,7 % hrobů) s výjimkou jednoho (H86) mimořádně bohatě vybavených (Obr. 1/30). V literatuře již byl uveden hrob H16 (žena, adultus I; Smetánka 1994a; Smetánka 1994b; Smetánka – Štverák 1992), v němž bylo objeveno celkem 13 zlatých náušnic s bubínky v podobě koňských hlaviček (předměty H16-1 až H16-13 – Obr. 32/1-12, 17). Tyto náušnice nemají ve velkomoravském

Obr. 1/31: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Hrozníčkovité náušnice. Hrob H81 – 1-4; H31 -5,6; H84 – 7-11; H104 - 12; H89 – 13-16; H116A – 17,18; H115 – 19-28. Kreslila H. Knapová.

Fig. 1/31: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Grape-shaped earrings. Graves H81 – 1-4; H31 – 5,6; H84 – 7-11; H104 – 12; H89 – 13-16; H116A – 17,18; H115 – 19-28. Drawn by H. Knapová.

prostředí obdobu a jsou považovány za mladší. Další vybavení hrobu tvořily dva zlaté gombíky, stříbrná kaptorga, stříbrný nákrčník/řetěz, tři dvojkónické zlaté perly a železný nůž.

Neméně bohatý byl další hrob s bubínkovými náušnicemi H53 (žena, maturus I), ve kterém jich bylo nalezeno celkem osm. Míra dochování souvisí s materiálem, z něhož byly udělané. Čtyři byly vyrobeny ze slitiny zlata a stříbra, přičemž dvě byly ještě pozlaceny (*Ottenwelter – Děd – Barčáková* v tomto svazku). Další čtyři, dochované jenom fragmentárně, byly stříbrné. Dvě náušnice byly vyrobeny ze šesti bubínek, přičemž čtyři bubínky jsou navlečeny na spodní oblouk a dva připojeny pomocí pásku (předměty H53-1 a H53-2 – *Obr. 1/32/15, 16*). Další dvě náušnice jsou sedmibubínkové, s pěti navlečenými na dolním oblouku a dvěma připájenými k prostřednímu bubínu (předměty H53-3 a H53-4 – *Obr. 1/32/13, 14*). Stříbrné náušnice byly podle terénních pozorování (*Smetánka – Frolík 2014*, s. 111) vyrobeny pěti bubínky navlečenými na spodní oblouk, šestý byl připevněn směrem dolů a ukončen kuličkou (předměty H53-5 / *Obr. 1/32/21/* a H53-6). Povrch bubínek byl hustě granulován. Ve dvou případech se uvažuje o sedmém bubínu připevněném směrem nahoru. Jednoznačné určení dochované fragmenty nedovolují (H53-7 a H53-8?). Hrob obsahoval i další vybavení – nákrčník, kaptorga s animálním motivem, dva gombíky, dvě stříbrné perly s puklicemi, další stříbrnou, blíže neurčitelnou perlu s granulací, dva skleněné korály, jednu amethystovou perlu a železný nůž. Byly v něm uloženy i předměty, které z prostředí Velké Moravy neznáme (perly s puklicemi). Analogie pro bubínkové náušnice z velkomoravských nalezišť však existují (šesti- a sedmibubínkové ze slitiny zlata a stříbra), stříbrné však nelze posoudit.

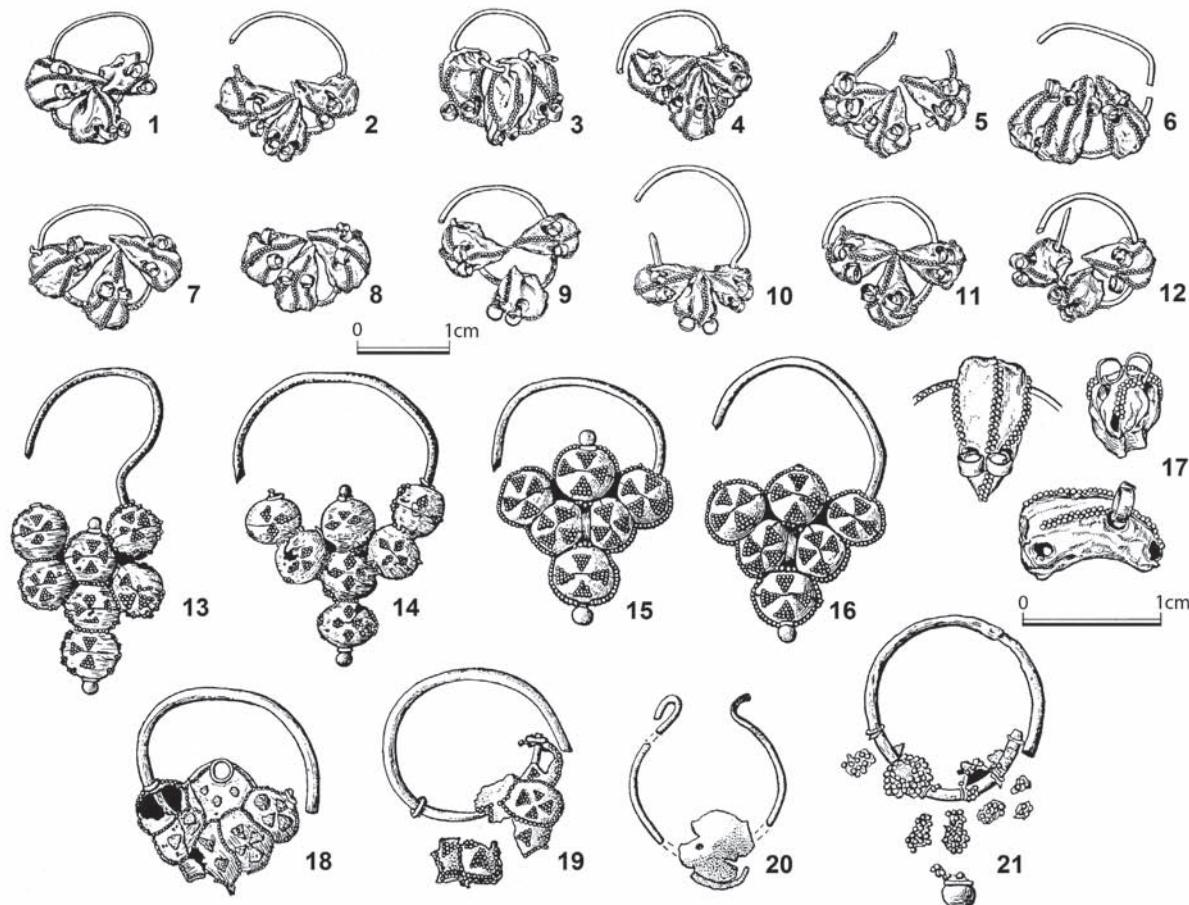
Velmi bohatý byl také hrob H82 (žena, adultus I), v němž bylo objeveno až 12 bubínkových náušnic (předměty H82-1 až H82-12). Dochovaly se však převážně ve velmi špatném stavu, nejspíše proto, že byly vyrobeny ze stříbra. Ve třech případech (předměty H82-5 / *Obr. 1/32/18/*, H82-7, H82-8 / *Obr. 1/32/19/*) šlo o náušnice s pěti bubínky na spodním oblouku, nad nimiž se nacházel půlkruhový destičkový segment. Všechny části zdobila granulace. Zbylé náušnice byly v terénu určeny jako bubínkové, ale dochovaly se pouze jejich oblouky a nepatrná torza bubínek. Hrob byl dále vybaven stříbrným nákrčníkem se dvěma kaptorgami, pěti jantarovými perlami a železným nožem. Náušnice s vloženým destičkovým segmentem z velkomoravského prostředí neznáme, proto lze uložení pohřbu datovat až do období po zániku Velkomoravské říše. Zajímavá je opakující se přítomnost nákrčníku/řetízku a kaptorgy ve třech uvedených hrobech (H16, H53, H82).

Neznámý typ bubínkové náušnice představují dva bronzové poškozené exempláře z hrobu H86 (dítě, infans II) objevené po stranách hlavy. Na oblouk zakončený na obou koncích háčky byly navlečen jeden čočkovitý bubínek (předměty H86-3 / *Obr. 1/32/20/*, H86-4 – popis pouze podle terénního pozorování, náušnice jsou rozpadlé). V hrobě je doplnovala keramická nádoba typická pro středo-hradištní období (v pražské keramické sekvenci ještě před nástupem nádob s límcovitým okrajem).

Celkem je z pohřebiště známo 35 bubínkových náušnic, materiálově v rozmanitějším provedení než záušnice hrozníčkovité (13 exemplářů zlatých, 16 stříbrných, čtyři ze slitiny zlata a stříbra, dvě bronzové). Pouze u čtyř (hrob H53 – exempláře ze slitiny zlata a stříbra, předměty H53-1 až H53-4) lze nalézt analogie ve velkomoravském prostředí. Záušnice s animálně provedenými bubínky (13 exemplářů z hrobu H16) již byly klasifikovány jako povelkomoravské (*Smetánka 1994a; Frolík – Smetánka 1997*, s. 70). Zbývající nelze posoudit, protože se dochovaly jen jejich fragmenty (16 předmětů) nebo byly atypické (dva předměty).

Náušnice jiných typů se nacházejí ještě v několika dalších hrobech (H23, H25, H43, H108 – *Obr. 1/30*). V hrobě H23 (žena, senilis) se spolu s esovitou záušnicí nalezlo protáhlé stříbrné očko (předmět H23-2 – *Obr. 1/45/18*) a další, mírně deformovaný stříbrný kroužek (předmět H23-3 – *Obr. 1/45/19*). Pravděpodobně jde o jednoduché kroužkové či oválné náušnice. Pokud se stříbrná náušnice z hrobu H43 (dítě, infans II) dochovala v úplnosti, náležela by také ke kroužkovitým náušnicím (předmět H43-5 – *Obr. 1/45/16*). Hladký oblouk doplňují dva prstence/uzlíčky ze zrn granulace. Spodní oblouk je hladký a nelze určit, zda eventuální hrozníček (hrozníčky) nezanikl bez stop. Terénní pozorování se o něčem podobném nezmíňují.³⁷ Ke kroužkovým náušnicím mohl patřit také bronzový kroužek z hrobu H25 (žena, maturus I, předmět H25-1). Definitivní závěr není možný, protože se rozpadl. Uvedené tři (čtyři?) náušnice by jako jediné typologicky patřily k náušnicím podunajského typu (*Dostál 1966*, s. 30–33).

³⁷ Mezi náušnicemi podunajského typu se druh se dvěma granulovanými uzlíčky/prstenci objevuje, ale na náušnicích hrozníčkovitých je velmi častý. Stav náušnice neumožňuje rozhodnutí, proto je zařazena do této skupiny.

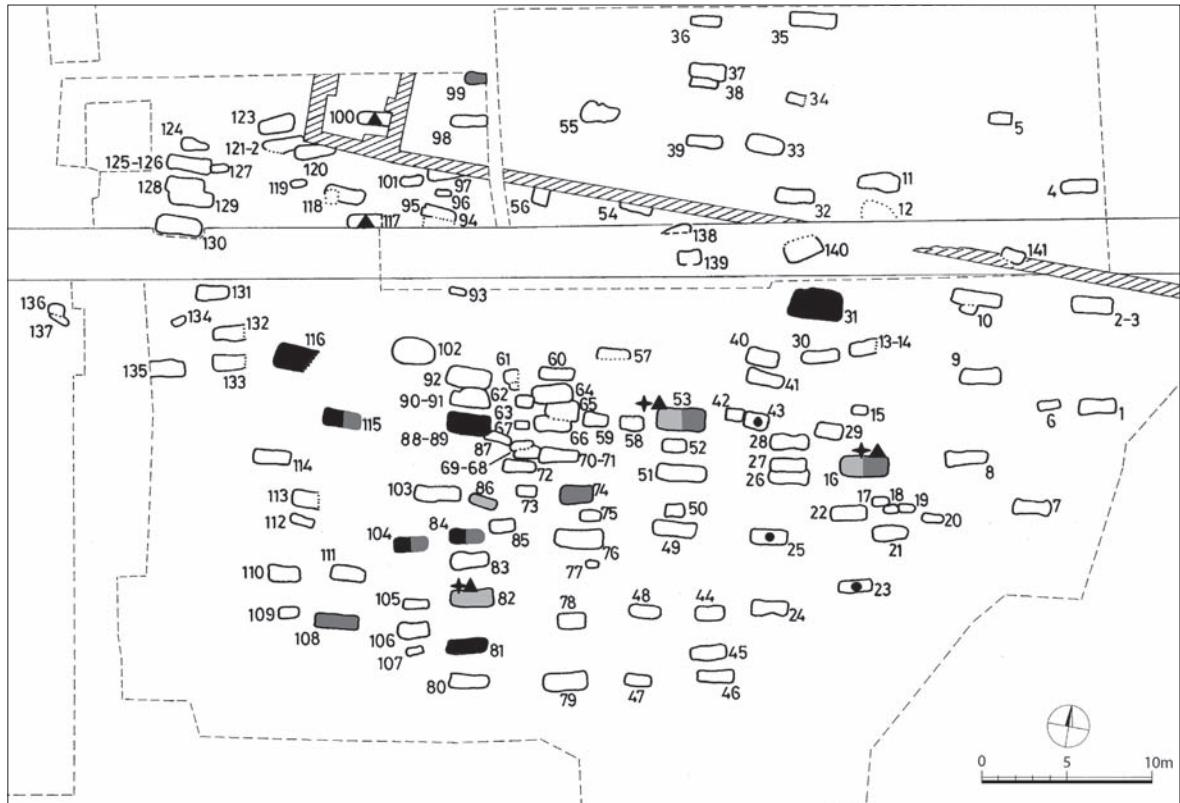
Obr. 1/32. Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Bubínkové náušnice. Hrob H16 – 1-12, 17; H53 – 13-16, 21; H82 – 18,19; H86 – 20. Kreslila H. Knapová.

Fig. 1/32. Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Globular earrings and zoomorphic earrings. Graves H16 – 1–12, 17; H53 – 13–16, 21; H82 – 18,19; H86 – 20. Drawn by H. Knapová.

Silně poškozená stříbrná náušnice je známa z hrobu H108 (dítě, infans II; předmět H108-6). Kromě použitého materiálu je známo jenom to, že byla granulovaná. Na pohřebišti se celkem nalezlo 72 (74) náušnic.

Předměty spojovanými s velkomoravským prostředím jsou gombíky (*Obr. 1/33*). Na pohřebišti jsou doloženy v osmi hrobech (H16, H53, H74B, H84, H99, H104, H108 a H115, tj. 5,4 %), a to v různém provedení, počtu a především v různém stavu dochování (*Obr. 1/34*). V souvislosti s jinými předměty/šperky jsme již zmínili hrob H16 (žena, adultus I), v němž byly nalezeny dva zlaté dvouplášťové kulovité gombíky se vsazenými modrými a zelenými skleněnými vložkami a motivem skládané pentlice (předměty H16-14 a H16-15 o průměru 17 mm – *Obr. 1/34/1, 2*), přičemž jde jen o část velmi bohatého vybavení (13 bubínkových náušnic, stříbrná kaptorga, stříbrný nákrčník/řetěz, tři dvojkónické zlaté perly a železný nůž). Gombíky byly již samostatně vyhodnoceny, byly určeny jejich vazby na prostředí Mikulčic a interpretovány jako přímý import (*Smetánka – Hrdlička – Blažejová 1974, s. 397*). Později byla vyslovena hypotéza, že byly vytvořeny v Čechách v první třetině 10. století (*Smetánka 1994b, s. 112–113*).

Stejně tak již byl zmíněn hrob H53 (žena, maturus I), v kterém se našly dva stříbrné pozlacené gombíky se skleněnými modrozelenými vložkami a granulovanou výzdobou (předměty H53-14 a H53-15 s průměrem 18 mm – *Obr. 1/34/3, 4*). Popsali jsme také další bohaté vybavení (osm bubínkových náušnic, nákrčník, kaptorga s animálním motivem, dvě stříbrné perly s puklicemi, další stříbrná neurčitelná perla s granulací, dva skleněné korály, jedna ametystová perla a železný nůž). Dva kulovité gombíky dělené osmi svislými žebry vyrobené z mědi a pozlacné (tzv. tykvovité, předměty H74B-1 a H74B-2 o průměru 14,5 a 15 mm – *Obr. 1/34/5, 6*) pocházejí z hrobu H74B (dítě, infans II). Další vybavení určuje pohřbeného jedince jako chlapce (železná sekera a nůž, rolnička

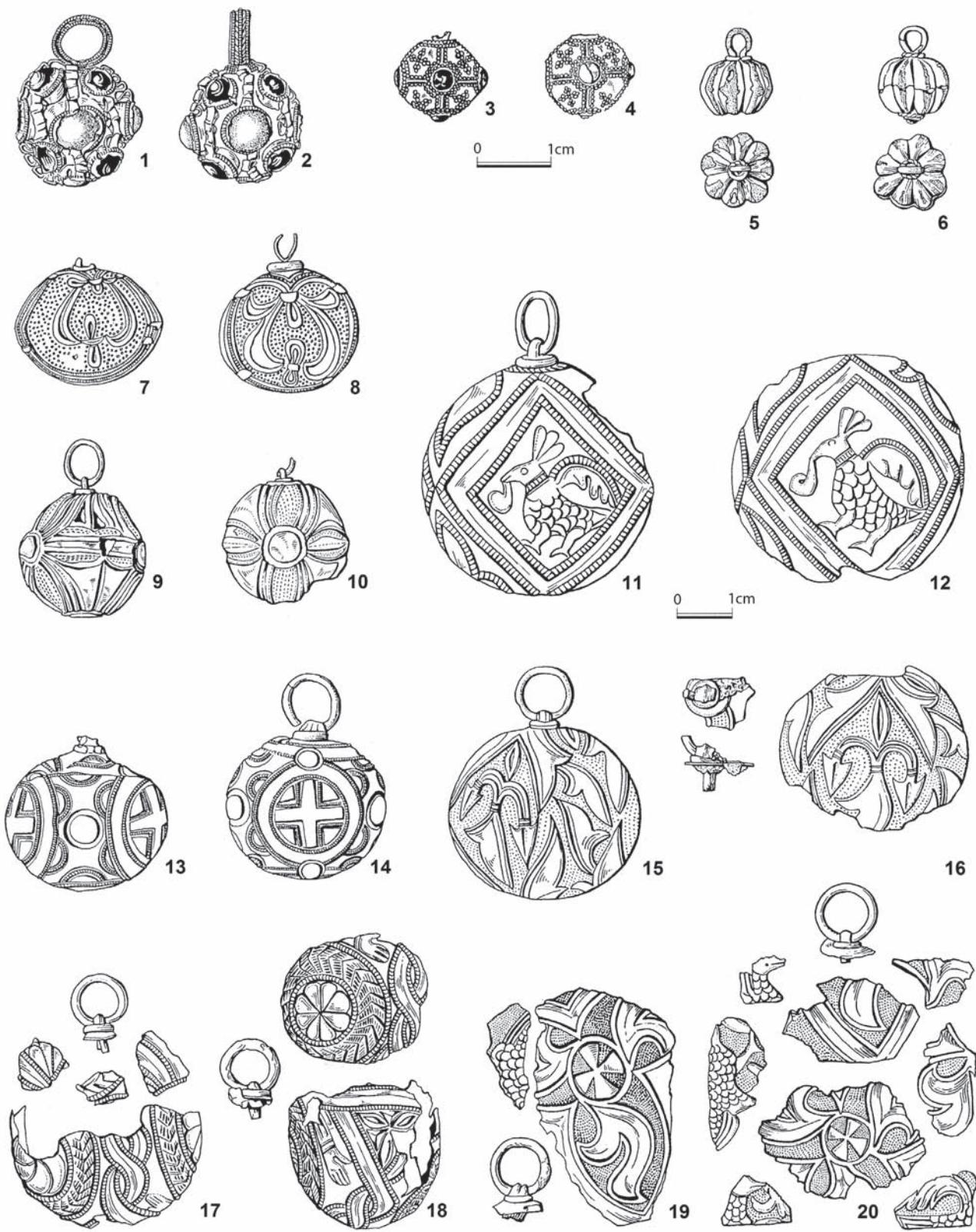

Obr. 1/33: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Hroby s náušnicemi, gombíky, kaptorami a nákrčníky/řetězy. Černé hroby s hrozníčkovitými náušnicemi, tmavě šedě hroby s gombíky; světle šedě hroby s buňkovými náušnicemi. Trojúhelník označuje hroby s kaptorgami, hvězdička hroby s nákrčníky/řetězy, kroužek hroby s kroužkovitými náušnicemi.

Fig. 1/33: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Graves with earrings, gombíky (buttons), kaptorgas (amulet containers) and chains. Black colour: graves with grape-shaped earrings; dark grey colour: graves with gombíky; light grey colour: graves with globular earrings; triangles: graves with kaptorgas; asterisks: graves with chains; circles: graves with ring-shaped earrings.

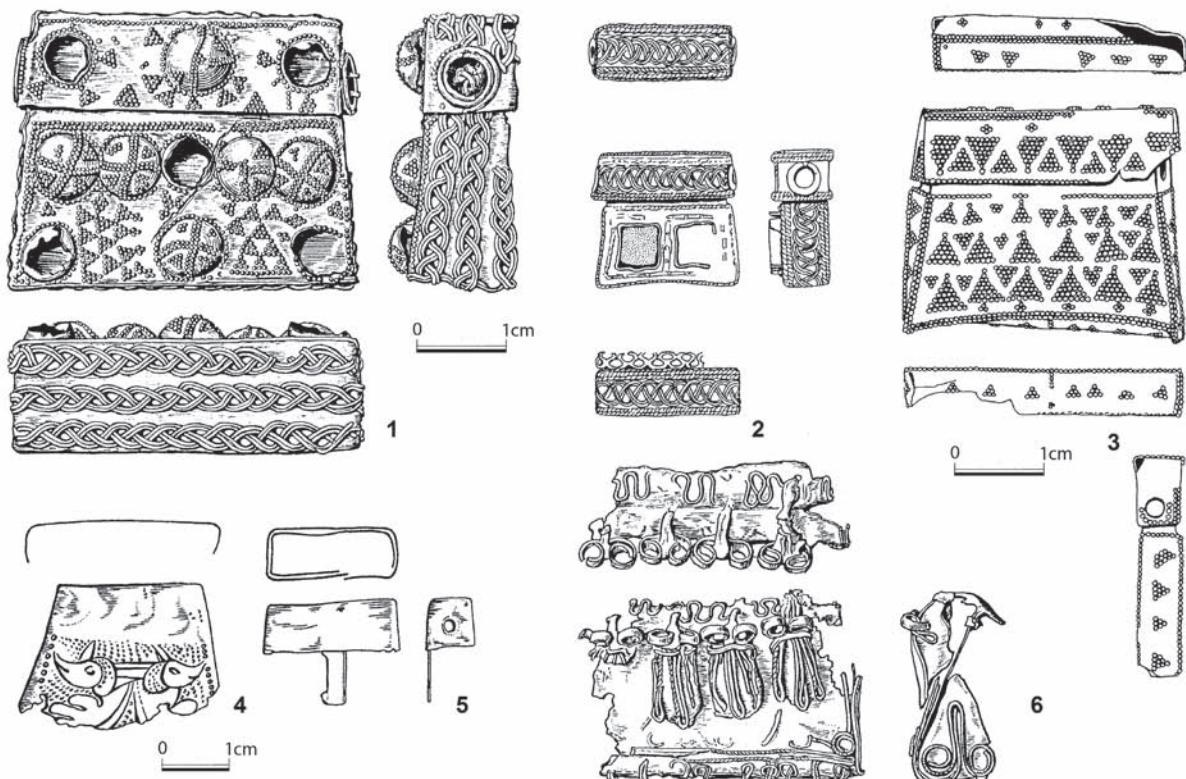
a skleněný závěsek). Také hrob H84 (dítě, infans III) byl již zmíněn v souvislosti s hrozníčkovitými náušnicemi. Byly v něm objeveny dva gombíky ze zlacené mědi, oba s motivem ptáka (interpretovaným jako páv) v kosočtverečném poli (předměty H84-1 a H84-2 – *Obr. 1/34/11, 12*). Oba mají značný průměr (44 mm). Další vybavení tvořilo pět hrozníčkovitých náušnic, dvě esovité záušnice, bronzový prsten, náhrdelník ze skelněných korálů a jantarových perel, železný nůž a vajíčko.

V hrobě H99 byly také objeveny dva gombíky, a to ze zlacené mědi a s trojnásobným vegetabilním motivem v arkádě (předměty H99-5 a H99-6, průměr 27 mm – *Obr. 1/34/7, 8*). Pohřbené dítě (infans II) bylo dále vybaveno sedmi esovitými záušnicemi, dvojkónickou osmibokou kříšťálovou perlou a železným nožem. V hrobě H104 (dítě, infans II) se našly dokonce čtyři gombíky. Všechny byly ze zlacené mědi, dva s motivem tří křížových listovců (předměty H104/2, H104/3 s průměrem 23,4 mm – *Obr. 1/34/9, 10*) a dva s motivem kříže ve třech medailonech (H104-1 a H104-4 o průměru 29,3 a 29,6 mm – *Obr. 1/34/13, 14*). Hrob H104 jsme již zmínili v souvislosti s hrozníčkovitou náušnicí; dále byl vybaven šesti záušnicemi s očkem, náhrdelníkem s 94 drobnými skleněnými korálky, nožem a vejcem. Také v hrobě H108 (dítě, infans II) byly objeveny dva gombíky (předměty H108-1, H108-2 – *Obr. 1/34/15, 16*). Oba byly ze zlacené mědi a s liliovitým motivem mezi polopalmetami a průměrem 36 mm. Hrob dále obsahoval záušnici s očkem, neurčitelnou stříbrnou náušnicí, stříbrnou kulovitou perlu s granulací, tři jantarové perly a železný nůž. Posledním hrobem s gombíky byl již popisovaný hrob H115 (dospělý, juvenis), v němž byly nalezeny čtyři gombíky. Dva byly stříbrné s motivem ptáka (páva?) v kosočtverečném poli a průměrem 45 mm (předměty H115-6 a H115-7 – *Obr. 1/34/19, 20*). Další dva byly ze zlacené mědi a s motivem rozety, pletence a ruky (předměty H115-8 a H115-9, průměr 34 mm – *Obr. 1/34/17, 18*). V hrobu se také našlo 11 hrozníčkovitých náušnic a dva železné nože.

Obr. 1/34: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Gombíky. Hrob H16 – 1,2; H53 – 3,4; H74B – 5,6; H84 – 11, 12; H 99 – 7,8; H104 – 9, 10, 13, 14; H108 – 15, 16; H115 – 17–20. Kreslila H. Knapová.

Fig. 1/34: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Gombíky (buttons). Graves H16 – 1,2; H53 – 3,4; H74B – 5,6; H84 – 11, 12; H 99 – 7,8; H104 – 9, 10, 13, 14; H108 – 15, 16; H115 – 17–20. Drawn by H. Knapová.

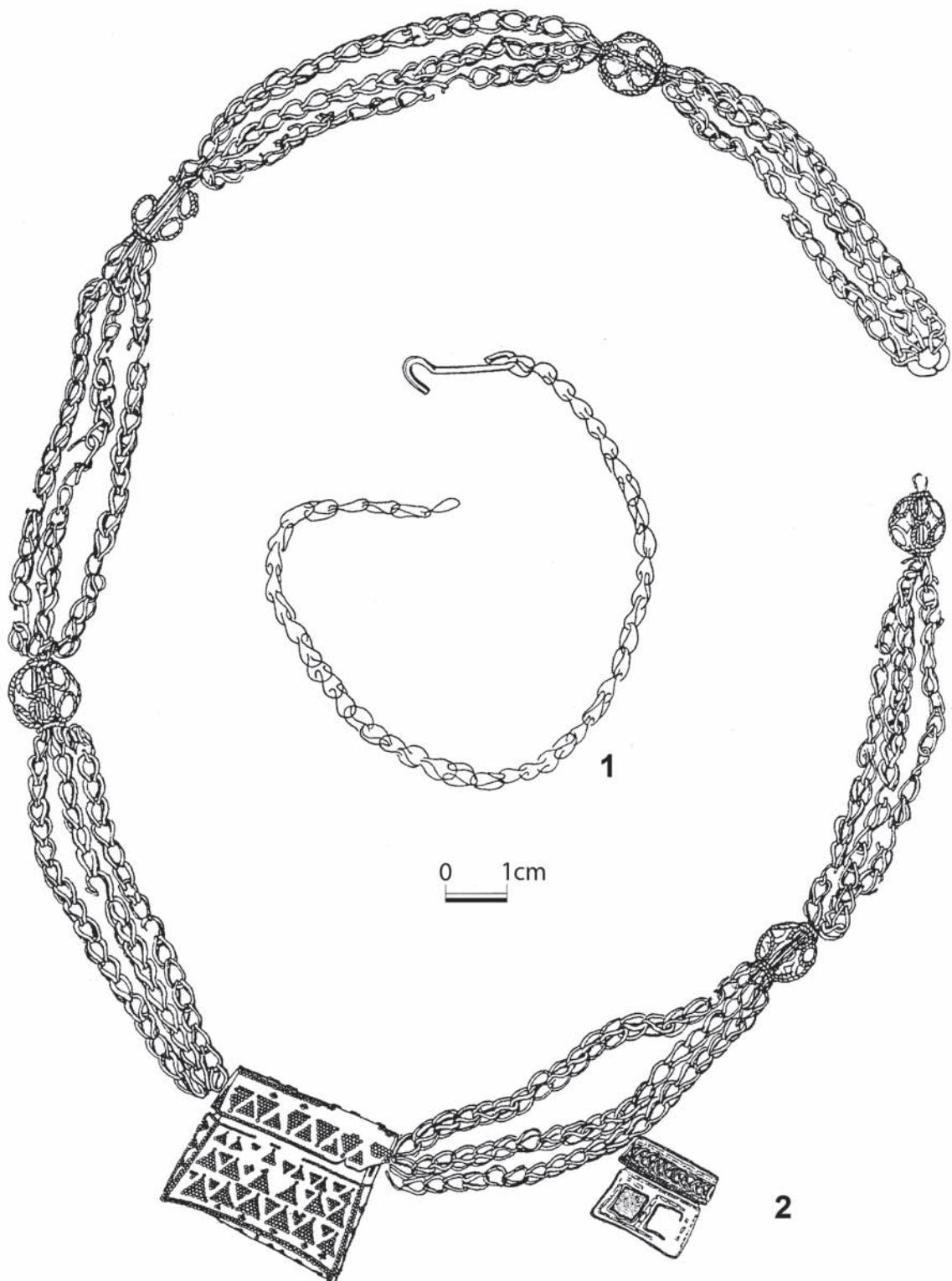
Obr. 1/35: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Kaptorgy. Hrob H16 – 1; H82 – 2,3; H117 – 4; H100 – 5; H53 – 6. Kreslila H. Knapová.

Fig. 1/35: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Kaptorgas (amulet containers). Graves H16 – 1; H82 – 2,3; H117 – 4; H100 – 5; H53 – 6. Drawn by H. Knapová.

Celkem tedy známe z pohřebiště 20 gombíků. Z toho jsou dva zlaté, dva stříbrné a dva stříbrné s pozlacením. Zbývající (14) jsou ze zlacené mědi. Podle provedení je můžeme rozdělit do tří skupin. Jednu tvoří dvouplášťové gombíky z hrobu H16, které lze oprávněně považovat za import v prostředí Velké Moravy, zvlášť nemají-li v českém prostředí obdobu. U stříbrných zlacených gombíků z H53 se opakuje použití skleněných vložek, ale jejich provedení je mnohem jednodušší a s bohatým využitím granulace. Podobné gombíky jsou doloženy ve Starém Městě u Uherského Hradiště a na Pohansku (*Dostál 1966*, s. 63–64). Jak jsme již uvedli, obsah hrobu je převážně povelkomoravský a také ve zmíněných souborech z velkomoravských pohřebišť se nacházejí šperky datované po roce 900. Gombíky z hrobu H74B s osmi svislými žebry lze přiřadit mezi tzv. tykvovité gombíky (*Dostál 1966*, s. 60, 64), jejichž zařazení v jiných lokalitách spadá do 2. poloviny 9. a 1. poloviny 10. století (druhá skupina).

Ostatní gombíky (třetí skupina – H84, H99, H104, H108, H115) spojuje stejné či obdobné provedení (zlacená měď, stříbro, výzdoba provedená rytím tupou jehlou nebo čakanem – viz staň *L. Barčákové* v tomto svazku; *Šejvolová – Ottenwelter – Frolík 2014*) a také výzdoba v provedení, které není v prostředí Velké Moravy doloženo. Výzdobné motivy, v detailech odlišné, jsou však na gombících z velkomoravských center známé (pták/páv s kapkou u zobáčku, různě provedené palmety, medailon s rosetou). Nově jsou použity jejich kombinace. V případě gombíku s motivem kříže v medailonu již bylo upozorněno (*Smetánka 1994b*, s. 112–113) na analogický nález z Pražského hradu – Královské zahrady, avšak bez doprovodného materiálu.

Gombíky byly nalezeny převážně v dětských hrobech (H74B, H84, H99, H104, H108, H115) a podle dalšího vybavení s výjimkou hrobu H74B v dívčích. Zbylé dva náleží ženám (H16, H53). Gombíky byly obvykle umístěny ve dvojicích v těsném sousedství čelisti nebo krku, což odpovídá obvyklému názoru na jejich použití při spínání šatu (pláště?). Tomu neodporuje ani nález gombíků jenom po jedné straně ramen (H53 – u pravé lopatky; H84 – na levé straně hlavy; H99 – na pravé straně hrudníku), protože si lze představit, že během pohřbívání či při tlení se mohlo příslušný kus oděvu posunout. Neobvyklé je umístění v hrobě H108 (oba u spodní části hrudníku – snad

Obr. 1/36: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Řetězy/nákrčníky. Hrob H53 – 1; H82 – 2. Kreslila H. Knapová.

Fig. 1/36: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Chains. Graves H53 – 1; H82 – 2. Drawn by H. Knapová.

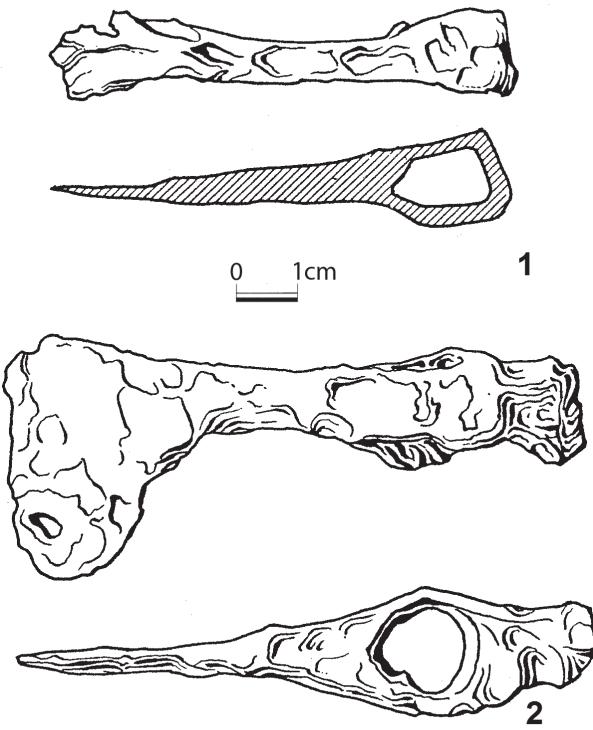
přikrytí pohřbeného dítěte kusem oděvu s gombíky?). V hrobě H104 dva páry gombíků naznačují dva kusy oděvu. V tom případě by jeden ležel v obvyklé poloze s gombíky nalezenými po obou stranách čelisti (s motivem listovce). Jeden gombík s motivem kříže v medailonu se našel u čelisti a druhý v úrovni hrudi. Snad zde došlo k dislokaci původního uložení, jak by mohla naznačovat i neobvyklá poloha skupiny záušnic (na pravé straně hrudi). Stejně neobvyklá je poloha dvou párů gombíků v hrobě H115. Gombíky s motivem páva byly objeveny vpravo od hlavy a poblíž pravé kyčle; druhý pár s motivem rozety v medailonu a ruky pod dolní částí levé paže (pohřbený jedinec byl přikryt dvěma kusy oděvu?).³⁸

Další skupinu předmětů tvoří kaptorgy (*Obr. 1/33*) nalezené v pěti (šesti?) hrobech (H16, H53, H82, H100, H116A/?, H117 – 4 % hrobů / *Obr. 1/35/*), přičemž v hrobě H82 byly objeveny dokonce dvě. Z části pocházejí z bohatě vybavených hrobů, jejichž obsah byl blíže popsán výše (H16, H53, 82, H116A /?). Rozborem kaptorg se zabýval I. Štefan (2005) a dotkl se též kaptorg z pohřebiště v Lumbeho zahradě s výjimkou hrobů H100 a H116A. Kaptorgy patří ke všem základním typům, které I. Štefan vymezil; všechny byly vyrobeny ze stříbra. Kaptorgy s aplikovanou výzdobou pocházejí z hrobů H16 (puklice, granulace a skleněné vložky – *Obr. 1/35/1* a H82 (předmět H82-14 – granulace / *Obr. 1/35/3/*; předmět H82-15 – pletenec, skleněné vložky / *Obr. 1/35/2/*). Kaptorgu s animální výzdobou (koňské hlavičky) známe z hrobu H53 (*Obr. 1/35/6*). Kaptorga s vytepávanou výzdobou je zastoupena exemplářem z hrobu H117 (dospělý, maturus) s nejasným motivem kombinujícím puncovaný povrch a zoomorfní motiv – dvě hlavičky (*Obr. 1/35/4*). Jak jsme již zmínili, téměř identický exemplář se našel na pohřebišti v Klecanech (*Profantová a kol.* 2010, s. 190, tab. 94). Obtížně zařadit lze část kaptorgy z hrobu H100. Dochovalo se pouze nezdobené víčko (*Obr. 1/35/5*). Podle pozorování v terénu měla lichoběžníkovitý tvar a byla pravděpodobně blízká exemplářům z Jízdárny Pražského hradu – hrobu 2/82, Budče či Mělníka-Rousovic (*Štefan 2005*, s. 35, obr. 4). Obsah kaptorgy známe z části pouze u exempláře z hrobu H16, v němž byla uvnitř objevena malá stříbrná kulička, žlutá skleněná kulička s modrým očkem a segmentovaný žlutý jednodílný korál.³⁹

Zastavme se u kaptorgy z hrobu H116A (předmět H116A-3 – *Obr. 1/45/20*), která byla popsána jako „původně mírně lichoběžníkovitá, blíže neidentifikovatelná, částečně v terénu, částečně v konzervaci rozpadlé fragmenty, na povrchu největšího fragmentu pozorovatelné granulací vroubené hladké bubínky, mezi nimi lineární granulace a granulované trojúhelníčky“ (*Smetánka - Frolík 2014*, s. 191). Jako kaptorgu by ji bylo možné zařadit mezi kaptorgy s aplikovanou výzdobou (*Štefan 2005*). Technologické a analytické

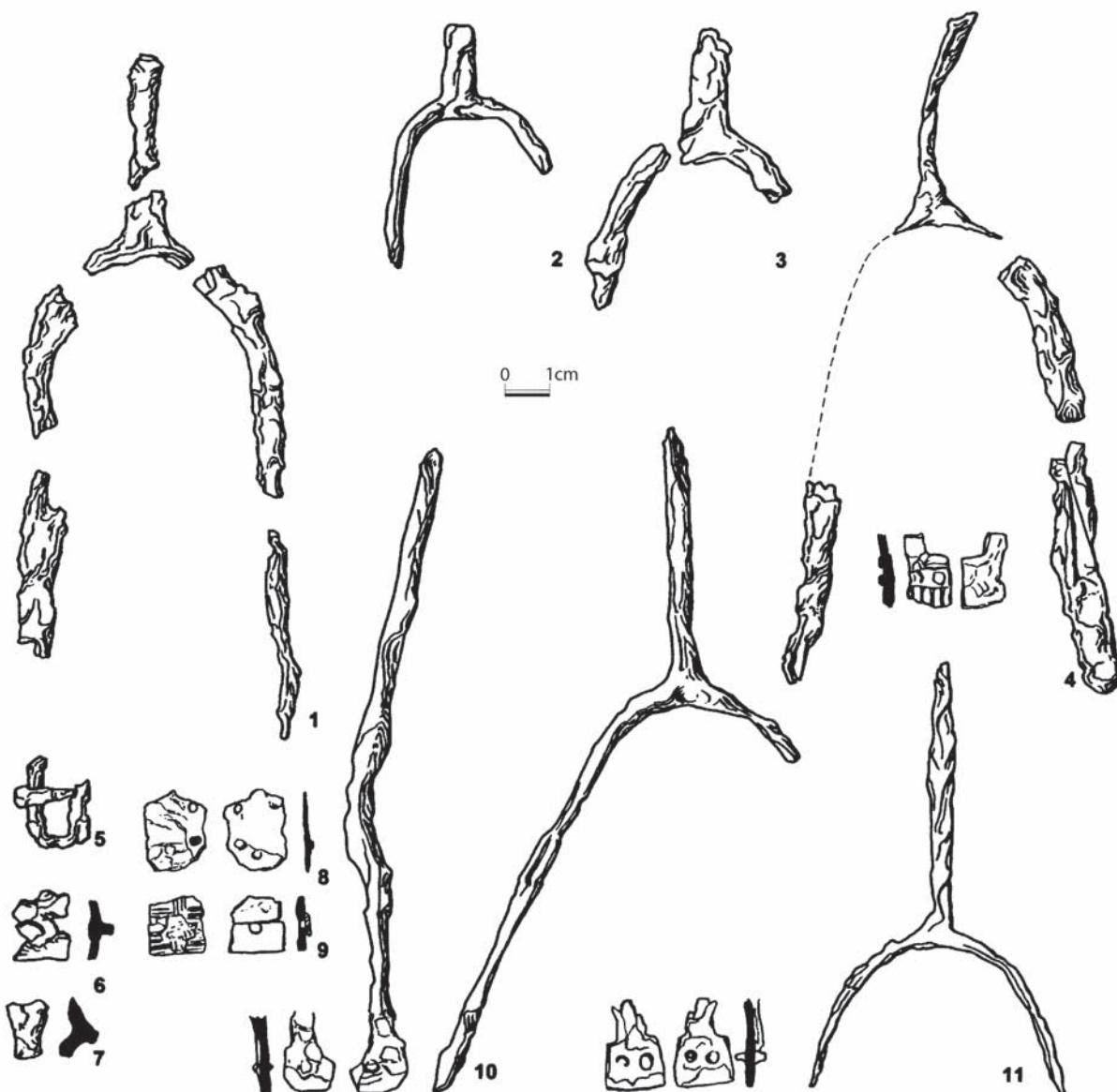
³⁸ Objevily se také jiné názory na způsoby nošení gombíků, např. že byly přišité na pokrývce hlavy (*Pavlovičová 1996*, s. 99), že nespínaly oděv, ale byly na něm pouze přišité jako ozdoby. Nálezová pozice v hrobech v Lumbeho zahradě příslíší na pokrývce hlavy nenásvedčuje. Spínací nebo ozdobná funkce na oděvu je možná (k úvahám o umístění na oděvu a možnostech nošení gombíků – *Klanica 1970*, s. 421–430). Pro ozdobnou funkci by svědčila značná velikost některých gombíků, při jejichž výrobě byl použit velmi slabý plech. Při spínání by se gombík mohl snadno zdeformovat.

³⁹ V literatuře (např. *Štefan 2005*, s. 43–44) se uvádějí tři zlomky skleněných korálků. Správné složení jednotlivých předmětů identifikovala chemická analýza.

Obr. 1/37: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Sekery. Hrob H44 – 1; H74B – 2. Kreslila H. Knárová.

Fig. 1/37: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Axes. Graves H44 – 1; H74B – 2. Drawn by H. Knárová.

Obr. 1/38: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Ostruhy. Hrob H76 – 1,4-9; H65 – 2,3; H130 – 10,11. Kreslila H. Knapová.

Fig. 1/38: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Spurs. Graves H76 – 1,4–9; H65 – 2,3; H130 – 10,11. Drawn by H. Knapová.

posouzení (*Ottenwelter – Děd – Barčáková*, v tomto svazku) zjistilo šev spojující dva díly tohoto šperku. Obdobný prvek nacházíme na stříbrných perlách. Na kaptorgách se podobný detail neobjevuje. V tom případě by tudíž šlo o větší perlu s puklicemi a plochou mezi nimi zdobenou granulací. V této souvislosti se naskytá otázka, nakolik bylo správné terénní pozorování o původně lichoběžníkovitém tvaru nasvědčující kaptorze, které však mohlo být i důsledkem postdepozičních procesů (pak by nemělo mít na interpretaci původního tvaru vliv). Předmět byl nalezen v oblasti krku, což je typické nejen pro kaptorgy (viz ostatní na pohřebišti), ale i pro stříbrné perly, a to i tehdy, pokud jde o jediný předmět v daném místě (H11, H25, H80, H89). Ostatní kaptorgy byly součástí řetězů/nákrčníků nebo náhrdelníků; předmět z hrobu H116A by byl proto z tohoto hlediska netypický. Přestože není jednoznačné rozhodnutí kvůli značné destrukci předmětu možné, je pravděpodobnější, že jej musíme jako kaptorgu z našich úvah vyřadit.

V hrobech H16, H53 a H82 byly nalezeny také stříbrné řetězy (*Obr. 1/33*), které dovolují po-soudit, jak se kaptorgy nosily, eventuálně byly zavěšeny na krku. V H16 byl objeven řetěz z přehnutých a stlačených oček sepnutý masivnějším háčkem, který byl zaklesnutý do nezachovaného očka. V hrobě H53 byl nalezen nákrčník spletěný z jemných, hustě řazených a stlačených oček (viz stař L. Barčákové v tomto svazku). Zapínání tvořily dva háčky na koncích řetězu (*Obr. 1/36/1*).

Propracovaný byl řetěz z hrobu H82, který sestával ze tří pramenů přehnutých a stlačených oček (jako v H16) spojovaných hladkými díly drátu, na kterých byly navlečeny košíčkové perly. Na jednom úseku z rovného drátu je místo košíčkové perly navléknuta větší kaptorga (předmět H82-14). Druhá (předmět H82-15) byla k řetězu připojena/přivěšena nejspíše (nedochovaným) drátkem (*Obr. 36/2*). Zapínání tvořil silnější kroužek a nedochovaný protilehlý háček. Ve dvou případech je zřejmé, že kaptorgu šlo po umístění na řetěz/nákrčník otevřít pouze tehdy, když se řetěz částečně rozebral. Spínací háčky u řetězů z hrobu H53 a očko u řetězu z H82 mají průměr větší než otvor v kaptorze a víčku, jímž řetěz procházel. Větší kaptorgu na řetězu/nákrčníku z hrobu H82 bylo možné otevřít, když se rozpojily přilehlé partie třípramenného řetězu. Pouze u kaptorgy a řetězu z hrobu H16 šlo háček otvorem kaptorgy protáhnout a je možné, že právě proto je mírně deformovaný. V hrobě H100 mohla být kaptorga součástí náhrdelníku z jantarových, křišťálových, chalcedonových a stříbrných perel, ale byla odsunuta pod lebku, takže jednoznačné rozhodnutí zůstává nejisté. V hrobě H117 poloha nálezů naznačuje, že kaptorga byla součástí náhrdelníku tvořeného drobnými skleněnými korálky, na které navazovaly partie z perel křišťálových, chalcedonových, jantarových a skleněných korálů. Byl u ní též nalezen blíže neurčitelný organický obsah. Situace v hrobě H82 byla odlišná, protože kaptorgy byly součástí nákrčníku/řetězu, ale krk pohřbené zdobil ještě náhrdelník z pěti jantarových perel.

Všechny kaptorgy byly nalezeny v ženských hrobech, což není nijak překvapivé. Tři nalezeny mladším dospělým (stupeň adultus – H16, H82, H100) a dva starším dospělým (stupeň maturus – H53, H117).

Hroby obsahující hrozníčkovité, bubínkové náušnice, gombíky a kaptorgy byly popsány společně, protože pohromadě se také velmi často vyskytují předměty, které v nich byly nalezeny (*Obr. 7/33*). Tato skutečnost poněkud komplikuje jejich časové zařazení, které lze nejlépe vyjádřit časovým intervalom mezi koncem 9. století a 1. polovinou 10. století s tím, že výroba a používání jednotlivých druhů šperků může toto období pokrývat v různé intenzitě (některé druhy postupně doznívají – bubínkové a hrozníčkovité náušnice, gombíky, zatímco jiné se vyskytují průběžně nebo jejich výskyt vrcholí o něco později – kaptorgy).

Právě popsané kategorie šperků byly nalezeny celkem v 16 hrobech (při započtení kroužkovitých náušnic v 19 hrobech). V sedmi z nich se jednotlivé druhy šperků kombinují. Ve čtyřech nacházíme dva (H104, H108, H115 – náušnice a gombíky; a jako sporný H116A – náušnice a kaptorga/perla /?/; pominuty jsou další nálezy v hrobech). Jako nejbohatší se jeví hroby H16 a H53 (čtyři druhy – náušnice, gombíky, kaptorga, řetěz) a H82 (tři druhy – náušnice, kaptorgy, řetěz). Antropologicky naleží tyto hroby dětem ve věkovém stupni infans II a III (sedm) a ženám (12). U dětských převažují podle výbavy hroby dívčí (šest), chlapec je jeden (H74B). Mezi ženami je pouze jeden hrob ve věkovém stupni senilis (H23), ostatní patří mladším ženám s nejvyšším zastoupením ve věkovém stupni adultus (pět). Pokud se omezíme jenom na nejbohatší hroby (H16, H53, H82, H104, H108, H115), jsou tři dětské a tři ženské (H16 a H82 – adultus, H53 – maturus I). U hrobu H16 nelze proto vysvětlit společný výskyt ryze velkomoravských a povelkomoravských šperků jejich shromažďováním po delší časové období (po celý život). Výjimku představuje hrob H82, v němž ryze velkomoravský šperk chybí.

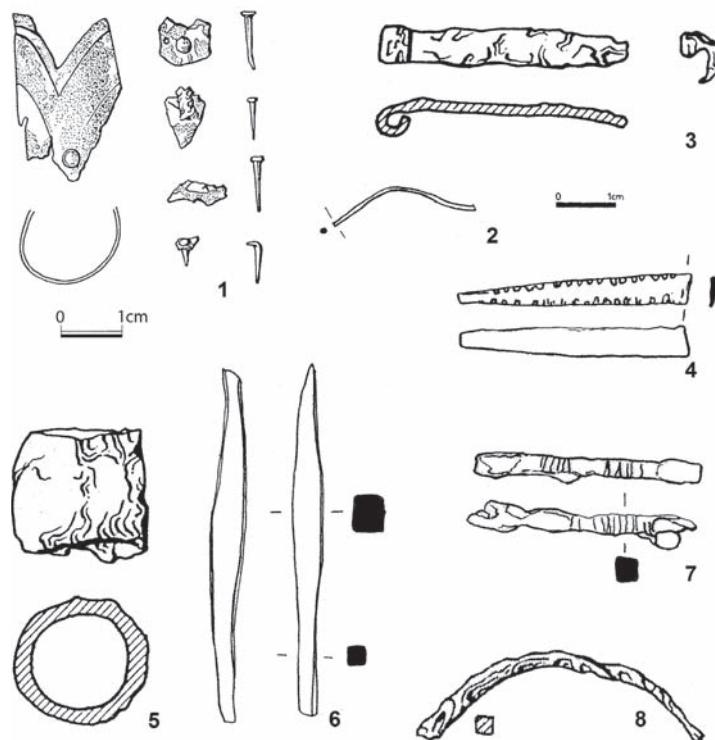
Sledujeme-li rozmístění těchto hrobů na pohřebišti, převažují v jeho jižní polovině (v severní pouze H99, H100 a H117, tj. dva s kaptorgou a jeden s gombíky). Bohatě vybavené hroby zcela chybí v severovýchodní části. V jižní polovině se spíše koncentrují v západní části. Hrozníčkovité náušnice nacházíme jenom zde. Poměr bohatých hrobů činí v jižní polovině 9 : 6 mezi východní a západní částí. Pokud bychom uvažovali o uložení bohatě vybavených nebožtíků v jednotlivých řadách pohřebiště, největší skupinu by tvořily hroby H81-H82-H84-H86-H89-H99. Za ní by následovala další s hroby H108-H115-H117-H100, ke kterým by mohl náležet i H116A. K jedné z těchto dvou skupin by dále patřil hrob H104. Třetí skupinu bychom nalezli v řadě H25-H43-H31, nejméně vybavenou. Hroby H16 a H53 byly zřejmě osamocené.

10.3. ZBRANĚ A VÝSTROJ JEZDCE

Vzhledem k rozsahu pohřebiště překvapuje (relativně) nízké zastoupení hrobů s bojovnickou výbavou, event. výbavou jezdce. Celkově jde jen o pět hrobů (H44, H65, H74B, H76 a H130). I tato malá skupina však skrývala překvapení, protože tři hroby náleží malým dětem (stupeň infans II – H44, H65, H74B). Ve zbývajících dvou (H76 a H130) byly pohřbeni muži věkového stupně maturus I.

Obr. 1/39: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Kování praporce/banderia a spony/jehlice. Hrob H76 – 1,5,6; H129 – 2; H72 – 3; H121 – 4; H92A – 7; H11 – 8. Kreslili J. Frolík a H. Knapová.

Fig. 1/39: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Banner/banderium fittings and clasps/pins. Graves H76 – 1,5,6; H129 – 2; H72 – 3; H121 – 4; H92A – 7; H11 – 8. Drawn by J. Frolík and H. Knapová.

U dětských hrobů komplikuje detailní posouzení nálezů skutečnost, že jde o miniatury příslušných typů předmětů.

Zjištěné vybavení sestává ze sekér (H44 a H74B), v obou případech miniaturizovaných (*Obr. 1/37*). Sekera v hrobě H44 je úzká a dlouhá (předmět H44-1 – *Obr. 1/37/1*); typologicky ji lze obtížně zařadit. Nejblíže má k typu V (podle *B. Dostála 1966*, s. 69–72), který je sám o sobě vyčleněn pro málo typické exempláře s širokým datováním. Sekera v hrobě H74B (předmět H74B-6) je zmenšeninou sekery s mírně spuštěným ostřím a zdůrazněným týlem (*Obr. 1/37/2*). Zvýrazněný týl je blízký typu I (*Dostál 1966*, s. 69–72), postrádá však ostny pro tento typ typické. Spuštěné ostří je charakteristické pro typ III, ale exemplář z H74B nedosahuje takového prodloužení ostří směrem dolů. Klasifikaci může ztítít i skutečnost, že jde o miniaturu, navíc postiženou korozí. Sekery typů I a III mohou být datovány do 9. a starší části 10. století, což je v souladu s celkovou chronologií pohřebiště.

Ostruhy byly nalezeny ve třech hrobech (H65, H76 a H130), v případě hrobu H65 to jsou opět miniatury (*Obr. 1/38*). Všechny se dochovaly ve špatném stavu se značným napadením korozi a ani jedna není kompletní. Dovolují však základní přiřazení k ostruhám s prodlouženým či dlouhým bodcem. U ostruhy z dětského hrobu H65 je to jediný poznamek, protože ploténky, které by umožnily chronologické zpřesnění, se ani na jedné ostruze nedochovaly (*Obr. 1/38/2, 3*). U ostruhy z hrobu H76 jsou dochované fragmenty plotének odlomeny, ale lze určit, že ploténka (předmět H76-7) spolu se dvěma fragmenty uchycení ostruhy k obuvi (*Obr. 1/36/8, 9*) náležely k ostruze H76-6 (*Obr. 1/38/4*). Na fragmentu ploténky se dochovaly dva nýty. Lze předpokládat, že třetí byl umístěn na odlomené části, pokud byly rozmístěny symetricky. Okraj ploténky zdobí rovnoběžné rýhy. Na čtvercovém fragmentu uchycení k obuvi (*Obr. 1/38/9*) je uprostřed otvor pro nýt zdobený rýhami podobně jako ploténka výše zmíněné ostruhy; druhý fragment nese stopy tří nýťů (*Obr. 1/38/8*). U druhé ostruhy (předmět H76-5) ploténky zcela chybí (*Obr. 1/38/1*). Ani podle dochovaných fragmentů uchycení k botě (předmět H76-8) nelze určit jejich původní podobu (*Obr. 1/38/5–7*). Tyto ostruhy N. Profantová zařadila na základě srovnání s dalšími českými nálezy do 1. až 2. třetiny 10. století, pravděpodobně však jenom do 1. poloviny 10. století (*Profantová 2013a*, s. 68). V hrobě H130 byly nalezeny dvě neúplné značně zkorodované ostruhy (předměty H130-2 a H130-3). U obou se dochovalo vždy jen torzo jedné ploténky. U ostruhy H130-2 jde o přibližně oválnou plošku, jejíž původní tvar a provedení nelze rekonstruovat (*Obr. 1/38/10*). Ostruha H130-3 má dochovanou ploténku mírně lichoběžníkového tvaru se dvěma nýty (*Obr. 1/38/11*). V porovnání s ostruhami z hrobu H76 mají obě ostruhy z hrobu H130 absolutně i relativně (v poměru ke zbývající části ostruhy) delší bodec. Ostruhy lze datovat shodně s ostruhami z hrobu H76 nejspíše do 1. až 2. třetiny

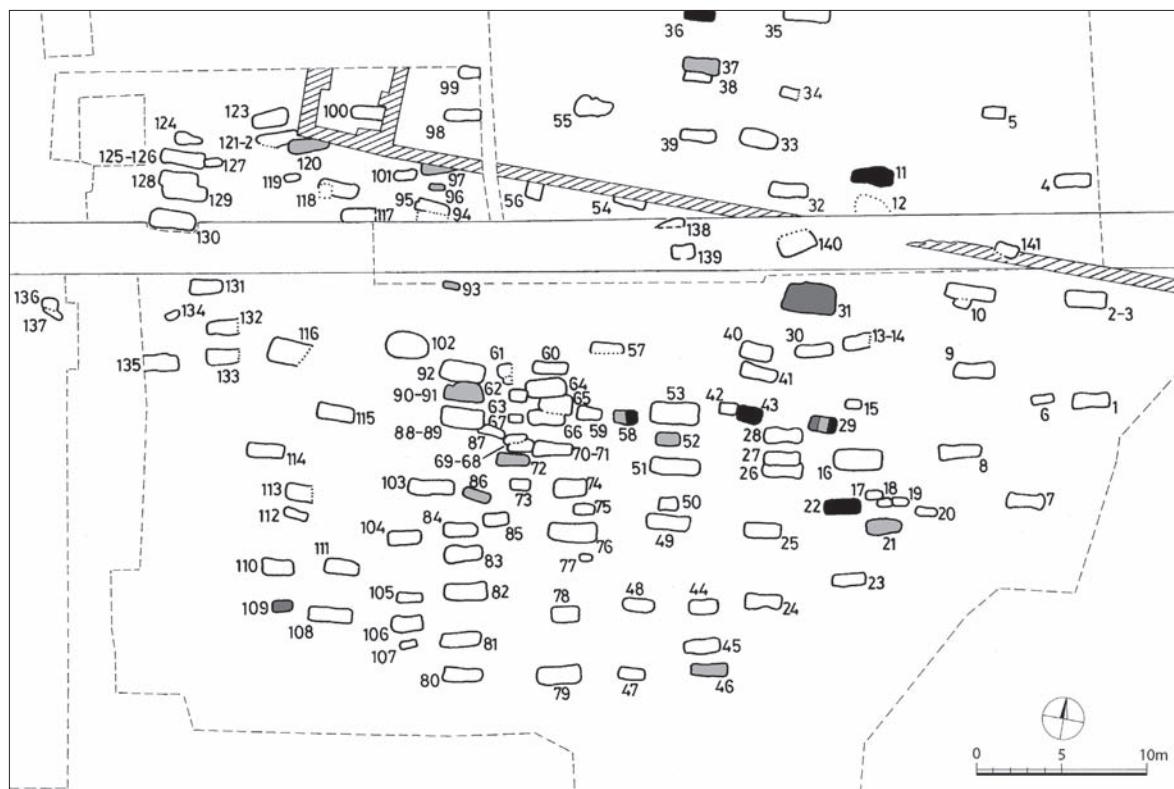
10. století. Přestože se velmi špatně dochovaly, bylo na ostruhách ze všech tří hrobů identifikováno pocínování některých partií (*Ottenwelter 2014*), jež naznačuje, že nešlo o zcela běžné předměty.

Zajímavým předmětem, který není přímo zbraní či vybavením jezdce, jsou fragmenty interpretované jako pozůstatek praporce/banderia/standarty v hrobě H76 (předměty H76-1 a H76-2 – *Smetánka 2006*). Sestává ze zlomků bronzové zlacené objímky s torzem rytého dekoru o průměru 19 mm, kterou doprovázelo pět drobných železných hřebíčků (*Obr. 1/39/1*). Objímka byla nalezena u lebky spolu se stopami rozpadlého dřeva. Podle kresby (*Smetánka – Frolík 2014*, s. 125) na objímku navazoval fragment rozpadlého dřeva o délce 0,11 m. U špičky pravé nohy byla objevena další objímka (železná o průměru 21 mm – *Obr. 1/39/5*) uvnitř s železným bodcem čtvercového průřezu, jehož jeden konec vybíhal do tupého hrotu také o čtvercovém průřezu a druhý do špičky (*Obr. 1/39/6*). Před rekonzervací byly obě součástky spojeny korozními produkty. V literatuře byly zmíněny (*Smetánka – Hrdlička – Blajerová 1974*, s. 394) nesouvislé zbytky dřeva spojující obě objímky. Interpretace jako odznaku (hole/standarty) s připevněným praporcem /?/ se jeví pravděpodobná (*Smetánka 2006*). Analogický nález botky hole/standarty v honosnějším stříbrném a zdobeném provedení známe ze Staré Kouřimi z hrobu 55 (*Šolle 1966*, s. 41–42, 73, 260). Vzhledově mnohem bližší jsou zbytky mnišských berel, konkrétně z hrobu v klášteře na Ostrově u Davle z první poloviny 11. století s identicky vyhlízejícím bodcem (*Břicháček – Merhautová – Richter - Sommer 2007*, s. 61; *Sommer 2007*, s. 63, 197) nebo fragment berly sv. Prokopa v dochované úpravě z 1. poloviny 14. století (*Sommer 2007*, s. 195–198, *Sommer 2014*). Zde má bodec jeden konec ostrý a druhý zaoblený. Oba fragmenty představují bodce ze spodního konce berly/hole. Prstencovitou objímku nacházíme ve dvou exemplářích teprve na berle abatyše Jiřského kláštera Kunhuty na Pražském hradě, která je datována do roku 1303 (*Mudra 2014*, s. 344). Identifikace praporce (či podobného předmětu) rádí pohřbeného muže mezi elitní osoby. Stejně je tomu u dětských hrobů s miniaturami zbraní, které nelze interpretovat jako bojové, ale jako odraz postavení pohřbených ve společnosti (vzhledem k věku spíše předpokládaného v budoucnosti/dospělosti).

10.4. KERAMICKÉ NÁDOBY A VĚDÉRKA

Dalším typem předmětu/milodaru jsou nádoby, a to keramická, event. dřevěná okovaná (vědérka). Vědérk je méně (celkem 6 hrobů – H11, H22, H29, H36, H43, H58, tj. 4 %). Nádoba nebo zlomky keramiky byly zjištěny v 16 hrobech (H21, H29, H30, H31, H37, H46, H52, H58, H72, H86, H90, H93, H96, H97, H109, H120, tj. 10,8 %).

Nálezy keramiky musíme upřesnit (*Obr. 1/40*). Ve třech hrobech se v zásypu setkáváme s pravěkými keramickými zlomky, které jsou omleté a nedovolují přesnější kulturní určení (H29, H31 – dva zlomky, H109 – tři). Vzhledem k tomu, že v H29 byla nalezena také raně středověká nádoba, lze posoudit 14 hrobů (9,4 %). U keramických nádob je možno na základě převážně akceptovaného modelu vývoje profilací okrajů a vyčlenění technologických skupin (*Frolík 1999*, s. 137–138; *Frolík – Maříková-Kubková – Růžičková – Zeman 2000*, s. 67–83), které jsou s nimi propojené, upřesnit jejich chronologické zařazení. Jako nejstarší se jeví nádoba z hrobu H90, jejíž technologická skupina („H1“) ji řadí do středohradištního období, přesněji do 9. století (*Obr. 1/41/1*). Odpovídá tomu také jednoduchý okraj a hřebenová výzdoba (hřebenové vpichy, hřebenem provedené linie /?/) a příměs slídy v keramické hmotě i na hladkém povrchu. K technologické skupině „J“ náleží dvě velmi podobné nádoby z hrobů H29 (*Obr. 1/41/2*) a H86 (*Obr. 1/41/3*) s jednoduchým, kuželovitě seříznutým okrajem a nepravidelnou hřebenovou vlnicí. Obě nádoby postrádají slídnaté ostřivo a mají shodnou hnědavou barvu. Zdá se, že je vytvořil jeden hrnčíř. Ke stejné technologické skupině („J“) náleží také nádoba z hrobu H46, zdobená třemi pásy nepravidelné hřebenové vlnice a na dně se značkou (křížem dělený čtverec). Okraj lze zařadit ke skupině límcovitých okrajů (*Obr. 1/41/4*). K technologické skupině „JK“ patří nádoba s podobně profilovaným okrajem z hrobu H52, zdobená pásem nezřetelné (otřelé) hřebenové vlnice a pásem rytých (hřebenových?) linií (*Obr. 1/41/7*). Obdobně lze popsat také nádobu z H21 s podobnou profilací okraje (derivát límcovitého okraje), ale vyzdovenou jednoduchou nepravidelnou vlnicí a jednoduchou linií (*Obr. 1/41/6*). Podobnost mezi nádobami z hrobů H21 a H52 je dosti nápadná, s nádobou z H46 pak určitá, ale ne tak blízká. Stále stejnou technologickou skupinu („JK“) zastupují dva zlomky (okraj s typickou prstencovitou profilací a výduť) pravděpodobně z téže nádoby z hrobu H30 (*Obr. 1/41/5*). Zajímavé je, že zlomek z výdutě byl nalezen na dně hrobové jámy a okrajový zlomek v zásypu u její východní stěny. Nádoba se zřej-

Obr. 1/40: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Keramika a vědra. Černé hroby s dřevěnými vědry se železnými obručemi a kováním; tmavě šedé hroby se zlomky pravěké keramiky v zásypu; světle šedé hroby s keramickými nádobami nebo jejich zlomky.

Fig. 1/40: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Pottery and buckets. Black colour: graves with wooden buckets with iron hoops and fittings; dark grey colour: graves with sherds of Prehistoric pottery attested in filling; light grey colour: graves with pottery vessels or their sherds.

mě rozbila (během pohřebního obřadu?) a zlomky byly dodatečně vloženy do hrobu. Také nádoby z hrobu H37 (*Obr. 1/41/11*) a H72 (*Obr. 1/41/10*) nalezi do této skupiny „JK“. Profilace okraje patří do skupiny kalichovitých okrajů, ovšem v archaickém provedení podobném nepravému okruží nebo vzhůru vytaženým okrajům. Výzdoba se zjednoduší (na jednoduchou rytou linii). Netypická je výrazná bělošedá barva nádoby z hrobu H72. Zařadit sem můžeme také okrajový zlomek z hrobu H97 podobné profilace (*Obr. 1/41/12*). Zlomek by mohl doložit podobné zacházení jako u již zmíněného hrobu H30 (vložení do zásypu). Archaicky působí nádoba z H58 opět z technologické skupiny „JK“ (*Obr. 1/41/9*). Provedení nádoby je poněkud netypické s jednoduše profilovaným okrajem. Archaický ráz zdůrazňuje výzdoba ze dvou pásů hřebenové vlnice. Ve dně registrujeme kruhovitou prohlubeň (otisk čepu hrnčířského kruhu? značky?).

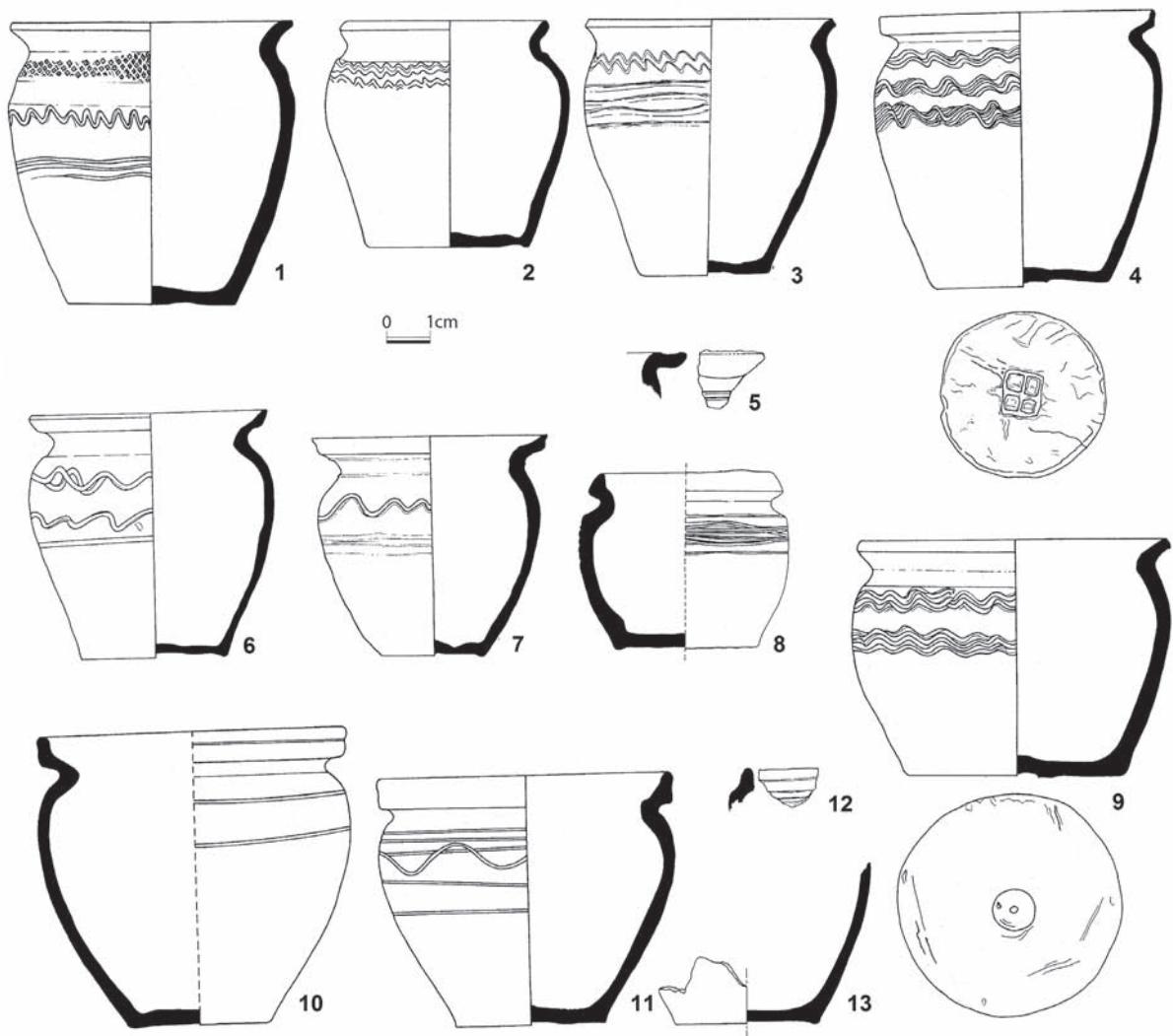
Další nádoby nalezi k technologické skupině „K“ (kalichovité). Nemají však zcela typickou okrajovou profilaci (H96 – *Obr. 1/41/8*), event. se okraj pro poškození hrobu nedochoval (H93 – *Obr. 1/41/13*). Posledním raně středověkým keramickým zlomkem je větší zlomek z výdutě rozměrnější nádoby (průměr 32 cm, zásobnice?), provedený v technologické skupině „H2“, z hrobu H120. Vzhledem k velikosti fragmentu nemůže jít o nahodilou příměs, ale úmyslně přidaný předmět. Snad narázíme na stejný jev jako u hrobů H30 a H97.

Popis jednotlivých nádob jsme seřadili podle toho, jak by měly alespoň přibližně chronologicky následovat technologické skupiny („H1“ – „J“ – „JK“ – „K“ – „H2“) a okrajové profilace (jednoduchá – límcovitá – kalichovitá), i když se jejich výskyt pravděpodobně zčásti překrývá. Část hrobů s nádobami neobsahuje žádný jiný milodar (H90, H93, H96, H97) nebo milodar chronologicky necitlivý (H21 – nůž; H58 – torzo vědérka; H72 – dva zlomky železných předmětů, háček, spona?). Zbývající hroby zčásti dosvědčují předpokládaný vývoj záušnic. V hrobech s nádobami/zlomky ve skupině „J“ se objevují záušnice s očkem (H46), ve skupině „JK“ záušnice obou typů (s očkem v H52 navíc se dvěma medailony; v H30 esovité). Esovitá záušnice doprovází keramický fragment nejmladší technologické skupiny „H2“ (hrob H120).

Přesnější časové zařazení by u nádoby z hrobu H90 mělo odpovídat konci 9., nejpozději počátku 10. století. Keramiku s límcovitými okraji, event. technologickou skupinou „J“ bychom v tom případě řadili do 1. třetiny 10. století s možným počátkem již na konci století předchozího (H21, H29, H30, H46, H52, H86). Kalichovité okraje v archaickém provedení naznačují datování v pokročilejší 1. polovině 10. století, event. s přesahem do jeho 2. poloviny (H37, H58 /?, H72, H93, H96, H97). Nejmladší by pak byl hrob H120 a skupina „H2“ by měla náležet již do 11. století.

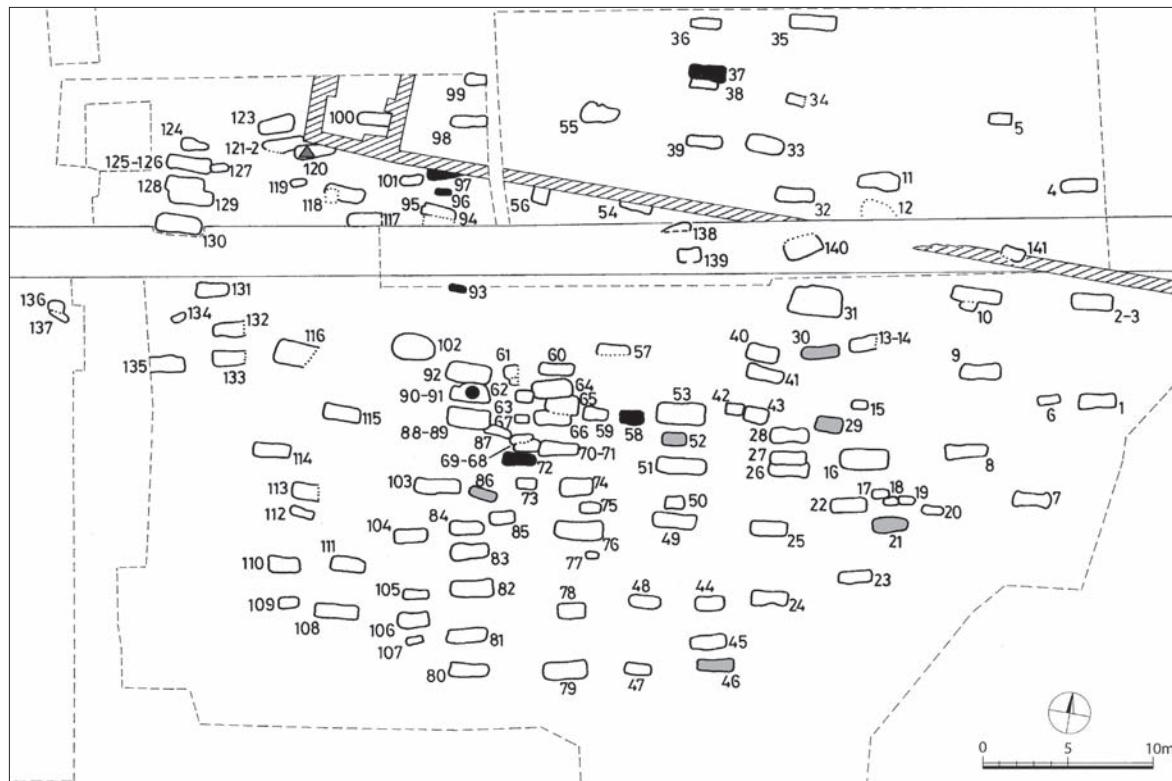
Hroby s nádobami z okruhu s límcovitými okraji a technologickými skupinami „J“ a „JK“ se soustředují v jihovýchodní části pohřebiště, která se podle dalších znaků jeví jako nejstarší (Obr. 1/42). V takto vymezené skupině nacházíme též nádoby, které jsme označili jako provedením nebo výzdobou si blízké (H29 + H86; H21 + H46 + H52; H30). Severně od ní lze vymezit hroby s nádobami kalichovité technologické nebo morfologické skupiny (H37, H58, H72, H93, H96, H97). Hrob H120 s nejmladším předmětem se nachází v severozápadní části pohřebiště.

Nádoby nalézáme rovnoměrně použité v hronech dětských (7) a ženských (7). Žádný z nich nelze označit jako nalezově bohatý. K hrobům se spíše mimořádnými nálezy patří pouze H52 (dva medailony), H37 (mušle kauri) a H86 (netypické bubínkové náušnice). Žádný z uvedených předmětů nebyl vytvořen z drahých kovů.

Obr. 1/41: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Keramika. Hrob H90 – 1; H29 – 2; H86 – 3; H46 – 4; H30 – 5; H21 – 6; H52 – 7; H96 – 8; H58 – 9; H72 – 10; H37 – 11; H97 – 12; H93 – 13. Kreslili J. Frolík a H. Knapová.

Fig. 1/41: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Pottery. Graves H90 – 1; H29 – 2; H86 – 3; H46 – 4; H30 – 5; H21 – 6; H52 – 7; H96 – 8; H58 – 9; H72 – 10; H37 – 11; H97 – 12; H93 – 13. Drawn by J. Frolík and H. Knapová.

Obr. 1/42: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Hroby s keramickými nádobami nebo jejich zlomky podle technologických skupin a profilace okrajů. Kroužek označuje hrob H90 s nádobou technologické skupiny „H1“. Šedě označeny hroby technologických skupin „J“ a „JK“ a/nebo s límcovitě profilovaným okrajem. Černě označeny hroby technologických skupin „JK“ a „K“ a /nebo s kalichovitě profilovaným okrajem. Trojúhelník označuje hrob s keramickým fragmentem technologické skupiny „H2“. Popis technologických skupin podle Frolík 1999.

Fig. 1/42: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Graves with pottery vessels or their sherds according to technological groups and rim shapes. Circle: grave H90 with a vessel of “H1” technological group; grey colour: graves with vessels of “J”, “JK” technological groups and/or collar-rims; black colour: graves with vessels of “JK”, “K” technological groups and/or chalice-shaped rims; triangle: grave with a sherd of “H2” technological group. For the description of the technological groups, cf. Frolík 1999

Jinou skupinu nádob tvoří dřevěná vědérka se železnými obručemi a železným držadlem (*Obr. 1/40*). Všechna se dochovala ve velmi fragmentárním stavu, který kromě přítomnosti tohoto artefaktu nedovoluje jiný závěr (H29, H43). Ani poněkud lépe zachovaná vědérka nepatří k chronologicky citlivým (H22 a H58 s knoflíkovitým zakončením držadla; H11 a H36 s kotvovitým úchytem držadla). Přestože se dochovala pouze ve fragmentech, zjistilo se na dvou vědérkách pocínování obručí (H11/6 a H58/2) a v jednom případě pocínování držadla (H58/2, *Ottenwelter 2014*).

Ve dvou případech se v hrobe nacházelo pouze vědérko nebo s chronologicky necitlivým předmětem (H36; H22 – nůž). V dalším případě v něm byla navíc uložena keramická nádoba (H58). Zbývající tři hroby měly bohatší vybavení (H11 – záušnice s očkem, esovitou /?/ záušnicí, stříbrnou perlou; H29 – olivovité perly, nůž a nádobu; H43 – stříbrnou náušnicí, rolničku, olivovité perly). Zajímavé je, že vědérkem byly vybaveny oba hroby s náhrdelníky vytvořené pouze z olivovitých perel. Hroby s vědérkem nejsou příliš početné, ale v porovnání se skupinou s keramickými nádobami se zdají celkově (byť nepříliš) starší. Také hroby s vědérkem jsou z hlediska demografie rovnoměrně zastoupeny – stejně jako hroby s keramickými nádobami. Tři jsou dětské a tři byly připsány dospělým (z toho jeden byl určen jako ženský – H22).

10.5. NOŽE, KOVÁNÍ POCHEV A DALŠÍ ŽELEZNÉ PŘEDMĚTY

Mezi železnými předměty jsou nejpočetněji zastoupeny nože, které byly nalezeny v 51 hrobě (34,5 % všech hrobů a 54,8 % z hrobů s nálezy).⁴⁰ Ve čtyřech (H76, H81, H89 a H115) se našly nože dva. Tři z nich nalezí k bohatě vybaveným (H81, H89, H115), jak jsme již uvedli výše. Hrob H76 patří k významným mužským hrobům.

Půdní podmínky na pohřebišti způsobily, že většina nožů se dochovala ve velmi fragmentárním stavu a detailní posouzení tvaru či rozměrů není možné. Nožů s měřitelnou a předpokládanou původní délkou (údaj odečtený v terénu, který je po konzervaci obvykle menší) přesahující 100 mm je 24 kusů (tj. téměř polovina – 43,6 % ze všech nožů). Nožů delších více než 150 mm je pouze pět (H47, H48, H53, H60, H78). Dva nejdelší nože mají shodnou délku (170 mm) a byly nalezeny v hrobech H47 (*Obr. 1/43/1*) a H78. Jsou nejdelší absolutně, ale také relativně (v poměru k výšce pohřbeného), protože jde o hroby dětí (4 a 3,5 roku). Minimálně 22 nožů bylo s trnem a další tři měly trn oboustranně odsazený. U dvou nožů registrujeme jakoby nevelkou oválnou záštitu. U nože v hrobě H76 (předmět H76-4) byla tato součástka nejspíš navlečena na trn a pravděpodobně tedy uchovává průřez rukojeti (*Obr. 1/43/10*). Zlomkovitost dochování však nedovoluje jednoznačné posouzení. Obdobně vyhlížející „záštitu“ má také nůž z hrobu H111 (předmět H111-1 – *Obr. 1/43/7*), z velké části ji však překrývají korozní produkty. Zvláštní podobu má předmět z hrobu H51, který má ostří tvarované jako nůž, ale trn je šikmo připojen pod úhlem přibližně 45°, přičemž se nezdá, jako by šlo o druhotnou deformaci (*Obr. 1/43/12*). Snad měl být tvar přizpůsoben neurčené specifické činnosti. Některé nože nesly na povrchu stopy dřeva, které bylo součástí původních rukojetí nebo v případě torz na čepelích zřejmě pochev. Dřevo se dalo určit pouze v jediném případě (hrob H117 – předmět H117-15, rukojeť nože byla vyrobena z buku⁴¹).

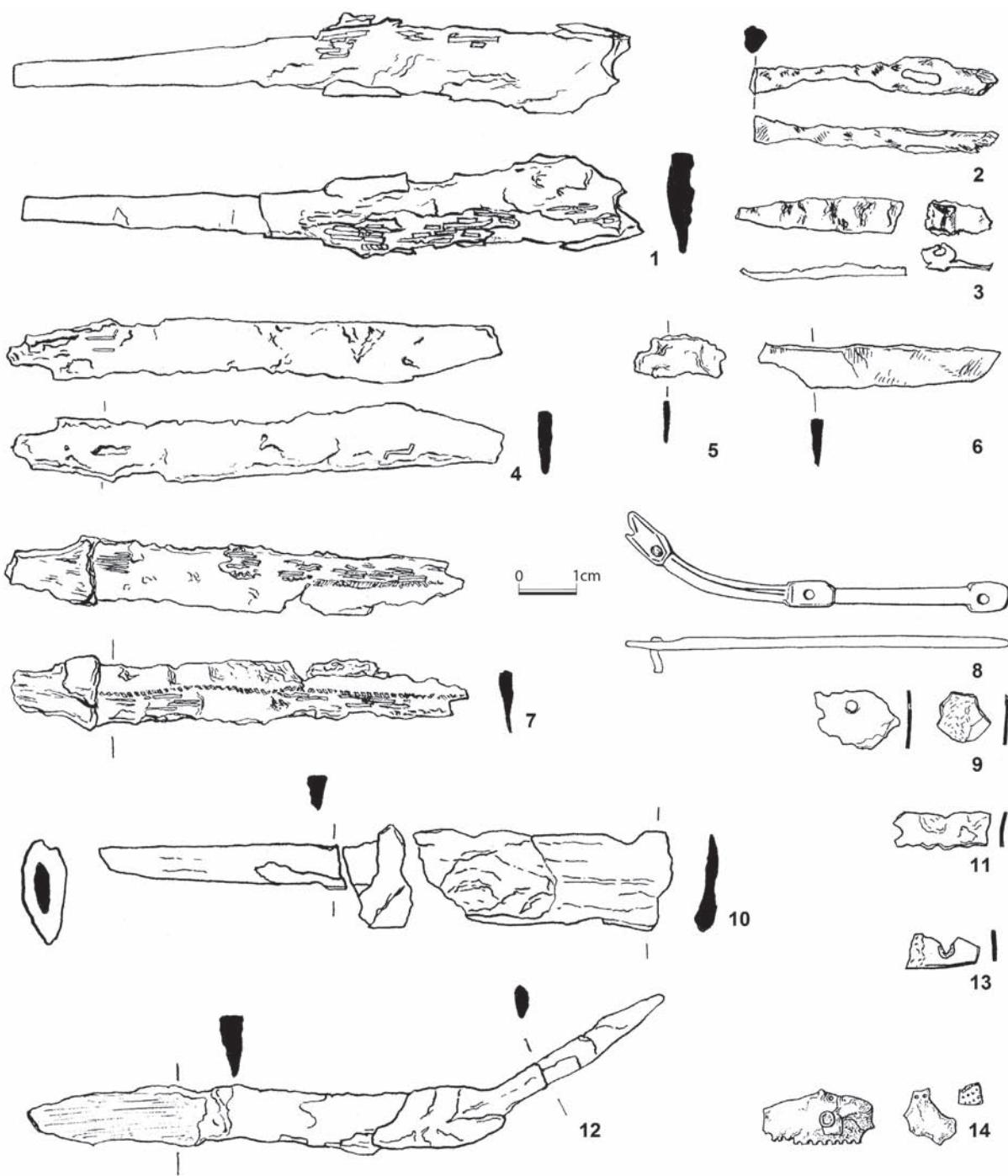
Spatné dochování většiny nožů nedovoluje detailnější technologická pozorování. Výjimku tvoří nůž z hrobu H55 (předmět H55/1), u něhož je patrný vlnkovkovitý svar, jenž signalizuje kvalitní výrobek (*Srbová – Ottenwelter 2013*). U tří nožů byla během rekonzervace zjištěna neobvyklá výzdoba. Na noži v hrobě H47 (předmět H47-1) se dochovaly na jedné straně tři a na druhé pět pásků tauzie z mědi a stříbra (*Obr. 1/43/1*). Nevelký fragment tauzování (dva pásky na jedné straně z mědi a stříbra) byl identifikován také na noži z hrobu H65 (předmět H65-4 – *Obr. 1/43/4*). Nejúplněji vypadá obdobná výzdoba na již zmíněném noži z H111 (*Obr. 1/43/7*). Na obou stranách se dochovaly fragmenty vždy čtyř pásků z mědi a ze slitiny stříbra, zlata a mědi, z toho jeden po celé délce čepele (*Ottenwelter 2014, s. 2–25*). V tomto případě je také vidět, že pásek tauzie vznikl svinutím dvou pásků/ drátků – jednoho z mědi a druhého ze stříbra.⁴² Pro uvedenou výzdobu se nepodařilo nalézt analogie. Všechny tři hroby naleží dětem (H47 – čtyři roky; H65 – tři roky; H111 – dospívající jedinec/ juvenis) a u hrobů H47 a H65 lze usuzovat na mimořádnější či mimořádné postavení pohřbených. V H65 ho naznačují dvě miniaturní železné ostruhy. Nůž z hrobu H47 je jeden ze dvou nejdelších na pohřebišti.

Nože nacházíme v obvyklé poloze u pasu nebo v jeho blízkosti, eventuálně rovnoběžně s jedním z femurů. Některé byly pravděpodobně v pochvách. Jednoznačné pozorování však dovoluje jenom několik hrobů. Stopы pochvy ze dřeva byly zjištěny na nožích z H78, H89, H115 (na obou nožích v hrobě) a H118, tedy v pěti případech. Dochované dřevo u výrobků poškozených korozí nedovoloilo určit jeho druh. V hrobě H64 měl být nůž uložen v pochvě vyztužené kováním, které vypadalo jako sanicovité (*Frolík – Smetánka 2014, s. 122*). Kování se po konzervaci v 70. letech rozpadlo a původní stav před ní nebyl zdokumentován. Dochovalo se v podobě několika úlomků bronzového pozlaceného plechu, které však neumožňují konkrétně určit původní tvar (*Obr. 1/43/14*).

⁴⁰ K nožům řadíme také nožovitý nástroj z hrobu H51, jehož provedení je noži velmi podobné a který byl v dosavadních publikacích zveřejněn v chyběně sestaveném pořadí zlomků (*Smetánka 1988*). Některé nože mohly zaniknout beze stopy. Příkladem může být hrob H38, v němž byla objevena význačná pochva nože, ale nůž nikoli. Hrob však značně narušily postdepoziční procesy.

⁴¹ Určila R. Kočárová (2014), viz poznámka 15.

⁴² Stav některých železných předmětů naznačuje, že se podobná výzdoba mohla nacházet na více předmětech. Na některých nožích zůstala po předchozí konzervaci ze 70. let 20. století vrstva korozních produktů stabilizovaná/překrytá lakem. Výzdoba tauzí byla zjištěna právě ve vrstvě korozních produktů. Lze předpokládat, že razantnější konzervace by tuto vrstvu odstranila, a tím by zanikly i dochované fragmenty tauzie. Podobnou obavu lze pravděpodobně vyslovit pro více nožů, které se v minulosti konzervovaly méně šetrnými postupy. Za konzultaci tohoto problému jsem vděčen Estelle Ottenwelter.

Obr. 1/43: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Nože, kování pochev a další železné předměty. Hrob H47 – 1; H117 – 2,3,5,6; H65 – 4; H111 – 7; H38 – 8,9,11; H76 – 10; H51 – 12; H37 – 13; H64 – 14. Kreslili J. Frolík, M. Housková a H. Knapová.

Fig. 1/43: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Knives, sheath fittings and other iron items. Graves H47 – 1; H117 – 2,3,5,6; H65 – 4; H111 – 7; H38 – 8,9,11; H76 – 10; H51 – 12; H37 – 13; H64 – 14. Drawn by J. Frolík, M. Housková and H. Knapová.

Původní stav není zřetelný ani na terénní fotografii. Jeden z dochovaných zlomků plechu má pilovitý okraj, druhý drobné otvory na okraji (určené pro nit či něco podobného?). K organickému podkladu (kůži) byl plech připevněn nýty (jeden dochován v největším zlomku). Protože byl nalezen společně s nožem, šlo nejspíše o výztuž nebo ozdobu pochvy, ale určitější závěr o jeho tvaru již není možný. Pokud mělo kování sanicovitý tvar, patřilo by nejspíše mezi předměty velkomoravského původu.

(*Hrubý* 1955, s. 173–174).⁴³ Výztuž pochvy se prokazatelně dochovala v narušeném hrobě H37 (předmět H37-1) v podobě bronzové prohnuté tyčinky s oběma konci a střední částí rozšířenou kvůli otvoru pro nýt, z nichž se jeden v otvoru dochoval (*Obr. 1/43/8*). V našem prostředí jde o ojedinělý předmět. Pochvu z organického materiálu (kůže?) ještě zřejmě zdobil kování z tenkého bronzového plechu (předmět H37-3) s vlnovitě provedeným okrajem a třemi dochovanými otvory po nýtech (*Obr. 1/43/9, 11*). Poloha zlomků plechu a výztuže pochvy nebyla v dokumentaci zaznamenána, takže vzájemný vztah není zcela jednoznačný. Zlomky plechu jsou podobné zlomkům z hrobu H64, u nichž je souvislost s pochvou jednoznačná. V blízkosti nože a rovnoběžně s ním byla v hrobě H52 nalezena tenká bronzová trubička (předmět H52-3). Zda mohla nějak souviset s eventuální pochvou, není jasné.

Zbývající železné předměty nejsou příliš početné a převážně je lze obtížně interpretovat. V hrobě H11 byla u levého humeru nalezena prohnutá železná tyčinka připomínající hřebík (předmět H11-5 – *Obr. 1/39/8*), jež byla interpretována jako zbytek jehlice (? *Frolík – Smetánka* 2014, s. 59). Jiný zlomek železa (předmět H60-2), blíže nepopsaný, byl objeven v hrobě H60, který s předchozím spojuje podobné umístění, v tomto případě u levého humeru na žebrech. Z hrobu H72 známe plochý železný pásek s očkem a drobný železný háček (předměty H72-1 a H72-2 – *Obr. 1/39/3*). I zde je umístění podobné – na žebrech u pravého humeru. V dolní části hrudi na pravé straně byla objevena plochá železná tyčinka se zářezy na stranách v hrobě H121 (předmět H121-1 – *Obr. 1/39/4*). Pro uvedené předměty je shodné umístění na pravé či levé straně hrudníku a lze uvažovat o tom, že neurčeným způsobem spínaly oděv nebo pohřební rubáš. Stejnou funkci mohl mít železný fragment v bříšní krajině zemřelého v hrobě H22 (předmět H22-2), pokud nesouvisel s nožem nalezeným poblíž (souvislost s upevněním nože na opasek?). Nejasná je funkce tyčinky přibližně čtvercového průřezu a s rovnoběžnými rýhami na stěnách v hrobě H92A, která byla nalezena u kyče. Zdá se, že je na obou koncích odlomená (*Obr. 1/39/7*). Od zcela běžných předmětů ji odlišují stopy pocínování (*Ottenwelter* 2014).

Soubor železných předmětů byl nalezen v oblasti břicha kostry z hrobu H117 (*Obr. 1/43/2, 3, 5, 6*). Nůž již byl popsán výše. Další předměty se dochovaly zlomkovitě a jejich funkce je nejistá. Jsou to dva zlomky ostří, dále zlomek tyčinky přibližně oválného průřezu s rozšířením uprostřed, v němž se nachází otvor, a také dva nevelké ploché zlomky (předměty H117-16A, B, C – *Obr. 1/43/3, 6*). Jednotlivé fragmenty na sebe nenavazují a nelze ani zjistit, zda šlo o jeden či více předmětů. Dochované fragmenty ostří navozují interpretaci, že u části zlomků jde o subtilní nůžky, ale s chybějící střední částí. Také u tohoto předmětu (předmětů) se na ostří našlo pocínování (*Ottenwelter* 2014). Zbylé fragmenty nelze blíže určit. Předměty byly původně nejspíše uloženy v nějakém váčku u pasu.

Zajímavé je, že výše popsané předměty, které hypoteticky spojujeme převážně se zapínáním šatů (s výjimkou hrobu H117) byly nalezeny v hrobech dospělých žen (H22, H60, H72, H92A). Určení zůstává nejisté u hrobu H11 (mladý jedinec s gracilní stavbou těla) a u H121 (dospělý jedinec). Také v případě hrobu H117 šlo o ženu (antropologicky byl určen dospělý jedinec, přítomnost náhrdelníku svědčí pro ženu).

10.6. NÁHRDELNÍKY (KORÁLKY A PERLY) A DALŠÍ PŘEDMĚTY NOŠENÉ NA KRKU

Hojně zastoupenými milodary byly předměty nošené na krku, nejčastěji náhrdelníky. Tvořily je perly/korálky⁴⁴ ze skla, jantaru, drahých kamenů či kovů (stříbro, zlato). Řadíme k nim také ojediněle použité mušle. Na krku se nosily též kaptorgy (viz výše). K předmětům nošeným (zavěšeným) na krku naleží ještě neurčitelný bronzový předmět z hrobu H37 (předmět H37-1), z něhož se dochoval zlomek plechu s drobným otvorem po nýtku/hřebíčku. Neurčitelný měděný předmět byl nalezen na krku pohřbeného dítěte v hrobě H69. Dva zlomky bronzového plechu a železný nýtek ?/? byly objeveny u krku v hrobě H65. K předmětům nošeným na krku přísluší též medailony (hrob H52). Celkem byly tyto předměty nalezeny v 41 hrobech (27,7 % ze všech; 44,1 % z hrobů s nálezy – *Obr. 1/44*).

⁴³ Dochované zlomky lze jen s obtížemi umístit do předpokládaného tvaru celého kování, pokud bychom vyšli z analogií ve Starém Městě u Uherského Hradiště. Jiné soudobé analogie neuvadí ani *V. Hrubý* (1955, s. 173–174).

⁴⁴ V další pasáži se v souladu s textem *K. Tomkové – Z. Čílové – T. Vaculoviče* v této publikaci používá pro skleněné součástky označení korálky, pro kovové, jantarové nebo z drahých kamenů perly.

Souborná charakteristika skleněných korálků je popsána v jiném textu v tomto svazku (*Tomková – Cílová – Vaculovič*). Na tomto místě jenom zopakujeme, že soubor skleněných korálků z Lumbeho zahrady představuje bohatou a různorodou kolekci zahrnující všechny základní druhy používané v Čechách 2. poloviny 9. a v 10. století. Výjimku představují tzv. G-korály (*Košta – Tomková – Hulinský – Zavřel 2011*) a korálky soudkovité, se kterými se zde nesetkáváme. Část typů se objevuje v rámci pohřebišť Pražského hradu a nejbližšího okolí (zatím?) jenom na tomto pohřebišti (např. drobné sekané korálky⁴⁵, drobné navíjené korálky, korálek se zatavenými nitěmi, korálky s modrobílými očky⁴⁶, korálek s očky tvořenými nitěmi).

Perly z drahých kamenů, event. polodrahokamů byly vytvářeny z ametystu (H53 – jedna), chalcedonu (H100 – 18), křišťálu (H7, H79, H99, H100, 103, H117 – celkem 16) a blíže neurčeného minerálu (H108 – jedna, která se rozpadla). U dvou perel z hrobu H117 není určení jednoznačné (chalcedon nebo karneol). Celkem jich bylo nalezeno 38. Množství perel z drahých kamenů v hrobech kolísá od jedné (H7, H53, H79, H99, H108) až po mimořádný počet 28 (H100). Šedesát sedm perel je jantarových (celkem 15 hrobů). Také jejich počet je proměnlivý, od jedné (H15, H46, H114, H132) až po 14 perel v jednom hrobě (H84). Nejvíce je skleněných korálků (celkem 366). I zde se objevují hroby s jediným korálkem (H55, H57, H65, H74A, H103, H123). Nejpočetnější jsou skleněné korálky zastoupeny v hrobech, v nichž náhrdelníky tvoří drobné korálky (H104 – 94 kusů; H106 – dva náhrdelníky, jeden s 51 korálky, druhý s 65 korálky; H117 – 53 korálků). Kovové perly jsou převážně stříbrné (10 hrobů, 24 kusů /Obr. 1/45/1–4, 6, 7, 9–12, 15, 17/ – v případě započtení kusu z hrobu H116A /Obr. 1/45/20/ 11 hrobů a 25 kusů /viz výše/); pouze z hrobu H16 známe zlaté exempláře (tři kusy – Obr. 1/45/5, 8, 14). Převažují hroby s jedinou stříbrnou perlou (H11, H25, H80, H89, H108, H116A). Maximální zjištěný počet jsou čtyři uplatněné samostatně (H100, H106), even-tuálně pět perel, které jsou součástí nákrčníku/řetězu v hrobě H82. Souhrnné číslo za drahé kameny, jantar, sklo a stříbro se zastaví na čísle 498 (499).

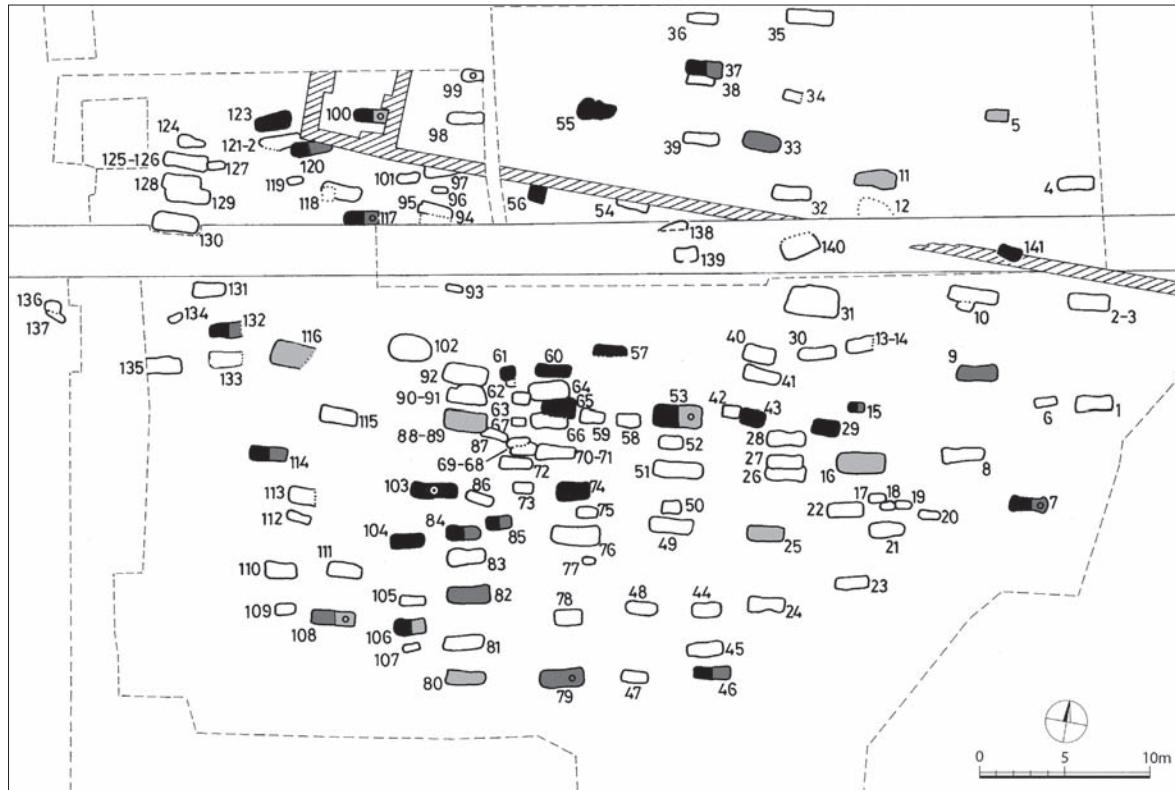
Obvyklá je kombinace korálků či perel z různých materiálů, a to i v případech, kdy bylo nalezeno jen malé množství předmětů (H7 – jantar, křišťál, sklo; H15 – sklo a jantar; H37 – sklo a jantar, H46 – sklo a jantar; H53 – ametyst, sklo, stříbro; H79 – křišťál a jantar; H84 – sklo a jantar; H 85 – sklo a jantar; H100 – chalcedon, křišťál, sklo a stříbro; H103 – křišťál a sklo; H106 – sklo a stříbro – u obou náhrdelníků; H108 – jantar, neurčený minerál, stříbro; H114 – jantar a sklo; H117 – chalcedon/karneol, křišťál, sklo, jantar; H120 – jantar a sklo; H132 – jantar a sklo). Použití pouze jediného materiálu je v případech, že byl nalezen větší počet korálů/perel než jeden, častější u skla (H29, H43, H56, H60, H61, H104, H141) než u jantaru (H9, H33, H82). Větší počet perel pouze z drahých kovů známe z hrobů H5 a H16. Odpovídá celkově většímu zastoupení skla oproti jantaru a následně oproti drahým kovům. U skla je zajímavé, že ze sedmi náhrdelníků jsou dva tvořeny pouze olivovitými perlami (H29, H43). Také náhrdelník v hrobě H56 tvoří převážně olivovité perly (12 kusů); doplňuje ho jedna segmentovaná perla ze skla makroskopicky stejně jako perly olivovité (předmět H56/11).⁴⁷ Náhrdelník v hrobě H61 sestává pouze ze segmentovaných perel (jednodílných a dvoudílných), náhrdelníky v H104 a H141 jenom z drobných perliček. Z důvodu, který zůstává nejasný, bylo u olivovitých perel preferováno stejnорodé složení. V jiných náhrdelnících se na pohřebišti v Lumbeho zahradě neobjevují.

Různé typy korálků a perel se také kombinovaly, a nelze určit vzor, kterým by se měly kombinace řídit. Náhrdelníky, u nichž bylo zaznamenáno pořadí korálů/perel, dokládají značnou nahodilost při jejich sestavování. Jako komponované náhrdelníky můžeme označit ty, které užívají pouze jeden materiál a v jeho rámci jeden typ perly/korálku (H5, H9, H29, H33, H43, H104, H141). V hrobě

⁴⁵ U drobných sekaných korálků musíme zmínit i nálezové okolnosti či přesněji podmínky, v nichž se archeologický výzkum realizoval. Při průzkumu u obtížných podmínek (např. pohřebiště u Jízdárny /V-JÍZ/) mohly být snadno přehlédnutý. Totéž pravděpodobně platí pro nálezy získávané při zemních pracích v 19. století (Královská zahrada, Strahovská cihelna). Zkoumání ovlivňují i klimatické podmínky a zásyp hrobu. Drobné korálky z hrobu H141, které se barevně neodlišují od jeho jílovité výplně, byly rozeznány až při vyjímání kosterních pozůstatků.

⁴⁶ Studie *Tomková – Cílová – Vaculovič* v tomto svazku upozorňuje na možný jiný než pravěký (halštatský) původ těchto korálků. Ten však není zatím zcela vyloučen a budou nezbytné další analýzy. Pokud by se potvrdila raně středověká datace, byl by to další doklad importů na tomto pohřebišti (z oblasti Byzantské říše?).

⁴⁷ Součástí náhrdelníku byly s velkou pravděpodobností také železná pocínaná trubička (předmět H56-14 – součást zapínání náhrdelníku?) a ulita vršatky sítkované (předmět H56-15) s otvorem pro provlečení provázku. Jejich poloha v hrobě však nebyla zaznamenána.

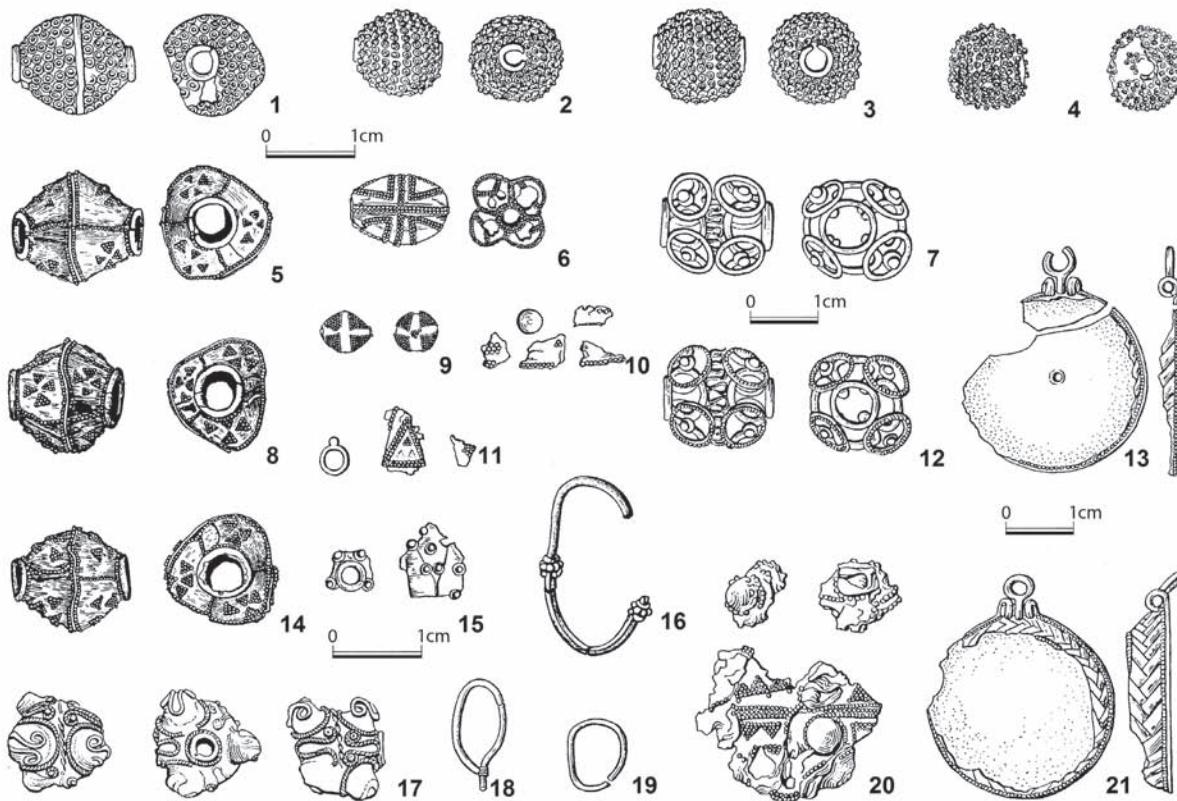
Obr. 1/44: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Náhrdelníky, jednotlivé korále nebo perly. Černě – skleněné korále, tmavě šedě – jantarové perly, světle šedě – stříbrné/zlaté perly, kroužek – perly z drahých kamenů.

Fig. 1/44: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Necklaces, individual beads or pearls. Black colour: glass beads; dark grey colour: amber beads; light grey colour: silver/gold beads; circle: beads made of precious stones.

H16 byly zlaté perly navlečeny na stříbrný řetěz/nákrčník, a to společně s kaptorgou. Specifický je případ hrobu H82, v němž byl nalezen stříbrný řetěz/nákrčník se dvěma kaptorgami na krku pohřbené. Tamtéž byl nalezen ještě náhrdelník z pěti stejných jantarových perel. Složitěji komponované byly náhrdelníky v hrobech H56, H61, H84 a H100. Náhrdelník v hrobě H56, sestavený převážně z olivovitých perel, má v zaznamenané podobě jeden segmentovaný korál přibližně uprostřed. Náhrdelník z hrobu H61 tvoří z poloviny dvojdílné segmentované korálky a z druhé segmentované korálky jednodílné. Výtvarný záměr se uplatnil také u náhrdelníku z hrobu H84, kde se poměrně pravidelně střídají jantarové perly a segmentované skleněné korálky. Prostřední část náhrdelníku se nachází ve skupině pěti jantarových perel. S určitým úmyslem byl také sestaven náhrdelník z hrobu H100. Část se středem mezi jantarovými perlami H100-23 a H100-24 byla provedena symetricky. Na perly navazují na obě strany korály/perly v pořadí sklo – chalcedon – stříbro – chalcedon – stříbro – chalcedon, přičemž i stříbrné perly dvou typů jsou symetricky umístěny. V další části náhrdelníku se v podstatě pravidelně střídají chalcedonové a křišťálové perly. Bohužel nevíme, kde se na něm nacházela kaptorga (předmět H100-35 Frolík – Smetánka 2014, barevná příloha XX-XXXV).

Počet korálků/perel je ve více hrobech nedostatečný, určitě netvoří z dnešního hlediska plnohodnotné náhrdelníky; zaznamenáváme hroby s nálezem jediného korálku/perly. V případě stříbrné perly lze poukázat na její provedení v drahém kovu (H11, H25, H80, H89, H116A), event. v drahém kameni (H99 – křišťál). Existují též hroby s jediným skleněným korálkem na krku nebožtíka (H55, H57, H65, H74A, H123), ale i v těchto případech může jít o vzácně se vyskytující typ (H57 – korál se zatavenými nitěmi). Také případ hrobu H74A je specifický, protože zde byla nalezena polovina halštatského korálu ze žlutého skla s modrobílými oky. V této souvislosti vyvstává otázka, jakým způsobem byl upevněn na krku. U hrobu H65 je zřejmé, že skleněný korál doprovázel další, blíže však neurčitelný kovový předmět, z něhož zůstaly dva zlomky bronzového plechu a železný nýt.⁴⁸

48 I tak je počet předmětů zavěšených na krku velmi malý, skleněný korálek je navíc neúplný. Nabízí se zavěšení nalezených předmětů ve funkci amuletu ve váčku na krku.

Obr. 1/45: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Stříbrné perly, medailony a náušnice podunajského typu. Hrob H5 – 1; H100 – 2,3,7,12; H108 – 4; H16 – 5,8,14; H25 – 6; H106 – 9; H53 – 10, 17; H11 – 11; H52 – 13,21; H89 – 15; H43 – 16; H23 – 18, 19; H116A – 20. Kreslili M. Housková a H. Knapová.

Fig. 1/45: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Silver pearls, medallions, and earrings of the Danube type. Graves H5 – 1; H100 – 2,3,7,12; H108 – 4; H16 – 5,8,14; H25 – 6; H106 – 9; H53 – 10, 17; H11 – 11; H52 – 13,21; H89 – 15; H43 – 16; H23 – 18, 19; H116A – 20. Drawn by M. Housková and H. Knapová.

Nelze předpokládat, že by náhrdelníky s malým počtem korálků/perel doplňovaly perly z organických materiálů, které se zcela rozložily. Pravděpodobnější je, že z našeho pohledu nedostatečný počet korál/pерел odpovídá dobové módně.

Zastavme se u stříbrných perel, které nalezi více typům. Nelze posuzovat vůbec nebo jenom s obtížemi perly z hrobu H11 (předmět H11-4 – rozpadlá, podle nálezové zprávy podélně žebrováná, zdobená granulací, tvořící trojúhelníky), H53 (předmět H53-16 – zcela rozpadlá, s granulací /Obr. 1/45/10/, H80 (předmět H80-4 – soudečkovitá s granulací, zcela rozpadlá), H89 (předmět H89-7 – rozpadlá s granulací /Obr. 1/45/15/) a H106 (předmět H106-10 – drobná, kulovitá, rozpadlá). Zbývající můžeme rozdělit do několika skupin (Obr. 1/45).

Soudkovitou perlu, podélně členěnou na čtyře segmenty, známe z hrobu H25 (Obr. 1/45/6). Zdobí ji granulace se vzorem rozdeleným do čtyř polí, v nichž se nachází trojúhelník. Trojúhelníkový motiv vytvořený pomocí granulace nachází i na zlomcích perly podle terénní dokumentace také podélně členěné z hrobu H11 (předmět H11-4 – Obr. 1/45/11), která je doprovázena záušnicemi s očkem. Soudečkovitý tvar měla také perla z hrobu H80 (předmět H80-4). Výzdobný motiv provedený granulací nelze rekonstruovat. I tuto perlu doplňují záušnice s očkem. Podle jejich přítomnosti můžeme uvedené hroby datovat do starší části 10. století s možným přesahem do století předchozího.

Další perly jsou kulovité a hlavním výzdobným motivem je granulace pokrývající jejich celý povrch. Granule jsou usazeny do lůžka vytvořeného drátěným kroužkem (předměty H100-18, H100-29, H108-9 – Obr. 1/45/2-4). Obdobně jsou provedeny mírně dvoukónické perly z hrobu H5 (předměty H5-3, H5-4 a H5-5 – Obr. 1/45/1), jejichž výzdobný motiv vytvářejí drátěné kroužky obvykle používané jako lůžka pro granulaci; samotné granule chybí. Na torzovité dochovaných kulovitých perlách z hrobu H106 (předměty H106-5, H106-6 a H106-11 – Obr. 1/45/9) vytváří granulace motiv řeckého křížku, který se opakuje i na dalších špercích (např. bubínkových náušnicích). Obdobu

kulovitých perel zdobených granulací můžeme nalézt u gombíků zdobených stejným způsobem (*Dostál* 1966, s. 63–64). V Lumbeho zahradě jsou doprovázeny záušnicemi s očkem (H108, H106) a gombíky (H108).

V hrobě H53 byly nalezeny dvě kulovité perly (předměty H53-18 / *Obr. 1/45/17/* a H53-19 – perla je rozpadlá) s puklicemi (“bradavkami”) a s filigránovou výzdobou, které nemají v prostředí Pražského hradu a jeho zázemí analogie. Podobné, nikoli však stejně perly nacházíme ve Staré Kouřimi (perly s puklicemi – *Šolle* 1959, s. 425, 451–452). Přibližnou analogii představuje také ojedinělá perla se šesti puklicemi z hrobu 251/49 na pohřebišti „Na Valách“ ve Starém Městě u Uherského Hradiště (*Hrubý* 1955, s. 259) – především kvůli výzdobě filigránem. Perly s puklicemi jsou běžnější v Polsku, při jejich výzdobě se však uplatnila granulace a nikoli filigrán (*Brzezínski* 2011, s. 24–25, 117–118, 157–158) a tento typ perel je tam datován až do 11. či 12. století. Mezi větší (?) perly s puklicemi by měl náležet také nález z hrobu H116A (předmět H116A-3 – *Obr. 1/45/20*), jenž byl popsán výše (viz část o kaptorgách). Na rozdíl od perel z hrobu H53 je výzdoba provedena granulací, což by ji přibližovalo polským exemplářům. Tvarové posouzení a popis výzdoby však destrukce předmětu neumožňuje.

Bez analogií jsou zatím také dvě košíčkovité perly z hrobu H100 (předměty H100-20 a H100-27 – *Obr. 1/45/7, 12*) podobného, ale nikoli stejněho provedení. Jedna je vytvořena z kroužků z hladkého drátu, druhou doplňuje drát se zrněným filigránem. Významným prvkem je skládaná pentlice spojující obě poloviny perel. Pět košíčkovitých perel je součástí nákrčníku/řetězu z hrobu H82 (předmět H82-13); jsou navlečeny v místech hladkých spojek trojpramenného řetězu ze stříbrných oček. Perly jsou vytvořeny z kroužků ze splétaného drátu (*Obr. 1/36/2*).

Mezi předměty nošené na krku naleží také ulity nalezené ve třech hrobech (H37 – zavinutec penízkový/kauri; H56 – vršatka sílkovaná; H62 – zavinutec penízkový, dva kusy). Uility byly součástí náhrdelníků (H37, H56), utility z hrobu H62 byly na krku nošeny pouze dvě a bez dalších předmětů. Jsou dokladem dálkových kontaktů⁴⁹ a na ostatních pohřebištích Pražského hradu a nejbližšího zázemí je nenacházíme.

Nemůžeme opomenout ani dva kruhové medailony z hrobu H52 (předměty H52-1 a H52-2 – *Obr. 1/45/13, 21*), z nichž byl u krku nebožtíka nalezen pouze jeden (H52-2). Oba jsou stejněho provedení z pozlacné mědi. Kruhové tělo je lemováno neúplně dochovaným páskem s vytlačeným dekorem. Je zřejmé, že v medailonu byl upevněn kruhový předmět pravděpodobně z organické hmoty, který se nedochoval. Oba medailony jsou v našem prostředí ojedinělé. Analogii, i když jen přibližnou, představují dva medailony z hrobu 33 pohřebiště Klecany II (*Profantová a kol.* 2010, s. 194). Hrob byl již výše časově zařazen podle keramické nádoby do první třetiny 10. století. Neidentifikovatelný bronzový předmět byl nalezen u krku nebožtíka v hrobu H37 (*Obr. 1/43/13*). Nejspíše nepůjde o kaptorgu, předmět byl pravděpodobně součástí náhrdelníku ze skleněných a jantarových perel. Zda šlo o ozdobu, jejíž část byla z organického materiálu (zlomek plechu má otvor po nýtku), nelze určit. Na krku se nacházel také neurčitelný měděný předmět v hrobě H69.

Umístění všech popsaných nálezů odpovídá očekávání. Našly se v oblasti krku zemřelých s možnými nevelkými posuny v důsledku postdepozičních procesů (např. hrob H7). Neobvyklé, ale jistě záměrné umístění jsme objevili u jednoho medailonu v hrobě H52, který byl nalezen u hrany hrobové jámy za hlavou. Druhý se nacházel na očekávaném místě u krku. Obdobné umístění stejných předmětů bylo zjištěno v hrobě H106. Jeden náhrdelník byl uložen u okraje hrobové jámy za hlavou, druhý na krku. I zde šlo nejspíše o záměr, kterému nasvědčuje také neobvyklé umístění záušnice s očkem u jižní strany hrobové jámy ve výši femuru. V hrobě H108 se jedna jantarová perla našla u pravé paže (ulny); ve stejném hrobě byly neobvykle uloženy také další předměty (gombíky, náušnice). Chaotické umístění korálků v hrobě H132 je důsledkem druhotného zásahu do kosterních pozůstatků.

Nepřekvapuje, že hroby s korály/perlami, event. dalšími předměty nošenými na krku byly antropologicky určeny jako ženské (23) nebo jako dětské (14). U tří hrobů se antropologické určení

⁴⁹ Uility a mušle určil Jaroslav Hlaváč, jemuž jsem zavázán i za další konzultace v této problematice (*Hlaváč* 2014). Kromě v textu uvedených exemplářů, které byly součástí náhrdelníků, se na pohřebišti našly ještě páskovka keřová (*Cepaea hortensis*) v hrobě H33 a páskovka žíhaná (*Cepaea vindobonensis*) v hrobě H70. V obou případech jde o recentní kontaminaci. Zavinutec penízkový (kauri) se vyskytuje v Indickém oceánu. Ojedinělým nálezem je vršatka sílkovaná s rozšířením v Atlantiku a části Středomoří.

omezilo na kategorii „dospělý“ (H11, H117, H132). Vybavení korály/perlami by svědčilo spíše pro ženy (zejména hrob H117 s náhrdelníkem ze 60 korálů/perel). Další dva hroby doprovázejí otazníky. Hrob H57 byl připsán muži („*pravděpodobně muž*“) ve věku senilis (jeden korál), a H123 muži ve věkovém stupni adultus. Zvláště v případě hrobu H123 lze namítnat, že obsahuje i čtyři záušnice, tj. typicky ženský šperk.⁵⁰

10.7. OSTATNÍ PŘEDMĚTY

Poslední početnější skupinou předmětů jsou rolničky, kterých bylo zjištěno celkem pět kusů ve třech hrobech. Hrob H43 (dítě, infans II) jsme již zmínili. Bronzová rolnička s křížovým prořezem se našla u levého femuru (*Obr. 1/46/7*). Dále byla nalezena kroužkovitá (?) náušnice se dvěma prstenci/uzlíky a olivovité perly. Také o hrobu H74B (dítě, infans II) jsme již psali – v souvislosti s gombíky a miniaturovou železnou sekery. Byla v něm objevena měděná rolnička s křížovým prořezem, a to u pravého boku (*Obr. 1/46/8*). Dokonce tři rolničky byly odhaleny v hrobě H78 (dítě, infans II). Rolničky jsou měděné, zlacené (předměty H78-1 a H78-3), třetí je broncová pozlacená (H78-2). Dvě z nich jsou poměrně masivní (předměty H78-1 / *Obr. 1/46/3* a H78-3). Rolnička H78-1 má v místě největší výduti vývalek a rolnička H78-3 vývalek vytvořený z dvojitého tordovaného drátka (*Obr. 1/46/2*). Kdyby tato rolnička neměla křížový prořez, velmi by se podobala jednoduchému gombíku. Rolničku z H78-2 na spodní části s křížovým prořezem zdobí rytý trojúhelníkový ornament (*Obr. 1/46/1*). Všechny tři se nacházely v řadě za lebkou. V hrobě byl objeven ještě nůž. Rolničky jsou datovány do 10. století, což nevylučuje ani doprovodné nálezy v hrobech H43 a H74B. Z umístění rolniček lze usuzovat, že byly upevněny na nějaké šňůre/pásku kolem boku (? – H43) nebo na hrudi (? – H74B). Do hrobu H78 mohly být uloženy za hlavu samostatně (*Smetánka 2003*, s. 11–12).

V souvislosti s rolničkami nesmíme zapomenout na skleněný závěsek v podobě kuličky z modrého skla se skleněným ouškem (*Obr. 1/46/10*). Nacházel se v hrobě H74B (viz výše), a to v sousedství nože u pravého boku pohřbeného dítěte. S rolničkami ho propojuje podobný tvar, i když zřetelně jiná funkce. *V. Hrubý* (1955, s. 204) řadí podobné předměty mezi skleněné gombíky, které mají obdobnou barvu, ale vždy kovové (železné či broncové) ouško. Umístění v H74B by nasvědčovalo, že visel na opasku nebo na (nedochované) pochvě nože.

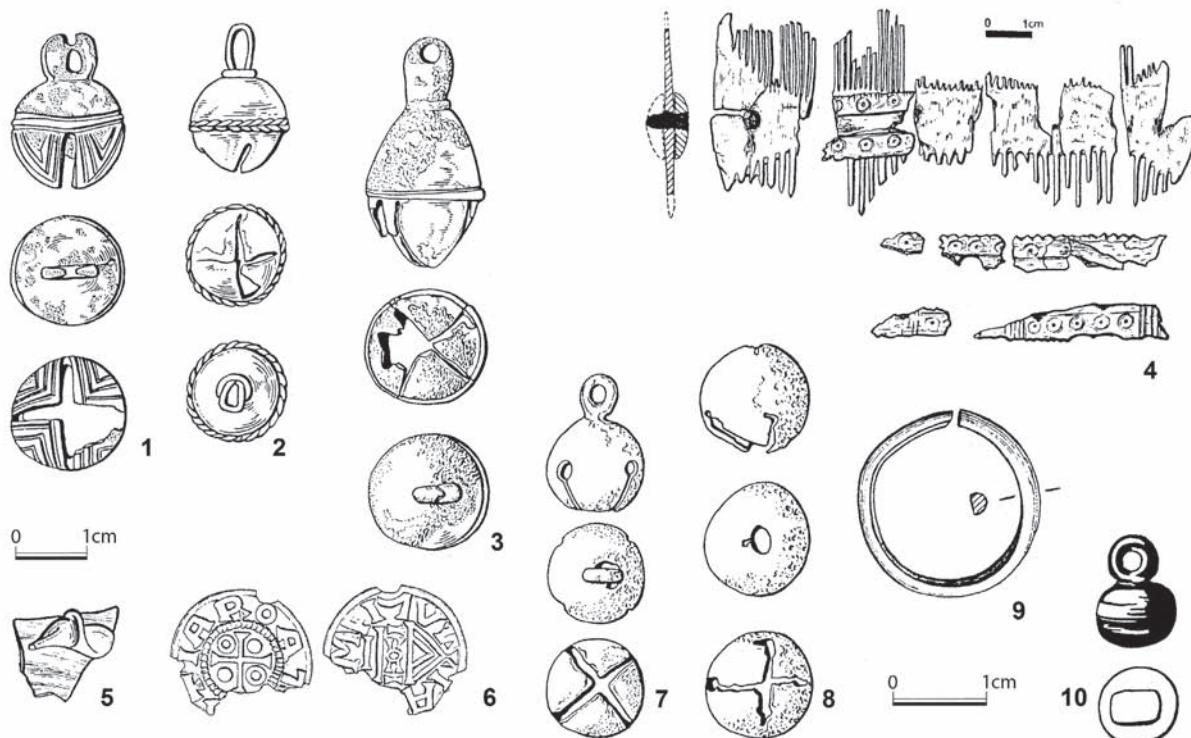
Dalším předmětem z barevného kovu je jednoduchý broncový prsten z hrobu H84 nalezený na prstu pravé ruky (*Obr. 1/46/9*). Sám o sobě datování nedovoluje, ale je vzácným dokladem zatím nejstaršího zjištěného prstenu v hrobě na Pražském hradě a jeho nejbližším okolí (*Frolíková-Kaliszová 2005*). O hrobu H84 jsme se opakovaně v textu již zmiňovali v souvislosti s dalším bohatým vybavením (hrozníčkovité náušnice, záušnice, gombíky). Posledním předmětem z barevného kovu je fragment nezdobeného broncového drátka nejasného účelu v hrobě H129 (*Obr. 1/39/2*).

Připomeňme též jediný nález mince – denáru knížete Jaromíra (1004–1012) v hrobě H125 (*Obr. 1/46/6*), který se našel v úzké mezeře mezi pravým humerem a hrudníkem (*Smetánka 1996; Smetánka – Frolík 2014*, s. 201). Nález je velmi důležitý pro chronologii pohřebiště, jak jsme již opakovaně popsal, protože je nejmladším předmětem, který zde byl objeven a jehož dataci lze dobře stanovit (*Smetánka – Vlček – Eisler 1983*). Zároveň je ovšem nejstarším hrobovým nálezem přemyslovského denáru v Čechách, event. nejstarší objevenou mincí na nekostelním pohřebišti (*Klápště 1999*, s. 775⁵¹).

Na pohřebišti byl nalezen pouze jediný hřeben (H48, dítě, infans III). Jde o běžný oboustranný třívrstvý hřeben, k jehož základní destičce se zuby byly z obou stran připojeny obkladové destičky zdobené ornamentem ze dvou řad koleček, přerušovaných příčnými rytými liniemi (*Obr. 1/46/4*). Lze jej datovat pouze obecně do 10. století (*Bartošková 2014*, s. 128–130). Další vybavení hrobu tvořil nůž. Obdobné nálezy, ale obvykle s jinak uspořádaným ornamentem na obkladových destičkách známe i ze sídlištních vrstev v areálu Pražského hradu (*Frolík – Smetánka 1997*, s. 100–101).

⁵⁰ Jedinec z hrobu H57 byl určen nejprve jako dospělý stupně senilis s mužský vyhlížející lebkou a postkraňálním skeletem, který bylo možno určit jako mužský i ženský (*Blajerová 2014b*, s. 235), posléze pouze jako dospělý jedinec (*Blajerová 2014d*, s. 263). V nálezové zprávě se určení přiklonilo k muži. Zemřelý z H123 je vždy antropologicky určen jako muž, adultus I (*Blajerová 2014c*, s. 247; *Blajerová 2014d*, s. 266) s tím, že jde o gracilního jedince.

⁵¹ Z. Klápště posunuje dataci denáru až k roku 1034.

Obr. 1/46: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Rolničky a ostatní předměty. Hrob H78 – 1-3; H48 – 4; H38 – 5; H125 – 6; H43 – 7; H74B – 8, 10; H84 – 9. Kreslila H. Knapová.

Fig. 1/46: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Rumbler bells and other items. Graves H78 – 1-3; H48 – 4; H38 – 5; H125 – 6; H43 – 7; H74B – 8, 10; H84 – 9. Drawn by H. Knapová.

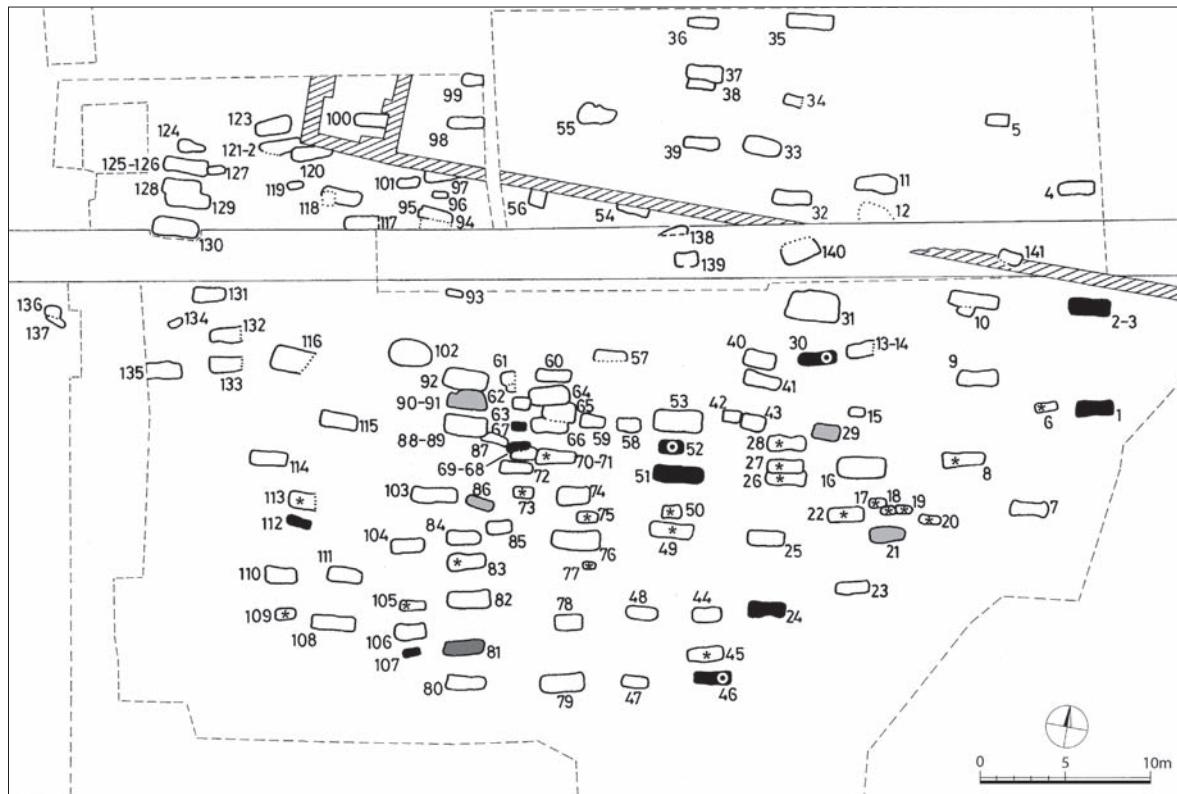
V šesti hrobech (H28, H47, H84, H86, H88, H104 – 4 %) se našly skořápky vajec, které již sa mostatně vyhodnotil Z. Smetánka (*Smetánka v tomto svazku; srovnej též Smetánka 2003, s. 17–24*).

Posledním předmětem je okrajový zlomek skleněné nádoby s nataveným štípaným horizontálním vláknenem v hrobě H38 (Obr. 1/46/5) objevený u okraje hrobové jámy. Jde o import datovaný do 12. až starší části 13. století.⁵² Na pohřebišti představuje vcelku jednoznačnou příměs v rámci narušeného hrobu, která se do něho mohla dostat i mnohem později (při zahradních úpravách v novověku?). Kdybychom uvažovali o přímé příslušnosti k hrobu, musel by být tím nejmladším na pohřebišti. Tomuto datování však nenasvědčuje dochovaná výztuž pochvy nože, která není v hrobech uvažovaného mladohradištního (až vrcholně středověkého?) stáří doložena.

10.8. SHRNUTÍ

Charakteristika pohřebišť po jednotlivých nálezových kategoriích potvrдила základní konstatování o jeho počátku na konci 9. století. Nejstarší hroby mohou náležet již do období intenzivních kontaktů mezi Velkou Moravou a Čechami poté, co byl pokřtěn kníže Bořivoj I. (882/884, určitě před 885 – *Třeštík 1997*, s. 338–339), event. v období přímé vlády knížete Svatopluka (889 ?–894). Konec pohřbívání poměrně jednoznačně ukotvuje opakovaně zmínovaný hrob H125 s denárem knížete Jaromíra I. (1004–1012), i když nelze vyloučit, že se mince do hrobu mohla dostat i o něco později. Podrobnějšímu chronologickému rozčlenění značně brání skutečnost, že se v bohatě vybavených hrobech, které by měly dovolovat poměrně přesné datování, archeologové setkávají s předměty, především šperky, které nejsou současné a spíše by na sebe měly chronologicky navazovat. Zvlášť dobře patrné je to u skupiny nejbohatších hrobů (H16 – zlatý dvouplášťový gombík, náušnice s animálními bubínky, kaptorga; H53 – bubínkové náušnice, kaptorga s animálními motivy, H84 – hrozníčkovité náušnice, gombíky s povelkomoravskými motivy; H104 – gombíky s povelkomoravskými motivy, hrozníčkovitá náušnice; H115 – gombíky s povelkomoravskými motivy, hrozníčkovité náuš-

⁵² Za konzultaci jsem vděčen Kateřině Tomkové a zvlášť Evě Černé.

Obr. 1/47: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Hroby, které lze spojit s počátkem pohřebiště. Černé hroby, v nichž byly nalezeny pouze záušnice s očky, doprovázené chronologicky necitlivými předměty; tmavě šedé hrob s hrozníčkovitými náušnicemi a nožem, světle šedě hroby s keramickými nádobami technologických skupin „H1“, „J“ a „JK“. Kroužek označuje hroby s keramickými nádobami s límcovitým okrajem, hvězdičky hroby bez nálezů v části pohřebiště s výše vymezenými nálezy.

Fig. 1/47: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Graves from the cemetery's dawn. Black colour: graves including only temple rings with eyelets and chronologically insensitive items; dark grey colour: grave including grape-shaped earrings and a knife; light grey colour: graves with pottery vessels of "H1", "J" and "JK" technological groups; circle: graves with collar-rimmed pottery vessels; asterisks: graves lacking any burial equipment that are, however, located in the part of cemetery with graves including the above-mentioned finds.

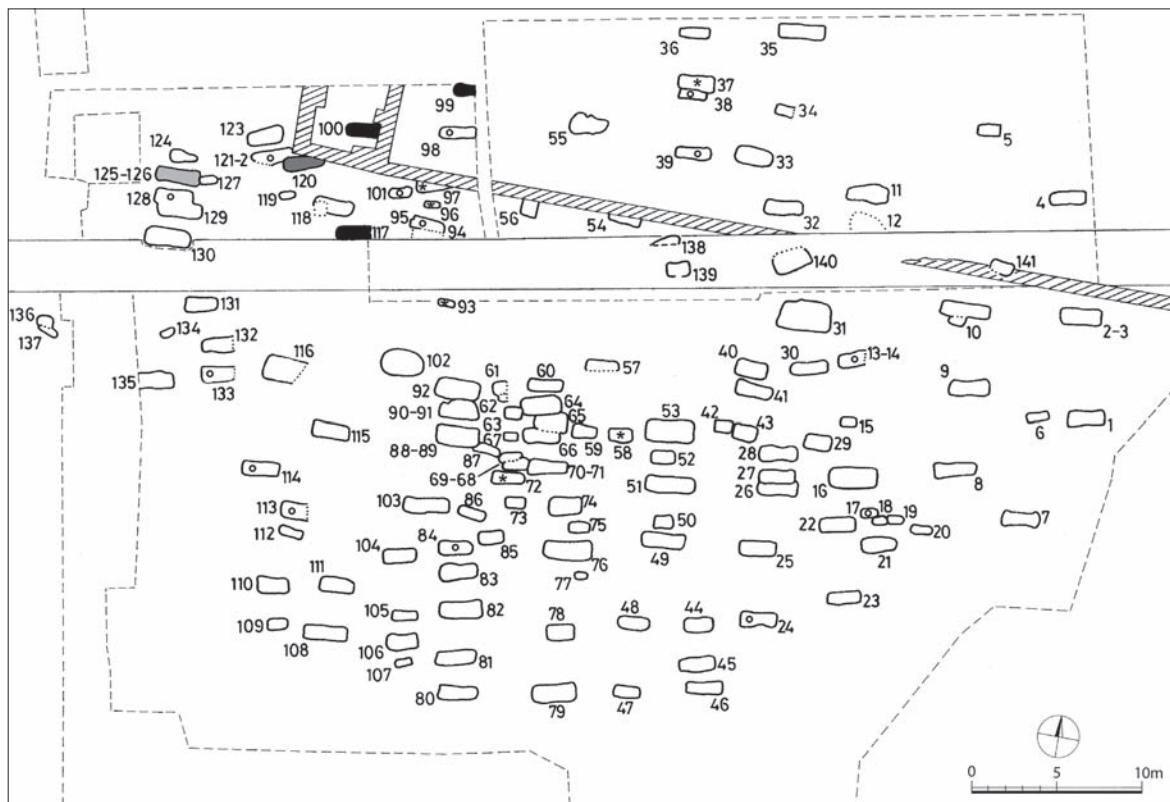
nice). Antropologický rozbor prokázal, že soustředění předmětů z delšího (?) časového období nelze vysvětlit jejich shromažďováním během života déle žijící ženy (*Smetánka 1994a; Smetánka 1994b*).

Přesto lze určité závěry učinit (Obr. 1/47). Pokud bychom se zaměřili na výskyt prvků (šperků), které je možno datovat před konec 9. století, zjistili bychom, že se poměrně přesvědčivě koncentrují v jižní části pohřebiště, jako například záušnice s očkem. Hroby s tímto šperkem nalezneme především v jihozápadní partií pohřebiště (H1, H24, H46, H51, H52, H67, H68, H79, H80, H104, H106-108, H112, H114, H132) a pak ještě na jeho východním okraji (H1, H3).⁵³ V severní části pohřebiště se záušnice s očkem objevují pouze v hrobě H11, a to spolu se záušnicí esovitou. Spolu se záušnicemi s očkem se ve většině uvedených hrobů vyskytuje další výbava, ale pokud se omezíme jenom na ty, v nichž se záušnice s očkem nalézají samy nebo s předměty chronologicky necitlivými, přítomnost v jižní části pohřebiště se potvrdí a zvýší u jeho jižního a jihovýchodního okraje (H1 + nůž, H3, H24 + nůž, H51 + nůž, H67, H68, H107, H112). Podobně můžeme uvažovat o hrobech s hrozníčkovitými záušnicemi, pokud jsou v nich uloženy jenom ony (H81 + nůž). Další možnost představují nádoby, jež pocházejí ze stejného období (v pražské keramické sekvenci ty, které byly vyrobeny technikami „H1“, „J“ a „JK“ a mají jednoduše profilovaný či límcovitý okraj). K této skupině náleží hroby H21 (+ nůž), H29 (+ nůž, vědérko a olivovité perly), H52 (+ nůž, medailony bez analogie), H86 (+ vejce, netypické bubínkové náušnice) a H90. U několika dalších hrobů v této části pohřebiště nalézáme na

⁵³ Započítány nejsou hroby, ve kterých se vyskytují záušnice s očkem společně s esovitými záušnicemi (H7, H11, H84, H85).

ne zcela zřetelnou chronologii stříbrných perel (H25, H80, H89). Je tedy pravděpodobné, že na pochrebišti Lumbeho zahrada se začalo pohřbívat na jeho jižním okraji a od počátku mohlo postupovat v několika řadách. Do této, první skupiny by mohlo patřit 14 až 17 hrobů a ryze technicky by šlo její počet zvýšit o ty, jež se v řadách nacházejí mezi výše zmíněnými hroby a jsou bez výbavy (H6, H8, H17–H20, H22, H26–H28, H45, H49, H50, H71–H73, H75, H77, H83, H105, H109, H113).

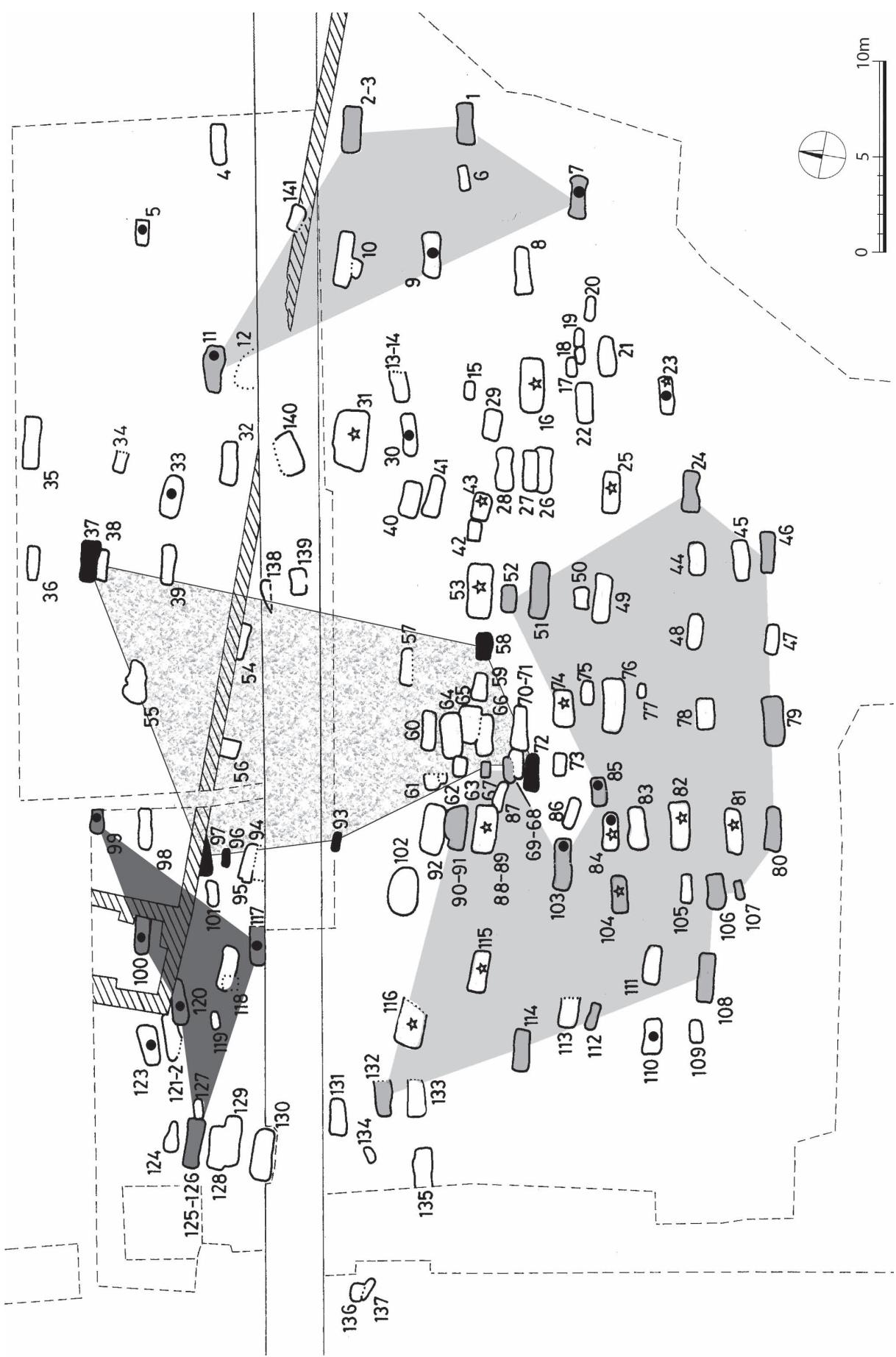
Obdobně je možno postupovat, pokud bychom se zabývali koncem pochrebiště (Obr. 1/48). Předmětem, který by se měl v tomto období vyskytovat, a určitě pokračoval i za jeho konec, jsou esovité záušnice. Nalezeny byly v 16 hrobech, z toho ve čtyřech případech spolu se záušnicemi s očkem, takže je z našich úvah musíme vyloučit (H7, H11, H85, H103). Ze zbylých 12 hrobů sedm leží v severní části pochrebiště (H5, H33, H99, H100, H117, H120, H123) a pět v jižní (u východního okraje H9, H23 a H30; na západním H110; ve středu této části H84). Z nich musíme vyloučit ty, v nichž se nacházejí další předměty a u kterých se nepředpokládá, že by se používaly na přelomu 10. a 11. století (H23, H30, H84, H99). Zvýrazní se tím přítomnost hrobů s esovitými záušnicemi v severozápadním sektoru pochrebiště. Nalezneme v nich ještě další výbavu, která bývá datována do pokročilého 10. či až do počátku 11. století, např. kříšálovou dvoukónickou osmibokou perlou (*Smetánka – Vlček – Eisler 1983, s. 62; event. se jako „čistě mladohradištní“ charakterizuje celý hrob s tímto předmětem - Štefan 2005, 34, 47*). Ty byly objeveny v hrobech H99⁵⁴, H100 a H117.

Obr. 1/48: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pochrebiště. Hroby, které lze spojit s koncem pochrebiště. Černé hroby s dvojkónickými osmibokými kříšálovými perlami, tmavě šedé hrob s keramickým fragmentem technologické skupiny „H2“, světle šedé hrob s denárem knížete Jaromíra (1004–1012), hvězdičkou označeny hroby s keramickými nádobami technologických skupin „K“ a/nebo kalichovitou profilací okraje, kroužkem označeny hroby s příměsi lidských kostí ze starších pochrbů v zásypu.

Fig. 1/48: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Graves from the cemetery's final stage. Black colour: graves with bi-conical octagonal crystal beads; dark grey colour: grave with a pottery sherd of "H2" technological group; light grey colour: grave with a Duke Jaromír's (1004–1012) denarius; asterisks: graves with "K" technological group pottery vessels and/or chalice-shaped rims; circle: graves with addition of human bones from earlier burials in the filling.

54 Hrob H99 má chronologicky pozoruhodnou výbavu – dvojkónickou osmibokou kříšálovou perlou, která se na pochrebišti jeví jako mladý předmět, a gombíky. Je možné, že se stýkají dva prvky, jeden na samém počátku svého možného výskytu a druhý na jeho konci. Nezávisle to však nelze prokázat.

Obr. 1/49: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Rozložení pohřebiště na pravděpodobné chronologické etapy. Světlé šedé hroby nejstarší etapy (konec 9. až 1. polovina 10. století), černé střední etapa (2. čtvrtina 10. století až konec 10. až 11. století) a tmavě šedé nejmladší etapa (přelom 10. a 11. století). Kroužkem označeny hroby s esovitými záušnicemi, hvězdíčkou hroby s hronečkovitými, bubínkovými a kroužkovými náušnicemi.

Fig. 1/49: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Cemetery with its supposed chronological phases. Graves marked by light grey colour: the earliest phase (end of the 9th – first half of the 10th century); black colour: middle phase (second quarter of the 10th – end of the 10th century); dark grey colour: the latest phase (turn of the 10th and 11th centuries). Circle: graves with temple rings; asterisks: graves with grape-shape and globular and ring-shaped earrings.

Ke stejné skupině se také vztahuje hrob s denárem knížete Jaromíra (H125). Z keramických milodarů by až do 11. století příslušel velký střep v hrobě H120. Do 2. poloviny 10. století by mohly náležet též nádoby keramické skupiny „K“ a/nebo s kalichovitou profilací okraje, které se opět koncentrují v severozápadním sektoru pohřebiště (H93, H96, H97). Také další je v severní části pohřebiště (H37). V jižní části jde pouze o hrob H72.⁵⁵ Mladší prvky se tedy dost výrazně kumulují v severozápadním sektoru a méně výrazně v severní části pohřebiště. Tato skutečnost se ještě zvýrazní, pokud do skupiny zahrneme také hroby s příměsí lidských kostí v zásypu nebo pozůstatky skeletů na dně, jak jsme upozornili již výše. V severozápadní části se týká sedmi hrobů (z celkového počtu 16 – H95, H98, H101, H121, H122, H128, H133), další dva byly zjištěny v severním úseku pohřebiště (H38, H39). Hrob, který nahradil jiný starší pohřeb, by měl patřit mezi ty mladší, i když nikoli nezbytně.

Poznatky o možném vývoji pohřebiště poskytuje také porovnání prostorového výskytu některých prvků (*Obr. 1/49*). Již jsme uvedli, že záušnice s očkem se koncentrují v jižní (či přesněji jihozápadní) části pohřebiště (spojnice hrobů H46-H51-H52-H85-H68-H67-H103-H132-H114-H112-H108-H106-H107-H80-H79-H46). Malá skupina hrobů se záušnicemi s očkem se vyskytuje také u východního okraje (spojnice hrobů H1-H3-H11-H7-H1). Prostorově se s nimi vylučují hroby s nádobami kalichovité technologické skupiny nebo profilace okraje (spojnice hrobů H58-H37-H97-H96-H93-H72-H58). Seskupení hrobů se záušnicemi by měla být starší (konec 9. století až 1. třetina 10. století) a soubor hrobů s nádobami kalichovité technologické skupiny nebo profilace okraje by na ně měl chronologicky navazovat (od 2. čtvrtiny 10. století). Hroby výše vymezené jako nejmladší se nacházejí opět vně obou uvedených skupin (H99, H100, H117, H120, H125).

Pokud bychom se soustředili na další prvky/nálezy považované za starší (hrozníčkovité náušnice, bubínkové náušnice, nádoba keramické skupiny „H1“), zjistili bychom, že většina z nich je umístěna v ploše vymezené záušnicemi s očkem, event. u jejího okraje a prostorově se vylučuje s oběma dalšími areály (nádoby kalichovité technologie a profilace okraje, hroby s nejmladšími nálezy). Hroby s esovitými záušnicemi vyplňují mezery mezi skupinami hrobů se záušnicemi s očkem a prolínají se se skupinou s nejmladšími nálezy.

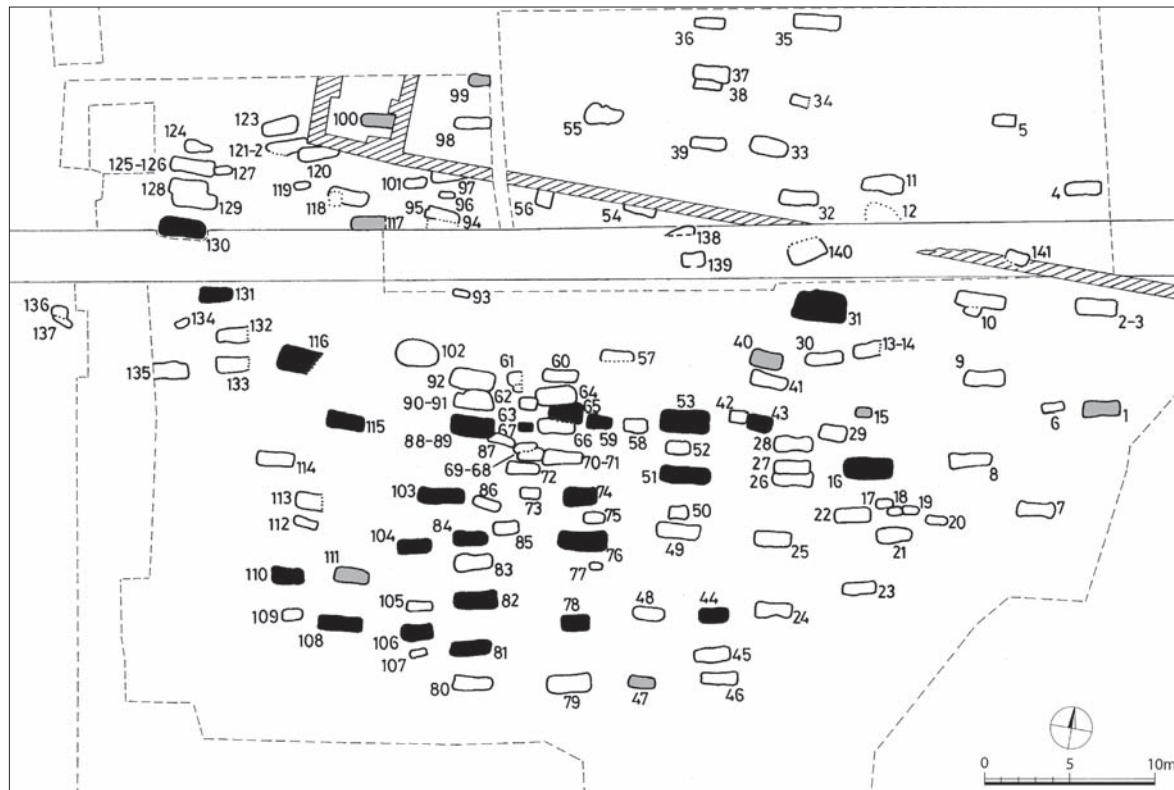
Jiná uvažovaná chronologická pozorování nelze na pohřebišti aplikovat. Hroby s vědérky (jako starším prvkem) se prolínají s hroby s keramickými nádobami. V severozápadní části však vědérko nalezeno nebylo. Ještě výrazněji se prolíná použití dřeva (starší prvek) a kamene (mladší prvek – *Kytlicová 1968*) při úpravě hrobových jam.

Úvahy o možném rozdělení pohřebiště na kratší chronologické etapy komplikuje jednoznačné prolínání některých prvků. Celkový vývoj lze interpretovat tak, že se začalo pohřbívat v jižní a jihozápadní části pravděpodobně zároveň v několika řadách pohřebiště (s možnou oddělenou skupinou/řadou u východního okraje). Chronologicky lze pro tuto nejstarší etapu uvažovat o konci 9. a 1. třetině 10. století (podle výskytu záušnic s očky a keramických nádob s límcovitě profilovanými okraji a jim odpovídajícím technologickým skupinám, event. skupinám předcházejícím). Této etapě odpovídá i umístění hrobů s hrozníčkovitými a bubínkovými (a kroužkovými) náušnicemi, které zahušťují a rozšiřují plochu s nejstaršími hroby a propojují s hroby u východního okraje.

Další skupinu (střední) zjišťujeme v centru pohřebiště, které se tudíž rozšiřovalo severním směrem (nádoby kalichovité technologie a profilace okraje). Můžeme také přiřadit hroby s esovitými záušnicemi, které jeho plochu rozšiřují severovýchodním a severozápadním směrem. Časově by tato etapa odpovídala nástupu zmíněných nádob nejspíše ve 2. čtvrtině 10. století a mohla pokračovat až do jeho konce. Některé hroby se záušnicemi zahušťují již existující část pohřebiště (např. H9, H30, H110).

Nejmladší hroby zjišťujeme právě v jeho severozápadním sektoru, kde se prolínají s hroby s esovitými záušnicemi. Chronologicky se pohybujeme na přelomu 10. a 11. nebo na počátku 11. století. Rozložení a vzájemná pozice některých hrobů a nepravidelný výskyt různě chronologicky řazených milodarů v sousedních hrobech naznačují, že se pohřebiště nerozšiřovalo zcela lineárně. Řady pravděpodobně zahušťovaly/doplňovaly dodatečné pohřby, k jejichž vykopání na konkrétním místě vedly důvody, kterým nejsme schopni postihnout. Právě tak některé řady doplňovaly skupinky nepravidelně položených (převážně dětských hrobů – např. H17-H19, H42, H43).

⁵⁵ Kalichovitou technologií má také hrnec v hrobě H58, ovšem profilace okraje i výzdoba působí archaicky a pro pokročilé 10. století netypicky.

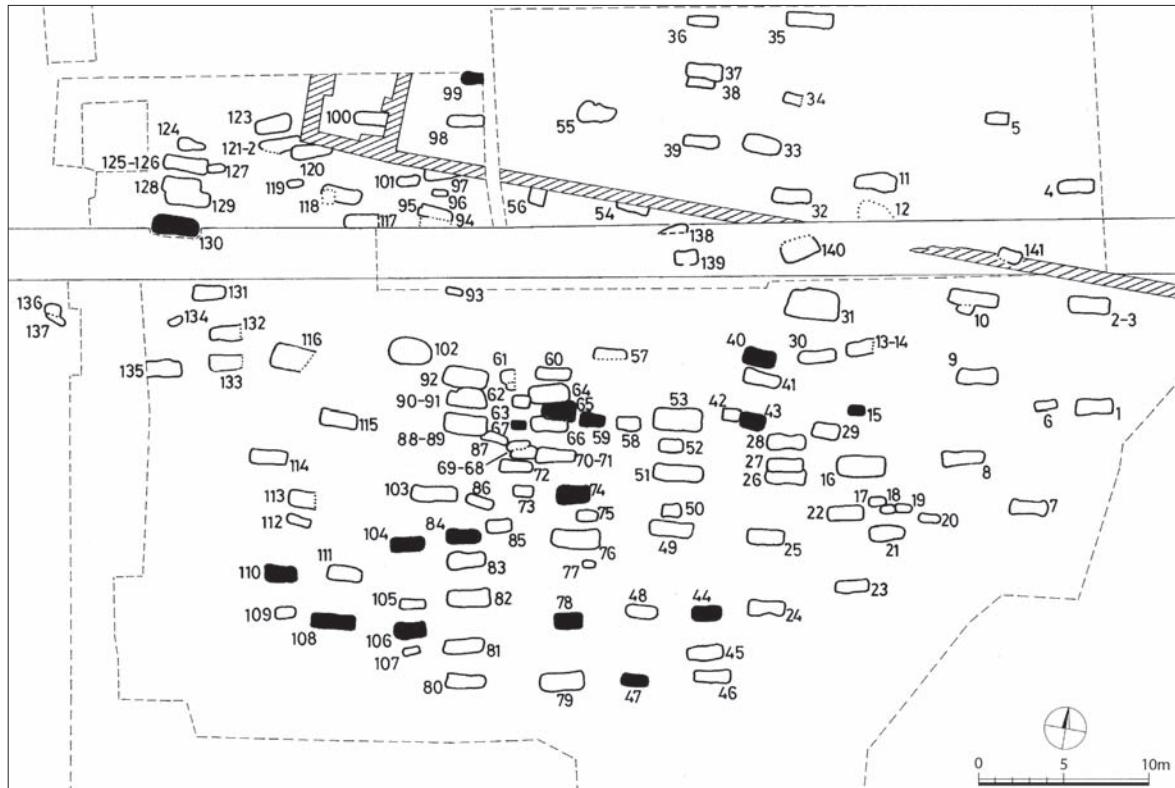

Obr. 1/50: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Hroby vyčleněné jako elitní. Černé hroby vyčleněné na základě kombinace méně častých úprav hrobové jámy (plocha, hloubka, stupeň, komora) a výbavy z drahých kovů, zbraní a ostruh. Šedé hroby s bohatou či mimořádnou výbavou nebo méně častou úpravou hrobové jámy.

Fig. 1/50: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Graves designated as elite. Black colour: graves with combinations of less frequent grave pit adjustments (area, depth, steps, chamber) and equipment made of precious metals, weapons and spurs; grey colour: graves with rich or exceptional equipment or less frequent grave pit adjustments.

V souvislosti s chronologií pohřebiště ještě připojujeme poznámku, která se týká konce pohřbívání. Kdyby nebyl objeven hrob s denárem z počátku 11. století (H125), s velkou pravděpodobností bychom o něm uvažovali kolem poloviny 10. století jako u dalších významných pohřebišť (*Tomková 2005b*, s. 247). Stejně bývají datovány mladší či nejmladší prvky uvedené výše (nádoby s kalichovitou profilací okraje, kaptorgy z hrobů H100 a H117). Pokud bychom se k tomuto datování přiklonili, jevilo by se pohřbívání na pohřebišti v Lumbeho zahradě jako s hiátem (přerušením) ve druhé polovině 10. století. Nabízí se úvaha, zda se některé kategorie šperků nepoužívaly ještě ve 2. polovině 10. století (různé typy stříbrných perel, šperk s animálními motivy, některé typy náušnic?) a naopak přestaly se běžně používat (v souvislosti s ukončením výroby?) až na přelomu 10. a 11. století. Této možnosti by nasvědčovala přítomnost podobných typů šperků v našich nepočetných hromadných nálezech uložených kolem roku 1000 (*Žatec, Čistěves – Polanský – Tomková 2006*). Nalezená keramika tomuto předpokladu neodporuje (nádoby s kalichovitou technologií či morfologií, zlomek technologické skupiny „H2“). Tuto domněnkou se ještě pokusíme dále ověřit v pasáži o existenci šperkařské dílny na Pražském hradě v 10. století.

Bohatě vybavené pohřebiště s některými neobvyklými předměty (např. miniaturami zbraní) interpretovanými jako doklady mimořádného či vyššího společenského postavení pohřbených navozuje otázku, zda lze toto postavení přesněji vymezit a kvantifikovat (*Obr. 1/50*). Některé méně časté způsoby úpravy hrobové jámy jsme již zmínili výše. Na pohřebišti bylo zjištěno celkem 28 plošně velkých hrobových jam; 16 hlubokých, v 10 případech se oba rysy kombinovaly. Dalšími sledovanými znaky byly stupně zmenšující plochu dna oproti jejímu ústí (10 hrobů) či žlábkы, jež by naznačovaly použití nosítka/már (sedm). Mezi výjimečné úpravy ještě zařazujeme doklad vydřevené komory (dva) a použití rakví z kmene stromu (dva hroby). Vzájemná kombinace alespoň tří výjmenovaných prvků byla zjištěna u pěti hrobů (H31, H53, H89, H116A, H131). Kdybychom při-

Obr. 1/51: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Dětské hroby vyčleněné jako elitní (černě).

Fig. 1/51: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Black colour: children's graves designated as elite.

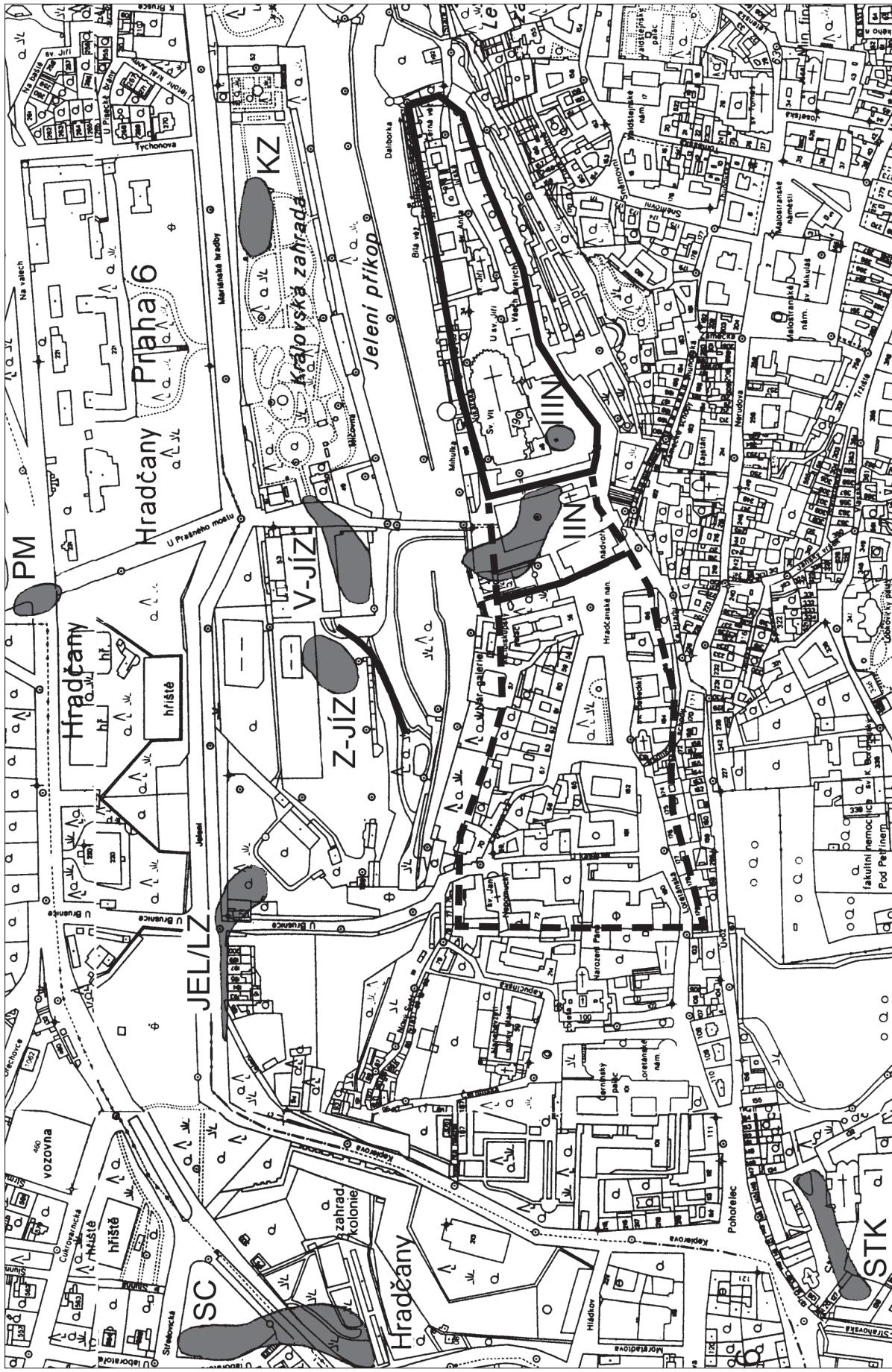
početli bohatou či mimořádnou výbavu (předměty z drahých kovů nebo pozlacené, zbraně, ostruhy) přibude dalších osm (H16, H51, H74B, H76, H78, H84, H103, H108), tj. celkem 13 hrobů s více mimořádnými prvky.

Mimo tento výběr však zůstane několik velmi bohatých hrobů s větším počtem šperků či zvláštními prvky v hrobové jámě (H43, H44, H59, H65, H67, H81, H82, H104, H106, H110, H115 a H130), tj. 12 dalších. Pokud je započteme, stoupne celkový počet na 25 hrobů (16,9 %). Ten bychom mohli ještě rozšířit o hroby s jednotlivými mimořádnými prvky, ale vyčleněná skupina již zahrnuje oba mužské hroby s ostruhami (H76, H130) a všechny tři dětské (chlapecké) hroby s miniaturami zbraní (H44, H65, H74B). Zahrnuje také všechny hroby s nákrčníky/řetězy, bubínkovými a hrozníčkovitými náušnicemi. Z hrobů s kaptorgami nejsou zahrnuty hroby H100 a H117 a z hrobů s gombíky hrob H99. Pro jejich začlenění svědčí také značný počet záušnic (H99 – sedm kusů, H100 – čtrnáct!/+, H117 – pět). Dále by to mohly ještě být hroby H1 (osm záušnic), H15 (domečkovitá kamenná konstrukce), H40 (nadměrná hrobová jáma), H47 a H111 (hroby s noži zdobenými tauzií). Celkový počet by tak stoupil na 33 hrobů (22,3 %), tj. pětina všech pohřbů.

Při počtu 33 hrobů tvoří dětské pohřby 52 % ze všech „elitních“ hrobů (17), mužské 9 % (tři hroby) a ženské 39 % (13). Smysluplnější je sledovat poměr všech hrobů k hrobům elitním. Z dětských je elitních 26,2 % ze všech dětských pohřbů, ženské elitní hroby jsou zastoupeny podobně (24,5 %), mužských je méně (17,6 %).

Dětské hroby (17) většinou nalezí dětem ve věku infans II (14), dva věkovému stupni infans I a pouze jeden infans III (Obr. 1/51). Pokud bychom se podle výbavy pokusili určit hroby dívčí a chlapecké, bude prvních 10 (H15?, H43, H65, H67, H84, H99, H104, H106, H108 a H110), druhých pouze čtyři (H4, H47, H65 a H74B). Vzniká tak značný nepoměr, který by se zčásti vyrovnal, kdybychom jako chlapecké označili i zbývající tři hroby (H59, H78 a H131), jejichž výbava k určení pohlaví nepřispívá. I tak se zdá, že bohatší výbava byla dávána do hrobů spíše dívčáků (vzhledem ke snadnějšímu vyjádření této skutečnosti pomocí šperku).

Celkově je zastoupení „elitních“ pohřbů na pohřebišti vysoké, což naznačovaly již i hroby s výbavou a mezi nimi s předměty z drahých kovů, zbraněmi a ostruhami. Tuto úvahu podporuje

Obr. 1/52: Praha – Hrad a nejbližší zázemí jednotlivých pohřebišť. Plnou čárou rozsah akropole Pražského hradu a čelní linie západního předhradí, čárkovaně předpokládaný průběh Z-JÍZ a V-JÍZ naznačuje hypotetický průběh komunikace z Jeleního příkopu k této pohřebištnímu.

Fig. 1/52: Prague Castle and its immediate vicinity with the position of individual cemeteries. Solid black line: extent of the Prague Castle acropolis and front line of the supposed fortification of its western bailey; dashed line: course of supposed Hradčany (western bailey) fortification. Solid line leading between cemeteries of Z-JÍZ and V-JÍZ indicates hypothetical course of a communication leading to these cemeteries from Stag Moat.

také vyšší zastoupení hrobových jam s úpravami, které jsou spojovány s vyšší pozicí pohřbeného. Ve skutečnosti mohl být podíl ještě vyšší, protože jeho mimořádné postavení mohl vyjádřit způsob, který s ním v rámci úpravy hrobové jámy nebo pohřbu nespojujeme (např. některé formy použití kamene či dřeva v hrobové jámě, pohřbení v oděvu či rubáši ze vzácných látek). Vybavení šperky a dalšími předměty mohlo odrážet i ne/ochotu pozůstatků uložit nebožtíka do jámy společně s cennými předměty, byť jistě byli pod tlakem dobových konvencí.

Pohřebiště v Lumbeho zahradě a vysoké zastoupení mimořádně bohatých či elitních hrobů vyvolává otázku po vztahu pohřbených ke křesťanství, které proniklo do areálu Pražského hradu se křtem knížete Bořivoje I. a také s předpokládaným počátkem pohřbívání na pohřebišti. Základní rozdelení je jednoznačné. Zemřelí uložení v okolí nejstaršího hradního kostela Panny Marie (se stejným nebo vzájemně blízkým začátkem pohřbívání) by měli být víceméně nepochybně křesťany, aniž to však může doložit jejich (převážně zcela chybějící) hrobová výbava. Na pohřebišti v Lumbeho zahradě můžeme o přijetí křesťanské víry uvažovat pouze na základě hrobových nálezů. Nepochybně křesťanské symboly (křížky, kalichy) z pohřebiště (nepřekvapivě) neznáme. Přímou souvislost kaptorg s křesťanstvím jsme odmítli; nálezové souvislosti naopak naznačují spíše funkci amuletů, vycházející ještě z předkřesťanské symboliky (*Štefan 2005*, s. 40–46; odlišně *Ungermann 2007*). Symboly křesťanské víry můžeme hledat ve vyobrazeních na některých špercích. Pomineme početnou skupinu šperků (bubínkové náušnice, kovové perly, kaptorgy) s granulovanou výzdobou v podobě řeckých (maltézských) nebo běžných křížků. Jde o natolik rozšířený motiv, že ho přímočaře s křesťanstvím nemůžeme spojovat. Jiná situace je u výzdoby některých gombíků. Na pohřebišti jsou doloženy gombíky s křížem v kruhovém medailonu (hrob H103), s rozetami a lidskou rukou (hrob H115) a gombíky s ptákem (pávem?) s kapkou u zobáčku zasazeným do kosočtverečného pole (hroby H84 a H115). Zdá se, že u gombíků s motivem kříže je symbolika zřetelně křesťanská. Křesťanským symbolem jsou také některé druhy ptáků. Zpodobení ptáka na gombících bývá interpretováno jako páv a vykládá se jako symbol ráje (*Krumphanzlová 1971*, s. 434). Kapka u zobáčku by mohla být kapkou krve, pak by mohlo jít o pelikána, který se však sám sobě příliš nepodobá. Předmět u zobáčku bývá také interpretován jako náhrdelník coby symbol přijetí vlády (*Klanica 1991, Smetánka 2003*, s. 141). Složitou symboliku obsahuje gombík s motivem rozet a lidské ruky. Rozety podle své podoby představují pozitivní (lístková rozeta – Kristus) či negativní (vířivá rozeta) prvek (*Smetánka 2003*, s. 141, 146). Spolu s rukou (ochranný prvek – manus Dei/ruka Boží) by šlo o velmi složitý systém symbolických prvků. Nelze nijak posoudit, jak a zda nositelé/nositelky gombíků s ptáčkem a gombíků s rozetou a rukou chápali jejich symboliku a nakolik byla pojímána jako ryze křesťanská.⁵⁶ Všechny tři vyobrazené motivy mohly těsněji či volněji souviset s křesťanstvím a mohou odrážet jeho pozvolné prosazování v tehdejší společnosti, které bezesporu probíhalo od špiček společnosti jejich do nižších pater. Zároveň se nikdy nedozvím, zda byla výzdoba těchto gombíků chápána jako vyjádření příslušnosti ke křesťanství nebo jenom jako krásně či zajímavě vyzdobený předmět. Celkově jsou doklady křesťanství na pohřebišti v Lumbeho zahradě nezřetelné.

Naopak zde nalézáme zcela jednoznačné svědectví o předkřesťanských magických představách, a to u hrobu H51, v němž byla pohřbena žena ve věkovém stupni senilis. Mezi milodary (stříbrná záušnice s očkem, nožovitý předmět) byla také hromádka lidských zubů, původně patrně uložená ve váčku (*Smetánka 1988*). Zuby v počtu 15 náležely čtyřem (pěti?) jedincům. Pohřbená osoba byla interpretována jako čarodějnice – „striga“ a nositelka magických praktik (*Smetánka 2003*, s. 80–83). Další stopou spíše předkřesťanských představ jsou dodatečné zásahy do hrobů a taková manipulace s kosterními ostatky, která měla zabránit návratu zemřelého mezi živé (změna polohy hlavy či nohou, kamenné závaly, znehybnění některých částí těla). Tyto zásahy jsme již popsali. Nejpočetnější jsou na hlavě/lebce (12 případů), o něco méně se týká manipulací s dolními končetinami (sedm, z toho tři zároveň s hlavou). Zatížení kameny ve funkci zábrany je možné spojovat se třemi hroby (H3, H9, H50), ale jenom jednou se zásahem do kosterních ostatků (H9). Celková situace naznačuje, že na pohřebišti se dochovalo více stop o předkřesťanských představách a chování než křesťanských.

⁵⁶ Pomocná či ochranitelská ruka je jako symbol doložena i v jiných společnostech (ruka Fátimy). Pokud bychom se u gombíku s ptáčkem příklonili k symbolice předání vlády, zbýval by jako křesťanský symbol pouze kříž. Za konzultaci jsem vděčen Zdeňku Smetánkovi.

Pro srovnání především demografických podmínek nám poslouží pohřebiště Jízdárna (V-JÍZ – Blajerová 2006), Milady Horákové/Prašný most (PM), Střešovice/Triangl (SC) a II. nádvoří (IIN) s dostatečným počtem pohřbených jedinců. Alespoň z části lze využít údaje o pohřebištích na III. nádvoří (IIIN), v Lumbeho zahradě/Jelení ulici (JEL-LZ) a Strahovském klášteře (STK). Z charakteristiky jednotlivých pohřebišť lze snadno stanovit poměr mezi hroby dětí a dospělých, který kolísá pro dětské hroby mezi 11 až 54,5 % (*Tab. 2*). Nízký počet dětských hrobů byl zjištěn především u torzovitě dochovaných či málo zkoumaných pohřebišť (STK – Strahovský klášter, JEL-LZ – Jelení ulice/ Lumbeho zahrada) a na III. nádvoří. Může být ovlivněn přetrváváním pohřebiště až do 15. století a pohřbíváním v blízkém okolí církevních staveb a institucí se specifickým složením komunity, která je používala. Prakticky stejné zastoupení je doloženo ve skupině nejstarších hrobů v okolí monolitu – 11 % při malém počtu jedinců (18). Asi běžné zastoupení jsme zjistili na pohřebištích více vzdálených od Pražského hradu (SC – Střešovice/Triangl – 44,2 %, PM – Prašný most – 37,2 %) a v Lumbeho zahradě (Z-JÍZ – 44,4 %). Nejvíce zastoupeny jsou dětské pohřby na kostelním pohřebišti na II. nádvoří (54,5 %). Toto pohřebiště se však používalo až do 13. století. Menším počtem překvapí pohřebiště u Jízdárny (V-JÍZ), kde se pohybuje mezi 15,7 % až 27 % podle toho, jak jednotlivé hroby započítáme. Nejnižší číslo zahrnuje pouze antropologicky určené jedince, vyšší číslo zahrnuje i hroby charakterizované jako dětské, z nichž se nedochoval antropologický materiál, a které jsou do raného středověku zařazeny jenom pravděpodobně. Spíše než o demografickou anomálii jde o obtížné podmínky výzkumu, kdy mohly plošně nevelké hroby zmizet pod lžící bagru.

Pozoruhodné je zastoupení mužských a ženských pohřbů.⁵⁷ Vyvážené zjišťujeme na III. nádvoří započítaném jako celek (49 % mužských, 51 % ženských hrobů) a do jisté míry také na II. nádvoří (41,5 % mužských, 58,5 % ženských). Mimo areál Pražského hradu jde o nejvzdálenější pohřebiště Střešovice/Triangl (SC – 47,4 % mužských, 52,6 % ženských). Na ostatních vysoce převažují pohřby žen, a to obdobně jako v Lumbeho zahradě (Z-JÍZ), kde ženské hroby tvoří 74 %. Ještě vyšší zastoupení žen bylo zjištěno na pohřebišti ve Strahovském klášteře (80 %) a obdobně vysoké na pohřebišti JEL-LZ (71 %). V obou případech může být ovlivněno nízkým počtem posuzovatelných hrobů (7 a 10). Z početně malých skupin vybočuje skupina v okolí monolitu na III. nádvoří (69 % mužských hrobů). Převažující zastoupení žen bylo zjištěno také na pohřebišti V-JÍZ (62,5 %).

Zdá se, že pohřebiště v blízkém hradním zázemí (V-JÍZ, JEL-LZ, STK) a také v Lumbeho zahradě (Z-JÍZ) vykazují stejný rys, kterým je vysoký podíl žen mezi pohřbenými. Pohřebiště v areálu Pražského hradu (IIN a IIIN) mají zastoupení blízké nebo blížící se očekávanému poměru. Svůj vliv jistě hraje okolnost, že šlo o pohřebiště z části mladší a u kostelů. Stejně tak se zdá, že očekávané zastoupení na tom nejvzdálenějším pohřebišti (SC) může reflektovat příslušnost k jiné sídlisťní jednotce než k Pražskému hradu. V případě pohřebiště JEL-LZ (80 % ženských hrobů) a STK (71 %) může hrát roli fakt, že jde pouze o torza pohřebišť v nejasném vztahu velikosti k zaniklým či nezkoumaným částem. U pohřebiště u Jízdárny (V-JÍZ) činí podíl žen 62,5 %, ale klesne téměř k očekávanému vyrovnanému zastoupení, pokud se započtou i hroby s nejistým zařazením do raného středověku (55 %). Přes uvedené připomínky k úplnosti tétoho pohřebišť je nápadné, že pohřebiště v nejbližším zázemí Pražského hradu vykazují obdobný rys. Kdybychom sečetli údaje za čtyři zmíněná pohřebiště, vychází poměr mužských a ženských hrobů 29,7 % : 70,3 % ve prospěch žen.

Jen částečně je možné porovnat uspořádání pohřebišť. Zvláštní skupinu tvoří obě pohřebiště v areálu Pražského hradu (IIN a IIIN), na nichž se setkáváme s etážovým pohřbíváním v blízkém okolí církevních staveb (kostel P. Marie, rotunda a posléze bazilika sv. Víta). Ve větších vzdálenostech od kostelů byly archeologicky odhaleny různě veliké skupiny hrobů, které jsou vždy výsekem z plošně větší, ale neznámé situace. Celkové uspořádání nelze s velkou pravděpodobností rekonstruovat (k II. nádvoří – Frolík 2013b). Z našich úvah musíme vyloučit pohřebiště v Královské zahradě a na Malovance, protože o jejich uspořádání není nic známo. Hroby ve Strahovském klášteře naznačují spíše skupinové pohřbívání (Dragoun 2006, s. 132). Nemůžeme hodnotit ani pohřebiště v Jelení ulici a přilehlé části Lumbeho zahrady (JEL-LZ), z nichž jsou známa jenom izolovaná torza. Pohřebiště u Jízdárny (V-JÍZ) je v důsledku nepříznivých podmínek pro archeologický výzkum

⁵⁷ Při sledování poměru mezi mužskými a ženskými hroby se pracuje pouze s pohřby, u kterých bylo možno stanovit pohlaví. Ty, jež byly určené jenom jako „dospělí“ a někde dokonce tvořily značné procentu (SC; V-JÍZ) byly vyloučeny. Na pohřebišti V-JÍZ se navíc nachází značný počet hrobů (30), u nichž informace o antropologickém materiálu zcela chybí.

	Děti	Dospělí	Z toho muži	Z toho ženy	Index maskulinity	Celkem určeno
Lumbeho zahrada Z-JÍZ	65/47,6 %	84/56,4 %	17/24,3 %	53/75,7 %	321	149
Z-JÍZ/ příměsi	76/44,4 %	95/55,6 %	19/26 %	54/74 %	351	171
Z-JÍZ/ arch	76	95	21/24,5 %	65/76,5 %	323	171
Jízdárna V-JÍZ	8/15,7 %	43/84,3 %	9/37,5 %	15/62,5 %	600	51
V-JÍZ/ RS	16/26,2 %	45/73,8 %	9/37,5 %	15/62,5 %	600	79
V-JÍZ/ RS+?	17/27 %	46/73 %	13/44,8 %	16/55,2 %	813	93
Jelení ulice JEL-LZ	4/25 %	12/75 %	2/20 %	8/80 %	250	16
Strahovský klášter STK	3/20 %	12/80 %	2/29 %	5/71 %	400	15
Střešovice Triangl SC	23/44,2 %	29/55,8 %	9/47,4 %	10/52,6 %	900	55
Prašný Most PM	29/37,2 %	49/62,8 %				78
II. nádvoří IIN	54/54,5 %	45/45,5 %	17/41,5 %	24/58,5 %	708	99
III. nádvoří IIN	18/12 %	199/88 %	92/49 %	96/51 %	958	236
IIN-monolit	2/11 %	16/89 %	5/31 %	11/69 %	455	18

Tab. 2: Podíl kosterních ostatků dětí a dospělých na jednotlivých pohřebištích Pražského hradu a v jeho zázemí. Mezi dospělými je zachycen poměr žen a mužů, pokud antropologický materiál umožnil určení.⁵⁸

Tab. 2: The ratio of children's and adults skeletal remains on individual cemeteries of the Prague Castle and in its vicinity. In case that the anthropological material enabled determination, the ratio of male to female individuals is stated.

⁵⁸ Tabulka shrnuje podíl kosterních ostatků dětí a dospělých. Mezi dospělými je zachycen poměr žen a mužů, pokud antropologický materiál identifikaci umožňoval. Neurčení dospělých nejsou započítáni. Stejný poměr je vyjádřen jako index maskulinity. Číslo v posledním sloupci udává zjištěný počet jedinců na základě antropologického určení (může se od počtu hrobů lišit). U pohřebiště v Lumbeho zahradě (Z-JÍZ) se uvádějí údaje na základě antropologického určení koster, v dalším řádku po připočtení jedinců v rámci příměsi lidských kostí v hrobech. Ve třetím řádku jsou připočteny hroby/jedinci, u nichž pohlaví naznačuje archeologické vybavení. U pohřebiště u Jízdárny (V-JÍZ) je nejprve uvedeno určení na základě antropologické analýzy, v dalším řádku po připočtení hrobů bez nálezů, které byly charakterizovány jako raně středověké na základě úpravy hrobové jámy (např. použití kamene), ve třetím řádku jsou připočteny také hroby, u nichž je zařazení do raného středověku nejisté (mohou být i novověké). Antropologické určení pohřebišť na II. a III. nádvoří se opírá o analýzy M. Beckera (2002).

nejspíš neúplné, přičemž počet zničených/nezkoumaných hrobů nelze odhadnout. Zdá se, že je spíše skupinové a s náznaky uspořádání do řad ve východní části. Pravidelnější se jeví pouze řada hrobů 17-16-18-19-24-30-96-97, ale i ta vykazuje velké rozestupy mezi některými hroby (19 a 24; 24 a 30 – Tomková 2006, s. 61–62). Je možné, že se umístění hrobů vyvíjelo od skupinového uspořádání k řadovému, ale nebyl dokončeno.⁵⁹ Pohřebiště Střešovice/Triangl (SC) vykazuje spíše řadové uspořádání, přestože je pouze výsekem z mnohem většího hřbitova. Mezery mezi hroby odůvodněně padají na vrub terénním zásahům v novověku (*Frolíková-Kaliszová 2013*, s. 316–317). V podstatě jednoznačně je do řad uspořádáno pohřebiště Prašný most/Milady Horákové (PM – Tomková 2013).

Celkový závěr je obtížný. Řadové uspořádání vykazují pohřebiště s větším počtem hrobů (PM, SC, Z-JÍZ), ale tento úsudek mohla ovlivnit skutečnost, že pohřebiště bylo možné detailně zkoumat a dokumentovat. Přes tuto výhradu se však zdá, že pohřebiště u Jízdárny (V-JÍZ) se odlišovalo (skupinovým uspořádáním). Odlišnost může být výsledkem rozdílného chování skupiny, která zde pohřbívala, ale také může mít význam chronologický. Nezdá se proto vhodné nadále spojovat pohřebiště v Lumbeho zahradě (Z-JÍZ) a u Jízdárny (V-JÍZ) do jednoho celku a jako takový ho posuzovat (odlišně Tomková 2006, s. 13).

Zvyklosti týkající se pohřbívání (velikost a orientace hrobových jam, použití dřeva a kamene, druhotné zásahy do hrobů) byly u ostatních pohřebišť (s výjimkou později zkoumaných pohřebišť PM a SC) již vyhodnoceny (Tomková 2005b). Také v tomto případě je možné pouze částečně využít informací z jiných pohřebišť. Na pohřebištích II. a III. nádvoří byly pouze výjimečně dokumentovány hrobové jámy a jejich úpravy. Také z ostatních pohřebišť jsou k dispozici pouze nesoustavné údaje.⁶⁰ Některé jevy jsou jen evidovány, ale detaily chybí (např. přítomnost dřeva bez dalšího posudu). Z moderních výzkumů jsou k dispozici data z části pohřebiště JEL-LZ (Březinová – Turek 1999) a SC (Frolíková-Kaliszová 2014).

Nadměrnou hrobovou jámu evidujeme pouze v jednom případě na pohřebišti JEL-LZ (hrob 5/96), a to zároveň se stupňovitým uspořádáním; stupeň vede po celém obvodu (Tomková 2005b, s. 162). Ve vnitřním hradním areálu je to již známý hrob „bojovníka“ (IIIN199), který jako jediný má také dřevěnou komoru (Tomková 2005b, s. 161). Podrobně zdokumentována byla situace na pohřebišti Střešovice/Triangl (SC, Frolíková-Kaliszová 2014, s. 319–321). Když použijeme stejné kritérium jako u pohřebišť v Lumbeho zahradě, tj. hrobové jámy delší než 2,5 m, dojdeme k počtu sedmi hrobů (+ 1 další na hranici tohoto limitu – 2,49 m), u dětských hrobů byla hrobová jáma nepoměrně velká vůči kostře ve čtyřech případech, další dva jsou sporné. Celkem jde maximálně o 14 hrobů. Při srovnání s pohřebištěm v Lumbeho zahradě zjistíme, že podíl nadměrných hrobových jam je ve Střešovicích vyšší (Z-JÍZ 18,9 %, SC 28,6 %). Zastoupení hrobů dospělých a dětských je mezi nimi opačné (ve Střešovicích převažují hroby dospělých v poměru 8 : 6). Poznatky o přítomnosti velmi bohatě vybavených hrobů v této skupině jsou stejné (ve Střešovicích nejbohatší ženský hrob H47 a zřejmě nejvýznamnější mužský hrob H40). Kritérium však ani ve Střešovicích neplatí absolutně, nejbohatší dětský hrob (H16) má hrobovou jámu odpovídající velikosti. Rozdíl je také mezi počtem hrobů s nalezy a bez nich. Na pohřebišti v Lumbeho zahradě převažují hroby s nalezy v poměru 22 : 6, z toho 12 je s mimořádně vybaveno. Ve Střešovicích je stejný poměr vyjádřen čísly 6 : 8, z toho čtyři s bohatým vybavením. Zdá se, že nadměrná velikost hrobové jámy mohla vyjadřovat významnější postavení pohřbeného, avšak ve Střešovicích zřejmě nemohla být podpořena stejně bohatou výbavou. Ve dvou zbylých případech byl jeden zjištěný hrob s těmito úpravami vybaven průměrnou výbavou (JEL-LZ 5/96 s vědrem a nožem) a jeden mimořádně bohatý (IIIN199 s bojovnickou výbavou). Z celkových součtů vyplývá poměr 28 : 16 mezi pohřebištěm v Lumbeho zahradě a všemi ostatními v zázemí Pražského hradu, u hrobů s výbavou činí 22 : 7 (s mimořádnou výbavou 12 : 5).

⁵⁹ S obtížemi se setkáváme již při posuzování rozsahu pohřebiště. Při posledním vyhodnocení (Tomková 2006) bylo rozděleno na východní a střední skupinu, přičemž většina hrobů se soustředí ve východní části východní skupiny. Mezi oběma skupinami je mezera, u níž není jasné, zda je odrazem původního uspořádání nebo vznikla při bagrování, které nebylo možno zastavit. Střední skupina je v položce jistě datované raně středověké hroby tvořena jenom několika jedinci (pět hrobů) a 15 hrobů nejasného stáří, přičemž zbývající hroby tvoří novověké pohřebiště (Blažková-Dubská 2006). Část hrobů nejasného stáří vhodně doplňuje řadové uspořádání novověkého hřbitova. Je možné, že střední skupina raně středověkých hrobů je pouze periferní částí skupiny východní a část pohřebiště mezi oběma skupinami zanikla bez výzkumu.

⁶⁰ Příkladem může být hrob 1/1947 z Jízdárny, jenž naleží významné dívce. Údaje o hrobové jámě jsou neúplné a z části si protiřečí (Tomková 2006, s. 18–23).

Hrobové jámy se stupněm/stupni můžeme pouze registrovat (Z-JÍZ – 11 hrobů, JEL-LZ – jeden, SC – jeden) stejně jako s dřevěnou komorou (Z-JÍZ – jeden, IIIN – jeden). Do stejného časového období náleží ještě hrob K1 v interiéru svatovítské rotundy (*Tomková 2005b*, s. 161). Přítomnost knížecího hrobu (K1 je interpretován jako Boleslav I. – *Frolík 2005*, s. 30–31) a hrobu „bojovníka“ (IIIN199) ve skupině hrobů s dřevěnou komorou zdůrazňuje význam osoby v hrobu H116A v Lumbeho zahradě, eventuálně též v hrobě H31. Na rozdíl od dvou předchozích v nich byly pohřbeny ženy.

Stopy dřeva evidujeme v hrobových jámách na všech pohřebištích s alespoň částečně podrobnou dokumentací (V-JÍZ, JEL-LZ, SC, STK, IIN a IIIN), i když převážně pouze dokládají, že bylo použito bez dalších detailů (*Tab. 3*). Zastoupení dřevěných konstrukcí či jejich fragmentů kolísá mezi 17,5 % (IIN) až 60 % (JEL-LZ). Pokud bychom vycházeli z údajů z dobře dokumentovaných pohřebišť (V-JÍZ, JEL-LZ, SC, STK), dřevo na pohřebišti v Lumbeho zahradě patřilo k méně používanému způsobu uložení nebožtíka do země (31,8 %). Velmi nízké zastoupení na II. nádvoří může být důsledkem jednak etážovitého pohřbívání, při němž bývá obtížné vztáhnout nalezený fragment dřevěné konstrukce ke konkrétnímu hrobu, jednak poměrně značného počtu špatně dokumentovaných hrobů.

Sledujeme-li detaily týkající se použití dřeva, je ve všech kategoriích nejvíce zastoupeno na pohřebišti v Lumbeho zahradě (prkno/deska pod kostrou, překrytí deskou, rakev nebo jiná podobná konstrukce). Totéž platí, když uvažujeme o rakvích, přestože jednoznačná interpretace nalezených pozůstatků je obvykle problematická. Pokud skutečně šlo o rakve, byly zhotoveny bez hřebíků. Na ostatních pohřebištích zcela postrádáme uložení pohřbeného na nosítkách/márách, které dokládají příčné žlábkы v nohách a u hlavy.

	Z-JÍZ	V-JÍZ	JEL-LZ	SC	STK	IIN	IIIN
počet hrobů	148	66	15	49	15	80	245
použití dřeva	47	16	9	15	6	14	+
v procentech	31,8	24,2	60	30,6	40	17,5	
stopy dřeva	10	7	3		1		+
prkno pod	9	6	1		1	3	+
prkno nad	5		2		1		
prkno nad i pod	4		1				
žlábkы	6						
rakev	15	2	2		3	11	+
kmen	2	1					

Tab. 3: Použití dřeva na pohřebištích Pražského hradu a jeho zázemí. Číslo uvádí počet hrobů, křížek konstatuje jeho přítomnost bez možnosti kvantifikace.

Tab. 3: Application of wood on cemeteries of the Prague Castle and in its vicinity. The number states number of graves and a cross means that the wood is there but we are lacking information for any kind of quantification.

Rakev z vydlabané části kmene je známa z uvedených pohřebišť pouze v Lumbeho zahradě (dva hroby – H43, H59) a u Jízdárny (jeden – H1/47). Ve všech případech šlo o dětské pohřby, ve dvou, podle výbavy, o děvčátka. Třetí hrob (H59 v Lumbeho zahradě) výbavu neměl. Dvě z rakví přikrývala prkna (1/47, H59). Oba dívčí hroby byly bohatě vybavené, hrob 1/47 byl na pohřebišti Jízdárna jedním z nejbohatších. Rakev z kmene se považuje za znak vysoce elitního prostředí; což na Pražském hradě dokládá užití v hrobě JK98 v bazilice sv. Jiří, připisované knížeti Boleslavu II. (†999). Jiným příznakem elitního postavení pohřbeného jsou rakve spojované železnými pásovými kováními (*Galuška 2005*). Takový hrob je z Pražského hradu a jeho zázemí znám pouze jeden, a to na III. hradním nádvoří (hrob IIIN194).

Kámen se používal při úpravě hrobových jam (*Tab. 4*) na všech zkoumaných pohřebištích ve větší míře (23,8 % až 34,6 %) než na pohřebišti v Lumbeho zahradě (18,2 %) a v Jelení ulici/Lumbeho zahradě (nízké zastoupení /6,7% / může být zkresleno malým počtem hrobů). Na stejných pohřebištích se také používal o něco více než dřevo. Velmi málo se oba materiály používaly společně, v Lumbeho

zahradě opět nejméně. Pokud konstatujeme, že se dřevo se na našich pohřebištích používalo dříve než kámen, tudíž je starší a kámen mladší (Kytlicová 1968), je pravděpodobné, že menší zastoupení kamene v úpravě hrobových jam v Lumbeho zahradě odráží jeho chronologické postavení v tom smyslu, že se na něm začalo pohřbívat nejdříve. Pohřebiště na II. nádvoří jednoznačně pokračuje až do 13. století (Frolík 2013b), zatímco ta u Jízdárny (V-JÍZ) a Střešovice/Triangl (SC) obsahují mnohem menší množství nálezů velkomoravské tradice. Také proto se zdá, že se na nich začalo pohřbívat později než v Lumbeho zahradě.

V případech, kdy se při pohřbívání používal kámen, je charakteristické, že velký kámen za hlavou se vyskytoval ve více hrobech (V-JÍZ devět, Z-JÍZ deset hrobů), přičemž byl často postavený na úzkou hranu, popř. byl tím největším (Z-JÍZ šest hrobů, V-JÍZ nejméně pět). Obdobná poloha kamene u nohou je zaznamenána jenom v Lumbeho zahradě. Při společném využití dřeva a kamene umožnila detailní pozorování ve Střešovicích/Trianglu; konstatovat užití kamene v mezeře mezi rukví/schránou a stěnou hrobové jámy (čtyři hroby). V Lumbeho zahradě byl tento jev zaznamenán ve třech případech. Specifická úprava hrobu sestávala z kamenné schránky (hrobky) překryté třemi kamennými deskami v dětském hrobě 93/51 na pohřebišti u Jízdárny. V Lumbeho zahradě se jeho podobě blíží pouze hrob H15, ale v tomto případě nejde o hrobku; pohřbené dítě zakryl domečkovitý útvar z pěti kamenů postavených na výšku. Kamenná schránka/hrobka byla objevena také na II. nádvoří (hrob IIN019), která byla vytvořena z rozměrnějších opukových dlaždic.⁶¹

	Z-JÍZ	V-JÍZ	JEL-LZ	SC	STK	IIN	IIIN
počet hrobů	148	66	15	49	15	80	245
použití kamene	27	18	1	17		19	
v procentech	18,2	27,3	6,7	34,6		23,8	+
obložení	5	6		10		13	
za hlavou	10	9		2		2	+
u nohou	10			4			
pod lebkou	2	1				1	+
zával	4	1	1	5			
hrobka		1				3	
dřevo i kámen (v %)	6/4	3/4,5		5/10,2		11/13,8	

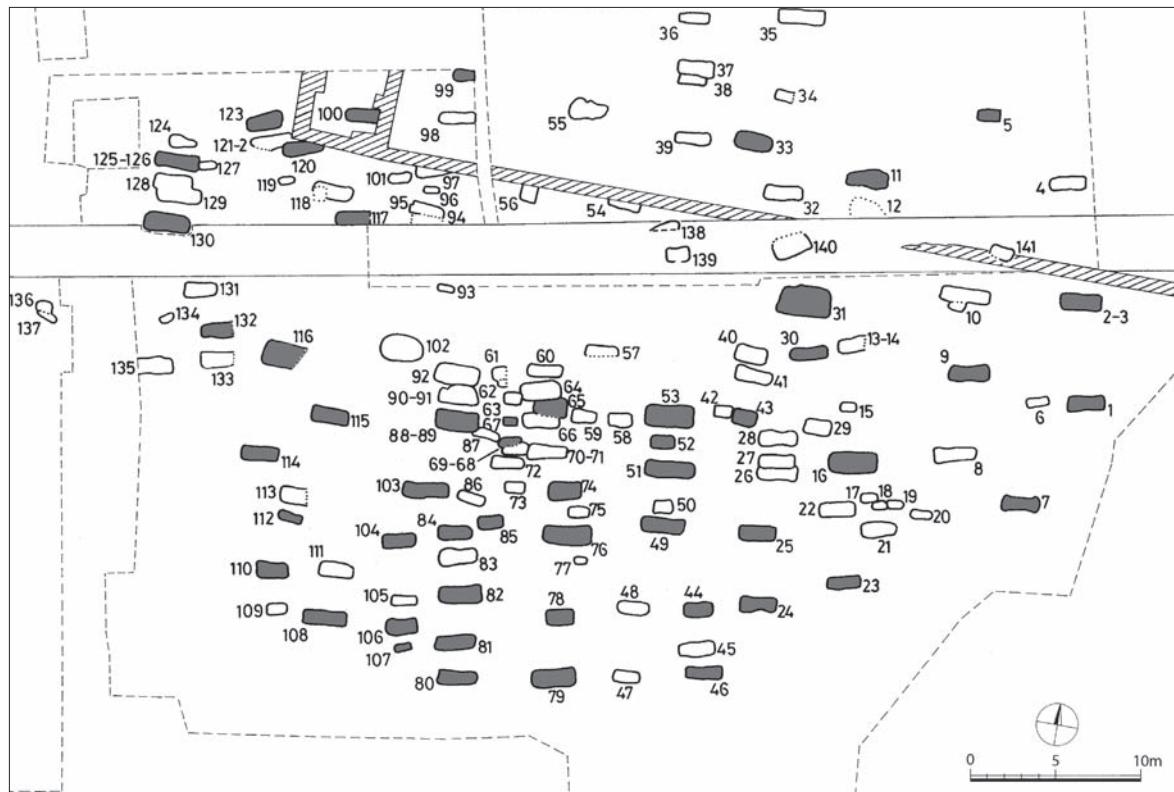
Tab. 4: Použití kamene na pohřebištích Pražského hradu a jeho zázemí. Číslo uvádí počet hrobů, křížek konstataje jeho přítomnost bez možnosti kvantifikace.

Tab. 4: Application of stones on cemeteries of the Prague Castle and in its vicinity. The number states number of graves and a cross means that the stone is there but we are lacking information for any kind of quantification.

Jak již bylo řečeno, kámen je také spojován s blokací mrtvého, tj. s cílem zabránit revenanci. Kromě pohřebiště v Lumbeho zahradě, kde se takto interpretuje použití kamene v hrobě H3 (zával horní části těla, dislokace kosterních pozůstatků) a méně přesvědčivě u hrobu H9 (dislokace kostry, ale kameny kosterní ostatky témař nepřekrývají), ho zaznamenáváme zcela ojediněle. Na ostatních pohřebištích je v této souvislosti významný pouze hrob 4/82 na pohřebišti Jízdárna (V-JÍZ – Smetánka 1988). O podobné opatření mohlo jít také u H2/96 v Jelení ulici/Lumbeho zahradě. Lebku starší kostry v hrobě po přemístění překryla mohylka z kamenů (Tomková 2006, s. 89, 102).

S otázkou revenance a dislokace kosterních ostatků se dostáváme ke srovnání orientace hrobů a polohy kostry. Ohledně orientace se na pohřebišti v Lumbeho zahradě nevyskytuje žádná závažnější odchylka od obvyklého uložení ve směru západ-východ hlavou k západu. Také na ostatních pohřebištích registrujeme jenom několik odlišností, a to k poloze ve směru severozápad-jihovýchod

⁶¹ Do výčtu nejsou zahrnutы hrobky IIN061 a IIN062 (starší, tzv. tumba a hrobka s pohřbem knížete Spytihněva I. a jeho manželky), protože jsou situovány do interiéru kostela P. Marie (Frolík 2013b).

Obr. 1/53: Praha – Hrad, Lumbeho zahrada – pohřebiště. Hroby s mimořádnými nálezy (předměty z drahých kovů nebo pozlacené, zbraně a ostruhy).

Fig. 1/53: Prague Castle, Lumbe Gardens cemetery. Graves with exceptional finds (items made of precious metals or gilded items, weapons and spurs).

nebo jihozápad-severovýchod. Opačné uložení, tj. hlavou k východu, se objevuje ve dvou případech na pohřebišti JEL-LZ, jednou na Strahově a jednou na II. nádvoří, tj. celkem čtyřikrát (*Tomková 2006, s. 179; Frolík 2013b, s. 97*). Také uložení nebožtíků je na všech pohřebištích, pokud jsou k dispozici příslušné údaje, obvyklé (tj. v natažené poloze s drobnými odchylkami v poloze rukou a nohou). Na pohřebišti v Lumbeho zahradě evidujeme tři pohřbené na levém boku (H47, H87, H102B), z nichž první dva byly takto uloženy zámerně (oba jsou dětské). Mužský hrob s kostrou uloženou na levém boku byl prozkoumán na pohřebišti u Jízdárny (hrob 94/51 – *Tomková 2005a, s. 179*).

Velmi málo evidujeme na ostatních pohřebištích druhotné zásahy do hrobů a manipulaci s kosterními ostatky. V Lumbeho zahradě jich bylo zjištěno celkem 16 (ve 12 se manipulovalo s lebkou, ve čtyřech s nohami) v dalších šesti případech si nejsme jisti (zásahy v oblasti hrudníku). Pokud započítáme pouze ty jednoznačné (16), změny by se týkaly 10,8 % hrobu. Na ostatních pohřebištích jsou podobná pozorování ojedinělá. Ve Strahovském klášteře byl prozkoumán hrob mladého jedince (hrob 91/79), který byl druhotně otevřen a kosti spáleny (*Sommer 1985, s. 195*). U druhotného zásahu do hrobu můžeme uvažovat na základě kresebné dokumentace také v případě hrobu H5/2001 s dislokovanými klíčními kostmi (*Dragoun 2006, s. 142*). Výrazný nepoměr (Lumbeho zahradě 16 až 22, ostatní pohřebiště dva) lze nejspíše připsat na vrub nedostatečné dokumentace či chybějící publikace dalších pohřebišť a skutečnosti, že během výzkumu v Lumbeho zahradě byla věnována pozornost i relativně nevelkým detailům v uložení jednotlivých kostí.⁶²

Porovnání pohřebišť v Lumbeho zahradě a ostatních pohřebiště v areálu Pražského hradu a blízkém zázemí jednoznačně prokazuje mimořádné postavení pohřebišť v Lumbeho zahradě v souvislosti se značným množstvím nálezů, zejména předmětů z drahých kovů. Vysoké je již zastoupení hrobů s nálezy ve vztahu k jejich celkovému počtu (Tab. 5). Na pohřebišti v Lumbeho

62 Pohřebištěm, na němž kde byla odchylkám v uložení věnována značná pozornost, je Budeč, poloha Na Týniči (*Štefan - Krutina 2009*). Dodatečné studium dokumentace může odhalit další (dodatečné?) manipulace s kosterními ostatky (H25 – značně narušený hrudník, další četné dislokace; H31 – značně posunutá mandibula; H69 – dislokovaná mandibula). Je zřejmé, že základem je kvalitní existující kresebná či fotografická dokumentace.

zahradě je takových 63 %. Překvapivě obdobně vysoký počet lze zaznamenat na pohřebišti v Jelení ulici (65 %), ale číslo může být zkresleno malým počtem hrobů. Na ostatních je hrobů s bohatými nálezy méně. Nejnižší zastoupení nacházíme na pohřebištích u kostelů (IIN a IIIN). Na III. nádvoří vykazuje vyšší počet pouze předpokládaná nejstarší skupina hrobů kolem monolitu (čtyři, 31 %). Celkově je poměr hrobů s nálezy v Lumbeho zahradě a na ostatních pohřebištích vyjádřen poměrem 93 : 130. Hrobů s nálezy na dalších bylo původně více, protože z některých známe jenom soubory nálezů bez nálezových celků (Královská zahrada, Malovanka).

	Z-JÍZ	V-JÍZ	JEL-LZ	SC	STK	PM	IIN	IIIN
počet hrobů	148	66	15	49	15	78	80	245
s nálezy	93	24	11	17	7	42	10	19
v procentech	63	36	65	35	47	54	13	8
s mimořádnými nálezy	51	8	4	3	1		1	5
v procentech	34	12	26	6	6		1	2
s nálezy	93				130+x			
s mimořádnými nálezy	51				22+x			

Tab. 5: Zastoupení hrobů s nálezy a s mimořádnými nálezy na pohřebištích Pražského hradu a jeho zázemí. Nejsou započítány hroby v interiérech církevních staveb. Písmeno „x“ označuje zničené hroby s těmito nálezy.

Tab. 5: Representation of graves including finds and exceptional finds on cemeteries of the Prague Castle and in its vicinity. Burials in interiors of church buildings are excluded. The letter 'x' indicates destroyed graves with such finds.

Pokud sledujeme počty hrobů s mimořádnými nálezy, definovanými jako předměty z drahých kovů či pozlacené, a hroby se zbraněmi a ostruhami, evidujeme jejich největší počet (i zastoupení) opět v Lumbeho zahradě (51 hrobů, 34 % – *Obr. 1/53*). Vysoké zastoupení se opakuje na pohřebišti v Jelení ulici/Lumbeho zahradě (26 %), vyšší než desetiprocentní zastoupení vykazuje již jen pohřebiště u Jízdárny (V-JÍZ, 12 %). Nepřekvapuje velmi nízký počet takových hrobů na kostelních pohřebištích (*Frolík 2013a*, s. 37–38) či na pohřebištích relativně vzdálených od Pražského hradu (SC – *Frolíková-Kaliszová 2014*; PM – *Tomková 2013*). Celkově vyjádřený poměr těchto hrobů mezi pohřebištěm Lumbeho zahrad a ostatními v současnosti činí 51 : 22. Na ostatních pohřebištích bylo hrobů opět původně více, jak dokládají ojedinělé nálezy (Královská zahrada, Strahovská cihelna). I tak bude podíl bohatě vybavených hrobů na pohřebišti v Lumbeho zahradě ostatní převyšovat nebo se blížit dvojnásobku.

Pokud se zastavíme u jednotlivých kategorií nálezů, zejména mimořádných, převažuje, jak se dalo očekávat, ženský šperk. V mužských hrobech považujeme za mimořádné nálezy zbraně a vybavení jezdce (ostruhy). Ze zbraní můžeme porovnat pouze sekuru, které se v Lumbeho zahradě našly dvě, obě v netypické podobě miniatur v dětských hrobech (H44, H74B). Přímo v areálu Pražského hradu byla objevena na III. nádvoří v hrobě „bojovníka“ (IIIN199). Nedochovaný nález je zmiňován z pohřebiště ve Strahovské cihelně (*Tomková 2005b*, s. 220–221). Celkem můžeme u Pražského hradu a jeho zázemí napočítat čtyři sekery. Ani hrobů s ostruhami není mnoho, početně převažují ty v Lumbeho zahradě (tři – v H65 miniatury, H76, H130). Další nálezy se nedochovaly (Královská zahrada, Strahovská cihelna – *Tomková 2005b*, s. 219). Nový objev byl zaznamenán na pohřebišti Střešovice/Triangl (SC – hrob 40 – *Frolíková-Kaliszová 2014*). Poslední byl nalezen v druhotné poloze na III. nádvoří (zásyп hrobu IIIN99). Souhrnné číslo se za Pražský hrad a okolí zastaví na nejméně sedmi hrobech. Luxusní zbraní byl meč doložený pouze v jediném hrobě (IIIN199) přímo v areálu Pražského hradu. Nevelký počet hrobů se zbraněmi a jezdeckou výstrojí je odrazem relativně malého zastoupení mužských hrobů jako takových.

Šperky, se kterými se setkáváme jak v ženských, tak i mužských hrobech, jsou gombíky. V Lumbeho zahradě jsme zaznamenali 20 exemplářů různých typů z osmi hrobů. Na dalších pohřebištích jsou zastoupeny podstatně méně (Královská zahrada – jeden; Malovanka – tři; Strahovský klášter – dva /2 hroby/ – *Tomková 2005b*, s. 223–226; Střešovice/Triangl – osm /jeden hrob/ – *Frolíková-Ka-*

liszová 2014, s. 320; Prašný Most/Milady Horákové – minimálně dva /jeden hrob/ – *Tomková 2013*, s. 50). Celkový počet činí 16 kusů. Na těchto pohřebištích zřejmě reprezentují ojedinělé nejbohatší hroby ty, v nichž se nacházejí jeden až dva kusy (výjimkou je hrob 16 z pohřebiště Střešovice/Triangl s osmi malými gombíky, které jsou součástí náhrdelníku!/). Materiál můžeme posoudit jenom u šesti (čtyři měděné pozlacené, jeden stříbrný a jeden měděný⁶³). Odpovídá to přibližně za-stoupení z Lumbeho zahrady, kde také převažují měděné pozlacené exempláře (14 z 20 kusů). Zlaté provedení je doloženo pouze v Lumbeho zahradě (dva kusy).

Mezi náušnicemi početně dominují v Lumbeho zahradě hrozníčkovité (celkem 33 v sedmi hrobech). Na ostatních pohřebištích jsou zastoupeny podstatně méně (13 kusů v pěti). Liší se také typologickým složením. Náušnice s klasovým hrozníčkem známe pouze z pohřebiště v Lumbeho zahradě (tři exempláře), kde početně převažují hrozníčkovité náušnice s oboustranným hrozníčkem s ostny (21 kusů). Ten byl ještě nalezen ve dvou exemplářích v hrobě IIN62 v hrobce v kostele P. Marie, který je interpretován jako místo posledního odpočinku kněžete Spytihněva I. (†915) a jeho neznámé manželky (asi †918 – *Borkovský 1953*, s 180–181; *Smetánka – Vlček – Eisler 1983*, s. 72; *Frolík – Maříková-Kubková – Růžičková – Zeman 2000*, s. 79–80) a poskytuje tak důležitý časový bod pro jejich datování. To je v případě hrozníčkových náušnic s hrozníčky s ostny v souladu s nejnovějším rozborem jejich chronologie (*Chorvátová 2007*, s. 95). Ke kvalitně provedeným, i když přesněji typologicky neurčitelným exemplářům naleží náušnice z hrobů V-JÍZ-42/51 a JEL-LZ-2/37 (*Tomková 2005b*, s. 231). Srovnání neúplných kusů je ošidné, ale pro oba bychom našli analogii v hrobě H115 (předměty 115-2 a H115-15). Na pohřebišti v Lumbeho zahradě nenajdeme litý exemplář (na rozdíl od pohřebiště u Jízdárny – hrob 11/83) a také zcela postrádáme hrozníčkovité náušnice s nezdobeným drátem a trojbokým hrozníčkem, kterých bylo v hrobě V-JÍZ-1/47 nalezeno nejméně sedm (typ „Jízdárna“ – *Profantová 2013c*, s. 30).

V Lumbeho zahradě se velmi málo vyskytují náušnice z okruhu tzv. podunajského šperku. Prakticky jde pouze o kroužkovité (určitě dva kusy, pravděpodobně další dva), zatímco z ostatních pohřebišť je jich doloženo 11 (V-JÍZ – pět kusů; JEL-LZ – pět; STK – jeden celkem v sedmi hrobech – *Tomková 2005b*, s. 228–231). Na těchto třech pohřebištích najdeme také kroužkovité náušnice s uzlíčky (pět kusů ve čtyřech hrobech), všechny v nejjednodušší formě. V Lumbeho zahradě zcela chybějí náušnice meandrovité, dále náušnice se spirálovitým zakončením a náušnice se spirálovitým závěskem. Uvedené tři typy náušnic známe z ostatních pohřebišť. Meandrovité náušnice jsou zastoupeny u Jízdárny (V-JÍZ) a na pohřebišti Jelení ulice/Lumbeho zahradu (JEL/LZ – celkem tři kusy, jeden s tordovaným drátem). Taková náušnice byla nalezena také v sídlištní situaci na Slevárenském dvorku přímo v hradním areálu (*Frolík 2002*). Zbylé dva typy byly objeveny po jediném exempláři na pohřebišti u Jízdárny a v areálu Strahovského kláštera.

Kaptorgy nacházíme na pohřebišti u Jízdárny (dvě – jedna vytepávaná, druhou nelze typologicky určit). V obou případech (V-JÍZ, hroby 1/47 a 2/82) naleží ke zdejším nejbohatěji vybaveným hrobům. Nově byla kaptorga neuvedeného typu objevena v bohatém dětském hrobě 16 na pohřebišti Střešovice/Triangl (*Frolíková-Kaliszová 2014*, s. 320). Rolničky jsou mimo Lumbeho zahradu doloženy ve dvou exemplářích z jednoho hrobu v areálu Strahovského kláštera (hrob STK-59/79 – *Tomková 2005b*, s. 236).

Náhrdelníky popíšeme pouze sumárně, srovnání se věnuje studie *K. Tomkové* v tomto svazku (též *Tomková 2005b*). Na ostatních pohřebištích byly doloženy samostatně nebo v různých kombinacích skleněné korály a perly z drahých kamenů, jantaru či drahých kovů (stříbra). Celkem ze sledovaných pohřebišť evidujeme 142 korálků a perel (bez pohřebišť Střešovice/Triangl a Prašný Most/Milady Horákové). Najdeme mezi nimi i korálky soudkovité a tzv. G-perly, které v Lumbeho zahradě zcela chybějí. Početně zdejší perly a korálky převyšují všechna ostatní pohřebiště dohromady (sklo 366 : 108⁶⁴; jantar 67 : 28; drahé kameny 38 : 1; kovové perly 24 : 7). Při srovnání kovových perel jsme zjistili některé typologicky shodné exempláře – čtyři z perel jsou košíčkovité (tři hroby na pohřebišti u Jízdárny) a dvě bubínkové (pozlacené a také nalezené u Jízdárny).⁶⁵ Jenom sumárně připomeneme záušnice s očkem, jejichž počet v Lumbeho zahradě vysoce převyšuje publikované ná-

63 Na pohřebišti Malovanka je jeden ze tří gombíků nezdobený měděný s ouškem, který je dosti podobný novověkým exemplářům. Z pohřebiště je doložen také novověký prsten (*Tomková 2006*, s. 124). Pochybnosti by mohlo vyloučit posouzení technologie výroby.

64 Vysoký počet skleněných korálků v Lumbeho zahradě zvyšuje velké množství drobných sekaných korálků. Na ostatních pohřebištích mohly být, zejména při nálezech v 19. století, snadno přehlédnutý.

lezy z ostatních porovnávaných pohřebišť (67 : 26), přičemž zde se vyskytly i exempláře ze zlata (11 kusů z hrobu H67). Nové nálezy však mohou poměr změnit (na pohřebišti Střešovice/Triangl bylo v jediném hrobě nalezeno 16 záušnic s očky – *Frolíková-Kaliszová 2013*, s. 321). U esovitých záušnic je přesné určení počtu naležících do 10. století obtížné, protože na hradních pohřebištích byly doloženy nejméně do 12. století. Ve svém rozboru *K. Tomková (2005b*, s. 260–266) dospěla k počtu 22 kusů na třech pohřebištích (u Jízdárny, Jelení ulice/Lumbeho zahrada, Strahovský klášter). Nově můžeme doplnit údaje za Střešovice/Triangl (také 22 kusů – *Frolíková-Kaliszová 2013*, s. 321). V Lumbeho zahradě bylo objeveno celkem 62 těchto záušnic. Souhrnně porovnáme též výskyt věder (Lumbeho zahrada – šest kusů, ostatní pohřebiště 10). Překvapuje jejich relativně vysoký počet na pohřebišti Jelení ulice/Lumbeho zahrada, z něhož je známo jenom 15 hrobů (vědra v 26,7 % nalezených hrobů). Keramických nádob a fragmentů se v Lumbeho zahradě našlo 14, na ostatních pohřebištích nejméně 31 kusů, pokud zahrneme i nedochované nálezy (*Tomková 2005b*, s. 289–290). Relativně vyšší počet spíše dokládá, že keramické nádoby mají velkou šanci se dochovat, jak dosvědčují náhodné nálezy, některé velmi starého data (např. pohřebiště Královská zahrada či Strahovská cihelna) a nezanikají tak snadno při dlouhém uložení v depozitáři. Nálezem, který byl donedávna znám jenom z Lumbeho zahrady, jsou vaječné skořápky (v šesti hrobech). Dokladem skutečnosti, že toto zjištění padá na vrub obtížných podmínek pro výzkum (Jízdárna) nebo náhodně objevovaných hrobů (Strahovská cihelna), je pohřebiště Střešovice/Triangl, kde byly při pečlivém výzkumu objeveny čtyři exempláře ve třech hrobech (*Frolíková-Kaliszová 2013*, s. 320–321).

Toto jednoduché porovnání pohřebišť v Lumbeho zahradě s ostatními na Pražském hradě a v jeho blízkém zázemí potvrdilo v literatuře již popsanou skutečnost, že je nálezově velmi bohaté a především v počtu předmětů z drahých kovů převyšuje ostatní soubory. Významně jsou na něm zastoupeny také hroby s plošně velkou hrobovou jámou a jejími méně častými úpravami (hrobová komora) a hroby s rukvemi z kmene. Pohřebiště vně opevnění Pražského hradu spojuje převaha ženských hrobů nad mužskými. Z tohoto schématu se záhlaví vymyká jen pohřebiště Střešovice/Triangl, kde je poměr téměř vyrovnaný. Vysvětlení může souviset se vzdáleností pohřebiště od Pražského hradu a jeho pravděpodobnou příslušností k vesnickému/satelitnímu sídlišti v zázemí. S nově prozkoumanými pohřebišti Střešovice/Triangl a Prašný most/Milady Horákové spojuje Lumbeho zahradu jejich převážně řadového uspořádání (s některými nepravidelnostmi, které vytvářejí početně nevelké skupinky). Řadovou úpravu lze jen nevýrazně prokázat na pohřebišti u Jízdárny (V-JÍZ), a proto ho nadále nespojujeme do jednoho s pohřebištěm v Lumbeho zahradě (Z-JÍZ – odlišné pojetí *Tomková 2006*, s. 13). Mezi oběma pohřebišti se vyskytovala nejen komunikace, ale také určitá mezeřa, jen sporadicky vyplňená ojedinělými pohřby. Dále je rozděluje i značný nepoměr ve vybavenosti hrobů milodary. Pohřebiště v Lumbeho zahradě také dominuje hrobovými jámami s větší hloubkou a zvláštními úpravami stěn a dna (stupně, žlabky).

Jak jsme již uvedli, při vyčlenění bohatých hrobů, event. těch, které naznačují význam pohřbeného, jsme dospěli k počtu 25 hrobů na pohřebišti v Lumbeho zahradě (nebo až 33 při méně strikním vyčleňování). Na všech ostatních pohřebištích jich evidujeme pouze sedm (z toho tři na pohřebišti Střešovice/Triangl – H16, H47, H60; dva u Jízdárny – 1/47, 93/51 a dva na III. nádvoří ve skupině hrobů u monolitu – IIIN194 a IIIN199). Tři z nich jsou dětské, tři mužské a pouze jeden ženský. Pohřebiště v Lumbeho zahradě tvoří minimálně 81 % všech „elitních“ hrobů. Zvlášť nápadně převažují hroby ženské (10 nebo 13 : 1), a to se jediný mimořádně bohatý hrob vyskytuje na pohřebišti Střešovice/Triangl, které již nemusí přímo s Pražským hradem souviset, jak naznačují jeho další rysy. Vyrovnaná je naopak bilance hrobů mužských (Z-JÍZ – dva nebo tři, ostatní pohřebiště tři). Při porovnávání těchto čísel nelze zapomínat, že na některých pohřebištích známe předměty z výbavy, jakou nacházíme v elitních hrobech (ostruhy – Královská zahrada, Strahovská cihelna; gombíky – Královská zahrada, Malovanka), ale bez údajů o konkrétních hrobech. Nepoměr mezi pohřebištěm v Lumbeho zahradě a těmi ostatními by se tím snížil, v některých případech by patrně ostatní pohřebiště převážila (mužské hroby s ostruhami). Výsadní postavení žen v Lumbeho zahradě by pravděpodobně zůstalo zachováno.⁶⁶

65 Poslední perla je olověná a pochází z mladohradištního hrobu IIN045; se sledovanou problematikou proto nesouvisí.

66 Ve skupině elitních pohřbů se nezabýváme hroby v interiérech nejstarších hradních církevních staveb (kostel P. Marie, bazilika a klášter sv. Jiří, rotunda sv. Václava), které souvisí sjinou tradicí a u nichž je vysoké společenské postavení pohřbených manifestováno jiným způsobem (*Bravermanová 2005; Frolík 2005; Tomková 2005c*).

Srovnání uvedených pohřebišť vybízí ještě k další úvaze. Komunita žijící na Pražském hradě byla určitě vnitřně rozčleněna, jak vyplývá ze skutečnosti, že jedna její část pohřbívala po delší dobu výlučně (?) v Lumbeho zahradě, zatímco ostatní části/skupiny na jiných (svých?) pohřebištích. Podle nálezů byla skupina pohřbívající v Lumbeho zahradě nejlépe (sociálně) postavena a zároveň nějakým způsobem vymezena (?) vůči ostatním obyvatelům Pražského hradu. Tato výlučnost se udržela po několik generací. Jak se vymezovaly/dělily další části hradní komunity, je nejisté. Snad je možné uvažovat, že křesťané byli pohřbíváni u kostela P. Marie (IIN), ale v tomto případě by dělící čára jistě šla napříč jednotlivými částmi/skupinami hradní komunity. Nálezy (chudší spektrum) i uspořádání naznačují rozdíl mezi pohřebišti v Lumbeho zahradě (Z-JÍZ) a u Jizdárny (V-JÍZ). U ostatních je překážkou torzovité dochování a možná nereprezentativnost dochovaného vzorku. Pokud bychom od tohoto argumentu odhlédli, bylo by pohřebiště v Jelení ulici/Lumbeho zahradě (JEL/LZ) bohatší než to u Jizdárny (V-JÍZ). Bohatší by nejspíše bylo také v Královské zahradě (KZ), z něhož jsou doloženy ostruhy a gombík, které se na pohřebištích V-JÍZ a JEL/LZ nenašly. Hypoteticky můžeme sestavit jejich pořadí podle bohatosti výbavy (Z-JÍZ – KZ – JEL/LZ – V-JÍZ), které snad odráží i sociální postavení skupin, jež na nich pohřbívaly. Mimo toto pořadí zůstává pohřebiště na II. nádvoří, protože téměř absolutní absence nálezů nedovoluje určitější závěry.

Pohřebiště v Lumbeho zahradě nevydalо příliš výrazné svědectví o eventuální křesťanské víře pohřbených osob. Se značnou opatrností můžeme uvažovat pouze o některých motivech na gombících a předpokládat, že jejich nositelé znali či chápali význam použitých symbolů. Na ostatních pohřebištích není situace o mnoho lepší. Kdybychom se omezili na nálezy, u nichž je vztah ke křesťanství bezprostřední, zjistíme jediný – bronzovou sošku Ukřižovaného se stopami emailu, která původně sloužila jako kování (schránky?; knihy?) na pohřebišti na II. nádvoří a je datována do doby kolem roku 1000 (*Kubková 1997*). Našla se ve hřbitovní vrstvě, takže eventuální spojitost s některým ze zdejších hrobů neznáme. Jednoznačný vztah ke křesťanství logicky mají pohřbení u nejstarších hradních kostelů (kostel Panny Marie – IIN) a u rotundy sv. Vítka (pohřebiště IIIN), u níž však (zatím) příslušné hroby neumíme identifikovat. Skupinka hrobů v okolí monolitu by měla předcházet postavení jakékoli církevní stavby. Z okolí baziliky sv. Jiří hroby časově soudobé s pohřebištěm v Lumbeho zahradě neznáme. Mezi nálezy s možnými křesťanskými symboly dominuje gombík z pohřebiště v Královské zahradě s motivem kříže (*Sklenář – Sláma 1976*) a téměř analogický s podobnými gombíky z Lumbeho zahrady. Také stop předkřesťanských zvyklostí evidujeme na ostatních pohřebištích málo (viz výše). Nejpozoruhodnější je pohřeb starého muže (hrob 4/82), který měl pánev zatíženou kameny, obsahoval milodar v podobě 34 lidských zubů (*Tomková 2006*, s. 51–52) a analogicky nejblíže má právě k hrobu H51 v Lumbeho zahradě (*Smetánka 1988*).

Porovnání pohřebiště v Lumbeho zahradě s ostatními na Pražském hradě a v zázemí vybízí k úvahám o možném počtu osob, které na nich pohřbívali. V Lumbeho zahradě byla hypoteticky určena skupina o 25 až 39 osobách. U ostatních pohřebišť (Královská zahrada, Jizdárna, Jelení ulice/Lumbeho zahradě, II. nádvoří) jej lze jenom velmi obezřetně odhadovat, protože neznáme jejich původní velikost a není ani velká naděje, že by mohly být archeologicky zjištěny další hroby. Při předpokládané stejně délce používání (10. století, tj. asi 100 let) a hypoteticky uvažované stejné velikosti (cca 150 hrobů) se dostaneme k počtu 100 až 156 osob. S těmi, co pohřbívali na pohřebišti v Lumbeho zahradě, by jejich celkový počet neprevýšil 200. Skupina by se poněkud zvětšila, kdybychom předpokládali, že určitý počet zemřelých byl pohřben na III. nádvoří a že se již v této době mohla využívat i další pohřebiště, která známe velmi torzovitě, z hradního areálu (v okolí Starého královského paláce, v Jiřské ulici a Purkrabství – *Tomková – Frolík 2005*, s. 9). Optimistický odhad celkově nepřesáhne počet 250 osob, který by zahrnoval všechny obyvatele Pražského hradu s výjimkou knížecí rodiny a vysokých církevních hodnostářů.

Ostatní pohřebiště, která jsme porovnávali s pohřebištěm v Lumbeho zahradě, spíše souvisí se satelitními sídlišti širšího zázemí Pražského hradu (Prašný most/Milady Horákové, Střešovice/Triangl) nebo s osídlením západního předpolí Hradu na Hradčanech (Strahovský klášter, Malovanka). Pro tento prostor a jeho předpokládané využívání/osídlení je počet hrobů známý z těchto pohřebních areálů velmi nízký a úvahu o počtu obyvatel Hradčan zatím nedovoluje.

12. SROVNÁNÍ SE SOUDOBÝMI ČESKÝMI POHŘEBIŠTI

Další možnost srovnání nabízejí soudobá pohřebiště v zázemí významných českých hradů. Ta v Lumbeho zahradě a v okolí kostela P. Marie představují dvojici soudobých pohřebišť s početným souborem hrobů. Z dalších hradů jako první připadají v úvahu Levý Hradec a Budeč, která náleží k nejstaršímu jádru přemyslovské domény a mohou tvořit podobnou dvojici. V případě Levého Hradce přinesly nové výzkumy a revize starších poznatků přehled o pohřebištích v předpolí hradu (pohřebiště Žalov – cihelna a Žalov – Na panenské) a také o pohřívání přímo na hradu v okolí kostela sv. Klimenta (*Tomková a kol. 2012*). Spolu s Levým Hradcem bude věnována pozornost i novým nálezům/pohřebištěm spojeným s hradem Klecany (*Profantová a kol. 2010*). Obdobná topografická situace je také na Budči s významnými hrobovými celky z pohřebiště u rotundy sv. Petra a Pavla (*Bartošková 2014; Šolle 1990; Váňa 1985*). Ohledně zázemí nacházíme analogii na pohřebiště v Zákolanech, bývalém cukrovaru (*Šolle 1982*). Mimo naši pozornost jsou pohřebiště u kostela P. Marie na hradu (Sommer 1978; Šolle 1991) a v zázemí hradu v poloze Na Týnici (*Štefan – Krutina 2009*), protože jsou převážně chronologicky mladší. Z ostatních českých hradů se zájem soustřeďuje na Starou Kouřim a pohřebiště v poloze U Libuše (*Šolle 1959, Šolle 1966*). Situace se od předchozích hradů (s výjimkou Klecan) odlišuje, protože zde není doložena církevní stavba. Naopak analogický vztah jako na Pražském hradě, Levém Hradci a Budči nacházíme na pohřebiště u kostela v Libici nad Cidlinou (*Turek 1976; Turek 1978; Mařík 2009*) a v zázemí hradu a zvláště v Kaníně (*Mařík 2009*).

Porovnával se především výskyt a počet vybraných kategorií nálezů, zejména těch, které poukazují na předpokládané významnější postavení pohřbených (zbraně, výbava jezdce, šperky), a pro srovnání také běžná výbava (nůž, keramické nádoby). Pouhé kvantitativní porovnání je určitým zjednodušením, protože srovnáváme pohřebiště s rozdílným počtem pohřbených (viz Tab. 6).⁶⁷ Stejně tak při něm pomíjíme skutečnost, že některá pohřebiště pokračují do mladohradistního období. Tuto část pohřbených však obvykle nelze jednoznačně oddělit (Pražský hrad – II. nádvoří, III. nádvoří; Libice nad Cidlinou). Pro základní porovnání však disponujeme srovnatelně velikými pohřebišti (Lumbeho zahrada – Levý Hradec – Klecany – Stará Kouřim).

Na následujících řádcích porovnáme výskyt a množství vybraných kategorií předmětů, především nadstandardní vybavení hrobů v Lumbeho zahradě luxusním ženským šperkem (hrozníčkovité náušnice, bubínkové náušnice, gombíky, kaptorgy, kovové perly, řetězy), kterých se na tomto pohřebišti při každém srovnání vyskytuje vždy největší množství, v některých případech dokonce absolutní, za všechna posuzovaná pohřebiště (bubínkové náušnice). Odhlížíme přitom také od různých kvalitativních kategorií šperků. Zlatý, zlacený či stříbrný gombík (Lumbeho zahrada) můžeme v této souvislosti chápát jako luxusnější produkt na rozdíl od jednoduchých nezdobených kulovitých exemplářů (Klecany). Jediným vyčleněným typem, který není v Lumbeho zahradě zaznamenán (a ani na Pražském hradě a v jeho zázemí) jsou košíčkovité náušnice, a to ani v jejich „velkomoravském“ provedení (Stará Kouřim), event. v provedení z mladší doby se třemi košíčky (Levý Hradec). Uvedená absence může být u typologicky starších variant chronologicky vysvětlena (Stará Kouřim jako pohřebiště s dřívějším počátkem). Tomu by nasvědčoval i výskyt věder, která ve Staré Kouřimi jako na jediném pohřebišti početně převažují nad keramickými nádobami. V Lumbeho zahradě se také našlo málo šperků podunajského typu (prakticky jenom jednoduché kroužkovité náušnice), zatímco na ostatních posuzovaných přemyslovských hradůch byly zastoupeny ve vyšších počtech. I tak je množství šperků byzantsko-orientálního typu vždy větší (s výjimkou Budče). Ohledně běžných druhů šperku dominují na pohřebišti v Lumbeho zahradě běžné kategorie – záušnice s očkem a esovité záušnice. Vysoký je také počet nožů. Jezdecké vybavení (ostruhy) jsou na ostatních pohřebištěch zastoupeny ve větším množství (s výjimkou Budče). Meče početně převažují na Libici a ve Staré Kouřimi. Tabulka nezachycuje některé výjimečné předměty, jako jsou praporce či podobné předměty, doložené botkami žerdí (Lumbeho zahrada, Stará Kouřim – zde v luxusním provedení).

Při sledování postavení pohřbených jedinců ve společnosti (srovnej Kouřil 2005) byla v nedávné minulosti věnována pozornost dětským hrobům, u nichž se dala na základě vybavení nebo podle úpravy hrobové jámy zjistit příslušnost ke společenským špičkám. Typickým příkladem jsou hroby malých chlapců s miniaturami zbraní či novorozeneců se šperky z drahých kovů (Profantová 2005a;

⁶⁷ Celkové počty na jednotlivých pohřebištích se mohou od skutečného stavu mírně lišit, především tam, kde došlo k rozdelenému číslování hrobu (např. 15A a 15B). V přehledných partiích a antropologických analýzách nebývá zřejmé, jak je příslušný hrob započítán. Na celkový výsledek však tato skutečnost nemá vliv.

Profantová 2005b), které umožňují dobré srovnání mezi Pražským hradem (Lumbeho zahradou) a ostatními pohřebišti (Tab. 7).

Tabulka obsahuje souhrn různě přesných čísel a nevychází z naprosto jednotných kritérií. Nicméně při vyčlenění mimořádných dětských hrobů se kromě výbavy většinou brala v úvahu také méně obvyklá úprava hrobové jámy (nadměrná plocha, rakev z kmene), pokud byly tyto informace k dispozici (chybí např. pro pohřebiště Levý Hradec/Žalov – cihelna, kde jsme zaznamenali čtyři bohatě vybavené dětské /dívčí/ hroby). U pohřebišť Pražského hradu je počet vyjádřen intervalm, v němž nižší číslo vyjadřuje striktně pojatá kritéria či jejich kombinaci, vyšší číslo přítomnost byl jen jediného znaku (např. plošně nadměrná hrobová jáma). Ve výpočtech procentuálního zastoupení se vycházelo z nižší hodnoty. Tabulka zvýrazňuje mimořádné postavení pohřebišť v Lumbeho zahradě, kterému se však zastoupením elitních dětských hrobů blíží také další pohřebiště přemyslovské domény. Co do počtu se mu podobá také Stará Kouřim. Na pohřebištích ve velkomoravských centrech je tento typ hrobů zastoupen mnohem méně (nejvíce na Pohansku). Zčásti může jít o neúplně zpřístupněný archeologický materiál (Mikulčice). Celkově se zdá, že zvyk poskytovat společensky

	Lumbeho zahrad	Pražský hrad	Levý Hradec	Klecany	Budeč – hradiště	Zákolany – cukrovar	Libice – hradiště	Libice – zázemí	Stará Kouřim
počet hrobů	148	548	180 + x	153	56	18 + x	288	213 + 155	161
meč	-	1	1	-	-	-	2	1	2
sekera	2	2	2	1	-	-	2	1	4
ostruhy	6	3+x	10	-	4	2	12	9	16
nůž	35	29	10	15	5	1	17	46	36
vědro	6	9	13	6	-	4	-	13	14
nádoba	14	17	92	17	-	20	-	107	6
záušnice s očkem	67	10	30	17	26	-			-
esovitá záušnice	62	22	15	26	19	1			13
hrozníčkovitá náušnice	33	13	31	13	-	5	9	5	27
bubínková náušnice	35	-	1	3	-	2	-	-	10
košíčková náušnice	-	-	11	-	-	1	4	2	7
náušnice podunajského typu	4	16	21	12	9	-	-	1	1
gombíky	20	16	11	3	4	1	8	2	18
kaptorga	6	2?	1	2	-	-	2	1	2
řetěz/nákrčník	3	-	-	-	1	-	1	-	2
perla kovová	28	7	5	6	1	-	4	-	26

Tab. 6: Přehled vybraných kategorií vybavení ženských a mužských hrobů na pohřebišti v Lumbeho zahradě, na ostatních pohřebištích Pražského hradu a jeho zázemí a významných pohřebištích vybraných českých hradišť. Písmeno „x“ znamená neznámý počet zničených hrobů či nálezů. U pohřebišť ze zázemí hradišť v Libici nad Cidlinou je zaznamenáno jejich množství na pohřebišti Kanín a na ostatních pohřebištích v zázemí.

Tab. 6: An overview of selected equipment categories in female and male burials attested on the Lumbe Gardens cemetery, on the remaining cemeteries of the Prague Castle and in its vicinity, and on other selected burial grounds that are related to significant Bohemian strongholds. The letter ‘x’ indicates unknown number of destroyed graves or finds. In case of cemeteries from the Libice nad Cidlinou stronghold’s hinterland, numbers are given for the cemetery at Kanín as well as for other cemeteries in the hinterland

vysoko postaveným dětem mimořádně vybavený pohřeb se významněji rozšířil až v době přemyslovské domény a zřejmě také již trvání pohřebiště ve Staré Kouřimi; s trváním velkomoravských pohřebišť se překrývá jenom zčásti. V Čechách se v 10. století rozšířil i na pohřebiště venkovská (Lhota – Závist, Mlékojedy – Profantová 2005b, s. 64).

Pohřebiště	Počet hrobů	Počet dětských hrobů	Mimořádné dětské hroby	% z dětských hrobů/ ze všech hrobů
Lumbeho zahrada	148	65	13 (17)	20/8,8
Pražský hrad + zázemí (včetně Lumbeho zahrady)	386	159	16 (20)	10,1/4,1
Mikulčice VI + III	763	299	13	4,3/1,7
Pohansko u kostela	407	160	11 (12)	6,9/2,7
Rajhrad	574	207	2	1/0,3
Stará Kouřim	154	56	8	14,3/5,2
Klecany II	38	11	2	18,2/5,3
Levý Hradec	83	27	5	18,5/6

Tab. 7: Počet dětských hrobů a počet dětských hrobů s mimořádným vybavením nebo jinými mimořádnými znaky v Lumbeho zahradě, na ostatních pohřebištích Pražského hradu a dalších vybraných pohřebištích.⁶⁸

Tab. 7: Number of children's graves and children's graves with exceptional equipment or other special features discovered on the Lumbe Gardens cemetery, on the remaining Prague Castle cemeteries and on other selected burial grounds.

Srovnání jenom podtrhuje výjimečné postavení pohřebiště v Lumbeho zahradě mezi českými pohřebišti, a tím i významné postavení komunity, která zde pohřbívala.⁶⁹ Zřetelně naznačuje také větší možnosti, jež komunita měla při obstarávání uvedených kategorií šperků a další výbavy. Významnou úlohu jistě sehrávala blízkost trhu se vzácnými komoditami, kterou se Pražský hrad od všech porovnávaných hradišť odlišoval.⁷⁰ Pokud bychom shromážděné počty sečetli ve dvou skupinách, tj. přemyslovská hradiště (Pražský hrad – Levý Hradec – Klecany – Budeč, 1103 + x) a seskupení „slavníkovské“ (Stará Kouřim – Libice, 817 hrobů), je zřejmé, že první se jeví jako bohatší, protože měla větší přístup k luxusním předmětům a také si mohla dovolit jejich určitou část ponechávat v hrobech, tj. bez možnosti dalšího využití. Z tohoto hlediska se jeví dříve často

68 Údaje o pohřebištích Pražského hradu a okolí vycházejí z čísel v předchozím textu, ostatní údaje (kromě Levého Hradce) byly převzaty z článku N. Profantové (2005a). Data pro pohřebiště na Levém Hradci byla čerpána z monografie K. Tomkové a kol. (2012).

69. Bohatství, které shromázdila komunita pohřbívající v Lumbeho zahradě, naznačuje i srovnání v rámci některých kategorií s pohřebištěm „Na valách“ ve Starém Městě u Uherského Hradiště. Odtud (1452 hrobů) bylo známo 47 gombíků (Hrubý 1955, s. 206), z Lumbeho zahrady při 148 hrobech 20. Obdobně je tomu u náušnic, jichž je ze Starého Města známo 678 kusů. Na pohřebišti v Lumbeho zahradě jich bylo nalezeno 72, tj. v procentuálním zastoupení nepatrne více. Musíme k nim ještě připočítat záušnice s očky (67 kusů), které jsou ve Starém Městě zařazeny mezi náušnicemi. Pak bude procentuální zastoupení pro Lumbeho zahradu vyšší. U jiných kategorií, kde je znám větší počet předmětu v Lumbeho zahradě (kaptorgy – Staré Město jeden exemplář – Hrubý 1955, s. 265; nákrčníky/řetězy – také jeden exemplář, Hrubý 1955, s. 261), je to nejspíše chronologická záležitost.

70. Mezi předměty, jež mohly být získány jako exotická komodita na pražském tržišti, řadíme mušle kauri, původem z Indického oceánu, která byla kromě Lumbeho zahrady (hroby H37, H62 – celkem tři kusy) nalezena již jenom na Levém Hradci (pohřebiště Žalov – cihelna, Tomková a kol. 2012, s. 101, 131) a na venkovském (?) pohřebišti v Praze – Čakovičích (Sláma 1977, s. 84, 90). Obdobně mohla být získána také ulita vršatky (hrob H56), která je původem z Atlantiku nebo západního Středomoří. Na stejném místě bychom hledali původ perel z drahých kamenů (ametyst, chalcedon, křišťál), některých druhů skleněných korálků nebo železných nožů zdobených tauzií. Nevylučují se ani jiné způsoby přenosu (dar, kořist – srovnej Smetánka – Štverák 1992, s. 428–429).

zdůrazňované soupeření mezi kouřimskými knížaty a Přemyslovci (*Šolle 1966*, s. 225–230, *týž 2000*, s. 16–22) a eventuální soupeření mezi Slavníkovci a Přemyslovci (*Turek 1982; Lutovský – Petráň 2004*, s. 28–32) jako proces s předem jasně daným výsledkem.

Na porovnávaných hradištích se také zčásti opakuje jev, který zjišťujeme při srovnání pohřebišť v Lumbeho zahradě se soudobým pohřebištěm u kostela P. Marie na II. nádvoří. Je jím zásadní rozdíl ve vybavení hrobů. Na II. nádvoří registrujeme v 80 hrobech pouze několik záušnic, několik ojedinělých korálků a pouze dvě hrozníčkovité náušnice (ty navíc v hrobce přímo v kostele – hrob II.N062 – *Frolík 2013b*). Uvedené zjištění nejspíše dokládá, že u kostela pohřbívali křesťané, kteří do hrobů další vybavení nepřikládali. Obdobně tomu zřejmě bylo na Levém Hradci. Pohřebiště kolem kostela sv. Klimenta jsme poznali jenom nedokonale, navíc převážně prostřednictvím výkopů v 19. století, jejichž dokumentace se ztratila (*Tomková a kol. 2012*, s. 249–268). Podle počtu dochovaných záušnic zahrnovalo několik desítek hrobů ($60 + x? - Tomková a kol. 2012$, s. 252). Mezi dochovanými nálezy se našla pouze jedna stříbrná hrozníčkovitá náušnice. Pohřbů s mimořádným vybavením bylo v okolí rotundy zřejmě minimum. Zčásti odlišná je situace na Budči u rotundy sv. Petra a Pavla, kde je hrob s mimořádným vybavením více (celkem osm z 56/14,3 %). Jejich rozložení a orientace včí rotundě dokládá, že kostel v době pohřbívání již stál a přičinou vyššího zastoupení bohatých hrobů tudíž nemůže být vyšší stáří pohřebiště než rotundy (*Bartošková 2003*, s. 207–208). I tak značně převažují pohřby bez jakékoli výbavy (39, tj. 69,6 %). Soudobé pohřebiště v Zákolanech je i přes torzovité dochování bohatší a rozmanitější vybaveno; obdobně jako zázemí Levého Hradce a na Pražském hradě (*Bartošková 2014*, s. 84).⁷¹ Podobné srovnání není možné v případě Libice nad Cidlinou, kde byl kostel postaven na již fungujícím pohřebišti a nelze tudíž úplně přiřadit zkoumané hroby ke starší či mladší etapě, i když základní vymezení starší (středohradištní) etapy lze uskutečnit (*Mařík 2009*, s. 116–122). Jako celek je pohřebiště u kostela na hradišti vybaveno bohatěji než největší pohřebiště v zázemí (Kanín). Pokud není tento rozdíl dán chronologicky, znamenalo by to, že komunita pohřbívající v Libici si zvolila jiný způsob volby pohřebního místa (srovnej *Mařík 2009*, s. 136–137).

Naleziště	Počet jedinců	Z toho muži	%	Z toho ženy	%	Index maskulinity	Poznámka
Lumbeho zahrada	171	21	24,5	65	76,5	323	
ostatní Pražský hrad	128	18	31,6	39	68,4	462	V-JÍZ, JEL-LZ, STK, IIIN
Levý Hradec – zázemí (ŽAC, ŽAP)	180	41	47,1%	46	52,9	891	Stránská 2010
Klecany I + II	124	16	38,1	26	61,9	615	Stránská 2010
Budeč – u kostela	56	5	31,3	11	68,8	455	
Zákolany – cukrovar	18	2	33	4	67	500	
Libice – u kostela	500	76	56,7	58	43,3	1415	Hanáková 1969
Libice – Kanín	147	40	63,5	23	36,5	2923	Stránská 2012
Stará Kouřim	154	44	59,5	30	40,5	1467	Chochol a kol. 1960

Tab. 8: Zastoupení ženských a mužských hrobů na pohřebišti v Lumbeho zahradě, na ostatních pohřebištích Pražského hradu a jeho zázemí a dalších vybraných pohřebištích souvisejících s významnými českými hradišti.

Tab. 8: Representation of female and male burials on the Lumbe Gardens cemetery, on the remaining cemeteries of the Prague Castle and in its vicinity, and on other selected burial grounds that are related to significant Bohemian strongholds.

⁷¹ Rozdíl může také vyplývat z faktu, že u rotundy se pohřbívalo poměrně krátce (od jejího postavení do rekonstrukce opevnění ve 2. třetině 10. století. (*Bartošková 2014*, s. 66, 94). Pokud by se v budoucnu podařilo z opevnění získat přesná data (dendrochronologie, event. C14), podstatně by přispěla k datování šperku a dalšího vybavení z tohoto pohřebiště.

Porovnat je možné zastoupení mužů a žen, přestože i zde půjde o souhrn různě přesných čísel (Tab. 8). Základem pro určení pohlaví pohřbených je samozřejmě antropologické určení (Hanáková 1969, Chochol – Blajerová – Palečková 1960, Stránská 2010, Stránská 2012), které však není k dispozici u všech pohřebišť (Budeč – hradiště), a tudíž jej lze použít pouze podle vybavení hrobů, event. archeologického vymezení v textu (Váňa 1975; Šolle 1990). V některých případech je možno pracovat pouze se souhrnnými údaji (Štefan – Krutina 2009, s. 188–189; Tomková 2013). Obvykle nelze zjistit, zda byla u dospělých kostér bez určení pohlaví zohledněna hrobová výbava, která by dovolila zčásti pohlaví stanovit (i když tento způsob jednoznačně navýše počty ženských hrobů). S vědomím této nepřesnosti však zaujměme rozdíl mezi pohřebišti u přemyslovských hradišť, kde je ve všech případech doložen snížený až velmi nízký podíl mužů, a hradišť východní části středních Čech, kde naopak muži na pohřebištích převládají.⁷² Zřejmě jde o další projev rozdílného chování komunit žijících na přemyslovských hradištích a komunit ze Staré Kouřimi a Libice nad Cidlinou. Obdobná situace je v mikulčické aglomeraci, kde na pohřebištích hradiště převažují mužské pohřby, zatímco ženské převládají na vesnických pohřebištích v zázemí (Stloukal 1963, týž 1964, týž 1967; Hanáková – Stloukal 1966). Při úvahách o „chybějících“ mužích byly nadhozeny různé hypotézy, uspokojivé vysvětlení však nalezeno zatím nebylo (Štefan – Krutina 2009, Frolík 2013a, s. 36; Tomková 2013, s. 53).

Jak jsme již uvedli, Lumbeho zahrada je považována za pohřebiště zemřelých spojených s knížecí družinou, pokud přímo nejde o její členy (a jejich rodinné příslušníky). Také osoby pohřbívající na dalších hradních pohřebištích byly více či méně spjaty s jeho provozem a službou knížeti. Obdobně tomu bylo i na ostatních hradištích. Pokud bychom chybějící muže považovali za knížecí bojovníky, zcela jistě jich část zahynula při vojenských střetech v Čechách či zahraničí. Jako příklad se nabízí např. účast při bitvě na Lechu a v dalším obdobném střetu snad někde na Moravě (Bláhová – Frolík – Profantová 1999, s. 294–299) nebo četná utkání s římskými králi či císaři. Další možnost představují domácí mocenské zvraty spojené s likvidací částí bojovníků (např. masový hrob na Budči – poloha „Na Týnici“ – Štefan – Krutina 2009). Nezdá se však, že by úplně vysvětlovaly rozdíl mezi počtem mužů a žen (až 70 %).

13. DÍLNA

Důležitou otázkou spojenou s pohřebištěm v Lumbeho zahradě a ostatními pohřebišti je otázka původu nalezených šperků, především zejména existence šperkařské dílny se vztahem k Pražskému hradu. Úvahy o takové dílně v Čechách (Šolle 1960, s. 267) byly konkretizovány až s objevem pohřebiště v Lumbeho zahradě (Smetánka – Hrdlička – Blajerová 1973) a identifikací pozapomenutého nálezu z Královské zahrady na Pražském hradě (gombík s motivem kříže v kruhu – Sklenář – Sláma 1976, s. 663–664). Záhy byl propracováván a rozšiřován okruh šperků, který měla dílna produkovat, a bylo upřesněno období, v němž měla pracovat (období pádu Velké Moravy s přesunem šperkařů do Čech až polovina 10. století – Smetánka – Hrdlička – Blajerová 1974; Smetánka 1994a, Smetánka 1994b; Smetánka 2003). Na základě metalografických analýz byl definován rozdíl mezi šperky z velkomoravských lokalit a možnými produkty pražské dílny (Smetánka – Štverák 1992; Smetánka – Staňa 1996). S prací dílny jsou kromě již zmíněných gombíků s motivy, které neznáme z velkomoravských center (kříž v kruhovém medailonu, pták/páv? v kosočtverečném poli) spojeny šperky s animálními motivy (bubínkové náušnice, kaptorgy), bubínkové náušnice se vsazeným štítkem (hrob H82) a zlaté dvojkónické perly (hrob H16). Produkce dílny se od výroby ze zlata či slitiny zlata a stříbra

⁷² Tabulka nepostihuje rozdíly mezi částmi jednotlivých aglomerací ani časový rozdíl mezi některými pohřebišti, souhrnná čísla však snad lépe eliminují potíže dané různým počtem porovnávaných hrobů a mezi různě kvalitními informacemi o zastoupení pohlaví pohřbených. Svou roli také může hrát vztah komunity pohřbívající na konkrétním pohřebišti k posuzovanému hradišti. V zázemí Pražského hradu nemá (?) pohřebiště Střešovice/Triangl vztah k jeho obyvatelům, ale osobám ze satelitního (vesnického) sídliště. Odrazem dalšího vývoje může být pohřebiště na III. nádvořím, které existovalo minimálně do 14. století. Zde je index maskulinity mezi hradními pohřebišti nejvyšší (958). U ostatních hradišť zjišťujeme mezi blízkými pohřebišti značné rozdíly. Vůbec nejnižší index maskulinity vykazuje pohřebiště v zázemí Levého Hradce (Žalov – Na panenské – 200, Stránská 2012, s. 373). Na druhé straně kosterní ostatky od kostela sv. Klimenta dokládají převahu mužů (index maskulinity 1667). Obdobně je tomu v Klecanech, kde na pohřebišti na hradišti (Klecany II) převažují muži (index maskulinity 1285,7) a na pohřebišti mimo hradiště (Klecany I) ženy (index maskulinity 368,4 – Stránská 2012, s. 373). Nelze ani zapomínat na skutečnost, že se u některých pohřebišť pracuje s malými počty určených jedinců, takže i nevelký přírůstek nových nálezů může uvedená čísla značně pozměnit.

postupně přesunuje pouze ke stříbru (*Profantová 2013b*). Některé šperky, jež údajně pocházely z velkomoravských center (zlaté dvouplášťové gombíky, šestibubínkové náušnice s páskem propojujícím bubinky – hrob H16) byly na základě dalšího zkoumání dodatečně spojeny s výrobou právě této dílny (*Smetánka 1994a; Smetánka – Staňka 1996; Smetánka 2003*). Z chronologického hlediska se šperky s animálními motivy začaly používat nejdříve po pádu Velké Moravy, protože odtud nejsou známy, což dále potvrdila nová interpretace nálezu z Řezna – Niedermünsteru, hrobu 33, který pochází z období před roky 950–955 (*Profantová 2013b*, s. 207). Ve stejné době nebo jen o málo později (2. třetina 10. století) měla dílna omezit výrobu jenom na (esovité) záušnice, jejichž produkce v Čechách pokračovala nejméně do 12. století (*Tomková 2008*, s. 100).

Mezi zkoumanými předměty uloženými na našem území v 10. a zpočátku 11. století do hrobů nebo do hromadných nálezů se nacházejí šperky, které také mohly být vyrobeny v pražské dílně. Pozornost mj. poutají šperky z motivem zvlněné pásky (pentlice), na niž upozornil Z. Smetánka (*Smetánka 1994b*) a kterou lze kromě dvouplášťových gombíků z hrobu H16 identifikovat na netypických stříbrných košíčkovitých perlách z hrobu H100 (předměty H100-20 a H100-27) a na kaptorce z hrobu H53. Z ostatních lokalit můžeme pravděpodobně přiřadit též náušnice z hrobu 82 na pohřebiště v Praze – Motole (*Kovařík 1994*, s. 52, tab. 75) nebo animálně zdobenou náušnicu z Řezna – Niedermünsteru (*Profantová 2013b*, s. 208). Shodu nalézáme u šperku s animálními motivy (bubínkové náušnice z hrobu H16, kaptorgy), který kromě pohřebiště v Lumbeho zahradě známe z několika dalších nalezišť (Kouřim, Libice – *Tomková 2008*, s. 100; Čistěves – *Polanský – Tomková 2006*; Praha – Václavské náměstí – *Huml – Starec 1994*; Lovosice, Hořejany – *Profantová 2013c*, s. 32). V dílně se též vyráběly bubínkové náušnice se vsazeným štítkem (hrob H82) a kovové perly s převážně granulovanou výzdobou (*Polanský – Tomková 2006*, s. 117; *Profantová 2013b*, s. 210). Do této skupiny šperků byly zařazeny také typy, které přímo z pohřebiště v Lumbeho zahradě neznáme, i když z areálu Pražského hradu doloženy jsou (náušnice s trojbokým hrozničkem – *Profantová 2013c*, s. 28–30). Dále do ní nalezišti bubínkové náušnice s řetízky (*Profantová 2013c*, s. 28) a relativně nejpočetnější náušnice se třemi košíčky nebo se třemi bubinky z více lokalit (*Polanský – Tomková 2006*, s. 115–117; *Tomková 2008*, s. 93; *Profantová 2013c*, s. 28–31). Náušnice se třemi válcovitými bubínky mají více variant, z nichž některé byly z kolekce domácí produkce vyřazeny (náušnice se třemi válcovitými bubínky a růžicí páskových oček – *Polanský – Tomková 2006*, s. 117). Tento typ však kombinuje prvky, které jsme poznali u ostatních náušnic se třemi bubinky, s granulovanou výzdobou a s motivy doloženými na soudobých perlách. Neobvyklá růžice z páskových oček je v podstatě zdvojeným motivem oušek z hlaviček šperku s animálními motivy. Proto i tento typ náušnice můžeme přiřadit k produkci pražské dílny. Ta jistě vyráběla také „běžné“ šperky, např. záušnice s očkem a posléze esovité záušnice.⁷³

U některých typů šperků je však nezbytné znovu uvážit širší okolnosti. Domníváme se, že dvouplášťové gombíky se skleněnými vložkami a motivem zvlněné pásky/pentlice k pražské produkci nepatří. Dokládá to jejich rozšíření (Bratislava, Mikulčice, Nitra, Želénky – *Smetánka 1994b*, s. 111; *Profantová 2013c*, s. 209), které by nasvědčovalo, že se spíše šířily z některého velkomoravského centra než z Prahy. Rozdíly v detailech provedení dobře odpovídají charakteristice gombíků jako individuálních předmětů a známý počet devíti kusů spíše naznačuje, že jde o výrobu jedné dílny (šperkaře) než více pracovišť (viz níže). Obdobná je také situace u bubínkových náušnic se šesti bubínky a páskem (hrob H53), které byly nejprve prezentovány jako nesporný velkomoravský výrobek (import do Čech), ale později také začaly být považovány za výsledek činnosti v pražské dílně (*Smetánka 2013*, s. 38–53). I u této náušnice však její rozšíření (Borovce – *Staššíková–Štukovská 1997*, s. 198, 205; *táž 2001*, s. 373; Kopčany – *Baxa 2010*, s. 144; *táž 2011*, s. 48, 52; Rajhrad – *Smetánka – Staňka 1996*) nasvědčuje spíše původní variantě, tj. produkci v některém velkomoravském centru.⁷⁴

Dobu existence dílny již vymezilo období konce Velké Moravy a uvažované přestěhování šperkaře/šperkařů do prostředí, které jim dovolovalo provozovat a rozvíjet jejich řemeslo, tj. cca 905 – 907

⁷³ Uvedený výčet jistě není úplný a bude v budoucnu rozšiřován. Pro posouzení jednotlivých předmětů je minimální nezbytnou podmínkou kvalitní kresebná či fotografická dokumentace, event. přímé studium. Vynechány jsou také obdobné nálezy zahraniční (k některým *Smetánka 1994b*), z nichž jen malá část je datována do 10. století, kdy by měla pražská dílna pracovat.

⁷⁴ Za konzultaci k náušnici se šesti bubínky a spojovací páskou jsem vděčen Danici Staššíkové–Štukovské. Problém jakoby dvojího možného původu obou šperků by řešil přesun šperkaře či znalosti z Velké Moravy do Prahy, nejspíše v době jejího pádu. Možnosti a varianty přemístění obsáhle nastínil Z. Smetánka (*Smetánka – Štverák 1992*, *Smetánka 2003*). Dokázat přesun konkrétního šperkaře je však mimo možnosti archeologie.

(*Smetánka 2003*, s. 40–47). Nelze samozřejmě vyloučit ani období předchozí, tj. intenzivních styků s Velkou Moravou po křtu knížete Bořivoje (tj. cca po 880), které by také odpovídalo postupně rostoucímu významu pražského přemyslovského centra. Uvedené časové rozmezí je však mimo poznavací možnosti archeologie. Ukončení činnosti pražské dílny je spojováno s předpokládaným koncem pohřebišť, na nichž se uvedené šperky nacházejí (polovina 10. století).⁷⁵ Vzniká tak ovšem problém s těmi, které nenacházíme (nebo jenom ojediněle) v hrobech, např. náušnice se třemi bubínky, ale ve větším počtu v depotech (např. Žatec – Čech 2000, Čistěves – Polanský – Tomková 2006) a které byly uloženy na konci 10. či na počátku 11. století. Rozpor překonávaly úvahy o časovém odstupu, s nímž se určité typy šperků dostávaly od své výroby do země (cca 30 let – *Smetánka 1994b*, s. 109–110; *Profantová 2013c*, s. 210). Zároveň se na pohřebišti v Lumbeho zahradě ojediněle setkáváme se šperkem, který bychom mohli spojovat s produkcí dílny a jenž je uložen v hrobech v uvažované nejmladší části pohřebiště (v severozápadním úseku) a kde je také hrob s denárem knížete Jaromíra (1004–1012). Nacházejí se zde též tři hroby s dvojkónickou osmibokou křišťálovou perlou považovanou za mladší prvek (viz výše). V hrobech s tímto druhem perlou se našly měděné zlacené tepané gombíky (hrob H99), stříbrné bubínkové perly s povrchem pokrytým granulací a stříbrné košíčkovité perly (H100) a dvě kaptorgy – jedna typologicky neurčitelná a jedna s vytepávanou výzdobou (H100, H117). Kaptorgy s vytepávanou výzdobou se ve své většině datují do 2. poloviny až počátku 11. století (*Štefan 2005*). Není důvod, proč by do pokročilého 10. století, případně až na jeho konec nebylo možné zadat také kovové perly z hrobu H100, jejichž tradice výroby je zřejmě velice dlouhá. Technologicky jsou stříbrné bubínkové perly z hrobu H100 velmi podobné gombíkům s celým povrchem pokrytým granulací, které časově pokrývají větší část 9. století a počátek 10. století (*Chorvátová 2007*, s. 85–97). Na pohřebišti v Lumbeho zahradě se zcela určitě setkávají s esovitými záušnicemi (např. H5, H100). Obě košíčkovité perly jsou typologicky ojedinělé, ale tradici košíčkovitých typů šperků dokládají náušnice se třemi košíčky v depotech v Čistěvsi a Žatci (*Polanský – Tomková 2006; Tomková 2008*). Uvedené šperky naznačují, že dílna mohla ve své produkci pokračovat až do konce 10. století a není důvod, proč také do 2. poloviny 10. století nedatovat některé šperky, dosud považované za starší (část stříbrných perel s granulací, kaptorgy nebo jiné šperky s animálními motivy).

Posunutí závěru výroby šperkařské dílny na Pražském hradě koncem 10. století by nejen zaplnilo hiát v produkci šperku ve 2. polovině tohoto století, ale naznačovalo by i některé vážné historické konsekvence. Jak jsme již zmínili, některé typy šperků se objevují v Polsku či přilehlé části Německa (např. s animálními motivy, náušnice se třemi košíčky, perly s puklicemi, perly s povrchem pokrytým granulací), kde se vyskytují až do 12. století (*Kočka-Krenz 1993; Brzeziński 2011*). O zprostředkovatelské roli českého území ve vztahu k polskému prostředí se uvažovalo ve 2. polovině 10. století za Měška I. (*Profantová 2013c*, s. 210). Ještě příhodnější se však jeví období kolem roku 1000, doba krize, kdy Boleslav Chrabrý obsazuje Čechy a Moravu a vliv polského panovníka časově přesáhl dobu okupace jeho armádou. Ohledně výroby šperku šlo jistě o obtížné období, podobné jako při pádu Velké Moravy. Přesunem šperkaře (šperkařů) se všemi znalostmi a dovednostmi by se snáze vysvětlovala následná absence honosnějšího šperku v českém prostředí.⁷⁶

Zánik dílny v Praze, po němž luxusnější šperk chyběl, vyvolává otázku o počtu těchto dílen v Čechách v 10. století. Nelze na ni odpovědět bez důkladného a detailního technologického studia jednotlivých typů šperků, protože jedině na základě často jemných rozdílů lze odlišit produkci různých šperkařů (viz níže). Můžeme poukázat na (makroskopicky) rozdílné typy šperků ve Staré Kouřimi a v Libici nad Cidlinou, i když zde také shledáme analogické nebo velmi podobné typy (šperk s animálními motivy). Zdá se, že z chronologického hlediska je pohřebiště ve Staré Kouřimi o něco starší než v Lumbeho zahradě. Hypoteticky můžeme uvažovat o dílně ve Staré Kouřimi a druhé (mladší a následně jediné) v Praze. Více jich asi v Čechách působit nemohlo s ohledem na omezený počet možných odběratelů (rodiny vládců a jejich družin). Pokud by studium technologie šperků potvrдило odlišné postupy při jejich vytváření, nelze problém existence více dílen řešit úvahou o putovních řemeslnících/šperkařích (*Profantová 2013c*, s. 28); spíše bychom předpokládali kontinuitu v používání šperkařských postupů při přesunech z místa na místo. Stejně hypotetické mohou

⁷⁵ V literatuře se u některých šperků objevuje přesně vymezené datování – bubínkové náušnice s řetízkou 910–950, obdobně i záušnice s očky (*Profantová 2013c*, s. 28). Tako přesně stanovený interval by vyžadoval důkladné zdůvodnění, i když v zásadě tato datace odpovídá předpokládanému výskytu.

⁷⁶ Dosavadní datování konce některých pohřebišť k polovině 10. století lze při absenci absolutních údajů pro dataci nalezů (šperků) spojit i s vlivem vžitého roku 950 pro konec středohradištního období.

zůstat úvahy o počtu šperkařů v jednotlivých dílnách. Nevelký počet zatím odhalených pracovišť spojovaných s činností šperkařů (Mikulčice – jedno, Pohansko u Břeclavi – jedno (?), Staré Město u Uherského Hradiště – tři, Pražský hrad – jeden nepřímý doklad – *Klanica 1974; Galuška 1989; týž 2013; Smetánka 1994b; Čáp – Macháček – Špaček 2011*) navíc pokrývající dlouhé časové období (více než 100 let) naznačuje, že se znalost výroby šperku omezovala na několik málo osob (jedna až dvě rodiny?), které pro svou práci potřebovaly jedinou dílnu.⁷⁷ Určité porovnání v této věci umožňuje situace v českých laténských oppidech, ve kterých je počet řemeslníků specializovaných řemesel charakterizován jako „relativně nízký“ (*Drda – Rybová 1995, s. 612; titíž 1997, s. 90*).⁷⁸

Studium souboru šperků z Lumbeho zahrady (metalografické a technologické – studie *Kolářová – Děd – Ottenwelter; Ottenwelter – Děd – Barčáková a Barčáková* v tomto svazku) přispělo k osvětlení některých diskutovaných momentů při hodnocení soudobých šperků z Čech a při jejich srovnávání s produkty z velkomoravských center. Nové metalografické rozbory potvrzují často vyšší podíl stříbra v těch, které by mohly být makroskopicky klasifikovány jako zlaté. Prvotní zjištění této skutečnosti vedlo k úvaze o snad i záměrné nižší kvalitě (hodnotě) šperků přesouvacích se z velkomoravských hradíšť do periferních oblastí (*Smetánka – Staňa 1996, s. 141; Profantová – Frána 2003, s. 47*). Měl k tomu přispívat i nedostatek zlata v období konce Velké Moravy a jejího pádu, který postupně vedl k tvorbě téměř výhradně stříbrných ozdob. V obecné rovině lze poznamenat, že podíl zlatých a stříbrných šperků na pohřebištích velkomoravských hradíšť zatím nebyl kvantifikován, takže o tamějším poměru zlaté a stříbrné suroviny jako celku nevíme.⁷⁹ Přítomnost stříbra ve slitině zlata a stříbra je možné také vysvětlit z technologického hlediska (viz *Ottenwelter – Děd – Barčáková a Barčáková* a v tomto svazku). Stříbro příznivě ovlivňuje poměr mezi teplotou, při níž se může šperk (v důsledku neopatrného postupu) ničit/tavit nebo nevratně poškodit, a teplotou potřebnou k pájení jednotlivých částí a především k vytvoření výzdoby z granulace. Této skutečnosti nasvědčuje rozdíl v ryzosti jednotlivých částí některých výrobků. Šestibubínková náušnice H53-1 má drát ze zlata o vyšší ryzosti než jednotlivé bubínky (obdobně též *Profantová – Frána 2003, s. 51*). K drátu se nic pájkou nepřipojovalo (nebo alespoň nic ve větší míře), nebylo proto potřeba zvyšovat rozdíl mezi teplotou tavení podkladu a teplotou pájky. Technologickou interpretaci podporuje i úvaha, že některé druhy šperku byly na výrobu natolik pracné, že použití jakoby méně kvalitní suroviny nemohlo příliš ovlivnit jejich hodnotu/cenu (*Smetánka – Staňa 1996, s. 141*).

Při metalografických analýzách se také ukázalo, že je potřebné pečlivě zaznamenat místo na šperku, na němž se měření uskutečnilo. Nové analýzy doložily značné rozdíly mezi původním a novým měřením (ve prospěch zjištění kvalitnější suroviny při novém přeměření).⁸⁰ Je proto možné, že dávné měření mohlo zaznamenat hodnoty z místa narušeného korozí nebo z místa dotčeného pájením.

⁷⁷ Ve všech velkomoravských zkoumaných šperkařských pracovištích převažují doklady tavby a slévání kovů, protože zanechávají snadno identifikovatelné a proti rozkladu odolné stopy (struska, tyglíky apod.). Přímé doklady produkce šperků dokazuje (zatím) několik málo polotovarů či odpadu. Velmi omezená je kolekce nářadí a náčiní, která se zřejmě stěhovala s majitelem. Znamenalo by to, že všechna zkoumaná pracoviště byla opuštěna spíše klidně a záměrně.

⁷⁸ „S přihlédnutím k možné rozloze zastavěných ploch, k počtu hlavních bran a k řídkým dokladům specializované výroby i ve velkých dvorcích mohl okruh kovozařů pracujících specialistů sotva přesáhnout nějakou desítku osob.“ (*Drda – Rybová 1995, s. 612*). I v době laténské je identifikace dílen problematická: „Z přehledu archeologických situací ověřených odkryvů vyplynulo, že základním kritériem identifikace určitého místa nebo objektu jako specializovaného pracoviště je společný výskyt pozůstatků výrobních zařízení, výrobních pomůcek, specifických nástrojů a nářadí, polotovarů, výrobků, výchozí suroviny nebo alespoň hromadný výskyt výrobního odpadu. Uvedenému kritériu vyhovuje, přes relativně rozsáhlé a různorodé odkryvy, poměrně málo míst.“ (*Drda – Rybová 1995, s. 610*).

⁷⁹ Určitou představu umožňují gombíky. *I. Pavlovičová (1996)* shromáždila informace o 628 gombících z území České republiky a Slovenské republiky. Z nich je 77 skleněných a u 26 literatura neudává materiál, z něhož byly zhotoveny (!). Zbývá tedy 525 gombíků, z nichž je zlatých 39 (7,4 %). Na ně se soustředí většina pozornosti.

⁸⁰ Problém má i svou ryze metodickou povahu. Při nových měřeních na více místech stejných předmětů, které se dříve měřily metodou X-RFA (*Smetánka – Štverák 1992*), se často dospelo k velmi odlišným výsledkům. Šestibubínková náušnice H53-1 tehdy vykázala 56,2 % zlata, 36,4 % stříbra a 7,3 % mědi (*Smetánka – Staňa 1996, s. 140*). Nově byly metodu SEM/EDS naměřeny hodnoty v rozmezí 83,4–90,2 % zlata, 4,1–9,8 % stříbra a 0,6 % mědi s výjimkou některých granulí, které jsou v podstatě stříbrné – 96,7 % stříbra (*Ottenwelter – Děd – Barčáková* v tomto svazku). Vysoké hodnoty zlata se týkají povrchové vrstvičky pozlacení, základní kov je spíše stříbrný (měření nebylo možno právě pro pozlacení provést v potřebném rozsahu). Nižší až velmi nízké hodnoty zlata vykazuje pouze pájka. Nejde tedy o problém zlaté či stříbrné náušnice, ale o náušnici ze slitiny zlata a stříbra (z důvodu snazšího zpracování?) následně silně pozlacené. Obdobně, ale nikoli s tak výrazným rozdílem, dopadlo měření i u sedmibubínkových náušnic H53-3 a H53-4, u kterých to předchozí zjistilo 52–52,5 % zlata. Nové měření prokázalo 53,4–59,8 %. Při nové analýze se nicméně zjistil u všech (!) tehdy měřených šperků vyšší podíl zlata.

Vítaný je také větší počet měření na jednom kusu šperku, který eliminuje náhodné výkyvy ve složení suroviny. Navíc je nutné rozlišovat šperky vyrobené ze zlata či stříbra (eventuálně jejich slitiny) a dále neupravované a šperky následně pozlacené.

Při posuzování původu šperků, event. úvahách o jejich vzniku v jedné dílně se jako zásadní ukázalo studium technologie jejich výroby a vytváření replik tak, aby se postup co nejvíce blížil tehdejším metodám, dedukovaným na základě pracovních stop. Podobný druh šperku mohl být vytvářen diametrálně odlišnými postupy, jako například bubínkové náušnice. Náušnice z hrobu H53 se sedmi bubínky vznikaly postupným spojením čtrnácti polovin jednotlivých bubínek a jejich připojením/navlečením na náušnicový drát a pokrytím granulovaným vzorem. Náušnice z hrobu H82 se šesti bubínky (předměty H82-5 a H82-6) vznikly ze dvou polovin, z nichž každá v jednom díle spojovala šest polobubínek. Po spájení a pokrytí granulací by rozdíl nejspíše nebyl patrný.⁸¹

Zcela odlišný postup vytváření jsme konstatovali u tepaných gombíků (studie L. Barčákové v tomto svazku). Předpokládaný postup s vytvořením gombíku vytepáním dvou polovin do dřevěné formy/matrice (*Pavlovičová 1996*, s. 100; *Chorvátová 2008*, s. 153) s negativním vzorem a jejich následných spojením (spájením) narází na absenci podobných matric v archeologických nálezech (*Klanica 1974*, s. 5). Kdyby se používal popsaný postup, muselo by existovat větší množství gombíků s identickým vzorem a stejným průměrem. Párové gombíky, které bylo možné prostudovat, však nemají zcela identický vzor. Přesněji řečeno i zdánlivě identický vzor na párových gombících vykazuje drobné rozdíly, jak si povídím již Z. Klanica (1970, s. 422). Tyto rozdíly by v matrice nemohly vzniknout. Gombíky s (též) stejným vzorem (motiv kříže v kruhovém medailonu) z Lumbeho zahrady a z Královské zahrady mají odlišný průměr (gombík z Královské zahrady 35 mm – *Tomková 2006*, s. 7; gombíky z hrobu H104 – gombík H104-1 – 29,3 mm a gombík H104-4 – 29,6 mm – *Smetánka – Frolík 2014*, s. 176), což by předpokládalo existenci nejméně dvou (tří?) matric s identickým motivem. Tato pozorování a zjištění, že na některých gombících byl vzor vytlačován zevnitř, eventuálně z obou stran (*Šejvlová – Ottenwelter – Frolík 2014*), vedla k závěru, že se vytepávaly pouze dvě nezdobené poloviny (jako jakýsi polotovar), a to na podložce – jamkovnici s postupně zvětšovaným průměrem délku. Tento předmět je znám z velkomoravského prostředí (Staré Město u Uherského Hradiště – *Galuška 2013*, s. 143–152; Čáp – Macháček – Špaček 2011, s. 29–30). Získané poloviny gombíku se dále zdobili různými technikami (viz studie L. Barčákové v tomto svazku) a teprve potom spojily. Uvedený postup samozřejmě neplatí pro gombíky, na jejichž povrch se připojovala granulace či filigrán, splétaná pánska nebo jiný prvek (srovnej Čáp – Macháček – Špaček 2011, s. 63–76). Ani zde nebylo třeba negativní matrice, protože základní korpus sestával ze dvou nezdobených polovin zhotovených na jamkovnici.⁸² Znamená to, že všechny gombíky (snad s výjimkou nezdobených) jsou individuální výtvory s drobnými či většími odchylkami od určitého, ideálního typu (definovaného archeologem). Tuto skutečnost je třeba mít na mysli při posuzování rozdílů a při úvahách o chronologických a teritoriálních odlišnostech.

Nevadila ani drobná nepřesnost na šperku, ať již velkomoravského původu (hrob H53, předmět H53-3 – sedmibubínková náušnice s částečně deformovanou granulací a vysprávkou bubínu – *Ottenwelter – Děd – Barčáková* v tomto svazku, *Obr. 1/32/14*), nebo z české dílny (hrob H82, předmět H82-14 – stříbrná kaptorga s nepřesně posazenými či natavenými granulemi – *Ottenwelter – Děd – Barčáková* v tomto svazku, *Obr. 1/35/3*). Také nevadila snadno (?) odstranitelná nepřesnost (hrob H16, předmět H16-17 – dvojkónická zlatá perla; filigránový drát na zlaté dvojkónické perle z hrobu H16 byl odstraněn příliš dlouhý a nedokonale připájen na povrch perly – *Smetánka – Frolík 2014*, s. 64, *Obr. 1/45/14*). Složitost a časová náročnost zhotovování některých typů šperků (viz níže) zřejmě převážila nad naprostou bezchybností finálního výtvoru, zvlášť když se nepřesnost vloudila při některé závěrečné etapě výroby, a tudíž by náprava znamenala začít úplně od začátku.

81 K možnosti detailně studovat postup vytváření některých druhů šperků přispěla paradoxně značná destrukce některých předmětů v důsledku nepříznivých půdních podmínek na pohřebišti. Kompletní kusy (např. šestibubínkové náušnice z hrobu H53) poskytly tuto možnost jenom zčásti.

82 Za polotovar či pozitivní matice se považuje předmět z hrobu 110 ve Staré Kouřimi (*Šolle 1959*, s. 391, 458–9; *Klanica 1974*, s. 5). S ohledem na poznané postupy při vytváření gombíků musel mít jinou funkci. Další předpokládané podložky pro vytepávání ozdob (kovové matrice pro vytepávání ozdob koňského postroje – *Čílinská 1982*; podložka pro vytepávání plaket /?/ s motivem jezdce na koni – *Štefanovičová 1975*, s. 110–111) nebyly určeny pro zhotovení dutých předmětů a předmět na nich vytepáný byl víceméně finálním výrobkem (gombík by vyžadoval ještě vsazení ouška, spojení obou polokoulí a zahlazení švu mezi nimi). U bratislavského nálezu není zcela jednoznačná chronologie předmětu, jde o nález charakteru sběru.

Při vytváření replik šperků se též měřila doba, za kterou zkušená šperkařka a konzervátorka uvedený typ s využitím již známých postupů vyhotoví (obecně k metodě podobného experimentu Čáp – Macháček – Špaček 2011, s. 9–10). Naměřené hodnoty samozřejmě nemají absolutní vypovídací hodnotu. Současný šperkař nemůže bez zbytku napodobit podmínky, za nichž vytvářel šperky jeho raně středověký předchůdce (např. osvětlení a vytápění pracoviště, které je dnes bezesporu příhodnější).⁸³ Můžeme také počítat s rozdílnou zručností (raně středověký šperk není běžnou součástí našich klenotnictví), i když základní postupy tehdy a dnes jsou stejné. Přes všechny námitky by však měl být významný rozdíl mezi šperkem, který se vytváří jednoduchými postupy (několika málo operacemi) a tím, jenž vyžaduje řadu dílčích kroků. V této souvislosti se ukázalo, že tvorba některých druhů byla otázkou mnoha hodin (více dnů), aniž by se dalo předpokládat, že tuto dobu lze při větší zručnosti významně zkrátit.⁸⁴ Takto zjištěná náročnost by mohla vysvětlovat, proč jsou některé artefakty tak vzácné (neopakovatelné). Obtížnost vytvoření konkrétního předmětu musela být (vysoce) ceněna, jinak by nemohly vznikat šperky, které byly v podstatě nefunkční. Stříbrné gombíky s rytým dekorem, o síle plechu 0,2 mm a průměru až 45 mm asi nemohly dokonale spínat plášť nebo podobný kus oděvu, jak se u gombíků obvykle předpokládá. Každá manipulace s nimi znamenala nebezpečí deformace. Spíše vyjadřovaly určitý status majitele a nosily se jenom při některých příležitostech pravděpodobně jako určitý symbol.

Kdybychom chtěli nastinit některá základní pozorování (i přes výše uvedené výhrady) vyplývající ze sledování času, po níž výroba šperku trvala, lze rámcově určit dobu potřebnou pro pořízení výbavy některých hrobů (časové údaje popisuje studie L. Barčákové v tomto svazku). Zhotovení základních druhů záušnic (záušnice s očkem, esovitá záušnice z tenkého drátu, esovitá záušnice z masivnějšího drátu) se časově shodovalo (experiment trval čtyři hodiny), při oceňování předmětu musela proto hrát roli jeho váha. U perel různých typů (bubínkových s filigránovou výzdobou, košíčkových) se časový údaj pohybuje mezi 14 až 22 hodinami a oba druhy perel (bubínkové, košíčkové) zahrnovaly předměty, jejichž vytvoření bylo jednodušší i složitější. Experimentálně bylo zhotoveno osm typů náušnic s rozptylem 17 až 32 hodin na jednu. Mezi časově náročnější patří náušnice bubínkové, přičemž není velký rozdíl mezi náušnicí se šesti bubínky a se sedmi bubínky (28 a 30 hodin). Zhotovení bubínkové náušnice s vloženým štítkem z hrobu H82 bylo nejkratší (23 hodin) a pravděpodobně se příznivě projevila redukce počtu základních dílů. Překvapivě nejméně náročné na čas byly náušnice s animálním motivem (hrob H16 – 17 hodin), i když se musely dělat dva typy polovičních bubínek. Hrozníčkovité náušnice jsou zastoupeny typem s oboustranným hrozníčkem klasovým nebo ostnatým, u nichž zřejmě časová náročnost stoupá s množstvím aplikované granulace (23 až 32 hodin). Překvapující je, že zdánlivě nevelký rozdíl v provedení znamená značný rozdíl v pracnosti (např. použití drobné granulace či tordované spodní části náušnicového drátu). U řetězů/nákrčníků hrála bezesporu základní roli složitost provedení (způsob vazby jednotlivých dílků a jejich počet), a proto doba jejich zhotovení kolísá mezi 16 (H16) a 64 hodinami (H53). Zdánlivě krátký čas byl potřebný pro kaptorgy již jen s ohledem na jejich složitou výzdobu (36 až 56 hodin, kaptorgy z hrobů H16 a H82). V kombinaci s řetězy jde však o výrobky časově nejnáročnější. Ta byla ještě větší u některých gombíků. Experimentálně byly zhotoveny dva druhy (H104 – předmět H104-2, měděný zlacený

83 Zatím známé nálezy pracovišť, kde se používaly drahé kovy, poskytly doklad především pro kovoliteckou část práce (Čáp – Macháček – Špaček 2011, s. 23–32; Galuška 1989; Galuška 2013, s. 106–161; Klanica 1974). Některé objekty (především ve Starém Městě u Uherského Hradiště) jsou spojovány přímo s výrobou šperků, ale archeologické stopy v jejich interiéru neposkytují náležitou představu o vnitřním vybavení nezbytném pro činnost šperkaře. Již jen s ohledem na počasí a na práci s velmi drobnými předměty a součástkami se nezdá jako odůvodněné, že mohlo jít o lehké konstrukce na ochranu před nepohodou a že v interiéru nebylo dřevěné vybavení/nábytek, které práce šperkaře vyžaduje (Galuška 1989, s. 414–419). Ani hypotéza o činnosti mimo stavení („na ulici“) s odkazem na analogie v Orientu (Galuška 1989, s. 417) se již jenom kvůli zcela odlišným klimatickým podmínkám nejeví jako pravděpodobná. Pokud bychom o ní přesto uvažovali, museli bychom připustit, že značnou část roku nemohl šperkař pracovat. Nevíme také, zda mohl šperkař všechny postupy při vytváření šperku vykonávat sám nebo potřeboval pomocníky. Minimálně se předpokládá, že musel mít pomocníka při rozdmýchávání a udržování ohně o potřebné teplotě v píce, která byla nezbytná pro pájení jednotlivých částí šperku. Pokud přijmeme tento předpoklad, časové nároky na zhotovení šperku se zvyšují.

84 Vytepání polokoule jako polotovaru pro zhotovení gombíku o větším průměru a velmi malé síle plechu (0,2 až 0,3 mm – Šejvlová – Ottewelter – Frolík 2014) nebylo možné urychlit bez nebezpečí, že bude proražen nebo na okraji plechu zdeformován. Obdobně nebylo možné významněji zmenšit počet opakovaných nahřívání šperku nebo dobu pro leštění.

s průměrem 23,4 mm; H115 – předmět H115-6, stříbrný s průměrem 45 mm) při trvání 30 a 119 hodin. Velký rozdíl je zřejmě důsledkem použitého materiálu a průměru gombíku (síla plechu je obdobná 0,2–0,3 mm).

Zhotovené repliky poskytují určitou představu o času potřebném k jejich výrobě. Při stoupající náročnosti to budou záušnice – perly – hrozníčkovité náušnice – bubínkové náušnice – kaptorgy – gombíky. U posledních dvou se časová náročnost překrývá s ohledem na velikost a složitost výzdyby. Velmi náročné byly šperky, u nichž se jednotlivé komponenty kombinovaly a spojovaly. Nákrčník s kaptorgami z hrobu H82 si vyžádal 123 hodin práce. S určitou opatrností lze předpokládat, že obdobné pořadí lze použít i v případě velkomoravského řemeslníka/šperkaře, i když konkrétní čas se mohl (mírně?) lišit.

Pokud bychom chtěli posoudit vztah mezi pracností konkrétního šperku a váhou použitého kovu, můžeme se omezit pouze na úvahy či spíše upozornění. Jak chápali tehdejší odběratelé hodnotu stříbrné esovité záušnice o váze 2,7 gramu, na jejíž zhotovení byly potřeba čtyři hodiny (hrob H100 – předmět H100-43), a hodnotu hrozníčkovité náušnice s hrozníčky s ostny o váze 1,76 gramu a při délce zhotovení 23 hodin (hrob H84 – předmět H84-8B)? Menší množství kovu se spotřebovalo také na replikované perly (s výjimkou perly s puklicemi z hrobu H53 – předmět H53-18) při přibližně čtyřnásobné pracnosti. Zatím se musíme spokojit se závěrem, že pouhá váha kovu nebyla zřejmě

Hrob	Počet předmětů	Charakteristika	Hodiny	Váha v gramech
H25	1	perla	17	2
H1	8	záušnice	32	4
H5	4	záušnice, perly	36	8
H67	11	záušnice	44	5,5
H116A	3	náušnice, perla	56	8
H117	6	záušnice, kaptorga	58	32,5
H89	5	náušnice, perla	106 + x	9,5
H100	19	perly, záušnice, kaptorga	160 + x	45
H81	8	náušnice	184	16
H108	6	gombíky, záušnice, perly	274	34
H84	9	náušnice, záušnice, gombíky	361 + x	41
H82	15	náušnice, řetěz, kaptorgy	399 + x	67,5
H16	20	náušnice, perly, gombíky, kaptorga, řetěz	395 + x	68
H53	14	náušnice, perly, gombíky, kaptorga, řetěz	452 + x	65,5
H115	15	gombíky, náušnice	812 + x	98,5

Tab. 9: Celková časová náročnost vyhotovení šperků ve vybraných hrobech. Údaj „x“ znamená, že v hrobě jsou ještě další předměty, u nichž se doba na jejich zhotovení experimentálně neověrovala.

Tab. 9: An overview of time demandingness of production of pieces of jewellery from selected graves. The figure ‘x’ means that the grave includes also other items whose production time was not experimentally verified.

jedinou hodnotou vytvářející cenu předmětu.⁸⁵ Ještě závažnější bude tato otázka u pracních předmětů ze stříbra a jednoduchých ze zlata či slitin s převahou zlata (11 záušnic z hrobu H67 – při váze 0,5 g na jednu je to celkem 5,5 g zlata a 44 hodin práce). Stříbrný řetízek z hrobu H53 (předmět H53-9) si při váze 7,4 g vyžádal 64 hodiny práce. Je zřejmé, že některé hroby v sobě kumulují značné množství práce, a to ještě nemůžeme posoudit všechny šperky (vynechali jsme nepočetné šperky bronzové). Mimo úvahu zůstává čas potřebný na zhotovení železných předmětů, skleněných korálů nebo keramických nádob (*Tab. 9*). Tabulka poskytuje pouze orientační čísla (ne všechny předměty mají zhotovenou repliku, a proto se čas na vytvoření odvozuje podle nejbližší analogie; obdobně je tomu s váhou, která odpovídá replikám, nikoli originálům, u kterých musíme i v důsledku drobného poškození počítat s úbytkem kovu proti původnímu stavu). Přesto je propastný rozdíl mezi hroby s jednoduchými šperky (nejčastěji záušnicemi), i když ve větším počtu (8 až 11), a hroby se složitějšími druhy šperků. Mezi hroby s největšími časovými nároky na výrobu jsou samozřejmě ty s nejbohatší šperkovou výbavou. Na straně druhé i hrob s pouhým párem stříbrných záušnic představuje přibližně den práce šperkaře.⁸⁶

Akumulovaný čas vložený do pořízení výbavy by byl ve skutečnosti ještě vyšší, kdybychom mohli započítat hodnoty potřebné pro výrobu nešperkařské části vybavení. Je obtížné převést hodnotu vyjádřenou v hodinách na jinou časovou jednotku. I bez toho je ale zřejmé, že nejbohatší hroby v sobě ukrývaly šperky, na jejichž vyhotovení bylo potřeba několik týdnů. I tento důvod může skrývat vysvětlení, proč jsou některé druhy šperků doloženy v tak malém počtu exemplářů.

Studium technologie šperku zatím nebylo možno rozšířit na další nalezové soubory, ač by to bylo žádoucí. Pro základní vytipování důležitých šperků jsou nezbytné katalogy s kvalitními a detaily zachycujícími kresbami a/nebo fotografiemi (srovnej *Zoll-Adamikova - Dekówna - Nosek 1999; Profantová a kol. 2010; Tomková a kol. 2012*). Ty překvapivě chybí i u některých zásadních a často citovaných souborů (Libice nad Cidlinou, Stará Kouřim, Staré Město u Uherského Hradiště). Vlastní posouzení zřejmě nebude možné bez přímého fyzického studia šperků.

14. ZÁVĚR

Lumbeho zahrada je na základě provedeného rozboru a srovnání s vybranými dalšími pohřebišti Pražského hradu a z raně středověkých center pravděpodobně nejvýznamnějším raně středověkým pohřebištěm v Čechách. Jeho význam byl popsán již v prvních předběžných publikacích (*Smetánka - Hrdlička - Blajerová 1973; Smetánka - Hrdlička - Blajerová 1974*) a postupně jej potvrzovaly další dílčí publikace (*Smetánka 1994a; Smetánka 1994b; Smetánka 2003; Smetánka - Štverák 1993; Smetánka - Vlček - Eisler 1983*). Tato předběžná pozorování a závěry současný rozbor plně dosvědčil.

Pohřebiště zahrnuje celkem 148 hrobů a kosterní pozůstatky 171 osob. Jako jediné v aglomeraci Pražského hradu jej můžeme považovat za úplně prozkoumané v počtu hrobů totožnému či blízkemu raně středověkému stavu, což posiluje význam učiněných závěrů. Díky pečlivé terénní dokumentaci bylo možno zjistit jeho řadové uspořádání (s několika nepravidelnostmi) a postupné rozširování od jihu a jihozápadu k severozápadu. Relativně početné superpozice naznačují určité vztahy mezi pohřbenými (rodiče a děti, dospělí v rámci jedné rodiny?). Relativně početné jsou plošně nadměrné hrobové jámy (18,2 % hrobů) a jako významná pro úvahy o výším sociálním postavení byla zjištěna větší hloubka hrobové jámy (26,4 % hrobů). Při úpravách hrobových jam se používal kámen (17,6 % hrobů) i dřevo (34,5 %), přičemž některé úpravy považujeme opět za doklad mimořádnějšího postavení pohřbeného (H15 – pohřbené dítě překryto domečkovitým útvarem z velkých kamenů; H43 a H59 – rakve z kmene stromu; H116A – dřevěná komora, pravděpodobně též H31).

85 Pokus o přepočet hmotnosti stříbrných či stříbrem plátovaných záušnic na hodnotu vyjádřenou ve stejném množství stříbra v soudobých denárech provedli *K. Ludikovský a R. Snášil (1974, s. 38–42)*. I když v podstatě nepřihlížejí k ceně za dobu strávenou při vytvoření záušnice, ale kalkulují pouze váhu, jeví se hodnota i jen dvou záušnic v hrobě značná.

86 Ve skutečnosti bude počet hodin ještě o něco vyšší, protože se předpokládá účast další osoby/osob, např. pro rozdmýchávání ohně v pícce, která byla pro řadu šperkařských úkonů nezbytná. Práce šperkaře se z (větší) části vylučovaly s přímou obsluhou pícky. Také váha kovu potřebná pro vyhotovení šperku je vyšší, než dokládá finální stav (odpad při odstrňování plechu, dělení drátu apod., který však lze při výrobě recyklovat do dalších šperků).

Některé stopy dřeva indikují použití nosítek/mář nebo dřevěných rakví. Uvedené úpravy se celkově nevážou k určité části pohřebiště a dělaly se (s různou intenzitou) po celou dobu trvání pohřebiště. Na pohřebišti nezjišťujeme žádné výraznější anomálie v orientaci hrobové jámy nebo pohřbeného, event. při úpravě polohy nebožtíka (poloha rukou a nohou). Výjimku představují dva hroby (H37 – blokace pravé ruky kamenem; H140 – dvojhrob, v němž se pohřbení muži drží za ruce – *Smetánka 1992*). Významná jsou zjištění ohledně dodatečných manipulací s kosterními ostatky, které vysvětlujeme jako opatření proti revenanci (10,8 % hrobů).

Když jsme pohřebiště porovnávali, přesvědčili jsme se, jak je důležité sledovat často nepříliš nápadné zásahy do kostí, což nás doveďlo i k otázce týkající se jejich výkladu. Ze sledování příměsi lidských kostí v hrobech (10,1 % hrobů) vyvstala otázka, jak se zacházelo s ostatky ze starších pohřbů, narušených při hloubení nových. Zjistili jsme dosti velký „úbytek“ zemřelých (minimálně 12,3 %), což komplikuje úvahy o demografii pohřebiště, protože lze soudit, že určitá část kosterních ostatků mohla zmizet bez stop. Na pohřebišti bylo identifikováno 65 dětských hrobů (43,6 %) a 83 dospělých (s 84 pohřbenými, 56,4 %). Celkový poměr zůstane zachován, i když připočteme kosti, které tvoří příměsi v hrobech (44,4 % : 55,6 %). Zastoupení mužů (24,3 %) a žen (75,7 %) je velmi nerovnoměrné a schází pro něj jednoduché vysvětlení. Podobná nerovnováha se opakuje i na dalších pohřebištích v zázemí Pražského hradu (pokud se dala antropologicky vyhodnotit) a také dalších přemyslovských hradišť (Levý Hradec, Budeč, Klecany). Tím se tato hradiště (a raná přemyslovská doména) odlišují od pohřebišť jiných českých hradišť (Stará Kouřim, Libice nad Cidlinou) i velkomoravských center (Mikulčice). Při sledování dožitého věku se ukázalo, že větší naději na dožití věkového stupně senilis měly na pohřebišti v Lumbeho zahrádě ženy (přibližně dvojnásobnou), i když nešlo o ženy s bohatě vybavenými hroby. Intenzita pohřbívání byla velmi nízká, vychází v průměru na maximálně 1,35 hrobu za rok. Komunita, která zde pohřbívala, měla velikost v rozmezí 25 až 39 jedinců, čili byla relativně malá.

Trvání pohřebiště bylo na základě rozboru potvrzeno v rozmezí konce 9. až počátku 11. století. Sedmdesát dva hroby obsahovaly chronologicky využitelné nálezy (48,7 %). V Lumbeho zahrádě jsou nejpočetněji z pohřebišť Pražského hradu zastoupeny záušnice s očkem (67), esovité záušnice (62), hrozníčkovité náušnice (33), bubínkové náušnice (35), gombíky (20), kaptorgy (šest) a řetězy/nákrčníky (tři). Převážná většina byla vyrobena z drahých kovů (stříbro, slitina zlata a stříbra, méně zlato) nebo pozlacena. Jednotlivé druhy šperků zahrnují ty, které se vytvářely ve velkomoravských centrech, a dále typy z Velké Moravy neznámé a vyráběné až po jejím zániku. Koncentrují se v několika velmi bohatě vybavených hrobech (H16, H53, H82, H84, H115) a skupiny šperků považované za chronologicky odlišné se v nich prolínají v různých kombinacích. V naprosté menšině se vyskytuje šperky podunajského typu. Zbraně (sekery) a výstroj jezdce (ostruhy) evidujeme v pěti hrobech, z nichž tři nalezi malým chlapcům (H44, H65, H74B). Zbraně jsou v nich zastoupeny miniaturami. Mimořádný je hrob s fragmenty hole/standarty, na níž byl zřejmě připevněn praporec/banderium (H76 – *Smetánka 2006*). Podrobnější chronologické rozčlenění umožnila keramika v hrobech (9,4 %). Ukázalo se, že hroby s chronologicky nejstaršími nádobami (okruh keramiky s límcovitými okraji) se soustřeďují v jihozápadní části pohřebiště. Navazující keramika (okruh s kalichovitými okraji a kalichovitou technologií) byla nalezena ve střední a severní části pohřebiště. Nejmladší prvek byl zjištěn v severozápadním cípu pohřebiště. Mezi železnými předměty (především noži – v 34,5 % všech hrobů) zaujmou pozornost tři exempláře zdobené tauzií z měděných a stříbrných pásků (H47, H65, H111). Pro tuto výzdobu na nožích jsme nezjistili analogii. V několika hrobech (H11, H22?, H60, H72, H92A /?/ H121) byly na levé či pravé straně hrudníku nebo břicha nalezeny různě provedené železné tyčinky či pásky, které interpretujeme jako spínadlo šatu nebo rubáše. Velmi početné jsou nálezy skleněných korálků (369 kusů), perel z drahých kamenů (38), jantaru (67) či stříbra (24 nebo 25 kusů). Jen málo je náhrdelníků vyrobených z jednoho typu korálků nebo perel (šest hrobů; zretečelnou výjimku představují náhrdelníky z olivovitých perel) a jen malá část náhrdelníků je komponovaná (čtyři). Velmi často se nosil pouze jediný korálek nebo perla. Skleněné korálky nalezi všem základním typům s výjimkou tzv. G-korálů a soudkovitých korálků, zaznamenaný jsou typy doložené (zatím) jenom na tomto pohřebišti (nejpočetnější byly drobné sekané korálky). Mezi předměty nošenými na krku nalezneme také mušle zavinutce penízkového (kauri) a ulitu vršatky sílkované (H37, H56, H62). Nálezy bez analogií jsou dva měděné zlacené medailony (H52). Předmětem významným pro chronologii pohřebiště je denár knížete Jaromíra (H125). Kdyby se nenašel, jevila by se chronologie pohřebiště jako ukončená k polovině 10. století. Na základě tohoto nálezu

je však pravděpodobné, že některé typy šperků se používaly (byly vloženy do hrobů) ještě během celé druhé poloviny 10. století (šperky s animálními motivy, některé typy kovových perel, některé typy náušnic).

Celkem jsme identifikovali 33 „elitních“ hrobů s bohatým vybavením a méně častými úpravami hrobových jam i pohřbů (17 dětských, 13 ženských a tři mužské). Celkově jde o 26,2 % ze všech dětských hrobů, 24,5 % ze všech ženských hrobů a 17,6 % ze všech mužských hrobů. Na pohřebištích Pražského hradu a zázemí je to nejvyšší zastoupení takto upravených nebo vybavených hrobů. Jen nezřetelně zjišťujeme stopy křesťanství (pouze motivy na gombících – kříž v kruhovém medailonu, motiv ptáka (páva?) v kosočtverečném poli, gombík s rozetami a rukou – manus Dei?); nemáme však jistotu, zda jejich nositelé skutečně chápali vyobrazené motivy jako křesťanské. Zřetelněji se uplatňují prvky předkřesťanské (již zmíněná opatření proti revenanci). Mezi nimi je nejdůležitější hrob „strigy“ s milodarem v podobě váčku lidských zubů (H51 – *Smetánka 1988*).

Srovnání s ostatními pohřebišti Pražského hradu (II. nádvoří /IIN/ a III. nádvoří /IIIN/) a nejbližšího zázemí (Královská zahrada /KZ/, Jízdárna /V-JÍZ/, Jelení ulice/Lumbeho zahrada /JEL/LZ/, Prašný most /PM/, Střešovice/Triangl /SC/, Malovanka /MAL/ a Strahovský klášter /STK/ – *Tomková – Frolík 2005*) je obtížné, protože z uvedených není žádné natolik úplně známé jako pohřebiště v Lumbeho zahradě (Z-JÍZ) a detailní údaje o jednotlivých hrobech jsou k dispozici jen u těch, které se zkoumaly v nedávné době. V Lumbeho zahradě se prokázalo jedno z nejvyšších zastoupení dětských hrobů (44,4 %), vyšší počet se nachází pouze na pohřebišti na II. nádvoří (54,5 %); téměř totožný je na pohřebišti Střešovice/Triangl (44,2 %). Jak jsme již zmínili, na více pohřebištích převažují, podobně jako v Lumbeho zahradě, ženské hroby (STK, JEL-LZ, V-JÍZ). Uspořádání pohřebišť není dosud dobré možné porovnat. Fragmenty pohřebišť Střešovice/Triangl a Prašný most vykazují řadové uspořádání, u Jízdárny (V-JÍZ) spíše skupinové. Na základě odlišného uspořádání a také větší mezery směrem k pohřebišti v Lumbeho zahradě lze konstatovat, že jde o dvě samostatná pohřebiště a nikoli o dvě skupiny/části jednoho a téhož. Kromě celkového uspořádání to naznačují i velké rozdíly v jejich vybavení. Na ostatních pohřebištích jen v malé míře zjišťujeme zvláštnosti v úpravě hrobové jámy či pohřbu, což částečně zavinila nedostatečná dokumentace starších výzkumů.

Ve vybavení hrobů nálezy jsou mezi jednotlivými pohřebišti značně rozdíly (v Lumbeho zahradě 63 % hrobů s nálezy, ostatní mezi 8 % až 65 %). Jednoznačná je situace, pokud posuzujeme pohřby s mimořádnou výbavou (šperky z drahých kovů nebo pozlacené, zbraně, ostruhy), jichž je v Lumbeho zahradě 51 a na ostatních dohromady 22. Zajímavé je, že kromě pohřebiště v Lumbeho zahradě se jako velmi bohaté jeví pohřebiště v Jelení ulici/Lumbeho zahradě. Zastoupení jednotlivých šperků, zbraní nebo vybavení jezdce je téměř ve všech kategoriích v Lumbeho zahradě nejvyšší, někde vyrovnané (hroby s ostruhami). Na ostatních pohřebištích převažují pouze šperky tzv. podnájského okruhu (11 oproti 2 až 4 v Lumbeho zahradě). Odpovídá tomu i zastoupení výše definovaných elitních hrobů (Lumbeho zahradu 33, ostatní pohřebiště sedm). Stopy křesťanské víry jsou na ostatních pohřebištích stejně nezřetelné jako v Lumbeho zahradě, ovšem s výjimkou pohřebišť u nejstarších hradních kostelů, kde sice schází početnější hrobová výbava, ale příslušnost ke křesťanství je dána samotným pohřbem u kostela. Při pokusu o určení celkového rozsahu všech pohřebišť dospejeme k velikosti komunity cca 100 až 156 osob, s pohřebištěm v Lumbeho zahradě maximálně asi 200 osob. Východiska této úvahy ovšem bude nutné dále zkoumat, celkový počet se zdá dosud nízký.

Porovnání s dalšími českými a moravskými pohřebišti prokázalo, že zastoupení elitních dětských hrobů je v Lumbeho zahradě nejvyšší (8,8 %), ale celkově je na českých pohřebištích (Levý Hradec, Klecany, Stará Kouřim) vyšší než na velkomoravských (max. 2,7 %). Tato skutečnost zdůrazňuje významné postavení komunity pohřbívající v Lumbeho zahradě a poukazuje na zřejmě rozdílnou chronologii tohoto zvyku, který je pravděpodobně častější v 10. století než v předchozím. Také srovnání ve vybavení jednotlivými typy nálezů naznačuje převahu pohřebiště v Lumbeho zahradě, zejména luxusnějšího šperku (zde schází pouze košíčkové náušnice) a některých typů zbraní (sekera). Celkové bohatství pohřebišť přemyslovské domény (Pražský hrad, Levý Hradec, Klecany, Budeč) značně převyšuje bohatství kouřimsko/libické skupiny zvláště v 10. století. Na hradistech s nejstaršími církevními stavbami (Pražský hrad, Levý Hradec, Budeč) zjišťujeme stejný rozdíl ve vybavenosti pohřebišť kostelních a nekostelních, která jsou na nálezy luxusnějších šperků relativně chudá (Budeč) až velmi chudá (Levý Hradec, Pražský hrad) na rozdíl od pohřebišť nekostelních. Rozdíly také nacházíme v zastoupení mužských a ženských pohřbů. Na pohřebištích přemyslovské domény jsme

zaznamenali nízký index maskulinity, zatímco ve Staré Kouřimi a Libici nad Cidlinou muži převažují (někde velmi výrazně – Libice-Kanín).

S ohledem na množství nalezených šperků jsme věnovali pozornost dílně, která podle vyslovených hypotéz pracovala v době existence pohřebiště v Lumbeho zahradě nejspíše na Pražském hradě. Na základě motivů nedoložených nebo jinak používaných ve velkomoravském prostředí lze určit okruh šperků, které se zde vyráběly (s motivem skládané pentlice, s animálními motivy, kaptorgy, některé typy bubíkových náušnic), a potvrdit návaznost na šperky velkomoravské, jež nejspíše souvisí s přechodem šperkaře/šperkařů v období pádu Velké Moravy do pražské oblasti (na Pražský hrad). Typy šperků a výzdobné motivy v porovnání s některými v hromadných nálezech (Čistěves, Žatec) a návaznost na obdobné typy šperků především v Polsku v 11. a 12. století naznačují, že dílna nejspíše pracovala po celé 10. století. Jako období konce její činnosti se nabízí krize českého státu a vpád Boleslava Chrabrého do Čech a na Moravu spojený s přesunem šperkařů do Polska. Opačovala by se o asi sto let starší situace s koncem Velké Moravy a přechodem /příchodem šperkařů do Čech. Pro závěry o počtu dílen v Čechách v 10. století je jen málo podkladů, ale předběžná pozorování dokládají, že pracovaly nejspíše jenom dvě (Praha, Stará Kouřim/Libice) a znalost výroby šperku se omezovala na několik málo osob (rodin).

Velká pozornost byla věnována metalografickému a technologickému studiu šperků. Metalografická pozorování naznačila, že rozdíl v zastoupení zlata není tak veliký, jak předpokládaly starší analýzy (*Smetánka – Štverák 1992; Smetánka – Staňa 1996*); v některých případech nebyla dostačně rozlišena odlišnost mezi šperkem „jenom“ z drahého kovu či slitiny a šperkem pozlaceným. Podíl stříbra ve slitině se zlatem lze vysvětlit i technologicky příznivějšími podmínkami pro tvorbu šperků (snazší pájení a vytváření granulované výzdoby). Výroba replik prokázala, že o některých technologických postupech, především u gombíků, se dosud neuvažovalo. Studium pracovních stop a individuální rozdíly mezi gombíky se stejnými výzdobnými motivy doložily, že gombíky nebyly vytvářeny vytepáváním v matrici s negativem výzdobného motivu, ale složitějším postupem; výzoba se vytvářela na polotovaru, který sestával z nezdobených, nespojených či spájených polokoulí. Měřila se také doba, po kterou replika vznikala (pracnost šperku). Z naměřeného času sice nemůžeme přímo odvodit podmínky, v nichž pracoval raně středověký šperkař, ale měli bychom z něj získat údaj o zachovaném rozdílu mezi výrobně jednoduchým a složitým šperkem. Časová náročnost stoupala přibližně v linii záušnice – kovová perla – hrozníčkovitá náušnice – bubíková náušnice – kaptorga – gombík. Mezi jednoduchým šperkem (záušnice) a nejsložitějším (gombík s výzdobou rytou tupou jehlou) byl značný rozdíl (čtyři a 119 hodin). Náročné byly samozřejmě výtvory kombinující několik druhů šperků (výroba nákrčníku s kaptogami trvala 123 hodin). Přes veškeré nejasnosti a možné námítky je zřejmé, že čas věnovaný na výrobu šperků nalezených v některých hrobech představuje několik týdnů práce šperkaře (a minimálně dvojnásobek při předpokládané práci obslužného personálu). Zde se může skrývat vysvětlení, proč jsou některé druhy šperků doloženy v tak malém počtu exemplářů.

Lumbeho zahrada je díky příznivým podmínkám pro archeologický výzkum a relativně příznivým podmínkám pro uchování bohaté výbavy pohřebištěm, na němž můžeme v prostředí Pražského hradu nejlépe rekonstruovat jeho používání, pohřební zvyklosti a prostředí sociálně vysoko postavené komunity, která měla nejspíše blízko ke knížeti. Měla možnost získávat luxusní šperk a další předměty, z nichž část pocházela z dálkových kontaktů, a to ať již přímo nebo prostřednictvím distribuce na knížecím dvoře. Mezi pohřebiště Pražského hradu a jeho okolí a také pohřebiště dalších českých hradišť je tato skutečnost nejlépe doložena. Používání pohřebiště je spojeno s dobou, kdy nejspíše na Pražském hradě pracovala šperkařská dílna, která zprostředkovala velkomoravské techniky a impulzy nejprve českému prostředí a na přelomu 10. a 11. století v již přetvořené podobě do Polska. Studium jejich produktů dovolilo významně prohloubit poznatky o způsobech, jakými šperky vznikaly. Uvedené poznatky jistě nevyčerpávají potenciál, který pohřebiště v Lumbeho zahradě skýtá. Zároveň je pravděpodobné, že je bude možné dále prohlubovat či formulovat poznatky zcela nové. Autor doufá, že ty, které popsal, přispějí také k prohloubení studia dalších raně středověkých pohřebišť.

EXKURZY

Z. Smetánka pracoval na vyhodnocení pohřebiště v Lumbeho zahradě, ale neexistuje žádný definativní text. K dispozici jsou pouze poznámky, v nichž se popisují a rozebírají některé aspekty pohřebního ritu (*Smetánka, rkp.*). Text postrádá odkazy na literaturu a naopak obsahuje poznámky a přípisy, které zřejmě měly být východiskem pro další hlubší studium (v textu jsou uvedeny kurzívou). Ke studii jsou připojeny vybrané celistvé partie, naznačující směr zvažování a hloubu posuzování některých jevů. Posloužily též jako inspirace pro současné vyhodnocení. Text nebyl nijak upravován.

EXKURZ 1

HROBOVÁ JÁMA A JEJÍ TVAR

Tvar hrobové jámy v obecných rysech odpovídal tomu, jak bývá charakterizována jáma na středo-hradištních a mladohradištních pohřebištích s plochými hroby. Hrobové jámy v Lumbeho zahradě byly skutečně většinou obdélníkovitého tvaru se zaoblenými rohy a jejich stěny se šikmo svažovaly k přibližně stejně tvarovanému, rovnému, výjimečně mělké vanovitě upravenému dnu (*zaoblené rohy, kopání*). To je však jen obecná charakteristika, ve skutečnosti pozorujeme řadu různých odchylek, některé z nich výrazné. Ne všechny hrobové jámy na zkoumaném pohřebišti bylo možné úplně posoudit. Některé z hrobů byly narušeny podstatně mladšími stavebními objekty novověku a zahradnickými zařízeními. Rovněž posuzování šikmosti stěn není vždy plně proveditelné, protože novověkým zarovnáváním povrchu v souvislosti s úpravou zahrady se z některých hrobových jam staly mělké. Konečně u některých hrobů nebylo možno vlastní jámu bezpečně rozlišit (H2 dětský v ose H3; H12; H13 dětský v ose H14; H17A dětský v ose H17B; H70 v ose H71A; dětský H88 v ose H89; H94; dětský H116B a H116A; dětský H133A v ose H133B). Jakkoli lze hrobové jámy charakterizovat poměrně jednoduše, ve skutečnosti vykazují řadu detailních až individuálních odchylek. Uvažujeme-li výše uvedenou maximální abstrakci na straně jedné a množství drobných odchylek a variací na straně druhé, lze dojít k těmto tvarovým skupinám:

1. ZÁKLADNÍ KVÁDROVITÝ TVAR

a) Obrys ústí obdélný, rohy mírně až výrazněji zaoblené, obrys dna přibližně souhlasný s ústím, stěny nepatrнě až mírně zešikmeny (H1; H3 - zešikmení na V větší; H6; H8; H19; H23; H27 JZ silně zaoblen; H47 s mírnými deformacemi obrysu; H93; H105; H107).

b) Obrys ústí obdélníkovitý, rohy silně zaobleny, obrys dna přibližně souhlasný s ústím, stěny nepatrнě až mírně zešikmeny (H17B; H18; H20; H21; H22; H44; H45 mírně deformované stěny; H51 stěna silně zešikmena; H58; H73 s výrazně větším šířkovým rozměrem; H81; H87 rohy nepravidelně zaobleny; H98 dno nesouhlasné a šikmější stěna na Z; H112; H123; H126).

c) Obrys ústí obdélníkovitý, rohy silně zaobleny, obrys dna přibližně souhlasný s ústím, stěny výrazněji až silně zešikmeny (H9; H15; H16 V a Z stěna více šikmá; H30; H32; H33 na S straně s náznakem lomu ve sklonu stěny; H37; H39; H40 s výrazně větším šířkovým rozměrem; H52; H53; H65 s výrazně větším šířkovým rozměrem a s V, Z a S stěnami silně zešikmenými a J kolmější; H82; H86 V a Z stěna více šikmá; H89; H92A V stěna šikmější; H101 s nepravidelným zešikmením stěn; H104; H110 s nepravidelným zešikmením stěn; H111 s nepravidelným zešikmením stěn; H114; H115; H119; H130).

Výše uvedené skupiny a) – c) vykazují uvnitř i mezi sebou, přes různé odchylky, nejvíce příbuzných rysů. Ostatní dále uvedené skupiny se odlišují vždy nějakým výrazně odlišným individuálním znakem. Zmíníme je dále, neboť i tato rozdílnost je svým způsobem charakteristická a její předvedení umožní ještě závěry.

d) Obrys ústí obdélníkovitý, rohy silně zaobleny, obrys dna nesouhlasný s ústím a jeho Z strana je zaoblena, stěny silně zešikmené (H4).

e) Obrys ústí je obdélníkovitý, rohy mírně zaobleny, obrys dna nesouhlasný s ústím, na Z širší, tedy mírně trapezoidní, stěny silně zešikmené zejména na V a Z straně (H35; H85).

f) Obrys ústí obdélníkovitý, na Z rohy silně zaobleny, V stěna oblá, obrys dna víceméně souhlasný s ústím, stěny výrazně zešikmeny (H80; H84).

- g) Obrys ústí obdélníkovitý, Z stěna oblá, na V rohy zaobleny, obrys dna nesouhlasný s ústím, obdélníkovitý, nepravidelné zešikmené stěny (H106).
- h) Obrys ústí obdélníkovitý, Z strana oblá, na V rohy silně zaobleny, obrys dna víceméně souhlasný s ústím, stěny mírně zešikmeny (?).
- ch) Obrys ústí obdélníkovitý, obě kratší strany (V a Z) oblé, obrys dna víceméně souhlasný s ústím, stěny mírně zešikmeny (sklon špatně posuzovatelný pro mělkost jámy H134).
- i) Obrys ústí přibližně obdélníkovitý, J stěna deformována, rohy zaobleny, obrys dna deformovaný nesouhlasný s ústím, stěny nepravidelně zešikmeny (H24).
- j) Obrys ústí obdélníkovitý, J stěna deformována, na Z rohy mírně, na V silně zaobleny, obrys dna souhlasný s ústím, stěny mírně zešikmeny. Na J více (H50).

2. KVÁDROVITÝ TVAR S TRAPEZOIDNÍM ZÚŽENÍM

- a) Obrys ústí obdélníkovitý až trapezoidní, Z strana širší, rohy zaoblené, obrys dna přibližně souhlasný s ústím, stěny mírně zešikmené (H71A SZ roh silně zaoblen; H77 zešikmení špatně posuzovatelné pro mělkost dochovaného zbytku hrobu).
- b) Obrys ústí obdélníkovitý až mírně trapezoidní, Z strana širší, rohy silně zaobleny, obrys dna nesouhlasný s ústím, obdélníkovitý, stěny mírně zešikmeny, V a Z stěny zešikmeny více (H41).
- c) Obrys ústí jámy obdélníkovitý až mírně trapezoidní, Z strana širší, na Z rohy zaobleny, V strana oblá, obrys dna přibližně souhlasný s ústím, stěny mírně zešikmeny (H72; H109).
- d) Obrys ústí jámy obdélníkovitý až mírně trapezoidní, Z strana širší, V a Z strana zaobleny, obrys dna přibližně souhlasný s ústím, stěny mírně zešikmeny (H127, zešikmení špatně posuzovatelné pro mělkost).
- e) Obrys jámy obdélníkovitý až mírně trapezoidní, Z strana širší, Z strana zaoblena, V strana silně zaoblené rohy, obrys dna s ústím nesouhlasný (obráceně orientovaný trapezoid), stěny nepravidelně postupně zešikmeny, na Z nejvíce (H83).
- f) Obrys ústí jámy obdélníkovitý až mírně trapezoidní. Z strana užší, rohy mírně zaobleny, obrys dna přibližně souhlasný s ústím, stěny mírně zešikmeny (H46 zešikmení těžko posuzovatelné pro mělkost; totéž ještě více platí o H36 /viz též 3g/).

3. KVÁDROVITÝ TVAR SE STUPNI

- a) Obrys ústí jámy obdélníkovitý poněkud deformovaný, rohy silně zaobleny, obrys dna poněkud nesouhlasný s ústím (obdélník bez deformací), stěny silně zešikmeny se zlomy ve sklonu, na Z a S vytvořeny stupně (H31).
- b) Obrys ústí jámy obdélníkovitý (zdůrazněný šířkový rozměr), rohy silně zaobleny, dno poněkud nesouhlasné s obrysem ústí, stěny mírně zešikmeny, po obvodu vytvořen stupňovitý zlom (H63).
- c) Obrys ústí jámy obdélníkovitý, rohy zaobleny, obrys dna přibližně souhlasný s ústím, stěny mírně zešikmeny, na V a Z straně vytvořeny stupně (H10; H108 na Z straně velká plocha stupně).
- d) Obrys ústí jámy obdélníkovitý, rohy silně zaobleny, obrys dna přibližně souhlasný s ústím, stěny silně zešikmeny, na Z straně vytvořen stupeň (H49; H103) nebo stěny mírně zešikmeny (jinak shodné H66).
- e) Obrys ústí jámy obdélníkovitý, rohy silně zaobleny, obrys dna přibližně souhlasný s ústím, stěny silně zešikmené, na V straně vytvořen stupeň (H131).
- f) Obrys ústí jámy obdélníkovitý, na Z rohy zaobleny, V strana oblá, obrys dna přibližně souhlasný s ústím, stěny mírně zešikmeny, na V straně vytvořen stupeň (H75).
- g) Obrys ústí jámy obdélníkovitý až mírně trapezoidní, Z strana širší, zaoblena, na V rohy zaobleny, obrys dna přibližně souhlasný s ústím, stěny zešikmeny, na Z vytvořen stupeň (H137).
- h) Obrys ústí jámy obdélníkovitý (V část poškozena), obrys dna přibližně souhlasný s ústím, rohy zaobleny, stěny silně zešikmené, na Z a J vytvořen stupeň (H116A).

4. ZVLÁŠTNÍ TVARY

- a) Obrys ústí jámy obdélníkovitý s do stran na S a J rozšířenými zaoblenými rohy, obrys dna přibližně souhlasný s ústím, stěny mírně zešikmeny (H7, zešikmení špatně posuzovatelné pro mělkost).
- b) Obrys ústí jámy přibližně obdélníkovitý se zprohýbanými stranami, obrys dna nesouhlasný s ústím (obdélníkovité), stěny nepravidelně a různorodě zešikmeny (H11; H55 silně deformovaný tvar).

c) Obrys ústí jámy oválný, obrys dna nesouhlasný (poněkud deformovaný obdélník se zaoblenými rohy), stěny silně zešikmeny (H102A; patrně i H102B).

Z výše uvedeného výčtu je zřejmé, že jednotlivé varianty hrobových jam, nebo alespoň jejich většina, sotva mohou být jakýmisi prvky intencionálních skupin, které měly nějaký speciální význam v pohřebním ritu a jako takové byly tedy zvláštními kulturními prvky, Naopak se zdá, že mnohé drobné odchylky od jakési obvyklé vžité obecné normy (obdélníkovitý tvar, zaoblené rohy, zešikmené a rovné, případně mělce vanovité dno) jsou vysvětlitelné pracovní technikou. Tak například občas pozorovatelné větší zešikmení užších stěn jámy (V a Z), nebo alespoň jedné z nich, je typického každou ruční práci v užším výkopu a má-li se dosáhnout větší strmosti stěn, činí to obtíže, zvláště ve větších hloubkách. Občasné zaoblení V nebo Z stěny nebo obou stěn může být rovněž produktem víceméně technickým a setkáváme se s ním nejen na Z, kde leží hlava, ale i na konci opačném. Rovněž tak mírně trapezoidní tvar nemusí mít smysl kulturní, protože jednak tato trapezoidnost není velká a může být výsledkem nepřesného poněkud nepečlivého provedení výkopu, jednak orientace širší strany trapezoidu není jednotná; rozšíření nacházíme jak u hlavy (kde by zdánlivě mohla mít smysl ve sledování obrysu uloženého těla) tak i na konci opačném. Mnohé z deformace tvaru hrobové jámy jsou zcela jistě výsledkem určité nepečlivosti při výkopu, někdy až extrémního charakteru, jak to představují jáma se zprohýbanými (zvlněnými) stěnami (H11, H55), kde jsme ochotni uvažovat spíše jen o jakémusi „vyhrabání“ jámy a připustit musíme i působení náhodných blíže nespecifikovaných faktorů působících na otevřenou jámu (spadnutí části stěny?).

S technickou stránkou pohřbu souvisí patrně rozšíření rohů u H7, kde toto rozšíření bylo nutné, aby bylo do jámy možno vložit prkno s nebožtíkem podloženým přičními dřevy, širšími než vlastní výkop hrobové jámy. Ojedinělý je případ oválné jámy (H102A) a není třeba ani zde vidět v tomto tvaru specifický kulturní prvek a hledat k němu vzdálené analogie. Je možná spíše výsledkem vědomého výkopu jámy na místě jámy již starší (H102B) a v tom smyslu by byl sice prvkem kulturním, nikoliv však z důvodů svého tvaru. Konečně z faktorů působících na drobnou variabilnost tvaru hrobových jam je třeba uvést i činnost archeologa, který je pro větší bezpečnost svých zjištění nucen odebrat všechnu probarvenou zeminu a místy odebírá zřejmě v menší míře i tu část terénu, která je probarvena již jen difusí tmavší barvy.

A tak z výjimečných tvarů, s nimiž se setkáváme na pohřebišti v Lumbeho zahradě lze mít za silný intencionální kulturní prvek pouze úpravy uvedené ve skupině č. 3, tedy jámy s vytvořenými stupni (*pozn. sociální*). Význam těchto stupňů však uniká a dosud uváděné hypotézy, které se jejich význam snaží vysvětlit, mají některé slabiny. Výklad, že stupně jsou výrazem původního většího výkopového záměru a že jáma vznikla jeho zmenšením, není pravděpodobný, neboť jednak objem ušetřené výkopové práce by byl nepatrny a navíc zarovnání stupňů prací navíc; ale hlavně však zmenšováním výkopového prostoru do hloubky může být pracovně nevýhodné. Úvaha, že stupně umožňovaly pohodlnější uložení mrtvého do hrobu, je rovněž málo pravděpodobná, protože hloubka není příliš velká. U jam se stupněm pouze na jedné straně, jak se s ním setkáváme (H49; H66; H75; H103; H131; H137) v Lumbeho zahradě, by manipulaci se zemřelým moc neusnadnil a navíc je zbytečný pro manipulaci s mrtvým dítětem (H75; H131; H137), kterou lze snadno zvládnout. Proti hypotéze svědčí i naprostá převaha hrobů, v nichž se pozůstalí bez tohoto opatření zřejmě snadno obešli. Stupně u hrobů na jejich obou stranách (H10; H108) by mohly sloužit jako základna pro překrytí hrobové jámy dřevy a tím i vytvoření jakési jednoduché hrobové komory. Tato možnost snad přichází v úvahu v případě H10, v něm však nenacházíme ani stopu dřeva; u dětského hrobu H108, je nepravděpodobná, protože západní stupeň je pro překrytí neobyčejně a zbytečně dlouhý. Tento hrob může také doložit mylnost představy, že se kopal nejprve náhodou větší a při kopání byl kvůli úspoře práce zmenšen; kopání jedné z nejdelších hrobových jam na lokalitě (245 cm) pro mrtvého, jehož kostra v hrobě měří 80 cm, nemůže být pouhým nedopatřením. Stupně jsou jedinými indiciemi bezpečné, výjimečné, intencionální, od běžného standardu odlišné úpravy hrobové jámy. Objasnění tohoto jevu však dosavadní hypotézy neposkytuje a je možné, že jeho skutečný význam bude nutné hledat ve spletité sféře archaického myšlení – bohužel však zatím málo studovaného. Některé stupňovité úpravy však asi uniknou jakémukoli zákonitému výkladu a nezbývá než uvažovat o náhodě (H116A). (*Smetánka, rkp.*)

EXKURZ 2

ORIENTACE HROBOVÉ JÁMY A KOSTRY

Orientace hrobových jam a koster je dosti jednotná. Hlava, jak je na slovanských pohřebištích nejběžnější, byla položena na straně západní a nohy směrovaly přibližně k východu. Tato poloha bývá též charakterizována tak, že mrtvý hleděl k východu. Ve skutečnosti na zkoumaném pohřebišti je klasická poloha Z-V vzácná. Skutečná orientace hrobových jam, a tím i koster, se pohybuje ve výseči SZZ/JZZ – JVJ/SVV. Tako vyjádřená orientace jámy a kostry není příliš přesná, ale situaci vystihuje dostatečně v zásadě možná lépe než „přesné“ měření orientace pomocí azimutu (A). Přesnost měření azimutu narází totiž na problém tvaru jámy ... Některé kostry jsou neúplné... Orientaci jámy bylo s jistou rezervou možno určit ve 104 případech ze 139 (75%). Směr jam kolísal od 62°(H14) do 112°(H137). Škrtneme-li na obou stranách souboru vždy po třech extrémních a od jádra souboru dost oddělených a jen jednou se vyskytujících hodnotách (62°, 65°, 67° a 112°, 109°, 101°), dostaneme relativně souvislou řadu azimutových hodnot sahající od 70° do 100°, při čemž nejvíce jam se kumuluje mezi 77° – 87° a nejčastěji frekventovanou hodnotou je 82° (11 případů). Orientaci kostry bylo možno rovněž s jistou rezervou určit v 72 ze 149 případů, což je pouhých 48 %. Nejistota je tedy podstatně větší než v případě hrobových jam. Směr koster kolísal v rozmezí od 62° (H13) do 98° (H102A). Vyloučíme-li i u koster krajních, od jádra souboru oddělené hodnoty (62°, 67° a 98°) dostaneme i zde jádro souboru sahající od 71° do 96°, při čemž nejvíce koster kumuluje mezi 78° – 88° a nejčastěji jsou frekventovány hodnoty 78° (9 případů) a 84° (7 případů). Mezi orientací jámy a orientací kostry v ní uložené vzniká v řadě případů jistý rozdíl. Bylo možno posoudit ve 47 případech ze 139 případů možných, což je pouhých 34%. Nicméně lze i při tomto malém základu konstatovat, že shoda orientace jámy a kostry je značná. Nulová odchylka byla zjištěna ve 29 případech ze 47 posuzovatelných, tedy v 51% případů a odchylka 1° v dalších 5 případech. Celkově odchylka kolísá od 0 do 9°, při čemž hodnoty 9°, 7° a 6° jsou zastoupeny vždy jedním případem. Je otázkou, čím byly tyto extrémní odchylky způsobeny. Jednoznačné vysvětlení není možné. Řada případů je jistě způsobena obtížemi při prokládání os a odchylky, nebo alespoň větší odchylky nemají žádný kulturní význam a jsou „technického“ původu. Ani velikost resp. šířka jámy nemá zřejmě určující vliv, spíše jen dává možnost k větší odchylce, neboť se vyskytují pohřby, kde jáma je úzká a odchylka přesto větší a naopak jámy prostorné, kdy odchylka je minimální. Pouze u extrémní hodnoty 9° (H108, hrob dítěte) patrně umožnila prostornost jámy toto silně odlišné uložení.

Směrování hrobových jam a koster bývá různě interpretováno. Jistá váha bývá připisována výkladu ovlivněnému astronomicky. Směr jámy nebo kostry je dáván do souvislosti s východem slunce v den pohřbu a z kumulace hodnot a azimutů spojované s pozdní zimou nebo časným jarem, někteří badatelé usuzují a zvýšenou úmrtnost v tomto nepríznivém období a zpětně je tímto způsobem zase hledáno potvrzení astronomického významu směru jam a koster. Ve skutečnosti je možno takový postup považovat v postatě za „circulus vitiosus“. Přihlédneme-li k azimutům hrobových jam, které měly díky pracnosti a námaze při jejich výkopu především odrážet eventuální intenci směrování k východu slunce, zjistíme obvyklý jev. Nejvíce pohřbů by se přibližně kumulovalo od 26. 2. do 14. 3. a 29. 9. až 17. 10. Vzhledem k tomu, že podzimní termín je dobou největšího dostatku a populace má za sebou prožití příznivého klimatického období, bylo by možno se domnívat, že většina úmrtí a pohřbů spadá do velmi krátkého období konce zimy. Nicméně toto soustředění maxima úmrtí do poněkud krátkého období ani ne tří týdnů působí nepravděpodobně. Ještě podivnější by pak byla skutečnost, že celé dlouhé části roku by vůbec nikdo nezemřel (od 16. 11. do 26. 1. a od 27. 4. do 17. 8.) a na dobu okolo těchto intervalů by připadal jen minimum úmrtí (18. 8.–28. 9., 18. 10.–15. 11., 15. 4.–26. 4., 27. 1.–25. 2.). To neodpovídá přirozenému průběhu a distribuce úmrtí. Stejně nerealistická je i představa, že bylo možno určit v každém dni pohřbu východ slunce; tomu odporuji vlivy klimatické (oblačnost) a konečně proti představě o orientaci hrobové jámy a fakticky i kostry přesně na východ slunce v určitém dni je možno namítat existenci stále ještě uzavřené lesní krajiny, kde horizont obzoru nemusela tvořit zem, ale nepravidelná čára spojující vrcholy lesních stromů. To vše mluví proti astronomické interpretaci směru hrobových jam. Naopak se zdá mnohem pravděpodobnější výklad mnohem jednodušší. Orientace mrtvého a tím i hrobové jámy Z-V byla závazná, ale nebyla zvláště měřena. Existovalo všeobecné povědomí o místě, kde nad lesem vychází slunce. Tím směrem byly hrobové jámy orientovány pouze všeobecně. Odchylky jednotlivých jam

navzájem jsou jen odchylkami statisticky náhodnými a nemají žádný zvláštní význam. Je možné, že východní směr byl na pohřebišti zjišťován pomocí nějakého nápadného znamení, buď umělého, nebo spíše přirozeného (např. nápadný strom) a směry jam kolísají kolem tohoto bodu. Že tato možnost nemůže být zcela vyloučena, naznačuje fakt, že ze 104 posuzovatelných hrobových jam bylo 84 odchýleno od skutečného přesného východu a to směrem k severu (81 %) a ve shodě s tím byly obdobně odchýleny i kostry (ze 72 posuzovatelných 82 %). Je také možné, že na pohřebišti byli pohřbeni první mrtví jen všeobecně ve směru Z-V a pokud byly hroby na povrchu nějak viditelně vyznačeny, další a další pohřby se takto danému směru přizpůsobovaly. Lze tedy s vysokou pravděpodobností zamítat hypotézu o přesné orientaci hrobových jam podle východu slunce. (*Smetánka, rkp.*)

EXKURZ 3

VŠEOBECNÁ CHARAKTERISTIKA POLOHY MRTVÉHO V HROBĚ.

Mrtví leželi na pohřebišti v Lumbeho zahradě v naprosté většině v přímé (natažené) poloze na zádech. Hlava se nacházela na západní straně, nohy byly nataženy směrem k východu. Takto udávaná orientace Z-V je jen přibližná, podrobnější údaje jsou uvedeny dále v oddíle o astronomické orientaci jednotlivých koster. Ruce většiny koster byly položeny rovnoběžně nebo víceméně rovnoběžně s tělem pohřbeného, nikoliv však vždy výrazně podél těla, jak ještě doložíme.

Pouze dva mrtví (H47 a H102B) byli uloženi na levý bok, přičemž kostra dítěte (infans II, 4 roky) H47, i když je špatně zachovaná a patrně poškozená, zdá se, že byla uložena na levý bok vědomě a pietně. Naproti tomu kostra H102B většího dítěte (infans III, 8–9 let) byla, jak svědčí nepravidelná poloha, v jámě uložena spíše nepořádně než rituálně, uvědoměle na bok.

Orientace kostří Z-V dává možnost, aby mrtvý byl obrácen obličejem k východu. Ve skutečnosti jen asi 55 % ze všech koster bylo v takovém stavu, aby bylo možno přesněji posoudit polohu frontální části lebky. Ve skupině koster, které toto posouzení umožňují, převažovali dospělí jedinci (79 %), neboť kosti z dětských hrobů (a zejména lebky) byly v takovém stavu, že bezpečné posouzení polohy lebky neumožňovaly. Přibližně 29 % posuzovatelných pohřbených mělo frontální část odchýlenou vpravo (k jihu, případně k jihovýchodu), asi 20 % mělo frontální část odchýlenou vlevo (k severu, případně k severovýchodu) a přibližně 51 % z posuzovatelných případů mělo přímou polohu obličejové části (k východu). V nevelkém počtu posuzovatelných jedinců nelze vysledovat žádnou bezpečnou zákonitost ve výkladu polohy obličejové části a z převahy přímé orientace hlavy a z celkem nižší vyrovnané distribuce mezi levou a pravou stranou lze uzavřít, že nalezená situace nepotvrzuje žádnou z dosud vyslovených hypotéz o významu odchylky pohledu mrtvého a jedná se patrně o náhodný jev.

Naprosto převládala rovnoběžná poloha rukou, i když s četnými drobnými variantami, jimž bude ještě věnována pozornost při stanovení skupin úpravy mrtvého těla. Jako výrazné odchylky lze uvést následující případy: Pravá ruka ohnutá v lokti položená pod pánev byla zjištěna v hrobě H14; obě ruce podél těla ale mírně pokrčené v lokti, nedosahující k páni mělo dítě v hrobě H99; pravou ruku výrazněji pokrčenou v lokti a položenou v klíně zjišťujeme v hrobech H3, H5, H14, H48 (dítě), H54?, H114, mírně H89 a H30; levou ruku pokrčenou v lokti a položenou v klíně nalézáme v hrobě H22. Nejvýraznější odchylkou od rovnoběžné polohy a pravděpodobně jedinou bezpečně intencionální odchylkou je pokrčení obou rukou v lokti a jejich uložení do klína (H33, H71A, H87). Tyto všechny případy reprezentují přibližně 8 % všech případů a tři poslední považované za zcela jistě intencionální představují asi 2 %.

Ani od přímého, nataženého uložení nohou, které naprosto převládá, nebylo zjištěno mnoho odchylek. U dospělých jedinců bylo mírné pokrčení nohou vlevo zjištěno v H87, H51 a H102A; v hrobě H24 výrazné vytočení pravého femuru neznamená asi rituální odchylku v uložení těla, ale nejspíše je stopou zranění. Mírné pokrčení nohou vpravo nacházíme v hrobech H16 a H54.a zřetelné pokrčení nohou vlevo bylo zjištěno v H21 a H72, kde se však jedná o celkovou deformaci uloženého těla. Překřížení pravé holeně v H115 nemá rovněž rituální význam a zřejmě výsledkem zranění. Z hlediska polohy nohou jsou dětské hroby špatně posuzovatelné, ale i zde, někdy jen v nejistých náznacích, pozorujeme převažující přímé rovné uložení nohou. Výjimku tvoří H101 s nohami pokrčenýma vpravo, dále H93 a patrně i H17B, kde kolena obou nohou jsou vytrčena do stran a hroby

H69, H110 a H112, kde byla zjištěna mírně pokrčená a doprava skrčená pravá noha. Kvantitativně hodnotit počet anomalií v uložení nohou u dětských jedinců nemá smysl, neboť jsou většinou špatně posuzovatelné. U posuzovatelných dospělých jedinců tyto výrazné odchylky v úpravě nohou představují přibližně 9 %.

V řadě studií analyzujících jednotlivá zkoumaná raně středověká pohřebiště se setkáváme s detailním stanovením poloh mrtvých v hrobech. Pro jejich stanovení kromě astronomické orientace, která je na pohřebišti v Lumbeho zahradě víceméně jednotná, jsou zpravidla určující čtyři elementy; celková základní poloha (záda, bok, břicho), poloha hlavy, poloha rukou a poloha nohou. V Lumbeho zahradě s výjimkou dvou hrobů, které byly již charakterizovány (H47 a H102B – poloha na levém boku), leží všichni mrtví na zádech, a proto určení detailních poloh se bude skládat ze tří elementů (hlava – ruce – nohy). Při stanovení detailní polohy nečiní zpravidla obtíže klasifikace polohy rukou a nohou. Problémy se vyskytují při stanovení původní polohy hlavy, neboť hlava, která byla uložena na týl, obličejem vzhůru, může samovolně poklesnout při uzavírání hrobu a v některých případech i později do strany, nebo se může posunout její horní část; rozhodující v méně jistých případech zůstává poloha mandibuly. Zároveň je třeba, dříve než přistoupíme k výčtu poloh, konstatovat, že u všech tří prvků, z nichž je charakteristika polohy mrtvého konstituována, se vyskytují určité mezní případy, kde do klasifikace je nutné zahrnout z části i prvek interpretace. Pro detailní charakteristiku polohy mrtvého byly z nalezeného souboru vybrány ty případy, kdy byly posuzovatelné všechny tři prvky současně. Tuto podmínku splňovalo 50 mrtvých, tedy přibližně 34 % ze všech zjištěných jedinců. V souboru převládají dospělí jedinci (42), neboť stupeň zachování dětských hrobů, a tedy u všech tří znaků současně, je mnohem horší. Na základě souboru, který je k dispozici lze konstituovat následující skupiny mrtvých uložených na zádech:

1. Hlava vpravo, obě ruce podél těla, nohy přímo (H76).
2. Hlava vpravo, pravá ruka pod okrajem pánve, levá ruka na okraji pánve, nohy přímo (H126).
3. Hlava vpravo, pravá ruka podél těla, levá ruka pod pánví, nohy přímo (H79).
4. Hlava vpravo, pravá ruka pod okrajem pánve, levá ruka podél těla, nohy přímo (H26).
5. Hlava vpravo, obě ruce pod pánví, nohy přímo (H74A).
6. Hlava vpravo, obě ruce mírně pokrčeny v lokti spočívají na femurech (H7).
7. Hlava vpravo, pravá ruka podél těla, levá ruka pokrčena v lokti položena v pánvi, nohy přímo (H22).
8. Hlava vpravo, pravá ruka pokrčena v lokti (mírně) položena v pánvi, levá ruka podél těla, nohy přímo (H30, H89).
9. Hlava vpravo, pravá ruka pokrčena v lokti položena na pánvi, levá ruka pod okrajem pánve při femuru, nohy přímo (H114).
10. Hlava vpravo, pravá ruka pokrčena v lokti položena v pánvi, levá ruka pod pánví, nohy přímo (H3).
11. Hlava vpravo, obě ruce podél těla, pravá noha mírně pokrčena vlevo (zranění?), levá noha přímo (H24).
12. Hlava vpravo, obě ruce podél těla, obě nohy pokrčeny vlevo (H102A).
13. Hlava vpravo, obě ruce pokrčeny v lokti a položeny v pánvi, nohy pokrčeny mírně vlevo (H87).
14. Hlava přímo (na týlu), obě ruce podél těla, nohy přímo (H55, H41, H80, H82, H111, H130 s dotykem pánve).
15. Hlava přímo, obě ruce pokrčeny v lokti směřují k boku, nohy přímo (H99).
16. Hlava přímo, pravá ruka podél těla, levá ruka přes okraj pánve položena na femur, nohy přímo (H46, H84, H100).
17. Hlava přímo, pravá ruka podél těla, levá ruka pod okrajem pánve (H94).
18. Hlava přímo, obě ruce přes okraj pánve, nohy přímo (H49).
19. Hlava přímo, pravá ruka přes okraj pánve položena na femur, levá ruka pod pánví, nohy přímo (H86).
20. Hlava přímo, pravá ruka pod pánví, levá ruka podél těla, nohy přímo (H25, H66).
21. Hlava přímo, pravá ruka pod pánví, levá ruka přes okraj pánve, nohy přímo (H92B).
22. Hlava přímo, obě ruce pod okrajem pánve, nohy přímo (H103).
23. Hlava přímo, pravá ruka pokrčena v lokti položena v pánvi, levá ruka podél těla, nohy přímo (H48).

24. Hlava přímo, obě ruce pokrčeny v lokti položeny v páni, nohy přímo (H33, H71A).
25. Hlava přímo (?), obě ruce podél těla, levá mírně odchýlena, nohy skrčeny vlevo (H21).
26. Hlava přímo, ruce podél těla, pravá noha pokrčena v kolenu vlevo překřížena s nohou levou (zranění?) (H115).
27. Hlava vlevo, obě ruce podél těla, nohy přímo (H10, H27, H31, H39).
28. Hlava vlevo, pravá ruka podél těla, levá přes okraj páne, nohy přímo (H128).
29. Hlava vlevo, pravá ruka podél těla, levá ruka přes okraj páne na femuru, nohy přímo (H45).
30. Hlava vlevo, pravá ruka podél těla, levá ruka částečně pod páni, nohy přímo (H28).
31. Hlava vlevo, pravá ruka přes okraj páne, levá ruka pod okrajem páne, nohy přímo (H92A).
32. Hlava vlevo, pravá ruka pod okrajem páne, levá ruka podél těla, nohy přímo (H129).
33. Hlava vlevo, obě ruce pod páni, nohy přímo (H37 se zajištěním kamenem, H98 levá ruka částečně).
34. Hlava vlevo, pravá ruka pokrčena (mírně) v lokti položena na páni, levá ruka podél těla, nohy přímo (H83).
35. Hlava vlevo, pravá ruka pokrčena v lokti položena pod pánev, levá ruka podél těla, nohy přímo (H14).
36. Hlava vlevo, obě ruce podél těla, nohy nepravidelně skrčeny vlevo (H72, poloha celkově deformována).

Pro úplnost počtu mrtvých je třeba znova připomenout polohu na levém boku (tedy č. 37) s vlevo skrčenýma nohami (H47, a H102B). Z výše uvedeného výčtu poloh vyplývá, že rituální význam patrně všech 36, případně 37 zjištěných detailních variant poloh. Lze sotva uvažovat jako o intencio-nální úpravě polohy mrtvého skupinu, v níž shledáváme jeden nebo dva případy a soubor, kde z 50, případně 52 jednotek, vznikne 36, případně 37 skupin. Tato skutečnost je způsobena buď nedostatečností vzorku, který je k dispozici, nebo zjištěné skupiny jsou produktem náhodných variací polohy, zejména rukou, způsobených nechtěně nebo bez hlubšího záměru při ukládání do hrobu. Srováním se situací na jiných pohřebištích se lze přiklonit k názoru, že jsou přítomny oba negativní rysy. Posu-zovatelný soubor jistě není naprostě dostatečný, ale ani jeho vztuřem by se patrně situace příliš ne-vyjasnila. A tak za rituálně intencionální lze považovat zřejmě jen takové varianty základní polohy, kde je poloha končetin proměněna výrazněji, jako je tomu u levé (H22) nebo pravé ruky (H30, H89, H114, H3, H48, H83?, H14 – pod páni), nebo obou (H87, H33, H71A) rukou pokrčených do klína. Sotva má asi bezpečný diferencující vliv poloha hlavy, neboť pokles hlavy od přímé polohy vpravo nebo vlevo může nastat samovolně, a je těžko bezpečně určit, kdy tomu tak není; proto je nutno zatím brát v úvahu všechny tři varianty. Diferencující význam nohou je rovněž ne zcela jednoznačný, neboť mírné pokrčení může být způsobeno spadnutím kolen na stranu v těch případech, kdy tělo bylo uloženo do hrobu v nepříliš napjaté poloze, ale i tyto změny zatím musíme promítat do základní dále uvedené klasifikace nálezů z Lumbeho zahrady. Rovnoběžnost rukou s tělem je základní znak, ale detailní variace zřejmě již ne.

- I. Poloha na levém boku
- II. Poloha na zádech
 1. Hlava vpravo
 2. Hlava přímo
 3. Hlava vlevo
 - a) Obě ruce rovnoběžné s tělem nebo víceméně rovnoběžné s tělem
 - b) Pravá ruka v lokti pokrčena do klína, levá rovnoběžná s tělem
 - c) Pravá ruka v lokti pokrčena pod pánev, levá rovnoběžně s tělem
 - d) Levá ruka v lokti pokrčena do klína, pravá rovnoběžně s tělem
 - e) Obě ruce v lokti pokrčeny do klína

- A. Nohy přímo
- B. Nohy pokrčeny vlevo

Z těchto znaků lze sestavit následující skupiny, které mají patrně reálnější význam:

I-3 – ruce neposuzovatelné nebo a-B (H47, H102B)

II-1-a-A (H7, H26, H74A, H76, H79, H126)

II-1-a-B (H102A, H24?)

II-2-a-A (H25, H41, H46, H49, H55, H66, H80, H82, H84, H86, H92B, H94, H99?, H100, H103, H111, H130)

II-2-a-B (H21)

II-3-a-A (H10, H27, H28, H31, H37, H39, H45, H83, H92A, H98, H128, H129)

II-1-b-A (H3, H30, H89, H114)

II-1-c-A (H14)

II-2-d-A (H22)

II-2-e-A (H33, H71A)

II-1-e-B (H87)

Dvě kostry z původního posuzovatelného souboru (50 jedinců) při této obecnější a zřejmě i reálnější klasifikaci ze souboru vylučují; H115 má sice jednu nohu pokrčenu, ale je to zřejmě výsledkem zranění, jak bylo již poznamenáno a u H72 sice pozorujeme pokrčení nohou vlevo, ale celá kostra je uložena zcela výjimečným způsobem, deformovaně, což již bylo rovněž zaznamenáno. Zároveň po provedení této obecnější klasifikace lze konstatovat, že jednodušší klasifikace patrně lépe odráží původní rituální intenci pohřbívajících než „archeologická“ klasifikace podrobná. Nepochybují o tom, že časem se bude možno i dobrat přibližného významu jednotlivých výrazných poloh. Archaické společnosti, tedy i společnost raného středověku, jsou společnosti znaků, gest. Ve spolupráci s etnologií a za využití písemných pramenů je možné, jak to naznačují některé novější příklady, že poloha mrtvého v hrobě se možná stane zajímavým pramenem poznání duchovního světa archaických lidí (*Smetánka, rkp.*).

VEJCE A SKOŘÁPKY VAJEC

ZDENĚK SMETÁNKA^A

Na některých českých a moravských raně středověkých kostrových pohřebištích zjišťujeme nevelké počty hrobů, v nichž se mezi nálezy objevují větší či menší části skořápek ptačích vajec. Tak tomu bylo i při výzkumu kostrového pohřebiště „za Jízdárna Pražského hradu“ v Lumbeho zahradě. Šest zde objevených hrobů, v nichž shledáváme vaječné skořápky, poskytuje zajímavé podněty ke studiu duchovní kultury 10. století přímo v samém centru počínajícího christianizačního úsilí (*Obr. 2/1*). Vejce, podobně jako další výjimečné přídavky, u nichž se dá předpokládat jistý zřetelněji předpokladatelný symbolický status (např. mince, ulity, od čelistí oddělené lidské zuby, různé miniaturizované předměty, aj.), nás uvádějí lépe než jiné, evidentně především prakticky používané předměty do duchovního klimatu centra raného českého státu a obecně do oblasti symbolické archeologie a jejích problémů i obtíží (*Neustupný 1995*).

Šest jedinců uložených v hrobech H28, 47, 84, 86, 88, 104 představuje z hlediska počtu všech pohřbených (včetně příměsi při $n = 157^B$) 3,82 % zjištěných případů z hlediska hrobových jednotek (při $n = 141$) 4,25 %, tedy obecně kolem 4 % výskytu, což je hodnota spíše nižší (*Měřinský 1985*, s. 70–71). Pět ze všech zjištěných případů Lumbeho zahradě naleží dětem (Inf I? H88; Inf II H47, 86, a 104; Inf III H84). Zbývající, šestý jedinec v hrobě H28 je určen jako stará žena (Ž sen). Dva z hrobů, hrob H28, který patří staré ženě, a hrob H88 (Inf I?) neobsahují kromě vaječných skořápek žádný další nález. H47 (Inf II) má kromě skořápek ještě železný nůž. Tři hroby, H84 (Inf III), 86 (Inf II) a 104 (Inf II), jsou vybaveny bohatěji. H84 a 104 se řadí k nejbohatším v lokalitě a zastoupením VM (velkomoravských) prvků – resp. ČPVM (časně povelkomoravských) prvků – mají jistý význam pro chronologii.

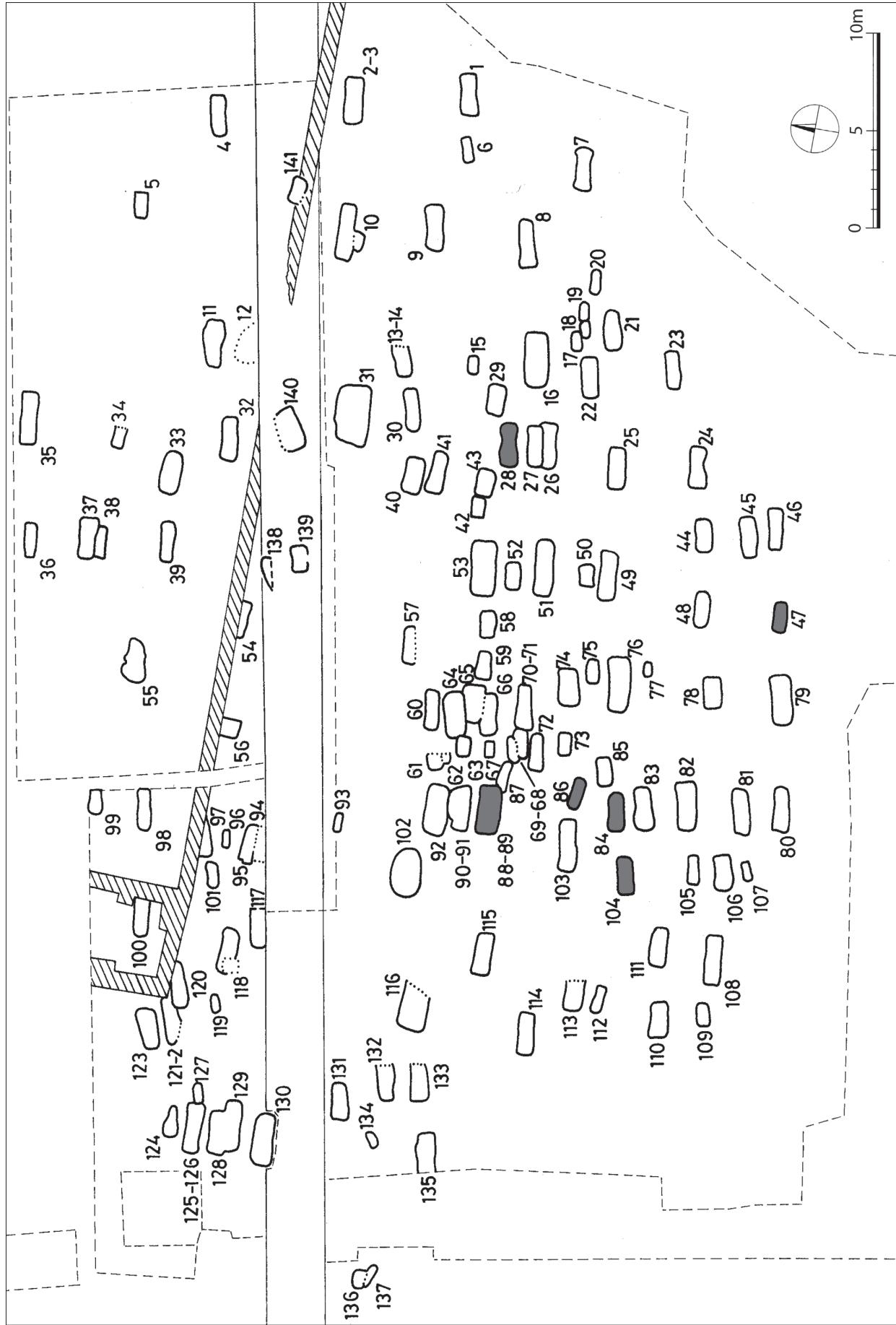
Hroby s nálezy vaječných skořápek jsou na pohřebišti částečně rozptýleny. H28 leží ve východní části, H47 na jeho samém jižním okraji. Zbývající hroby jsou uloženy v západní části a jsou to buď hroby sousedící v téže řadě (H88, 86, 84), nebo v nejbližší rovnoběžné řadě H104). Tvoří tedy jistou malou skupinku, spojenou navíc ve dvou případech přítomností VM, resp. ČPVM prvků.

Interpretace výše uvedeného nálezového obrazu, zejména „významu“ skořápek (resp. původně celého vejce?), skýtá řadu problémů. Prvním z nich je identifikace druhu a stavu vaječných skořápek. Zoologická určení se zatím v naší literatuře vyskytuje jen zřídka a nebývají tedy vždy dostupná. Obvykle se soudí, že skořepiny naleží slepici, která byla a je nejběžnějším domácím zvířetem chovaným kvůli snášení vajec (tentotéž názor a jeho reálnost podle své zkušenosti potvrdil ornitolog L. Peške z Archeologického ústavu Akademie věd ČR; obdobné jsou i výsledky určení z Uherského Hradiště – Sadů, Horních Kotvic – *Marešová 1983*, s. 45 – poměr spolehlivě určených vajec slepičích k husím činí 42 : 1).

Pravděpodobně na naši makroskopicky podmíněnou současnou klasifikaci působí i všeobecné vědomí o významu slepičího vejce ve velikonoční části ročního obřadního cyklu. Výjimečnou přítomnost vajec jiných ptáků však nemůžeme zcela vyloučit, a to včetně divokých (*Jakab 1979*). Stejně tak nemůžeme pominout ani odlišné významy různě transformovaných pozůstatků vajec.

A) Z. Smetánka pracoval na vyhodnocení jednotlivých aspektů pohřbívání na pohřebišti v Lumbeho zahradě. Rukopis však zůstal v torzovitém stavu od nesoustavných poznámek k víceméně úplnému textu. Jediným ucelenou studií je předkládaná část, která obsahovala i odkazy na literaturu, i když bez jejího seznamu, který byl podle možnosti dohledán a doplněn. Z poznámek byly ponechány ty dokončené, heslovité odkazy s nejasným obsahem byly vypuštěny. Rukopis byl zřejmě inspirací pro článek poprvé publikovaný v časopise *Dějiny a současnost* 20, 1998/1, s. 7 - 10 a posléze přetiskněný v kapitole „Archeologie ptačího vejce“ v *Archeologických etudách*, vydaných v roce 2003 (s. 17 - 24). Poznámky označené čísly jsou původními poznámkami z rukopisu, poznámky označené písmeny jsou nové komentáře. K tisku připravila Michaela Mácalová.

B) Revize nálezové situace dospěla k o něco vyššímu číslu (171 jedinců), procentuální zastoupení klesne na 3,51 %. Obdobně tomu bude s počtem hrobů (148 a 4,1 %).

Obr. 2/1: Praha – Hrad, pohřebiště Lumbého zahrada. Šedě vyznačeny hroby s nálezy vaječných skořápek. Sestavil J. Frolik.
Fig. 2/1: Prague Castle, Lumbé Gardens cemetery. Grey colour: graves with eggshell finds. Compiled by J. Frolik.

Zoologická klasifikace, zejména laická, pokud ji dělá archeolog, se potýká se silnou fragmentací způsobenou tlakem zásypové zeminy i ztrátami, které souvisejí s jejím chemismem, případně s různými mikrobiálními procesy¹. Tyto okolnosti také brání určení, zda máme před sebou pozůstatek celého, původně plného exempláře, nebo jen vejce vyfouklé, či skořápkou „proklubanou“, případně původně jen pouhé fragmentované skořepiny. Pozdější záznamy lidové kultury uvádějí rozdílné výklady (významy) těchto skutečností (*Václavík 1959*, s. 183). Skořápky plného, celého vejce a vyfouklého nebo proklubaného mohou mít zcela odlišné významy. O původním stavu vajec uložených do hrobů v Lumbeho zahradě nemůžeme na základě makroskopických pozorování bezpečně rozhodnout.

Kdybychom předpokládali, že v Lumbeho zahradě byla ukládána celá vejce, jak se o tom bez podrobnějšího určení uvažuje u více dosud známých lokalit, měli bychom předem dané interpretační konsekvence. Evropské písemné prameny před 12. stoletím neposkytují dostatečně ucelené svědectví, jež by umožnilo pro české prostředí jistější výklad významu celého vejce. Pozdější ojedinělé středověké zmínky, dotýkající se vzdáleně i českého prostředí, nebo alespoň českému prostředí časově a místně poněkud bližší, přece jen zachycujeme, ale jejich zpětná projekce svědectví o „významu“ hlouběji do minulosti rovněž není bez rizika. Poukazují však zřetelně na magický význam vejce (*Karwot 1955*, s. 11. „*Ovum in primo balneo pueri ponunt, quod patri dant in cibum*“, datováno 1235–1250). A tak těha výkladu zatím spočívala a dosud spočívá na přístupu rozvíjeném od 19. století a založeném na množství rozmanitých významových analogií shromážděných etnografy (souhrnněji např. *Václavík 1959*, *Bächtold-Stäubli - Hofmann-Krayer 2000*, 1927–1942 Bd. 2, s. 592–644; *Moszyński 1967*). Ty ovšem pocházejí z nejrůznějších, často časově i geograficky vzdálených, etnicky různých prostředí a mohou mít individuální nebo úzce skupinovou, těžko všeobecně bezpečně aplikovatelnou variantu výkladu. Metodický, zjednodušený přístup v podobě získané v 19. století (k tomu

¹ Za upozornění na možnost destrukce vaječné skořápkы specifickými půdními mikrobiálními procesy vděčíme mikrobioložce paní RNDr. Janě Šťastné, CSc. Její upozornění má některé další důsledky uvedené dále v této poznámce.

V této podkapitole nemůžeme pracovat s bezpečným určením, zda do hrobu byly vloženy primárně jen skořápkы vajec, nebo zdajou až produktem transformačního procesu způsobeného mechanickým, chemickým či mikrobiálním faktorem, popřípadě všemi současně. V textu se snažíme pro jistotu alespoň na některých místech opakovat připomínat celou podobu pramene a naopak (vejce/skořápkы) před počátkem archeologické transformace, i když fakticky máme běžně k dispozici jen nevelké fragmenty celku v podobě skořápek, které ve skutečnosti mohly být původně vejcem celým, ať už plným, nebo prázdným „vyfouklým“, což lze rovněž sotva určit.

Vejce jako předmět se v době dlouhého upřednostňování staršího, artefaktuálního paradigmatu nutně muselo jevit jako méně důležitý nález než například objevy šperků, zbraní keramiky, skla a mnoha dalších předmětů. Snad také právě z tohoto důvodu, nejen pro snadnou transformaci vzhledem k jeho labilní materiální podstatě, ale zároveň v důsledku omezené pramenné hodnoty z hlediska řešení zásadních otázek bylo možné vejce v hrobě snáze přehlédnout. Ze stejných důvodů bývá objev vejce popisován jen všeobecně a stejně obtíže působí v archeologii i etnografii sémantické problémy s termíny poněkud neurčité označujícími singulární a plurální podobu a význam obalu vejce (skořápkа/skořápkы). O to více lze uvítat vyobrazení jeho většího kusu, např. z hrobu H91, případně i z H454 (*Staňa 2006*), která umožňují, aby se o uložení původně celého vejce dalo uvažovat s větší jistotou. Vzhledem k choulostivosti vejce z hlediska zachování jeho celku je ve většině případů objevených skořápek obtížné s vyšší pravděpodobností zamítat hypotézu o pozůstatku kusu původně celého. Jen zřídka je však také možno u fragmentarizované (fragmentarizovaných) části (částí) vaječné skořápkы jako obalu vnitřního obsahu vejce s alespoň minimální jistotou určit, zda pracujeme se skořápkou jako obalem plným, nebo prázdným.

Souhrnně lze o prameni označovaném jako vejce shrnout: Z hlediska ukládání vejce do hrobu máme podle jeho postdepozičního nálezového stavu při výzkumu několik možností získat a určit: a) vejce původně celé, plné, b) vejce původně celé, duté – „vyfouklé“, c) skořápkы vejce původně celého, plného, d) skořápkы vejce původně celého, dutého – „vyfouklého“, e) shluk původně jen několika vložených skořápek. Rozdíly předtransformačního, predepozičního a postdepozičního stavu vejce mohou podle etnografických paralel znamenat rozdílné „významy“. Každá z uvedených variant může mít své vlastní „významy“, zpravidla ambivalentní, někdy i navzájem výrazně protichůdné. Určení a rozlišení jejich možného předtransformačního původního stavu je pro archeologa i pro specialisty obtížné, často nemožné. V zásadě se při hledání onoho druhoplánového, symbolického „významu“ pohybujeme ve sféře křehkých hypotéz. Vzniká přirozeně otázka, zda takovýto přístup má vždy naději na reálné výsledky a je tedy oprávněný. Domníváme se, že pokud pracovní postup zůstane analytický, kromě archeologických pozorování opřený – za stálé diskuse – o poznatky dalších příbuzných věd a zdůvodněná tvrzení a námítky se budou permanentně novými výsledky upřesňovat a opravovat, má smysl takový pracovní pokus realizovat.

Všechny dosud uvedené hlavní možnosti podoby tohoto pramene jsou obvykle bez výzdoby, bez obarvení, jen výjimečně alespoň se stopami malby (viz zatím ojedinělý případ z Velkých Hostěrádek na Břeclavsku – *Ludikovský – Snášil 1974*, s. 46).

kriticky *Daxelmüller 1986, 520–524*), je dnes ovšem nepřijatelný, neboť kromě jiného může při takové podrobné interpretaci významu snadno dojít k záměně části (jednotlivých případů) za celek a k fixaci této záměny do sotva kdy v minulosti obecněji existujících struktur.

Zároveň se však lze domnívat, že není možno jen skepticky rezignovat na bohatství dostupných dílčích významů shromážděných zdánlivě bez řádu v pozorováních a dokumentaci etnografů, i když není jisté, že se dobereme bezpečně přesných individuálních významů, vhodných pro konkrétní nálezové situace. Pro pochopení alespoň širších obecných možností zavádíme pro další úvahy o „významu“ jevů (v daném případě vaječných skořápek a vejce) pojem „významové pole“ (*Macek 1991*, zvl. s. 1–15). Lze mu rozumět tak, že je souhrnem všech existujících individuálních významů vázaných na daný materiální symbol, zvaný též „znak“. V tomto významovém poli by patrně měl být rozeznatelný nejpravděpodobnější obecnější význam daného jevu, případně asociace blízkých významů, ovšem ve vztahu k archeologickým pramenům bez možnosti identifikace konkrétního individuálního „významu“ v daném místě a čase.

Je třeba připustit, že zejména na počátku práce sotva obsáhneme celé „významové pole“, reflekující těžko postižitelnou rozmanitost a proměnlivost kulturních jevů. Je také otázka, zda by to mělo smysl. Většinou budeme pracovat s pouhým vzorkem, tedy s „významovým polem“ o různém rozsahu a denzitě a naše závěry budou proto mít vždy jen více či méně pravděpodobnostní charakter. Zvýšení pravděpodobnosti závěrů při práci s „významovým polem“ závisí značnou měrou na kontextuálním přístupu, který umožní získat takovou výseč z „obecného významového pole“, která má pro daný problém větší reálný smysl. To znamená pracovat především v přijatelně omezeném kontextu geografickém a zvažovat kontext sociální.

Chronologie výskytu vaječných skořápek (vajec) speciálně na pohřebišti v Lumbeho zahradě narází na obtíže, které plynou z malého počtu případů. Ze šesti zjištěných případů výskytu vaječných skořápek (vajec) vyplývá, že jen dvě hrobové jednotky jsou schopny jednoznačnější chronologické výpovědi. Nálezy skořápek se v nich vyskytují v kontextu prvků označovaných jako prvky VM, resp. ČPVM horizontu. Zvyk klást do hrobu vejce (nebo vaječné skořápky) můžeme tedy prokázat již ve starší fázi pohřebiště, rámcově v první polovině 10. století (*Smetánka 1994; Smetánka 2006*), přesněji spíše však v jeho první třetině; vážně o něm můžeme uvažovat v tomto případě u hrobů H84 a H104 blíže k přelomu 9. a 10. století. Počet dvou chronologicky významných případů je však tak malý a vypovídací hodnota zbývajících čtyř natolik nejistá až nulová, že jen těžko můžeme bezpečně zamítnout i přežívání tohoto zvyku do mladší fáze pohřebiště. Na pohřebištích mladších nebo do mladší doby zasahujících se s tímto zvykem setkáváme (např. *Šikulová 1959*, s. 104–105; *Svoboda 1963; Ludikovský-Snášil 1975*, s. 45–47; *Geisler 1986*). Kdy tento zvyk mizí, nelze zatím bezpečně prokázat; předpokládá se, že 11. století v hrobovém inventáři řadových pohřebišť příliš nepřečkal, což vede k pracovní hypotéze, že z hlediska „významu“ se mohl postupně stávat něčím jiným než ve starším období. Důležitým, zatím ojedinělým příspěvkem k řešení této otázky patří kostrový hrob z Litoměřic (*Gabriel 1988*, hrob 13), v němž byly nalezeny v oblasti pravé ruky pozůstatky vejce a stříbrný denár Břetislava II. (1092–1100).² V transformované podobě, jako součást různých akcí – nikoli v hrobech – se vejce uvádí až do novověku (*Václavík 1959*, s. 161; *Moszyński 1967*, s. 280). V novověku se ovšem z Polska zatím ojediněle objevilo vejce i v hrobě cisterciáckého opata k roku 1762 (*Wrzesińska – Wrzesiński 2000*, s. 110).

Počátek i původ zvyku klást do kostrového hrobu vejce je v Čechách právě tak nejistý jako jeho konec. Vkládání vejce do hrobu se pro 9. století v Čechách zatím uvádí spíše jen obecně odhadem, není detailně doloženo, a to přítomností vaječných skořápek na pohřebištích, o nichž se jen v jejich celku předpokládá, že časové rozpětí trvání těchto pohřebišť může dosahovat hlouběji zpět do 2. pol. 9. století a končit počátkem doby mladohradištní. Bezpečné důkazy tedy pro starší středohradištní výskyty chronologicky bezpečnějších hrobových celků z 9. století zatím k dispozici v Čechách nemáme (viz *Krumphanzlová 1972*, s. 197–198). Časové zařazení nálezů z Moravy a západního Slovenska do 9. století (obecně do velkomoravského období) je určitější (*Dostál 1966*,

² Podobné zjištění vyplývá i z důležitého, na nálezy mincí bohatého pohřebiště Holubice (*Geisler 1986*), kde minimální kontextuální rozpětí datování pro možné chronologické umístění výskytu skořápek vajec činí 997–1092 + x; je dáno výskytem mincí uherského Štěpána I. (997–1038) a olomouckého Konráda I. (1054–1092). Hroby s mincemi n = 45, Σ všech hrobů 220, hroby se skořapkami n = 8, tj. 3,6 %; dva z hrobů, a sice H62 s uherskou mincí Štěpána I. a H166 s mincí Otty I. Sličného (1061–1087) obsahovaly současně i skořápky vejce.

s. 29; *Krumphanzlová* 1972, s. 198–199, zvl. s. 198; *Krumphanzlová* 1986, s. 518; *Měřinský* 1985, s. 70; *Chropovský* 1957). Při posuzování nálezů z Lumbeho zahrady můžeme snad právem konstatovat, že alespoň dva z hrobů s vaječnými skořápkami (vejci), obsahující VM, resp. ČPVM prvky (H84 a H104), patří tedy v Čechách k těm starším, ne-li k nejstarším, které lze dosud bezpečněji datovat.

Bez problému není v Čechách ani určení původu tohoto zvyku. V zásadě máme více možností. V jednom, a to ojedinělém, nicméně obecně zajímavém mladším případě, než jsou nálezy z Lumbeho zahrady, můžeme s rezervou uvažovat o přenosu z prostředí uherského, kde doklady vkládání vajec a kostí kura domácího (částí i celých jedinců) lze zachytit od pohřebišť avarských, resp. od avarsko-slovanského horizontu až k pohřebištěm 11. a 12. století (*Kiss* 1977, s. 52; *Kovrig* 1963, s. 76–77; *Čilinská* 1966, s. 125; *Točík* 1970, s. 50; *Hanuliak* 1990, s. 166; *Rejholcová* 1995, s. 17; *Éry* 1967–1968, s. 103–104). S tím velmi specifickým ojedinělým náznakem vztahu k uherskému prostředí, ovšem o více jak jedno století později než leží chronologické jádro zde sledovaného problému, se setkáváme v českém prostředí v Úhercích u Loun. Je klasifikováno jako přesídlenec Ves z doby útoků Břetislava I. do Uher (*Sláma* 1985). V nálezovém inventáři pohřebiště se zde objevuje i belobrdský tordovaný prsten (*Pič* 1893, s. 433–434; *Krumphanzlová* 1963, s. 90), mince Břetislava I. (1035–1055) a Vratislava II (1061–1092); (*Turek* 1948, s. 212–214). Zde byl rovněž zjištěn hrob s nálezem vejce v ruce jedné z kostera a kostra ptáka poblíž hlavy v dalším hrobě. Není vyloučeno, že oba objevy jsou odrazem kulturních poměrů v Uhrách, na což zejména poukazuje nejen místní jméno a jeho pravděpodobný původ, ale i zmíněný belobrdský prsten. I když relativně volný „soubor“ nálezů z Úherců u Loun sotva dovoluje jakékoli obecnější závěry, nemůže být zatím náznak jeho nepřímého svědectví v Čechách opomenut.

Druhou možností je přenos zvyku z Moravy do prostředí Pražského hradu. Kontakt Moravy s Panonií, kde má vkládání vajec do hrobu starou tradici, jak jsme zmínili výše, rovněž není vyloučen, a to již v době mnohem starší než nepřímo naznačuje česká lokalita Úherce. Pravděpodobnost přenosu z Moravy do Čech a na Pražský hrad zvláště, však zpochybňuje skutečnost, že tento zvyk se zatím významněji neuvádí v prostředí velkomoravských středisek, a dokonce na některých pohřebištích v lokalitách s centrální funkcí chybí (např. Pohansko – *Kalousek* 1971). Právě s centry a nikoli s venkovským prostředím však byli obyvatelé Pražského hradu nejspíše v kontaktu.

Konečně třetí možností, jejíž prokázání bude neméně obtížné, je skutečnost, že vejce jako takové a jeho rituální využití je natolik spojeno s agrárním prostředím, a tedy se základy středoevropské raně středověké společnosti, že jeho výskyt v různých kulturních okruzích (Panonie, případně Morava a Čechy) může být víceméně nezávislý. Z venkovského prostředí by se potom zvyk klást vejce běžněji do hrobu mohl někdy přenést i do vyššího sociálního prostředí, přičemž zůstává nezodpovězena otázka o shodě „významu“ v rozdílných sociálních vrstvách.³ Všechny uvedené možnosti, zejména dvě poslední, v současné době spíše jen podněcují otevřené otázky, než aby byly již plně hodnotnou datelskou hypotézou, z nichž možnost třetí se zdá nejpřirozenější jak v Čechách, tak poněkud dříve i na Moravě.

Ačkoli vejce nebo vaječné skořápky nelze samy o sobě využít k datování zvyku vkládání celého vejce do hrobu, přece jen jistou chronologickou informaci poskytují. Umožňují odhad doby úmrtí jedince s vejcem v hrobě v rámci ročního kalendářního cyklu. Ještě v padesátých letech, kdy byl volný výběrový chov slepic běžnější než v současnosti, uvádí literatura (*Forchtmann – Prchal* 1960, s. 994) hlavní snáškové období mezi březnem až srpnem, 86 % roční snášky, a v období září až únor jen 14 %. Vyšší snáška výrazněji nastupuje v březnu (12 %), vrcholí v květnu (19 %) a opadá v srpnu (10 %); ve zbývajícím období od září do února se pohybuje měsíčně mezi 1–4 %, celkem 14 %. Znamenalo by to, že u hrobů s vejcem je podstatně větší pravděpodobnost, že jedinec zemřel v jarním, případně letním období. Tento široký interval lze ještě zúžit. Výše uvedené údaje se sice

³ Zatímco o „významu“ použití vejce ve venkovském prostředí jako o reziduu pohanství v poslední čtvrtině 9. a ještě v průběhu starší části 10. století můžeme sotva pochybovat, jeho cestu do nejvyššího, christianizujícího se sociálního prostředí Pražského hradu se vším pohanským, co s sebou neslo z venkova, nelze zamítat. Jádrem knížecího, sice se již christianizujícího prostředí byla družina, kterou tvořili nejbližší loajální příbuzní knížete, a rozšiřovala se přirozeně o bojovníky spojené s knížetem širšími příbuzenskými vazbami, kteří nepracovali na půdě. Stejně jako bojovníci se zde pohybovali též na půdě nepracující cizinci, z nichž jako o příkladu víme o dvou vrazích knížny Ludmily, Tunnovi a Gomanovi (*Ludvíkovský* 1971 a 1978) a ještě zbývají bojovníci svobodní, na půdě pracující obyvatelé venkova, na způsob Vidukindova označení „agrarii milites“ (*Třeštík* 2001, s. 51; *Graus* 1965).

dotýkají výběhového chovu, ale šlechtěných plemen, jaká v raném středověku neexistovala. Raně středověká plemena jsou geneticky bližší ostatním divoce žijícím ptákům a mají geneticky zakódované i poněkud jiné chování než novodobě šlechtěná plemena. Podle L. Peškeho (1997, osobní sdělení; Marešová 1983, s. 46) nešlechtěná plemena jednorázově snáší přibližně 20–24 vajec; období lze odběrem poněkud prodloužit a počet tedy mírně zvětšit. Doba snášky začíná až v průběhu března a pokračuje ještě do dubna. Syrová vejce lze uchovat maximálně do května. Oplodněná vejce se časem zkazí, neoplodněná postupně vyschnou; konzervace spočívající v zábraně vysychání (např. uchovávání vajec v nádobách ve vlhké komoře nebo sklepě) nemůže v nastupujícím teplém počasí příliš významně dobu použití prodloužit. Proto lze s vysokou pravděpodobností uzavřít, že vejce, pokud bylo opravdu vloženo do hrobu celé, v raně středověkém hrobě nejspíš může indikovat úmrtí v širším jarním období (Marešová 1983, s. 47); pokud by ovšem nebylo použito jen skořápek, které je možné uchovávat delší dobu. To však může být méně pravděpodobné z rituálních důvodů, jak dále uvedeme. Tato výhrada naznačuje, jak detailní a opatrný by měly být výzkum a preparace shluku fragmentů považovaných obvykle za „vejce“. Není vyloučeno, že ohlas jarního vkládání vejce do hrobu nacházíme ještě v transformované podobě i v novodobém zvyku vkládání kraslic do rukou dětí i dospělých zemřelých ve velikonočním čase (Václavík 1959, s. 358). K významu tohoto jarního chronologického údaje bude třeba se ještě vrátit v bezprostředně následujícím oddíle, věnovaném poznámkám k výskytu vajec (vaječných skořápek) ve dvou hlavních sociálních prostředích raného středověku, tj. na vesnicích a v lokalitách centrálního významu a v jejich bezprostředním okolí, zejména u sociálně nejvýznamnějších jedinců na Pražském hradě.

Nálezy vaječných skořápek (vajec) v hrobovém inventáři poskytují z hlediska sociálního určení pestrý obraz a jejich výhradní spojování s vesnickým prostředím není oprávněné, i když většina z nich opravdu pochází (Eisner 1966, s. 448–449; Šikulová 1959, s. 104–105; Ludikovský – Snášil 1975, s. 45–47; Skružný 1980; Měřínský 1985, s. 70–71; Hanuliak 1994, s. 65; Profantová 2007, s. 194–195). K dispozici však máme i zjištění opačná: ve vesnickém nebo vesnickému prostředí blízkém okolí s dostatečným počtem hrobů (Kovářík 1997) jsme nálezy podobného druhu nezaznamenali. Ještě výrazněji se absence vaječných skořápek projevuje na rozsáhlém venkovském, raně středověkém pohřebišti v Lahovicích, které soustavně zkoumá zkušená a s problémem dobře obeznámená badatelka (našla se zde pouze jedna velmi malá, kamenná, ne zcela jistá napodobenina vejce; osobní sdělení Z. Krumphanzlové). Vaječné skořápky se jednotně nevyskytují, nebo spíše scházejí, v lokalitách sloužících jako centra. Zcela chybí na lokalitě oblasti Pohansko – dvorec (Kalousek 1977). V Mikulčicích jsou buď pozůstatky vajec v dosud publikovaných pohřebištích informačně podceněny (Poulík 1957; Poulík 1963), nebo se vyskytovaly opravdu jen minimálně (Měřínský 1985, s. 70–71). Nálezy vaječných pozůstatků jsou jen obecně zmíněny v přehledné práci (Poulík 1975, s. 149). Na rozsáhlém pohřebišti ze Starého Města „Na valách“ lze nalézt jen čtyři případy uložení do hrobu – celkem šest vajec, z čehož na systematicky zkoumané části s 955 hroby bylo ve třech hrobech nalezeno pět vajec (ve dvou hrobech po dvou kusech), což z hlediska počtu hrobů s vaječnými přídavky přibližně činí 0,3 % (Hrubý 1955, s. 101). Z dalších, pro české prostředí významných moravských lokalit, kde byla kvalitním způsobem prozkoumána naprostá většina hrobů, a to v Rajhradu, jsou uváděny pouze dva exempláře z 562 hrobů, což představuje cca 0,36 %.

V českém prostředí je zcela bez dokladů nálezů Kouřim (Šolle 1966) a jejich minimální výskyt v hrobech na Libici konstatuje Z. Krumphanzlová. Zde byly skořápky objeveny v jediném, a to dětském hrobě ze 480 zkoumaných, tj. 0,21 %. Malé množství vaječných skořápek (vajec) na pohřebištích těsně souvisejících s Pražským hradem (4,25 %, resp. 3,82 %) dobře zapadá do zatím zjištěného celkově nízkého, i když zde mírně zvýšeného nálezového obrazu jiných lokalit s centrální funkcí. Přitom o značně vysokém, ústředním společenském postavení této lokality na území Čech ani o významném postavení zkoumané pohřební skupiny jako celku a zejména o vyšším sociálním statusu některých zde pohřbených jedinců, jak dokládá jejich hrobová výbava, nelze pochybovat. Nověji byl výskyt vajec zjištěn v lokalitě Klecany I a Žalov II (Profantová 2007, s. 194–195).

Jak jsme poznali, vaječné skořápky (vejce) se vyskytovaly ve velmi rozmanitém raně středověkém sociálním prostředí. Nejen v běžných, jednoduchých venkovských lokalitách s kvantitativním rozpětím různých nálezů od nulového počtu až po místa s více jak desítkou kusů, ale také naopak; v „aglomeračních“ centrech, v nichž zatím zjišťujeme velmi málo hrobů s vejci nebo jejich skořápkami. Tato skutečnost vede k následujícím úvahám: zda ukládání vaječných skořápek (vajec) nemá širší rozsah, který sociální indikátor přesahuje; zda snad jejich hlavní význam není určen jiným

zřetelem než sociálním; zda by se měl hledat spíše ve variabilní, individuální nebo lokální skupinové lidské mentalitě.

Sociální polaritu výskytu vaječných skořápek (vajec) od vesnického až po nejvyšší, tj. knížecí prostředí by mohla naznačovat i přítomnost vaječných skořápek (vajec) dokonce na přemyslovském knížecím pohřebišti v bazilice sv. Jiří, v hrobech 92 a 98⁴, jež průběžně vyvolávala pozornost některých badatelů (např. *Krumpachzlová 1986*, s. 518; *Vlček 1997*, s. 163–165; *Hanuliak 1990*, s. 166; *Profantová 2007*, s. 194; *Sláma 2006*). Pravděpodobně právem, neboť ve skutečnosti je zdejší nalezený obraz spíše poněkud problematický, v detailu nejasný, než dodatečně schopný jednoznačného sociálně kulturního výkladu. A tak k hodnocení a výkladu „významu“ skořápek vajec v hrobech 92 a zejména 98, uložených spolu se zbytky kostí a vysvětlovaných jako přežívající pohanské zvyklosti ve vysokém, respektive až nejvyšším, zajisté v 10. století již christianizovaném sociálním prostředí, pravděpodobně toto výjimečné knížecí pohřebiště příliš nepřispěje.

V předběžné zprávě o výzkumu hrobu připisovaného Boleslavu II. (hrob 98) (*Borkovský 1961*, s. 534–535), autor uvedl skořápky vajec nalezené v zásypu v západní části hrobové jámy včetně míst, kde původně ležela lebka pohřbeného knížete, avšak vysunutá stranou z osy a obrácená obličejem „ke dnu“. Vejce měla být vložena do hrobu nejpravděpodobněji „již při uložení těla“ a měla představovat „všeobecně známé obětiny podle zvyků předkřesťanských“ (*Borkovský 1961*, 535). V monografii o bazilice a klášteře sv. Jiří, tj. při definitivní publikaci, *I. Borkovský (1975, 25)* některá pozorování uvedl a interpretoval již opatrneji. Předně nad hroblem uloženým v dubovém kmeni chybí v západní části jeden ze dvou krycích kamenů. Významné pro posouzení situace je též dosud nedoceněné pozorování, že hlava knížete, jak jsme již poznámenali, je mimo přirozenou polohu výrazně z osy těla a navíc obličejem obrácena dolů, tzn. v podstatě do stěny dubového kmene, přesněji do pravděpodobně zaobleného styku dna a severní stěny rakve.

Na první pohled působí takový nalezový obraz jako reziduum protivampyrických opatření (oddělení hlavy a obrácení čelní části dolů do stěny). Nicméně představa takového vědomého zacházení s knížecími pozůstatky v rámci tehdy jednoho z hlavních zemských chrámů a nadto před jeho oltářem, je málo pravděpodobná. Také představa, že lebka samovolně spadla z nějaké zvýšené podložky a obrátila se přitom obličejem do stěny, je spíše spekulací (*Borkovský 1975*, s. 26). Reálnější se zdá výklad vycházející z druhotné, pozdější absence krycího kamene v západní části hrobové jámy. Je spíše pravděpodobné, že později ve středověku, například při dodatečné úpravě náhrobku, snad ve druhé polovině 15., resp. v 16. století (*Borkovský 1975*, s. 25; *Frolík 2005*, s. 35), došlo z blíže neznámých důvodů k zásahu do hrobu. V přeschlé nehomogenní výplni hrobu uvnitř chrámového interiéru se pravděpodobně při výzkumu nepodařilo přímo v zásypu tento dodatečný zásah naprostě zřetelně rozlišit. Také z absence dřeva z propadlého víka v západní části hrobu v místech, kde chyběla kamenná deska, kterou I. Borkovský výslovně zmiňuje (*Borkovský 1975*, s. 26), můžeme společně s ním předpokládat, že se již dříve v oblasti původně uložené lebky se do hrobu zasahovalo, s ostatky možná manipulovalo, a poté násleoval sekundární zásyp. Ostatně, i v případě, že bychom ve stísněném vnitřním prostoru rakve vykládali Borkovského popis (*Borkovský 1975*, s. 26) umístění vaječných skořápek „v místech, kde původně lebka ležela“ doslovně (což není vyloučeno), opět se blížíme domněnce o sekundárním, dalšími drobnými nálezy kontaminovaném druhotném zásypu. U různých, racionálně nevysvětlitelných zásahů do hrobu významného jedince nelze vyloučit prostou zvědavost, vedenou třeba i zbožným účelem, což by v bazilice sv. Jiří nebylo ojedinělým jevem. Stejným způsobem byly s velkou pravděpodobností v době pozdější postiženy tím, že byly mnohokrát přemístěny, pozůstatky sv. Ludmily (*Smetánka – Chotěbor – Kostílková 1986*) i Vratislava I. (*Frolík 2005*, s. 36).

Dvakrát s jistými rozpaky komentovaný nález vaječných skořápek (*Hanuliak 1990*, s. 166; *Krumpachzlová 1986*, s. 518) a dodejme i pozůstatků dalších viktualií, nemusí tedy být bezpodmínečně znamenat, že jde o doklad přežívání stále ještě silných a ani ve vládnoucí vrstvě nevykořeněných předkřesťanských zvyků; spíše šlo o důsledek pozdějšího zásahu a sekundární příměsi do původní

⁴ Z důvodů kontinuity se starší literaturou používáme pro hroby v bazilice sv. Jiří na Pražském hradě obvyklé starší číslování: hrob 98 pro hrob centrální a hrob 92 pro hrob ležící severněji od centrálního hrobu. Číslování nové – JK98 a JK92 (*Frolík 2005*, s. 25–46), souvisí s depozitární činností Odboru památkové péče Kanceláře prezidenta republiky.

situace. Tuto úvahu ještě posiluje I. Borkovský (*Borkovský* 1975, s. 26) zmiňované jakési na povrchu modře zbarvené dřevíčko, jakési kostičky a lidský zub (komu náležející?) a v depozitáři dodatečně zjištěný zlomek skla, jenž podle svého složení patrně není raně středověkého původu (*Bravermanová* 2000, s. 253). Tyto artefakty přitom měly být rovněž součástí výplně hrobu. Nemusíme se samozřejmě domnívat, že diskutované fragmenty předmětů, zejména skořápek vajec a kostí, tj. zbytků potravin, byly do později otevřené části hrobu přímo vědomě, svévolně vloženy, spíše možná šlo o kontaminaci z nedbalosti při sekundárním zásypu při pozdější stavební činnosti nad hrobem a v jeho okolí.

Ještě větší nejistotu vzbuzuje nálezová situace vaječných skořápek v dalším knížecím hrobě 92, ležícím severně od hrobu 98. Byly v něm bez zřetele k anatomické poloze (*Borkovský* 1975, s. 37–38) sekundárně, poněkud nepietně, uloženy promíchané, neúplné skelety dvou jedinců, převážně kosti muže a v menší míře ženy, zřejmě pozůstatky přenesené z jiného/jiných (?) míst uložení. Menší množství skořápek bylo sesbíráno u lebky a holenních kostí. Z popsané nálezové situace není jisté, že skořápky byly bezpečně součástí prvního uložení a byly přeneseny společně s pozůstatky skeletu. Nelze ani bezpečnější odvodit, zda byly přemístěny současně a poté záměrně uloženy na dvě místa společného hrobu. Spíše se můžeme domnívat, že šlo o dodatečnou, nerituální kontaminaci těmito skořápkami, podobnou jako dvěma kusy společně nalezené omítky „se stopami rumělkové barvy“, které byly objevené v tomtéž hrobě (*Borkovský* 1975, s. 37; *Frolík* 2008). Hrob 92 byl vystavěn ze sekundárně použitých románských kvádříků, což hrobku na tomto výjimečném pohřebišti chronologicky zařazuje jako relativně mladší raně středověký objekt, a to tím spíše, že porušila podstatně starší hrob 93 (*Frolík* 2005, s. 37). V jeho zbytku byly zjištěny železné fragmenty, které byly při novější revizi namísto původního určení zlomků jako hrotu meče, kování štitu a jeho rukojeti (*Borkovský* 1975, s. 39) reklassifikovány jako rezidua kování menší truhly, použité patrně pro ženskou část hrobového obsahu (*Frolík* 2008). Podobně jako v hrobě 98 ani v 92 vaječné skořápky k vlastnímu pohřbu velmi pravděpodobně nepatří, a proto nevyslovují věrohodně o pohřebním ritu a výbavě hrobů z hlediska pohanských přežitků v okruhu rodiny „starších“ vládnoucích Přemyslovců.

Kdyby však vaječné skořápky a různé viktuálie v prostoru přemyslovských hrobů nebyly produktem kontaminace, museli, nebo alespoň mohli, bychom si položit otázku, zda by nebylo možné nálezy v hrobech 92 a 98 v Čechách spojit s časníou fází christianizace, snad prvním materiálním náznakem synkretické interpretatio christiana. Za současného poznání, jaké umožňuje daný pramen a jeho nejistá vyslovující schopnost, je ovšem řešení této otázky stejně tak nejisté jako otázka týkající se čistě pohanských přežitků.

Ať už se rozhodneme pro kteroukoli z výše zmíněných možných interpretací fragmentů vaječných skořápek v hrobě 98, připisovaném z různých důvodů obvykle Boleslavu II., obě plynou z celkově nejistých okolností jejich nálezu (rituální přídavek, nebo kontaminace?). Jistým způsobem souvisejí s problémem identifikace pohřbené osoby a uložené v tomto centrálním hrobě. I když dáváme z výše uvedených důvodů spíše přednost pozdější kontaminaci, musíme při další úvaze o identifikaci osoby pohřbené v hrobě 98 respektovat obě možnosti současně (k identifikaci pohřbené osoby nověji souhrnně např. *Sláma* 2000; *Klápště* 2001; *Frolík* 2005, s. 25–46; *Bravermanová* 2005, s. 47–48). Jak tomu někdy v českém prostředí bývá, při nevelkém množství údajů z písemných pramenů, které někdy neumožňují nezávislou kontrolu archeologických domněnek, může mít současné zamýšlení nad identitou významné osoby v hrobě 98 opět zatím jen dvojaký, tedy neurčitý výsledek. K jednoznačnému řešení této otázky by mohly přispět některé biologické skutečnosti související s nálezy vaječných skořápek (vajec).

Poznatek o chronologickém významu a vlastnostech ročního snáškového cyklu kura domácího, jenž jsme vyložili výše, nás vede k následující úvaze. Pokud Boleslav II. zemřel 7. února a byl pochován v bazilice sv. Jiří v roce 999, není příliš pravděpodobné, že by při pohřebním obřadu bylo použito čerstvé vejce, ať již jakkoli upravené a neznámo jak v 10. století případně účinně konzervované. Tedy – bud mohou být objevené skořápky pro danou příležitost pozůstatkem rituálního vkládání vejce/vajec do hrobu, potom ale jedinec uložený do centrálního hrobu 98 nemohl být s velkou pravděpodobností Boleslav II. a může zde být pohřbena jiná osoba přemyslovského rodu, která zemřela pravděpodobně jindy než počátkem února. Pokud by však byly vaječné skořápky v hrobě 98 s ohledem na jistou neurčitost nálezových okolností pozdějším kontaminátem v sekundárně narušeném hrobovém prostoru, potom má smysl dále v tomto směru uvažovat a pokoušet se dalšími novými

způsoby zkoumat, případně potvrzovat a obhajovat hypotézu o hrobu 98 jako o místu posledního odpočinku Boleslava II.

Protože však a priori nelze z úvah o pohřebním obřadu v únorovém termínu pro osobu Boleslava II. docela, tedy alespoň jenom teoreticky, vyloučit použití „prázdného“ vydutého (vyfouklého) nebo vyschlého vejce či přímo jen oschlých fragmentů skořápek, musíme při diskusi o výše uvedené hypotéze týkající se místa pohřbu knížete připomenout ještě následující problém. Kdyby se pohřeb konal v únoru, bylo by možné použít pouze oschlé, nějakou dobu uschované skořápkky vejce, tedy částí pocházejících z již „mrtvého“ či „prázdného“, dříve živého vejce, nebo z celého vejce, jehož skořepinová schránka byla již vyprázdněná či vyschlá, zbavená „životadárného“ obsahu (*Večerková 1997; Václavík 1959*). V tomto případě by ovšem neměla podoba takto upravených nebo samovolně vniklých přídavků pro pozůstalé účastníky obřadu ani pro pohřbeného onen pozitivní význam, jaký lze za současného stavu poznání očekávat nebo alespoň předpokládat. Jak víme, smyslem dosud známého, pozitivního obsahu významového pole celého, tj. plného vejce, jak vyžaduje pohřební obřad rozloučení, je oddělení se od mrtvého a jeho uspokojení, ať již v podobě přídavku na „cestu“, případně vybavení k existenci na „onem světě“.

A to bez ohledu na to, zda uvažujeme o pohanských survivalech nebo *interpretatio christiana*, jež je v českém prostředí pro vejce v 10. století možností také zatím spíše více teoretickou než reálnou. Vždyť do prvního známého, zřetelně křesťanského rituálního zacházení s vejci v Čechách bližšího středoevropského prostoru, jímž je *benedictio ovorum* ve 12. století (*Daxelmüller 1986*, s. 521), uplyne vzhledem k hrobům 98 a 92 tak dvě stovky let. A do času, než se dozvíme o kladení červeného vejce v čase velikonočních svátků do symbolického Božího hrobu nebo si dokonce přečteme v „učebné knížce pro školy střední“ z roku 1904, nazvané „*Katolická liturgika*“, sepsané vzdělaným, kulturněhistoricky zainteresovaným biskupem Antonínem Podlahou, půvabný příměr o kuřátku klubajícím se z vaječné skořápkы a vzkříšení Ježíše Krista, uplyne ještě řádka let dalších (*Podlaha 1904; Večerková 1997; Studený 1992*).

Ze starší i novější literatury lze doložit, že v raném středověku na území střední Evropy není výskyt vaječných skořápek (vajec) v kostrových hrobech jednoznačně vázán jen na etnickou příslušnost pohřbených (*Eisner 1966*, s. 448), ani na jejich věkový stupeň, ani na pohlaví. Tato skutečnost vyplývá z přehledných prací (*Krumphanzlová 1986*) i z monografií o jednotlivých lokalitách (*Čilinská 1973*, s. 15; *Točík 1970*, s. 52; *Měřínský 1985*, s. 128–131; *Svoboda 1963; Geisler 1986*). Pozorujeme však zatím mírnou tendenci k většímu výskytu v hrobech ženských, někdy se zmiňuje převaha nebo téměř výlučný výskyt v hrobech dětských, jímž jako speciálnímu fenoménu věnovala pozornost B. Lohrke (*Lohrke 2004*, s. 129–130). Obecně nemáme jistotu naprosté pravidelnosti takového výskytu, i když jev sám je nápadný. Obdobné, ale méně statisticky významné pozorování bylo možné učinit i na pohřebišti za jízdárnou Pražského hradu v Lumbeho zahradě, kde v případě pohřbů s vaječnými skořápkami (vejci), jak bylo již zmíněno, rovněž převládají děti. Všechny výše uvedené prvky (etnicita, věk, pohlaví) vykazují množství různých vzájemných kombinací výskytu. Proto použití vejce v tak závažném okamžiku, jakým je smrt, tedy přechod zemřelého ze světa živých do světa mrtvých a pro pozůstalé i bezpečné vydělení mrtvého ze světa živých (*Gennep 1997*, s. 136), musí tedy mít nějaký jiný důležitý význam, ukrytý pravděpodobně v obecném „významovém poli“ ptačího, nejčastěji slepičího vejce (stručně k témtoto problémům *Smetánka 1998*).

Významové pole vejce, podobně jako jiných předmětů, podrobně a systematicky zpracované na základě pestrého etnografického i staršího písemného materiálu, není dosud k dispozici. Různě podrobný vzorek nacházíme v některých výše uvedených encyklopediích a přehledných pracích (*Václavík 1959; Bächtold-Stäubli – Hoffman-Kreyer 2000*, s. 1927; *Moszyński 1967*). Chceme-li se co nejvíce vyhnout omylům, které koření v přímočaré retrogresivní analogicko-etnografické a příliš geograficky rozvolněné interpretaci, náležející myšlenkově k 19. století, musíme pracovat se vzorkem etnografických pozorování středoevropského původu. Současně je nutné si uvědomit, že přílišná podrobnost na úkor obecnosti není žádoucí, stejně jako nadměrná důvěra v možnost průniku přímo do myšlení archaických lidí pomocí mladších etnografických pozorování.

Že však má smysl se „významem“ vejce v hrobech zabývat, zřetelně ukazují nálezy kamenných a hliněných napodobenin vajec (*Krumphanzlová 1986*, s. 516; *Hensel 1987*, s. 347; *Eisner 1966*, s. 449) i pravděpodobně náročné hliněné, vícebarevné exempláře známé z Kyjevské Rusi a z Polska (*Rybákov 1948*, s. 362; *Hensel 1987; Eisner 1958*, s. 76–80; *Wrzesińska – Wrzesiński 2000*, s. 107–113). Takovéto nálezy, z nichž část se též označuje jako dětská chřestítka, nelze vždy jednoznačně vykládat

pouze jako „skutečný“ pokrm mrtvých, jak je to možné u přírodního vejce; nanejvýš může jít o jiný, odvozený typ symbolu pokrmu mrtvých. V každém z více možných případů mají však i mimo nálezové prostředí hrobu nějaký jiný zřetelný symbolický status, o jehož různém obsahu (významu) můžeme při rozdílných nálezových okolnostech odlišně uvažovat. Analogicky i některé přídavky v podobě skutečných vajec nalezené v hrobech, byť nálezové okolnosti naznačují více možností, můžeme interpretovat jako „pokrm“ (např. vejce v nádobách?) nebo přemýšlet o dalších symbolických významech vejce ve funerálním prostředí a o zcela odlišných „významech“ v jiných nálezových prostředích.

Ve středoevropském prostoru zjišťujeme především dvě základní skupiny významů. Ve shodě s jistou binaritou myšlení v archaických zemědělských společenstvích jde jak o negativní, tak pozitivní. Negativních významů je ve vztahu k vejci minimum. Např. z neobvykle malého vejce se může rodit domový démon, jehož přínos může být škodlivý, ale i prospěšný (*Moszyński* 1967, s. 667). Vaječná skořápka sama bez životadárného obsahu může znamenat planost, prázdnотu (*Václavík* 1959, s. 183).⁵ Jen zcela výjimečně však zastupuje vejce smrt proti principu života, což zjevně souvisí s empiricky odpozorovanou a stále znova zjišťovanou pozitivní biologickou funkcí vejce. Ve středoevropské lidové kultuře zcela převládají významy pozitivní, které vytvářejí jednu velkou, těžko dělitelnou asociaci významů. Vejce je ve středoevropské lidové kultuře především zdrojem života. Umožňuje vznik živého z dosud „neživého“ nebo jen dočasně uzavřeného, spícího života, podobně jako semena rostlin, zvláště pak lískové oříšky (*Niewęgrowski* 1993, s. 52). Proto je i symbolem obnovujícího se života.

Z řady pozorování etnografů vyplývá, že vejce obsahuje jakousi magickou, skrytou životní sílu, jak poprvé v naší archeologické literatuře upozornil J. Skutil (*Skutil* 1939, s. 26–29). Může být, jak lze dále doložit, v různých agrárních společenstvích (*Stránská* 1930), tedy pravděpodobně i ve společenstvích agrárních raného středověku, použito a spojováno s navzájem blízkými významy, jako je „úrodnost“ = prosperita a rovněž tak „plodnost“ = zdravý a silný dobytek = prosperita. Jen několik málo z desítek různých příkladů: podpora úrodnosti polí se v lidové kultuře realizuje množstvím způsobů a dvěma z nich, a to velmi výmluvnými, je například zakopávání vejce do země nebo jeho válení po poli před první orbou (*Moszyński* 1967, s. 513). Aby se podpořily plodnost a zdatnost stáda, otírá se například vejce o srst dobytka před vyhnáním na první pastvu. Život sám se svojí reprodukcí, spojený s úrodností a plodností, tvoří pravděpodobně jádro celé asociace významů spojovaných s vejcem. Na její periferii se vyskytují další příbuzné významy, dotýkající se např. milostné magie a sexuálního chování (*Bächtold-Stäubli – Hoffman-Krayer* 2000, s. 595–644).

Zvláštní skupinu jednotlivých významů, kterou lze dobře vymezit, charakterizuje rovnice vejce = magický lék. Na principu kontaktní magie vejce do sebe buď přejímá nemoc, nebo naopak nemocnému místu předává svoji sílu k hojení, což se týká nejrůznějších obtíží a neduhů, od růstu Zubů dětí až třeba po zmírňování problémů s vejčitě vyhřezlou kýlou, prevenci vad dětské řeči (*Václavík* 1959, s. 358) a mnoha dalších úkonů ve vztahu ke zdraví.

Svět živých a mrtvých není na konci 9. a v 10. století ještě ani zdaleka navzájem významněji oddělen. Oba světy spolu různým způsobem, s odlišnou intenzitou pomoci znaků s nejrůznějším symbolickým statusem a obsahem komunikují. Vejce, které je podle etnografů jedním z mála vysoce univerzálních symbolů, je ve světě mrtvých nositelem přibližně podobných významů jako ve světě živých, ovšem jejich spektrum je omezenější, což odpovídá redukci vztahů, do nichž může vstoupit mrtvý, ve srovnání s živým členem skutečného společenství. Spektrum významů vejce ve vztahu k hrobu je proto přirozeně užší.

Vejce uložené do hrobu má dvojí smysl. Bud slouží spíše k prospěchu mrtvého, nebo má prospět pozůstalým, tedy upokojit mrtvého a chránit živé před nežádoucí aktivitou mrtvého. Obě možnosti se ovšem mohou prolínat. Vejce buď mrtvému symbolicky trvale zajišťuje na onom světě potřebný

⁵ Přes jistou ambivalenci působení samotných, především posvěcených skořápek, včetně apotropájnho vlivu při ochraně ustájeného dobytka i při dalších úkonech, je „význam“ samostatných, prázdných, životadárného obsahu zbavených skořápek v lidové tradici někdy až nebezpečně negativní (*Večerková* 1997, s. 9–76). Aniž bychom se odvážovali příkládat explicitně váhu v pokusech o vysvětlování „významu“ vejce a vaječných skořápek zprávám ze vzdáleného antického období a jejich literárním interpretacím, přece jen považujeme za vhodné upozornit na text K. Kerényie (*Kerényi* 1996, s. 23) a uvést ho pro případné budoucí úvahy alespoň ve zkrácené podobě. „*Třetí vyprávění o počátku věcí pochází od Hésiosa, sedláka a básníka, který v mládí pásal ovce ... (ten) ... jako by měl v úmyslu skořápku z příběhu o Noci, vejci a Erótovi vypustit a jakožto sedlák udělit hodnost nejstaršího božstva zemi, bohyni Gajii. Neboť chaos, jež jmenuje nejdříve, pro něho nebyl žádným božstvem, nýbrž jen prázdným „zetím“. Nic jiného, než to, co zbyvá z vyfouklého vejce, když odejmeme skořápku.“*

sakrální pokrm k jeho nové existenci, nebo může být pokrmem spojovaným s výbavou na cestu z tohoto světa. S tímto výkladem vejce jako pokrmu se někdy spojuje jeho uložení v hrobě v prostoru nohou, tedy v místech, kam se velmi často vkládalo vědérko a hliněná nádoba, obsahující výjimečně vložené/á vejce. Poloha u nohou není ani zdaleka výhradní a vejce se ukládalo na nejrozmanitějších částech těla nebo v jejich blízkosti, včetně polohy za hlavou nebo jí poblíž. Rozdílnost poloh vejce v hrobech na pohřebišti v Lumbeho zahrádě není nic neobvyklého. Interpretovat jeho různé polohy poblíž důležitých kloubů jako stopu magického léčitelství se pokouší M. Hanuliak (*Hanuliak 1994*, s. 65), ale i v jeho případě jde pouze o možnost. Navíc studie J. Junkové (*Junková 1956*), o niž se často opírají představy o léčebné funkci vejce, není právě ohledně vejce informačně příliš bohatá. Vložení vejce může mrtvému též zajistovat životní sílu, naopak zanechání vajec a/nebo jejich zbytků na hrobech po zádušních hostinách souvisí patrně se snahou upokojit mrtvé a ochránit tak živé (*Václavík 1959*, s. 161, 359).

Stejně jako mnohokrát při archeologické interpretaci „významů“ narázíme na bariéru ambivalence až neurčitosti a tedy na minimální možnost určit jednoznačně správný význam obecně a zejména individuálně. Není to jen nedostatkem zatím vhodných metod, nepochyběj jsou naše obtíže při výkladu způsobeny i značnou místní významovou variabilitou, neurčitostí a odlišného „významu“ týchž jevů v různých živých, nebo přesněji z archeologického hlediska, „umírajících“ kulturách. Z množství etnografy dokumentovaných „významů“, je jejich přijetí ve smyslu „posílení mrtvého, předání, nebo uchování životní síly“, pravděpodobně jednou z nejpřijatelnějších možností, nikoli ovšem výhradní.

Je však třeba pro budoucí kontrolu a další upřesňování pečlivě sledovat, zda se tento „význam“ nekritizuje s opačným pojetím, s nezájmem o posílení mrtvého, s obavou z jeho možného nepříznivého zasahování do světa živých – tedy zda přítomnost vejce v jednotlivém hrobě nekoliduje s různými blokačními opatřeními, zjišťovanými archeologicky a vykládanými jako protivampyrická opatření, která mají zabránit revenanci. Zatím nám takový případ není znám.⁶

„Významové“ možnosti symbolizované vejcem měly v představách lidí starých agrárních společenství v době před přijetím křesťanství ze značné části svůj přírodní základ. Po příchodu křesťanství se tyto představy postupně modifikovaly. Nová sílící základní křesťanská myšlenka o smrti, vzkříšení a věčném životě se ve svých podstatných znacích sice se starší předkřesťanskou představou o věčnosti života zřetelně neshodovala, ale přece jen si obě představy v něčem byly alespoň poněkud navzájem bližší, především snahou o „renovatio vitae“. První, tedy agrární společenství každoročně usilovalo o uchování trvalého (věčného) běhu života a světa lidí ve stále se opakujícím časovém cyklu. Následné, pozvolna sílící společenství křesťanské existenci nového, trvalého, věčného života, ovšem v lineárním čase, za splnění určitých podmínek pro spásu do budoucnosti přímo zaručovalo.

Byla to pravděpodobně snaha obou společenství řešit základní existenciální lidskou otázku, byť rozdílným způsobem, která je navzájem poněkud sbližovala. Jak jsme již několikrát konstatovali, v počátcích nebylo křesťanství přijímáno, ve všech segmentech společnosti a v jejich kultuře rovnoměrně. Ti, kteří je chápali, přijímali a šířili, měli v počátečních fázích tohoto procesu před očima mnohem více, řečeno zjednodušeně, „personálních“ starostí a vizuálně zřetelnějších nežádoucích symbolicko-rituálních projevů, než bylo ukládání nevelkého, snadno zatajitelného vajíčka do hrobu. Jak naznačují dosud známé archeologické nálezy, „pokřesťanštění vajíčka“ v hrobě a celém životě

⁶ Kontrolní studium přítomnosti vejce/vaječných skořápek v hrobě s kostrou dotčenou antirevenantrními blokačními opatřeními je třeba ještě dále podrobněji rozvíjet. V tomto případě jej nelze považovat za pozitivní přídavek, Jenž je v rozporu s protirevenantními postupy, neboť pozůstalí nemohou mít zájem na návratu nebožtíka – vampýra. Obtíž tohoto kontrolního posuzování spočívá v tom, že není zcela jasné, zda lze všechny anomálie v úpravě kostér, ať již pre- nebo postfunerálního charakteru, jednoduše posuzovat jako protivampyrické. Kromě těch, jejichž výklad je všeobecně přijímán jako zásah proti revenanci vampýra (například faktická blokace pohybových možností kameny a podobná symbolická blokace životních funkcí na místech, kde v živém těle leží orgány s důležitou funkcí; současný mohutný kamenný zával konce nohou a oblasti hlavy, obrácení celého těla na břicho, neoddělená i oddělená hlava, obrácená obličejem do dna hrobu, uspořádání končetin indikující spoutání aj.). Zároveň existuje ještě řada uspořádání kostry, především jejich poškození, která umožňují více možných výkladů – od recentních poškození, přes činnost živočichů, vykrádání hrobu, poškození orbou, vzájemné narušení více hrobů nebo skutečné poškození mrtvého z protirevenantních důvodů (*Hanuliak 1998*). Smysl má pouze individuální analýza každého případu, jako například výsledek analýzy již citovaných osmi případů z Holubic (rámcově 11. století), viz podkapitolu o vampyrismu.^c

C) Zmíněný text není k dispozici.

patrně postupovalo jiným, pozvolnějším tempem než zásahy proti idolům, pohanským hájům a oso-bám spojeným se starými rity.

Dynamiku a způsoby procesu transformace vejce v křesťanský symbol nemáme zatím možnost z hlediska dostupných pramenů podrobněji vysledovat. S vysokou pravděpodobností se tento akulta-rační proces z větší části uskutečňoval a prosazoval u tak vysoce univerzálního symbolu, jako je vejce a jeho vkládání do hrobu, pozvolným, synkretickým, ne méně než po dvě století i déle trvajícím pro-línáním obou dosavadních myšlenkových koncepcí. Znovu je třeba připomenout, že při odhadování délky synkretického procesu z hlediska archeologie hrobů není, pokud víme, patrně náhodou, že podle písemných pramenů ve střední Evropě vejce bezpečně vstupuje před oltář nebo leží v košíku před vchodem do kostela připraveno k „*benedictio ovorum*“ (*Daxelmüller 1986*, s. 521) nejdříve ve 12. století. Nejméně od té doby je to také důvod, aby se vejce (skořápky vajec) mohly vytrácat z běžných řadových i z kostelních pohřebišť. Zároveň je třeba zmínit, že celý pozdější velikonoční obřadní cyklus byl a zů-stává prosycen agrárními prvky a vejce v něm má i nadále až do novověku, i když ve velmi transformo-vané podobě až do současnosti svou trvalou, byť velmi proměňovanou, nejspíš již poněkud vyprázdně-nou roli. Vždyť dokonce ještě dnes můžeme alespoň na hrobech některých starších pražských hřbito-vů ojediněle spatřit na červené stuze již jen jako ozdobu zavěšené vyfouklé, bohatě zdobené kraslice, ale i na povrch hrobu, položená jednoduše barvená plná vejce a třeba i řez mazance.

Je tedy možné, že vajíčko v raně středověkých hrobech, zjišťované na pohřebišti za Jízdárnu Pražského hradu (*Lumbeho zahrada*), je sice ještě ve své době především materiálním reziduem představ předkřesťanských, ale svým způsobem i blízkým představám v Čechách počínajícího a čas-ného křesťanství, především ve spojitosti s myšlenkou obnovy života. „Je sice také předkřesťanským prvkem, ale jen ve smyslu, že ono staré předkřesťanské žije neoddělitelně promísené s nově přichá-zejícími myšlenkami křesťanství. Vajíčko v raně středověkém hrobě, v čase začínajícího křesťanství, může tedy být příkladem a produktem synkretického myšlení.“ (*Smetánka 1998*)

SKLO Z POHŘEBIŠTĚ V LUMBEHO ZAHRADĚ Z POHLEDU ARCHEOMETRIE¹

KATEŘINA TOMKOVÁ, ZUZANA ZLÁMALOVÁ CÍLOVÁ, TOMÁŠ VACULOVÍČ

1. ÚVOD

Tradiční součást hrobových výbav 2. poloviny 9.–10. století v Čechách tvoří náhrcelníky. Pohřebiště v Lumbeho zahradě v tomto směru není výjimkou. Jeho mimořádnému postavení, danému přímou vazbou na sociálně barvitě a výlučné prostředí Pražského hradu, odpovídá v první řadě skladba náhrcelníků, v nichž častěji než na jiných lokalitách skleněné korálky doplňuje jantar či další perly z drahých kamenů, chalcedonu, ametystu a křišťálu či kovové prvky, jako jsou kovové perly a kaptorgy. Naopak vzácným doplňkem jsou ulity kauri. Se sklem se v hrobových výbavách potkáváme i v jiné podobě, než jsou korálky. Doložen je skleněný závěsek, skleněné vložky na gombících a kaptorgách či do kaptorgy spolu s korálkem vložená skleněná kulička.

Zatímco archeologické vyhodnocení korálků bude provázen až další etapy zpracování pohřebiště, v této studii se soustředíme na poznatky vyplývající z archeometrického studia chemického složení skel použitých k jejich výrobě. Předmětem našeho zájmu bylo zjistit, jaké chemické typy skel jsou na pohřebišti zastoupeny, které typy korálků se vyráběly z jakého skla a jak tato skla byla barvena. Výsledky jsou porovnávány především s dřívějšími analýzami korálků z dalších pohřebišť Pražského hradu, v případě potřeby též s analýzami z dalších lokalit. Specifický problém představuje komparace s nálezy z pohřebiště Jízdárna (*Tomková 2006, 13–77*). Dokud nebude dokončeno celkové archeologické vyhodnocení hrobových nálezů v širším prostoru Jízdárny a jejího blízkého okolí, nelze rozhodnout, zda pohřebiště v Lumbeho zahradě (západně od Jízdárny) a Jízdárna (v objektu Jízdárny a jižně od ní) vnímat jako jediné, nebo jako dvě či tři samostatné skupiny.²

2. METODIKA

Z korálků, k jejichž základnímu typologickému rozřazení došlo v průběhu deskripce při přípravě katalogu (*tab. 3/1*), jsme vybrali zástupce jak nejčetněji zastoupených typů, tak typů vyskytujících se naopak ojediněle. Nejprve byla provedena fotodokumentace korálků (pomocí optického stereomikroskopu Olympus SZX 9), na niž navázala vlastní analýza chemického složení.

Většina vzorků byla analyzována na VŠCHT Praha na elektronovém mikroskopu Hitachi S-4700 vybaveném SDD detektorem fotonů. Analýza byla prováděna na vyleštěných ploškách skla, aby byl eliminován vliv složení korozních vrstev na výsledky složení skla. Každý vzorek byl proměřen na třech místech při urychlovacím napětí 15 kV; z takto získaných dat bylo vypočteno průměrné chemické složení a směrodatná odchylka. Spektra byla vyhodnocena pomocí korekce ZAF a výsledky ověřovány pomocí referenčních skel (dodavatel The Corning Museum of Glass). Vzorky byly před vlastním měřením napařeny uhlíkem (vakuová napařovačka Emitech K450X). Zatímco optickou mikroskopii bylo možné dokumentovat morfologii povrchu, metoda elektronové mikroskopie byla použita při hodnocení částic ve skle, např. kaliv. Výsledky jsou shrnuty v *tab. 3/2*.

Několik korálků jsme – s ohledem na studium vybraných problémů skla v rámci projektu Vitrea – vybrali pro stanovení obsahu zejména stopových prvků pomocí laserové ablaci s hmotnostní spektrometrií indukčně vázaného plazmatu (LA-ICP-MS). Analýzy byly provedeny v Ústavu chemie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity s instrumentací, která zahrnovala laserový ablační systém UP213 (NewWave) emitující laserové záření o vlnové délce 213 nm s délkou pulzu 4,2 ns.

¹ Text příspěvku byl zpracován v rámci projektu GA ČR 14-25396S Archeologie, archeometrie a informatika: pravěké a středověké sklo v České republice.

² Srv. označení západní skupina pohřebiště Jízdárna pro pohřebiště označované jako Lumbeho zahrada či Za Jízdárnou, východní a střední skupina pro ostatní hroby v Jízdárně a jižně od ní (*Tomková 2005, 388*).

Laserem produkovaný aerosol byl z ablační komory odnášen proudem He (průtok 1,0 l/min) do ICP-MS spektrometru Agilent 7500ce (Agilent) s kvadrupólovým analyzátorem a kolizně-reakční celou. Laserová ablace byla provedena za optimalizovaných podmínek (průměr ablačního kráteru 65 µm, opakovací frekvencí 10 Hz a hustotou zářivé energie 15 J/cm²) na pěti místech daného vzorku. Pro kvantifikaci výsledků byl použit skleněný standard NIST610 a pro potlačení vlivu různé ablační rychlosti byla použita normalizace na sumu obsahu oxidů (*Halicz 2004*). Výsledky měření stopových prvků jsou uvedeny v tab. 3/3.

3. ZÁKLADNÍ TYPY RANĚ STŘEDOVĚKÝCH SKEL V ČECHÁCH (2. POL. 9. – 10. STOL.)

Základní typologické schéma zahrnuje šest základních chemických typů skel vyskytujících se v raně středověkých Čechách. Vzniklo v roce 2001 (*Černá – Hulinský – Gedeon 2001*, 67–71) jako jeden z výstupů interdisciplinárního projektu zaměřeného na sklářské technologie, v jehož rámci byly realizovány první mikroanalýzy.³ Od té doby archeometrický výzkum skel přinesl a přináší nová fakta, jež umožňují zpřesnění předchozích poznatků (např. *Černá – Tomková – Hulinský – Cílová 2005*, 341–343; *Tomková – Hulinský – Košta 2011*, 69–70; *Košta – Tomková – Hulinský – Zavřel, 2011 ad.*).⁴ Představme si úvodem stručně jednotlivé chemické typy, které nás budou provázet v dalším textu.

Skupina A – sklo sodné se vyskytuje ve dvou základních variantách, které se liší tím, v jaké formě se do skla dostával oxid sodný (Na₂O). *Skupina A1* tak reprezentuje sklo sodné, k jehož výrobě byl použit přírodní minerál – natron, odtud *natronové* (nebo podle římské receptury, neboť právě v době římské tento typ zevšeobecněl). Je známé od doby halštatské (8. stol. př. Kr.). V raném středověku sloužilo k výrobě nádob i korálků. K jeho zástupcům v Čechách ve 2. polovině 9.–10. století patří nádoby z kolínského hrobu (*Košta – Sedláčková – Hulinský 2011*) a korálky importované ze vzdálenějších území i – v podstatně menší míře – zhotovené z dovezeného skla buď přímo na našem území, nebo jinde ve středoevropském prostoru (k možné domácí výrobě olivovitých korálků souhrnně *Košta – Tomková 2011*). *Skupina A2* představuje skla, při jejichž výrobě byl jako zdroj Na₂O používán popel mořských či pouštních rostlin, odtud sklo *sodné popelové*. V Čechách se poprvé vyskytlo v mladší době bronzové. V raném středověku jsou jeho produkční centra spojována s islámským světem, kde se toto sklo vyrábělo od 9., eventuálně 8. století. V Čechách 2. poloviny 9.–10. století jej lze doložit pouze v podobě korálků, zatímco mimo naše hranice byla paleta jeho využití podstatně širší (srv. *Černá et al. 2005*, 342, tab. 3; *Hulinský – Jonášová – Tomková v tisku*, tab. 8:2; *Venclová et al. 2009*, 390–395; *Henderson 2013*).

Skupina B – sklo olovnaté binární. Také tento typ skla má staré kořeny, které sahají hluboko do starověku (*Wedepohl – Krueger – Hartmann 1995*, 65–67; *Wedepohl 2003*, 150–152). V raně středověké Evropě se s ním lze setkat již v 8. a 9. století (*Mecking 2013*, 646–648; *Steppuhn 1997*, 205). V Čechách se objevuje nejpozději od 10. století v podobě importovaných korálků (viz např. *Hulinský – Jonášová – Tomková 2012*).

Skupina C – sklo draselno-olovnaté. S ohledem na to, že se jedná o sklo, které je charakteristické až pro období 11.–13. století, se s ním před rokem 1000 v Čechách nesetkáváme (blíže *Černá – Tomková – Hulinský 2015*).

Skupina D – sklo sodno-olovnaté, které se v Evropě objevuje od doby římské, nebylo do doby přípravy této studie v Čechách spolehlivě prokázáno.⁵

Skupina E – *mixed-alkali*, neboli sklo smíšené (s obsahem Na₂O zpravidla od 4 do 12 % a K₂O od 4 do 13 %; *Gratuze – Billaud 2003*, Tab. 1). Toto sklo má svou variantu pravěkou (sklo LMHK, korálky typu Frattesina z pozdní doby bronzové, 12.–10. stol. př. n. l.; *Venclová et al. 2011*, 563–579)

³ Výzkumný projekt GA ČR 404/96/0940: Historie sklářské výroby v českých zemích.

⁴ Výsledky analýz (metodou SEM-EDS, NAA) jsou od roku 2010 soustředovány v databázi Vitrea (*Venclová – Tomková – Černá – Mařík 2010*, 359–361) a jsou zpřístupněny na webových stránkách Archeologického ústavu AV ČR v Praze <http://www.arup.cas.cz/VITREA/index.htm>.

⁵ Korálky žluté barvy z pohřebiště Jelení-Lumbheho zahrada v Praze a z hradiště Rubín (Dolánky, okr. Louny), které byly do této skupiny řazeny in *Černá – Hulinský – Gedeon 2001*, 70; *Černá et al. 2005*, 345 v době, kdy ještě nebylo přihlášeno k problematice barviv a kaliv, bude třeba podrobit nové analýze, aby bylo možno rozhodnout, zda se jedná o sklo sodno-olovnaté, nebo sodné, do něhož byly oxidy olova vneseny spolu s barvícími a zakalujícími substancemi.

a znovu se s ním setkáváme od raného středověku (*Tomková – Hulínský – Košta 2011*, 69–70). Jeho geneze v obou obdobích, kdy bylo sklo tohoto složení použito výlučně pro výrobu korálků, zůstává prozatím otevřenou otázkou. Uvažuje se, že skla raně středověkého stáří vznikla smíšením skla sodného a draselného z popela evropských dřevin (*Wedepohl 2003*, 94–95).

Skupina F – sklo draselnovo-vápenaté, tavené z popela evropských dřevin. Dosavadní analýzy prokázaly, že s tímto sklem, známým v karolinské Evropě již od sklonku 8. století (*Wedepohl 2003*, 91–94; *Wedepohl – Simon 2010*, Tab. 2), se v Čechách okrajově pracovalo již v závěru 9. až 1. třetině 10. století, kdy z něj byly zhotovovány výhradně korálky (*Košta – Tomková – Hulínský – Zavřel 2011*, 597–599).

Každá z výše uvedených skupin skel má své vlastnosti, které ovlivňují technické možnosti dalšího zpracování, a svou vnitřní variabilitu. S některými příklady se setkáme i v následujících kapitolách této studie.

4. TYPY SKLENĚNÝCH KORÁLKŮ A CHEMICKÉ SLOŽENÍ JEJICH SKEL

Ve studovaném souboru jsou zastoupeny korálky vytvořené ve dvou zcela rozdílných obdobích. Dva korálky ze dvou různých hrobů bezpečně pocházejí z doby halštatské, většina, tj. třetin dva ze třinácti hrobových celků, je raně středověkých. Označení korálků v následujícím textu se skládá z čísla hrobu a čísla korálku, odpovídajících číslování v katalogu pohřebiště. Jejich analýzy uvedené v tab. 3/2 a 3/3 jsou uvedeny i pod čísly vzorků evidovaných v databázi Vitrea.

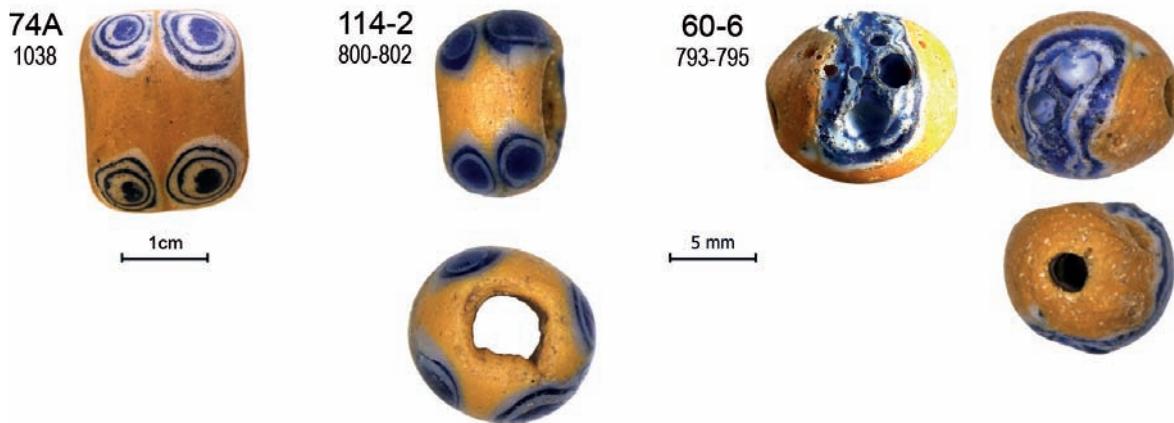
4.1. KORÁLKY Z POZDNÍ DOBY HALŠTATSKÉ (obr. 3/1:74A, 114-2)

Pohřebiště v Lumbeho zahradě rozšiřuje fond lokalit, na nichž zaznamenáváme korálky s jednotlivými vrstvenými očky či jejich dvojicemi z pozdní doby halštatské (Ha D-LtA). Ty se vyskytují ve variantě se žlutou, tyrkysovou či modrou matricí.⁶ V Lumbeho zahradě jsou evidovány korály se žlutou opakní matricí, a to polovina velkého korálu z hrobu H74A-2, který se vyskytl samostatně, a dále menší kulovitý zploštělý korál z H114-2 doprovázený korálem s millefiori očky a jantarovým korálem s okosenými rohy. Metodou LA-ICP-MS byla ve žlutém skle korálu 74A-2 zjištěna přítomnost PbO a Sb₂O₃ a také vzhledem k opaknosti vzorku lze usuzovat na pravděpodobnou přítomnost částic na bázi zmíněných oxidů (tab. 3/3). Podle vnesených alkálií, 11,85 % Na₂O, 0,2 % MgO a 0,5 % K₂O, můžeme sklo charakterizovat jako sodné natronové. Obdobné výsledky jsme získali i pro druhý hodnocený korálek z tohoto období, který byl analyzován metodou SEM-EDS. Hodnoty uvedené v tab. 3/2 (vzorky, dále jen vz. 800–802) svědčí o tom, že také korálek 114-2 byl vyroben ze skla sodného natronového. Žluté sklo je barveno částicemi na bázi PbO a Sb₂O₃, což samozřejmě ovlivňuje celkové složení žlutého skla, u kterého byly zjištěny vyšší hodnoty PbO oproti dalším dvěma zastoupeným sklům (obr. 3/2). V rámci databáze Vitrea můžeme uvedený korálek porovnat s korálkem z Němcic (vz. 53), jehož žluté sklo s ohledem na relativně vysoký obsah PbO (12,5 %)⁷ bylo zatím klasifikováno jako sodno-olovnaté (*Venclová et al. 2009*, tab. 4). Publikované výsledky však naznačují, že by se mohlo jednat o sklo sodné, do nějž byla přidána kaliva na bázi PbO, což samozřejmě ovlivnilo jeho celkové složení. Rozdíly v obsahu tohoto oxidu mezi uvedenými korálky lze vysvětlit odlišným obsahem zakalujících částic ve žlutých sklech; je možno předpokládat např. použití menšího množství suroviny vnášející kalivo do skla korálku 114-2.

Podíváme-li se na složení skel, která tvoří modrobílá očka korálku 114-2, můžeme konstatovat, že bílé sklo bylo zakaleno částicemi obsahujícími ve značné míře Ca a Sb – pravděpodobně Ca₂Sb₂O₇ nebo CaSb₂O₆ – a že modré zabarvení skla bylo ovlivněno přítomností oxidů mědi, kobaltu (řádově v desetinách procent; potvrzeno metodou LA-ICP-MS, tab. 3/3) a pravděpodobně i železa. Zvýšený obsah Fe₂O₃ oproti dalším zastoupeným sklům jiných barev není náhodný, obdobné hodnoty byly

⁶ Korálky se žlutou matricí a modrobílými očky: Mělník-Rousovice (*Sláma 1977*) Praha – Motol (hrob 3/Hlavsova sbírka, varianta segmentovaný korál, *Sláma 1977*, Abb. 28:8); Budeč – Na Týniči (vrstva nad podložím mezi H 81 a 89; *Štefan – Krutina 2009*, 149, obr. 8:6), Žatec (sídl. kontext, i. č. 374; *Černá 2007*, obr. 4:II), Seminářská zahrada na Petříně v Praze 1; areál Klementina v Praze 1 na Starém Městě (sídlisko kontext; *Havrda 1998*, 63–65). Korálky s tyrkysovou či modrou matricí a modrobílými očky: pohřebiště Klecany I (hrob 28, *Profantová a kol. 2010*, tab. 25), Lahovice (hrob 80-31/56, *Krumpphanzlová a kol. 2013*, tab. 105), Žalov - Na panenské (hrob ŽAP-6/2003, varianta segmentovaný korál, *Tomková a kol. 2012*, obr. 126:3j); Žatec (sídlisko kontext dle informace P. Čecha). Srv. *Venclová 1990*, 286–288, tam též blíže k pravěkým exemplářům.

⁷ Hodnota je průměrem ze tří měření, která se od sebe poměrně lišila, což je dánou nehomogenitou vzorku.

Obr. 3/1: Korálky s očky pozdně halštatského (74A-2, 114-2) a raně středověkého stáří (60-6).

Fig. 3/1: Eye-bead from Late Hallstatt Period (74A-2, 114-2) and Early Middle Age (60-6).

naměřeny též u modrého skla korálku 60-6, u kterého jsou srovnatelné i obsahy oxidů mědi a kobaltu. Je tedy pravděpodobné, že tyto oxidy byly vneseny surovinou barvící sklo. Srovnání s korálkem z Němcic v tomto případě není možné, neboť skla jeho oček nebyla zatím analyzována.

Kromě toho se v Lumbeho zahradě vyskytl i další typ korálků žluté barvy s modrobílými očky, jimž bude věnována pozornost v rámci korálků raně středověkých. Připomínají sice korály halštatské, avšak odlišují se tvarem.

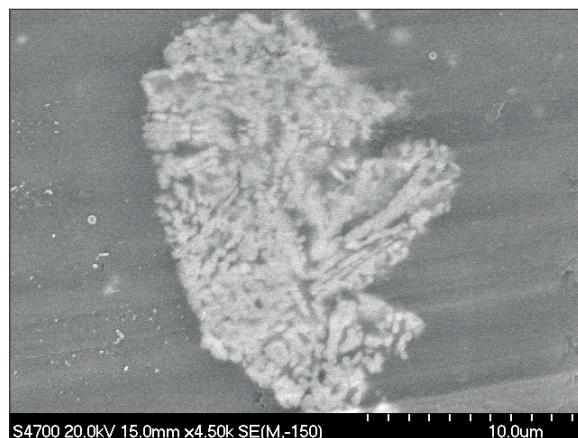
4.2. RANĚ STŘEDOVĚKÉ KORÁLKY

Výskyt jednotlivých typů korálků na pohřebišti v Lumbeho zahradě v kontextu ostatních nálezů z Pražského hradu, z pohřebiště Jízdárna a dalších publikacně již zpřístupněných pohřebišť na severním a západním předpolí hradu zachycuje tab. 3/1, v níž jsou vyznačeny analyzované exempláře.⁸ Vzájemné srovnání odráží šíři zastoupených korálků i dalších forem skleněných aplikací právě na pohřebišti v Lumbeho zahradě oproti ostatním. Za povšimnutí stojí také relativně menší četnost, nikoli však počet, olivovitých korálků a dále absence soudkovitých a G-korálků na tomto pohřebišti.

4.2.1. KORÁLKY JEDNOBAREVNÉ

Korálky olivovité (obr. 3/3: 56-3, 4, 5, 7, 8, 9)

Olivovité korálky tvoří častou a fakticky standardní součást náhrdelníků českých raně středověkých pohřebišť 2. poloviny 9. až 1. poloviny 10. století (blíže k tomuto typu korálků, včetně problematiky datování Košta – Tomková 2011). Pro analýzu jsme vybrali korálky 56-3, 4, 5, 7, 9 zelené barvy

Obr. 3/2: Korálek 114-2. Shluk krystalů na bázi $\text{PbO-Sb}_2\text{O}_3$ ve žlutém skle; měřeno SEM/EDS.

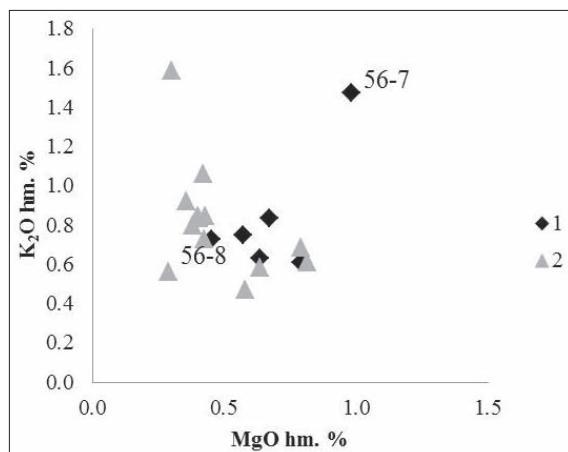
Fig. 3/2: Bead 114-2. SEM/EDS image of crystal aggregates in yellow glass; $\text{PbO-Sb}_2\text{O}_3$ based opacifiers.

8 Korálky z pohřebišť Pražského hradu a jeho předpolí analyzované před rokem 2000 byly měřeny na rastrovacím elektronovém mikroskopu JEOL JSM 25-IIIS vybaveném EDS analyzátorem NORAN, v období 2002 – VI. 2008 na mikroskopu Hitachi 4700 vybaveném EDS analyzátorem Thermo NORAN D 6823. Použití odlišné měřící techniky nijak nebrání srovnání skel evidovaných v databází Vitrea z pohledu základních typů skel a jeho charakteristik jako je zastoupení barvících a zakalujících oxidů, a to bez ohledu na dobu, kdy byla data získána. Tato data však nemohou sloužit k podrobnějšímu srovnávacímu studiu v rámci jednotlivých typů skel, resp. k takovému srovnání je možno použít vždy pouze ony výsledky analýz, které byly měřeny na shodných přístrojích.

A 1**A 2****B****B+D**

Obr. 3/3: Chemické skupiny skel a zastoupení jednotlivých typů korálků. Sklo A1 – sodné natronové, A2 – sodné popelové, B – olovnaté, D – sodno-оловnaté.

Fig. 3/3: Chemical types of glass and types of beads. A1 – soda natron, A2 – plant ash, B – lead, D – soda-lead glass.

Obr. 3/4: Typy korálků vyrobených ze sodných natronových skel z Lumbeho zahrady – srovnání chemického složení z pohledu MgO a K_2O . 1 – olivovité korálky, 2 – ostatní typy.

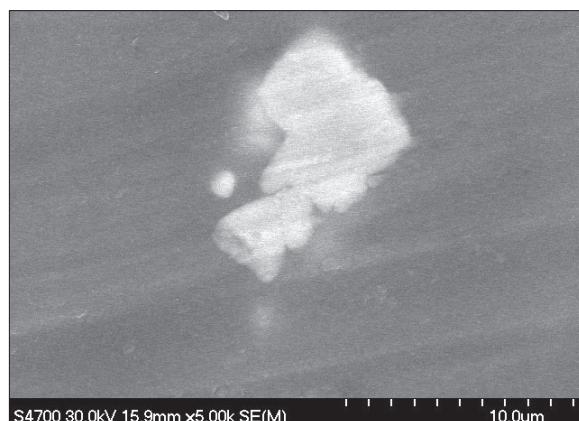
Fig. 3/4: Olive beads (1) and other types of beads (2) from soda natron glass in the Lumbe's Garden. A bi-plot of MgO versus K_2O (wt%).

Promítneme-li výsledky analyzovaných olivovitých korálků do grafu zahrnujícího všechny typy korálků ze sodného natronového skla z hlediska obsahu MgO a K_2O ,⁹ pak je patrné, že vedle korálků, které lze jednoznačně přiřadit do této skupiny, se vyskytuje exempláře, jejichž sklo se dílčím způsobem odchyluje (obr. 3/4). Olivovité korálky přitom tvoří poměrně ohraničenou skupinu.

Porovnáme-li složení olivovitých korálků z Lumbeho zahrady s ostatními exempláři z Jízdárny a dalších pohřebišť na předpolí Pražského hradu, můžeme konstatovat shodu v typu skla (skupina A1 – sodné natronové). Na rozdíl od pohřebiště Žalov-Na panenské neregistrujeme žádný exemplář ze skla sodného popelového či draselného (Černá et al. 2005, tab. 3; Košta – Tomková 2011, tab. 3).

Korálky soudkovité

Soudkovité korálky, jež byly zhotoveny ze sodného natronového skla (skupina A1, Černá et al. 2005, tab. 3) obdobnou technikou, tj. navíjením na kovovou trubičku, známé z Pražského hradu – Víceúčelového sálu a hrobu JÍZ-1/47 či z pohřebiště Na Panenské v Praze 6-Střešovicích, se v Lumbeho zahradě nevyskytly.

Obr. 3/5: Korálek 61-6. Kalivo (velikost částic do 10 μm) na bázi $PbO-SnO_2$ ve žlutém skle; měřeno SEM/EDS.

Fig. 3/5: Bead 61-6. SEM/EDS image of $PbO-SnO_2$ based opacifiers in yellow glass (particle size 10 μm).

a opakní tyrkysový korálek 56-8. Z naměřených hodnot vyplývá, že všechny byly vyrobeny ze sodného natronového skla (A1). Obsah K_2O se s jedinou výjimkou pohybuje v rozmezí 0,6–0,8 %, podíl MgO kolísá mezi 0,5–1 % (tab. 3/2: vz. 787–788, 935–938). Mírně zvýšeným obsahem K_2O (1,5 %) se vyznačuje zelený korálek 56-7 (tab. 3/2: vz. 787), u kterého byl zjištěn i vyšší obsah MnO (1,2 %). Další odchylku, patrnou i opticky, zaznamenáváme u korálku 56-8. Zatímco naprostá většina olivovitých korálků z Čech byla vyrobena ze skla průsvitného, k výrobě tohoto exempláře sloužilo sklo opakní. Opacitu zřejmě způsobilo kalivo na bázi PbO v kombinaci s Sb_2O_3 a SnO_2 (žluté kalivo ve spojení s nazelenalým sklem poskytne tyrkysovou barvu). Uvedená dílčí variabilita chemického složení doprovází variabilitu velikostní, barevných odstínů, případně tvarovou v rámci jediného náhrodelníku, což odpovídá pozorováním i z dalších pohřebišť a náhrodelníků, v nichž se olivovité korálky vyskytují.

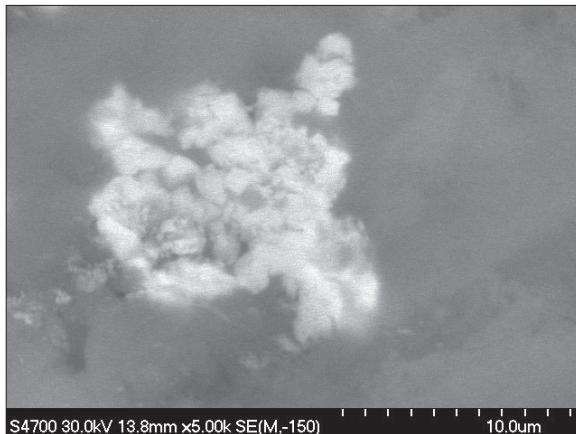
Korálky segmentované

(obr. 3/3: 7-12, 56-11, 61-1 až 6, 85-10)

Segmentované korálky patří na pohřebišti v Lumbeho zahradě k nejčetněji zastoupeným typům. Nejčastěji jsou jedno- či dvoudílné. Exempláře se třemi či čtyřmi segmenty jsou obdobně jako na dalších českých lokalitách jen velmi vzácné. I nálezy z námi sledovaného pohřebiště prokazují technologickou a materiálovou variabilitu, na kterou poukazují zahraniční studie (Dekówna 1999, 54–59; Greiff – Nallbani 2008, 371–374; Staššíková-Štukovská – Ungerman 2009, 143–145, obr. 3; Siegmann 2006, 951–955; Sode et al. 2010, 320–323, 326). Představíme si je proto po jednotlivých variantách.

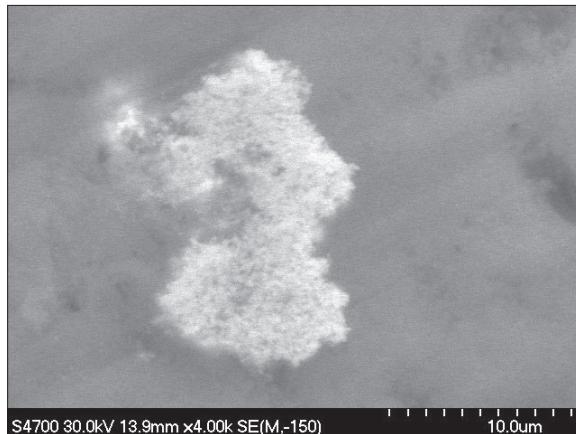
Korálky segmentované jednoduché byly vyrobeny technikou tažení skleněné trubičky, která byla

⁹ Poměr těchto oxidů byl zvolen s ohledem na jejich rozhodující roli v zařazení korálků do skupiny skel sodných natronových nebo popelových.

Obr. 3/6: Korálek 7-12. Shluk částic na bázi PbO₂-SnO₂, zakalujících sklo; měřeno SEM/EDS.

Fig. 3/6: Bead 7-12. Image of PbO-SnO₂ based opacifiers in glass; analysed by SEM/EDS.

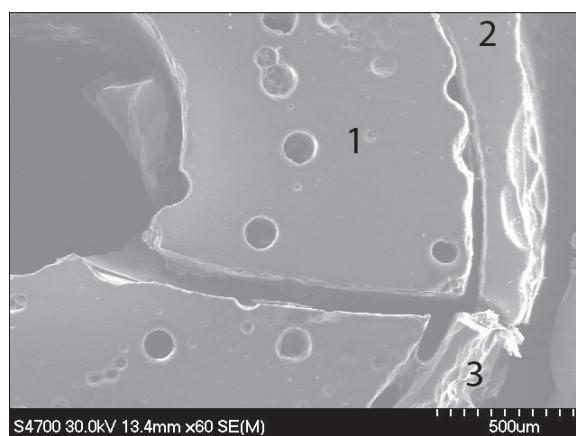

Obr. 3/7: Korálek 7-12. Shluk částic (kalivo) zřejmě na bázi SnO₂; měřeno SEM/EDS.

Fig. 3/7: Bead 7-12. Image of crystal aggregates probably based on SnO₂; analysed by SEM/EDS.

dalším nástrojem dotvářena do podoby segmentů. Analýza korálků 61-3, 4, 6 a 7-12 prokázala sklo sodné popelové (A2; tab. 3/2: vz. 943, 944, 947, 948), které je pro tento typ charakteristické. Modré korálky 61-3 a 4 byly barveny oxidem měďnatým a u vzorku 943 byl potvrzen i oxid kobaltnatý (případná absence diskutovaného CoO ve výsledcích u vzorku 61-3 je vysvětlena dále v textu v kapitole o barvení). Žlutý korálek 61-6 byl barven a kalem částicemi na bázi PbO a SnO₂ (obr. 3/5). Atypický je dvoudílný segmentovaný korálek 7-12, jenž se odlišuje se opakním světle zeleným sklem, do kterého byly vneseny zakalující částice na bázi PbO-SnO₂. Na obr. 3/6 a 3/7 jsou vidět dva rozdílné shluky částic. Krystalky na prvním obrázku tvoří větší, lépe ohraňičené shluky, zatímco druhý typ krystalů je spíše tvoren částicemi na bázi SnO₂.¹⁰

Korálky segmentované vrstvené s fólií jsou charakteristické stříbřitým či zlatavým zbarvením, kterého bylo dosaženo tím způsobem, že sklo jádra korálku bylo pokryto tenkou vrstvou kovu pře-vrstvenou další vrstvou skla. To je buď bezbarvé, nebo nažloutlé, čímž lze právě dosáhnout odlišného barevného efektu.¹¹ Tato krycí vrstva zpravidla dosahovala tloušťky cca 0,15–0,3 mm (srv. 0,05–0,07 mm Greiff – Nallbani 2008, 369). V důsledku používání korálků i postdepozičních a kozrných procesů bývá tato vrstva často narušená, nebo se z ní dokonce dochovaly, jako např. u korálku 61-2, pouze malé ostrůvky. V souvislosti s tím pak docházelo i k odstranění vrstvy stříbra, která přitom původně nemusela pokrývat celý povrch jádra, jak ukázala např. M. Dekówna (1999, 55). Sendvičové uspořádání korálků 61-5 a 85-10 ilustrují obr. 3/8–3/10.

Obr. 3/8: Korálek 61-5. 1 – vnitřní vrstva skla s bublinkami; 2 – vnější vrstva s povrchem narušeným v důsledku koroze (3). Měřeno SEM/EDS.

Fig. 3/8: Bead 61-5. 1 – internal glass layer with bubbles; 2 – external layer with corrosion damage (3). Analysed by SEM/EDS.

10 Měření je problematické, protože jemné krystaly jsou rozprostřeny ve skle, které do určité míry zkresluje výsledky analýzy. Pro konkrétní určení fází je vhodné použít jiných analytických metod (např. Ramanova spektrometrie), kterou bude možno aplikovat v rámci některé z dalších etap studia korálků.

11 V této studii nevěnujeme podrobněji pozornost všem technologickým variantám a možnostem výroby tohoto typu segmentovaných korálků, které se objevily v odborné literatuře uvedené výše. Na některé otázky, např. formu, v jaké byl kov nanesen na jádro korálku, existují různé názory. Je třeba přitom také upozornit na to, že v některých případech nebyla prezence kovové mezivrstvy prokázána a vysvětlení souvisí s použitím jiné technologie vrstvení skel.

Typ korálku	Lumbeho zahrada (č. hrobu - č. korálku)	Korálky na Pražském hradě a na pohřebištích na jeho předpolích (9. - 10. stol.); č. korálků Černá et al. 2005, tab. 5
Jednobarevné korálky		
melounovité		JÍZ-2/82-43, 44, 45
G-korálky		JÍZ-6/83-58, 59, 60, 61, 62; JÍZ-11/83-63, 64, 66, 67, 68, 71, 72, 74, 77, 78, 84
olivovité	29-2 až 7 a 10; 43-2, 3, 6 až 12; 56-1,2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13	PH-III nádvoří-3 , JÍZ-1/47-11, 12, 13 , 14, 15, 18, 19, 20, 21 ; JÍZ-28/51-22, 23, 24 ; JÍZ-6/83-56, 57; JÍZ-11/83- 65 ; 69, 70, 75, 76, 79, 80 , 81, 82, 83; JEL-LZ-1/37-90, 91, 92, 93, 94; JEL-LZ-7/37-100, 101, 102, 103; PAN 54889-116, 117, d; STK b.č.
soudkovité		PH-VÚS-5; JÍZ-1/47-16, 17; JÍZ-11/83-73 ; PAN 54889-114, 115
segmentované jednobarevné	7-12 ; 15-1 až 3; 16-19e; 56 - 11, 61-3, 4 , 6 ; 84-10a, c, ch, j, u, y; 85-7, 9, 11; 132-3	PH- II. nádvoří-1, PH-III nádvoří-2 , JÍZ-42/51-26; 28, 31, 32, 34; JEL-LZ-2/96- 85, 86, 87 ; JEL-LZ-4/37-97, 98, 99; PAN 54888-118-137, STK b.č.
segmentované vrstvené	7-13,19; 46-3 až 6; 61-1, 2, 5; 84-10b, g, p, s; 85-8, 10	JEL-LZ-4/37-95, 96
drobné válcovité	15-5; 46-8	
drobné válcovité, nízké válcovité, kroužkovité	104-5/1 až 94; 106-2 (22 ks, analýza: 1 ks), 3 (19 ks, analýza: 1 ks), 4 (11 ks), 7 (23 ks), 8 (41 ks), 9	
drobné: kulovité zploštělé, kónické, kroužkovité pravid. i nepravid. tvarů	117-10 (25 ks), 11 (23 ks, analýza: 2 ks); 141-1 až 5	STK-6/2001
kulovitý/kulatý	60-5, 117-21	JÍZ- 73/51-42 ; STK-15/2001-2a
kulovitý zploštělý	46-7 ; 100-25	PH-VÚS-4; PH-Slavárenský dvůr-6
kroužkovité	37-14; 103-6; 117-7, 8, 9; 120-5	JÍZ-42/51-27, 29, 30, 33; SC 54885-106, 107, 108, 109
válcovitý	120-6, 8; 123-5	JÍZ-42/51-25
válcovitý nízký	37-15	
válcovitý - trubičkovitý	120-1	
oválný plochý	120-7	

Typ korálku	Lumbeho zahrada (č. hrobu - č. korálku)	Korálky na Pražském hradě a na pohřebištích na jeho předpolích (9. - 10. stol.); č. korálků Černá et al. 2005, tab. 5
hranolové s okosenými rohy	7-5; 53-11; 55-2; 100-22	
hranolové nepravidelné	65-1; 117-13	JÍZ-42/51-35; STK-15/2001-2b
kónický	37-13	
čočkovitý (zploštělý dvojkónický)		STK-15/2001-2c
neurčitelné	37-16; 53-13; 106-10	
Polychromní korálky		
s vrstvenými očky (pozdne halštatské)	74A-2; 114-2	
s jednobarevnými očky	46-9	JÍZ-42/51-40
s vícebarevnými očky	7-6; 60-6; 120-3	JÍZ-42/51-38, 41
s koncentrickými kroužky	120-13	
s očky a nitěmi	60-3, 4; 120-11; 132-4 a 5	SC-54885-110, 111
s nitěmi	57-1	SC-54885-112
s millefiori očky		JEL-LZ-2/96-87
s nitěmi a millefiori očky	114-1	STK-3/2001-4b
Jiné		
Závěsek	74-5	
Vložky v gombících	16-14, 15; 53-14 a 15; 74B- 1, 2	
Vložky v kaptorgách	16-19; 82-15	
Kulička s modrobílým očkem (v kaptorze)	16-19/d	

Tab. 3/1: Korálky z Pražského hradu a z pohřebišť na severním a západním předpolí Pražského hradu. Tučně vyznačeny analyzované exempláře. JÍZ – Jízdárna, JEL-LZ – Jelení- Lumbeho zahrada, SC – Strahovská cihelna, PAN – Na Panenské, STK – Strahov.

Tab. 3/1: Beads from Prague Castle and from cemeteries in the northern and western surroundings of Prague Castle. Highlighted: analysed beads.

Číslo vzorku	Číslo hrobu - korálku	Barva	Na₂O	MgO	Al₂O₃	SiO₂	P₂O₅	SO₃	Cl
Doba halštatská									
800	114-2	žlutá opakní	11,5	0,3	3,0	66,5	0,3	0,1	1,0
801	114-2	modrá	11,2	0,4	5,0	67,3	0,1	0,2	0,9
802	114-2	bílá opakní	11,3	0,4	4,4	67,4	0,1	0,3	1,0
Raný středověk									
Olivovité korálky									
787	56-7	zelená	12,6	1,0	2,6	68,4	0,3	0,4	0,8
788	56-9	zelená	17,9	0,8	2,7	68,5	0,2	0,5	0,9
935	56-3	zelená	18,0	0,7	3,8	68,0	0,2	0,1	0,9
936	56-4	zelená	18,5	0,6	2,8	67,5	0,2	0,5	1,1
937	56-5	zelená	16,7	0,6	2,8	68,0	0,2	0,4	0,9
938	56-8	tyrkysová opakní	15,7	0,5	3,3	65,4	0,2	0,7	1,2
191	JÍZ-1/1947 (107)	nažloutlá	14,6	0,0	2,2	70,0	0,0	0,0	1,1
193	JÍZ-1/1947 (107)	světle zelená	16,4	0,1	2,3	69,0	0,0	0,0	1,1
194	JÍZ-28/51	zelenomodrá	19,2	0,9	2,6	68,2	0,0	0,6	1,0
195	JÍZ-28/1951	zelenomodrá	17,7	0,7	2,8	69,2	0,0	0,0	1,0
198	JÍZ-11/1983	modrá	15,9	0,2	3,0	69,3	0,0	0,0	0,7
200	JÍZ-11/1983	světle zelená	18,9	0,0	2,9	66,8	0,0	0,0	0,9
201	JÍZ-11/1983	žlutozelená	19,4	0,0	2,1	69,9	0,0	0,0	1,5
202	JÍZ-11/1983	zelená	20,8	0,0	2,7	65,7	0,0	0,0	1,0
Segmentované korálky									
939	56-11	zelená	17,8	0,8	2,8	68,7	0,2	0,6	1,0
932	85-10 vnější	stříbřitá	9,9	4,4	1,2	71,5	0,2	0,5	0,6
933	85-10 vnitřní	bezbarvá	10,6	4,5	1,1	71,2	0,1	0,2	0,6
940	61-1 vnitřní	bezbarvá	10,5	4,8	2,5	70,5	0,2	0,2	0,7

K₂O	CaO	TiO₂	MnO	Fe₂O₃	CuO	SnO₂	Sb₂O₃	CoO	PbO	Skupina	Číslo vzorku
0,6	6,5	0,2	0,0	1,1			1,3		7,5	A1	800
0,8	9,8	0,0	0,0	3,1	0,6				0,4	A1	801
0,8	8,3	0,1	0,0	0,8			4,4		0,5	A1	802
1,5	9,4	0,2	1,2	1,4	0,2					A1	787
0,6	6,0	0,2	0,9	0,7	0,2					A1	788
0,8	5,8	0,1	0,7	0,8	0,1					A1	935
0,6	5,5	0,1	0,7	0,8	0,6				0,7	A1	936
0,8	7,2	0,1	1,1	0,9	0,3					A1	937
0,7	6,0	0,0	0,8	0,9	1,8				2,8	A1	938
0,0	9,9	0,0	1,4	0,9	0,0	0,0		0,0	0,0	A1	191
0,9	7,6	0,3	1,0	1,3	0,0	0,0		0,0	0,0	A1	193
0,8	5,4	0,0	0,6	0,7	0,0	0,0		0,0	0,0	A1	194
0,6	6,3	0,0	0,7	1,1	0,0	0,0		0,0	0,0	A1	195
1,7	6,9	0,0	0,0	1,4	0,4	0,0		0,0	0,7	A1/A	198
0,9	5,6	0,0	0,8	1,1	0,0	0,0		0,0	2,2	A1	200
0,3	5,3	0,0	0,9	0,4	0,0	0,0		0,0	0,1	A1	201
0,6	5,2	0,0	0,8	1,1	0,0	0,0		0,0	2,3	A1	202
0,7	5,9	0,2	0,7	0,8						A1	939
2,6	8,0	0,1	0,7	0,5						A2	932
2,4	8,0	0,1	0,6	0,6						A2	933
2,1	7,0	0,1	1,1	0,5						A2	940

Číslo vzorku	Číslo hrobu - korálku	Barva	Na₂O	MgO	Al₂O₃	SiO₂	P₂O₅	SO₃	Cl
941	61-1 vnější	zlatavá	11,5	4,6	1,4	70,3	0,2	0,1	0,5
942	61-2 vnitřní	bezbarvá	11,2	4,3	1,7	69,9	0,2	0,3	0,6
943	61-3	modrá	11,2	4,4	1,3	69,2	0,2	0,2	0,7
944	61-4	modrá	14,0	5,5	1,6	69,0	0,2	0,3	0,6
945	61-5 vnitřní	bezbarvá	12,1	4,6	1,3	70,5	0,2	0,3	0,7
946	61-5 vnější	zlatavá	11,0	4,6	2,2	70,2	0,1	0,1	0,6
947	61-6	žlutá	9,5	4,3	1,9	70,3	0,1	0,3	0,5
948	7-12	zelená opakní	13,4	5,2	2,0	67,8	0,2	0,6	0,5
203	LZ-JEL-2/96-4b	žlutá	8,5	4,5	2,2	74,0	0,5	0,0	0,7
204	LZ-JEL-2/96-4b	inkluze ve žlutém skle	0,0	0,0	0,0	12,8	10,6	0,0	0,0
205	LZ-JEL-2/96-4c	žlutá	6,1	3,8	1,9	54,9	0,0	0,0	0,6
206	LZ-JEL-2/96-4c	inkluze ve žlutém skle	0,0	0,0	0,0	6,8	1,0	0,0	0,0
209	LZ-JEL-4/37-3b	bezbarvá	7,6	3,8	0,9	74,2	0,0	0,0	0,9
210	PAN-5f	bezbarvá	9,3	5,0	1,2	73,9	0,0	0,0	0,4
211	PAN-5m	modrá	9,3	4,0	1,1	72,7	0,0	0,0	0,7
212	PAN-5t	černá	10,2	1,9	2,9	69,5	0,0	0,6	0,5
Hranolovité korálky									
931	65-1	fialová	14,9	5,9	2,3	64,0	0,2	0,2	0,6
786	7-5	modrá	20,4	0,6	2,6	67,3	0,2	0,3	1,0
805	117-13	žlutá			1,5	25,5			
Kulovité korálky									
796	100-25	modrá	11,2	0,3	2,6	74,4	0,3	0,3	0,9
196	JÍZ-73/1951-3	modrá	17,5	0,4	2,2	68,7	0,0	0,4	1,0
Plochý oválný korálek									
934	120-7	modrá	12,8	1,7	2,1	66,4	0,1	0,2	0,7

K₂O	CaO	TiO₂	MnO	Fe₂O₃	CuO	SnO₂	Sb₂O₃	CoO	PbO	Skupina	Číslo vzorku
2,4	7,4	0,1	0,9	0,7						A2	941
2,5	7,8	0,1	0,7	0,7						A2	942
2,6	7,7	0,1	0,5	1,5	0,2			0,2		A2	943
2,0	5,5	0,1	0,4	0,8	0,2					A2	944
2,1	7,0	0,1	0,6	0,5						A2	945
2,5	7,3	0,1	0,7	0,7						A2	946
2,4	7,5	0,1	1,0	0,6					1,2	A2	947
1,8	5,2	0,1	0,6	0,7	0,2		0,2		1,4	A2	948
2,2	6,5	0,0	0,5	0,4	0,0	0,0		0,0	0,0	A2	203
0,0	10,4	0,0	4,6	1,9	0,0	4,3		0,0	53,6		204
2,2	5,0	0,0	0,0	0,9	0,0	3,5		0,0	21,2	A2	205
0,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	27,4		0,0	61,9		206
2,9	8,6	0,0	0,6	0,6	0,0	0,0		0,0	0,0	A2	209
2,0	6,9	0,0	1,0	0,3	0,0	0,0		0,0	0,0	A2	210
3,4	7,1	0,0	0,5	1,0	0,2	0,0		0,0	0,0	A2	211
2,5	6,3	0,5	1,0	3,1	0,0	0,0		0,9	0,0	A2	212
2,6	5,8	0,0	2,7	0,8						A2	931
0,5	5,1	0,1	0,0	1,6	0,4					A1	786
								73,0	B		805
1,6	7,6	0,1	0,1	0,6	0,2					A1	796
1,1	7,4	0,0	0,6	0,7	0,0	0,0		0,0	0,0	A1	196
2,1	9,8	0,1	1,9	1,6	0,5					A2/A	934

Číslo vzorku	Číslo hrobu - korálku	Barva	Na₂O	MgO	Al₂O₃	SiO₂	P₂O₅	SO₃	Cl
Drobné korálky									
797	106-2a	žlutá opakní	15,2	2,4	2,2	65,6	0,8	0,3	1,4
798	106-3a	zelená opakní	18,6	3,4	3,6	59,8	0,9	0,4	0,9
799	106-4a	šedo-modrá	14,4	2,6	4,0	60,8	0,7	0,2	0,9
803	117-11a	zelená	1,5	0,0	0,7	18,1	0,2	0,0	1,7
804	117-11b	hnědá	1,3	0,0	0,7	18,0	0,2	0,0	1,6
Polychromní									
s jedno- barevnými očky									
929	46-9	modrá	15,8	0,4	3,3	69,8	0,2	0,0	1,1
930	46-9	bílá	14,0	0,4	2,9	67,4	0,3	0,5	0,7
s modrobílými očky									
793	60-6	bílá opakní	9,3	0,4	2,8	67,8	0,2	0,3	0,9
794	60-6	modrá	10,9	0,4	3,3	70,2	0,4	0,1	1,0
795	60-6	žlutá	8,4	0,4	3,6	69,2	0,3	0,0	0,9
s nití									
789	57-1	bílá opakní	15,2	0,8	3,1	69,0	0,1	0,7	1,0
790	57-1	tyrkysová op.	14,8	0,6	3,0	65,3	0,1	0,4	1,1
s nitěmi a očky									
791	60-3	červená	6,3	0,2	3,7	43,0	0,2	0,0	2,6
792	60-3	černá	0,5	0,2	1,7	39,3	0,2	1,8	0,1
806	120-11	červená	5,8	0,1	1,2	43,9	0,1	0,4	2,8
807	120-11	černá	0,3	0,0	0,7	39,7	0,2	0,0	0,0
810	132-4	černá	0,0	0,5	3,0	34,3	0,2	1,9	0,0
811	132-5	černá	0,1	0,6	2,2	37,6	0,3	0,6	0,0
s koncentrickými kroužky									
808	120-13	žlutá			2,5	22,1			
809	120-13	hnědá			3,6	13,1	3,0		

K₂O	CaO	TiO₂	MnO	Fe₂O₃	CuO	SnO₂	Sb₂O₃	CoO	PbO	Skupina	Číslo vzorku
4,1	3,8	0,2	0,0	1,6		0,0			2,4	A2	797
3,8	4,5	0,2	0,2	1,7	1,0	0,2			0,8	A2	798
5,4	6,4	0,3	0,7	2,5	1,2					A2	799
0,3	0,2	0,1	0,1	0,2	0,6				76,2	B	803
0,3	0,2	0,0	0,0	1,6					76,0	B	804
1,1	7,0	0,1	0,3	0,8	0,1					A1	929
0,7	7,6	0,1	0,1	0,4			5,0			A1	930
0,9	7,6	0,1	0,1	0,3			7,8		1,6	A1	793
0,8	9,4	0,0	0,0	2,0	0,2			0,3	1,0	A1	794
0,8	7,1	0,1	0,1	1,2			1,1		7,0	A1	795
0,6	7,0	0,2	0,9	0,8		0,7				A1	789
0,6	7,1	0,1	0,9	0,9	3,8	0,3			1,0	A1	790
0,3	0,5	0,1	0,2	2,7	1,0				39,3	D	791
0,2	0,3	0,0	0,0	7,1					48,8	B	792
0,2	0,3	0,1	0,2	3,5	1,6				39,8	D	806
0,8	1,0	0,0	0,0	8,7	0,2				48,4	B	807
0,1	0,4	0,0	0,3	4,0					55,3	B	810
0,2	0,4	0,1	0,0	4,6					53,4	B	811
	0,6					5,8			69,0	B	808
	2,1			10,5	0,9				66,7	B	809

Tab. 3/2: Chemické složení korálků z Lumbeho zahrady – výsledky měření metodou SEM-EDS; [hm. %].

Tab. 3/2: Chemical composition of beads from Lumbe's Garden; analysed by SEM-EDS; [wt. %].

Číslo vzorku	Č. hrobu - korálku	Barva		Li [ppm]	B [ppm]	Sc [ppm]	TiO₂ [ppm]	V [ppm]
787	56-7	zelená	průměr	13,18	112,7	4,52	1405	20,8
			SD	0,87	7,8	0,45	65	1,8
788	56-9	zelená	průměr	11,9	146	4,50	1561	21,5
			SD	1,4	10	0,27	123	2,8
793	60-6	bílá	průměr	4,10	89,2	4,85	562	5,83
			SD	0,00	10,4	0,70	36	0,25
794	60-6	modrá	průměr	3,95	86,2	4,34	565	7,7
			SD	0,52	5,6	0,41	121	1,6
795	60-6	žlutá	průměr	3,04	60,9	3,87	577	5,95
			SD	0,00	3,5	0,60	48	0,39
800	114-2	žlutá	průměr	2,98	88,3	3,99	587	5,41
			SD	0,00	8,5	0,64	44	0,63
801x	114-2	modrá	průměr	3,89	84,06	3,66	657	6,84
			SD	0,00	0,00	0,00	0	0,00
801	114-2	modrá	průměr	4,57	90,9	4,17	625	7,57
			SD	0,78	6,4	0,29	18	0,64
802	114-2	bílá	průměr	4,15	82	4,132	548	6,39
			SD	0,00	10	0,013	43	0,44
935	56-3	zelená	průměr	12,0	184	5,03	1244	31,3
			SD	1,7	35	0,91	272	2,4
936	56-4	zelená	průměr	5,31	169,8	4,62	730	18,6
			SD	0,24	7,2	0,54	57	1,8
937	56-5	zelená	průměr	8,86	205	5,23	777	21,3
			SD	0,79	17	0,23	147	3,4
938	56-8	tyrkysová	průměr	6,86	165	5,12	679	24,6
			SD	0,77	22	0,48	76	4,7
1038	74A-2	žlutá	průměr	5,9	88,2	5,21	420,7	4,64
			SD	1,0	4,8	0,13	5,1	0,20
1038 B	74A-2	žlutá	průměr	<	71,6	3,57	430	5,18
			SD	--	4,9	0,40	75	0,00

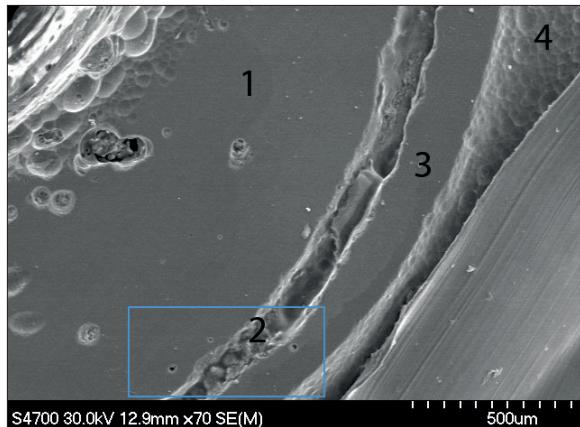
Cr [ppm]	MnO [ppm]	Fe₂O₃ [%]	CoO [ppm]	Ni [ppm]	CuO [%]	Zn [ppm]	As [ppm]	Rb [ppm]	Sr [ppm]
33,17	9055	1,22	34,6	22,9	0,109	85,2	9,3	23,7	389
<i>0,68</i>	<i>473</i>	<i>0,12</i>	<i>3,4</i>	<i>2,9</i>	<i>0,007</i>	<i>3,7</i>	<i>1,0</i>	<i>2,1</i>	<i>27</i>
22,4	10986	1,071	52	8,8	0,240	161	24,0	13,1	403
<i>2,6</i>	<i>751</i>	<i>0,029</i>	<i>14</i>	<i>1,1</i>	<i>0,016</i>	<i>107</i>	<i>3,1</i>	<i>1,1</i>	<i>17</i>
6,1	137	0,53	9,5	5,2	0,035	12,62	18,35	12,2	447
<i>1,2</i>	<i>11</i>	<i>0,16</i>	<i>1,4</i>	<i>1,2</i>	<i>0,004</i>	<i>0,12</i>	<i>0,57</i>	<i>1,0</i>	<i>11</i>
7,6	160	2,24	2271	11,4	0,249	195,9	10,35	12,2	501
<i>1,9</i>	<i>17</i>	<i>0,10</i>	<i>166</i>	<i>1,3</i>	<i>0,039</i>	<i>8,4</i>	<i>0,57</i>	<i>1,1</i>	<i>60</i>
6,45	150	1,48	17,5	6,37	0,025	14,9	5,37	18,4	441
<i>0,63</i>	<i>28</i>	<i>0,17</i>	<i>8,7</i>	<i>0,37</i>	<i>0,002</i>	<i>3,4</i>	<i>0,66</i>	<i>2,1</i>	<i>61</i>
7,3	112	1,48	11,0	3,79	0,029	10,2	137,7	7,31	320
<i>1,3</i>	<i>10</i>	<i>0,18</i>	<i>1,9</i>	<i>0,70</i>	<i>0,003</i>	<i>1,1</i>	<i>8,6</i>	<i>0,26</i>	<i>15</i>
7,32	149	2,446	2350	11	0,307	152	7	10	322
<i>0,00</i>	<i>0</i>	<i>0,000</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0,000</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>
8,96	162,8	2,79	2335	12,7	0,323	156,0	9,5	11,0	394
<i>0,90</i>	<i>5,1</i>	<i>0,20</i>	<i>239</i>	<i>1,7</i>	<i>0,052</i>	<i>7,5</i>	<i>1,2</i>	<i>1,1</i>	<i>45</i>
6,6	138	0,554	98,6	4,419	0,024	29,80	11,20	10,26	389
<i>1,1</i>	<i>15</i>	<i>0,081</i>	<i>6,8</i>	<i>0,040</i>	<i>0,001</i>	<i>0,40</i>	<i>0,00</i>	<i>0,23</i>	<i>22</i>
28,9	7248	2,40	144	68	0,40	1278	106	33,6	545
<i>8,2</i>	<i>1145</i>	<i>0,84</i>	<i>41</i>	<i>26</i>	<i>0,09</i>	<i>828</i>	<i>44</i>	<i>6,7</i>	<i>106</i>
15,2	5870	0,62	58,4	13,7	0,39	126	22,0	11,5	458
<i>1,4</i>	<i>743</i>	<i>0,07</i>	<i>3,4</i>	<i>1,2</i>	<i>0,04</i>	<i>11</i>	<i>1,8</i>	<i>1,0</i>	<i>41</i>
17,7	6861	0,69	63	15,1	0,22	74	24,7	18,7	494
<i>2,0</i>	<i>1032</i>	<i>0,06</i>	<i>18</i>	<i>3,6</i>	<i>0,05</i>	<i>15</i>	<i>4,3</i>	<i>2,9</i>	<i>32</i>
14,9	4765	0,57	9,9	14,5	1,26	53,1	37,0	16,2	433
<i>2,1</i>	<i>727</i>	<i>0,06</i>	<i>1,0</i>	<i>1,4</i>	<i>0,25</i>	<i>9,2</i>	<i>6,4</i>	<i>3,1</i>	<i>50</i>
4,770	99,8	1,959	1,72	4,12	0,172	25,7	9,63	10,7	310
<i>0,071</i>	<i>3,0</i>	<i>0,071</i>	<i>0,24</i>	<i>0,28</i>	<i>0,025</i>	<i>6,4</i>	<i>0,34</i>	<i>1,3</i>	<i>15</i>
5,96	82,7	1,38	2,19	6,9	0,149	14,3	24,5	7,83	248
<i>0,14</i>	<i>3,6</i>	<i>0,09</i>	<i>0,12</i>	<i>0,0</i>	<i>0,013</i>	<i>1,0</i>	<i>2,2</i>	<i>0,68</i>	<i>45</i>

Číslo vzorku	Č. hrobu - korálku	Barva		Y [ppm]	Zr [ppm]	Nb [ppm]	Mo [ppm]	Ag [ppm]
787	56-7	zelená	průměr	5,96	80,3	2,247	1,57	3,39
			SD	<i>0,56</i>	<i>8,2</i>	<i>0,058</i>	<i>0,14</i>	<i>0,49</i>
788	56-9	zelená	průměr	5,85	80	2,48	2,03	2,48
			SD	<i>0,62</i>	<i>11</i>	<i>0,37</i>	<i>0,39</i>	<i>0,73</i>
793	60-6	bílá	průměr	6,82	39	1,06	0,78	7,6
			SD	<i>0,11</i>	<i>11</i>	<i>0,13</i>	<i>0,10</i>	<i>3,9</i>
794	60-6	modrá	průměr	7,69	32,3	1,15	1,14	4,6
			SD	<i>0,91</i>	<i>4,3</i>	<i>0,18</i>	<i>0,40</i>	<i>2,3</i>
795	60-6	žlutá	průměr	6,89	32,4	1,26	0,90	25,4
			SD	<i>1,01</i>	<i>4,9</i>	<i>0,12</i>	<i>0,21</i>	<i>2,4</i>
800	114-2	žlutá	průměr	4,82	29,1	1,16	<	24,8
			SD	<i>0,66</i>	<i>4,2</i>	<i>0,28</i>	--	<i>2,3</i>
801x	114-2	modrá	průměr	5	25	1	1	1,536
			SD	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0,000</i>
801	114-2	modrá	průměr	4,69	26,5	1,223	0,837	1,14
			SD	<i>0,40</i>	<i>1,6</i>	<i>0,070</i>	<i>0,034</i>	<i>0,18</i>
802	114-2	bílá	průměr	4,99	25,6	1,02	<	1,18
			SD	<i>0,38</i>	<i>1,8</i>	<i>0,13</i>	<	<i>0,11</i>
935	56-3	zelená	průměr	9,2	123	4,0	4,0	4,48
			SD	<i>2,4</i>	<i>44</i>	<i>1,3</i>	<i>2,3</i>	<i>0,82</i>
936	56-4	zelená	průměr	6,13	69,7	2,11	2,26	2,99
			SD	<i>0,34</i>	<i>7,9</i>	<i>0,21</i>	<i>0,36</i>	<i>0,56</i>
937	56-5	zelená	průměr	6,51	67	1,99	2,08	1,90
			SD	<i>0,60</i>	<i>13</i>	<i>0,31</i>	<i>0,37</i>	<i>0,22</i>
938	56-8	tyrkysová	průměr	6,0	63,3	2,31	1,95	7,7
			SD	<i>0,9</i>	<i>4,9</i>	<i>0,23</i>	<i>0,45</i>	<i>1,4</i>
1038	74A-2	žlutá	průměr	4,38	26,1	1,21	0,77	18,8
			SD	<i>0,94</i>	<i>4,7</i>	<i>0,20</i>	<i>0,14</i>	<i>7,8</i>
1038 B	74A-2	žlutá	průměr	3,12	18,9	1,04	0,64	18,9
			SD	<i>0,43</i>	<i>2,3</i>	<i>0,26</i>	<i>0,00</i>	<i>1,1</i>

Cd [ppm]	SnO₂ [ppm]	Sb₂O₃ [ppm]	Cs [ppm]	Ba [ppm]	Hf [ppm]	PbO [ppm]	Th [ppm]	U [ppm]
0,054	294	1631	0,193	309	2,27	1555	1,21	1,12
0,094	21	77	0,038	25	0,28	162	0,14	0,11
0,109	174	4356	0,241	397	2,19	3094	1,22	1,28
0,071	16	708	0,034	34	0,20	456	0,14	0,14
0,52	6,01	93181	0,136	187,6	0,926	14349	0,664	0,69
0,00	0,47	757	0,000	9,6	0,050	1241	0,025	0,10
<	7,7	13104	0,166	172	0,95	21241	0,84	0,97
--	1,1	2065	0,030	23	0,16	3098	0,13	0,19
<	7,3	16406	0,262	165	0,89	145223	0,718	0,646
--	1,3	2048	0,076	23	0,23	11428	0,092	0,076
<	5,08	18897	<	145	0,70	167074	0,697	1,08
--	0,69	5953	--	15	0,19	7756	0,086	0,13
<	6,33	3705	0,163	178	0,53	4444	0,72	1,58
--	0,00	0	0,000	0	0,00	0	0,00	0,00
<	7,5	4166	0,138	178	0,582	5006	0,652	1,48
--	1,2	694	0,005	14	0,051	564	0,082	0,19
<	6,49	41740	<	182,1	0,87	5785	0,532	1,69
--	0,94	1662	--	8,4	0,00	658	0,018	0,22
0,67	2855	3517	1,09	475	2,85	27249	2,71	1,84
0,00	1542	434	0,19	70	0,49	5499	0,36	0,20
0,44	790	3346	0,26	360	1,76	7053	1,47	1,25
0,14	112	441	0,10	66	0,22	477	0,11	0,11
0,19	282	3996	0,36	395	1,80	2804	1,59	1,102
0,00	203	635	0,15	68	0,56	1063	0,16	0,066
0,43	750	4673	0,52	233	1,59	22941	1,76	1,36
0,17	151	501	0,14	17	0,28	2524	0,24	0,26
<	6,58	5890	<	174	0,67	95052	0,586	1,13
--	0,90	883	--	20	0,00	21832	0,067	0,30
<	18,6	26190	<	160	<	223034	0,60	0,56
--	1,2	88	--	19	--	35377	0,00	0,00

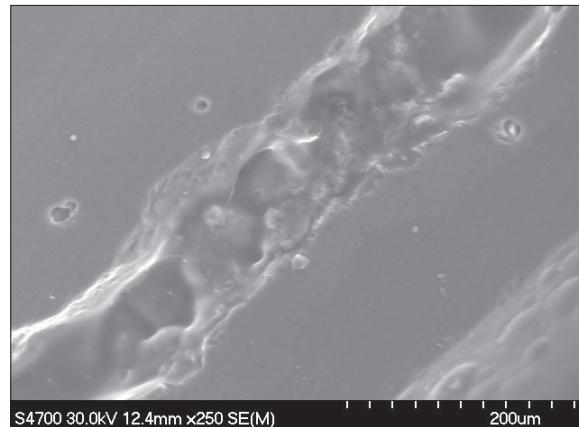
Tab. 3/3: Chemické složení korálků z Lumbeho zahrady – výsledky měření metodou LA-ICP-MS; < obsah prvků je pod mezí detekce metody.

Tab. 3/3: Chemical composition of beads from Lumbe's Garden; analysed by LA-ICP-MS; < values below detection limit.

Obr. 3/9: Korálek 85-10. 1 – vnitřní vrstva skla; 2 – vrstva s detekovaným stříbrem; 3 – vnější vrstva s povrchem narušeným v důsledku koroze (4); měřeno SEM/EDS.

Fig. 3/9: Bead 85-10. 1 – internal glass layer; 2 – the layer containing silver; 3 – external layer with surface damage caused by corrosion (4); analysed by SEM/EDS.

Obr. 3/10: Korálek 85-10 – detail. Sendvičové uspořádání skla a mezivrstva obsahující zbytky stříbra; měřeno SEM/EDS.

Fig. 3/10: Bead 85-10 – detail. Sandwich layout of glasses and interlayer containing silver residues; analysed SEM/EDS.

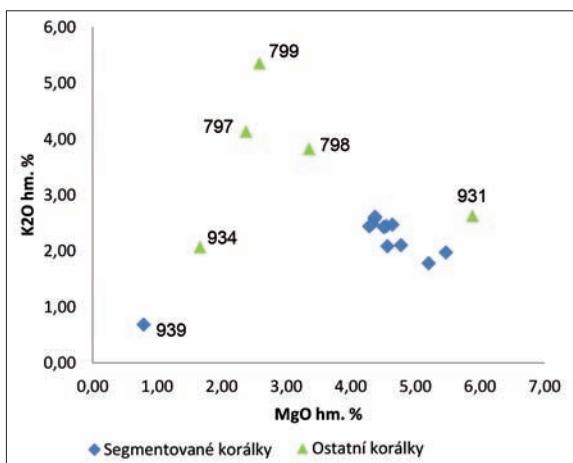
Stejně jako u korálků segmentovaných jednoduchých se k jejich výrobě používalo sklo sodné popelové (A2, tab. 3/1: vz. 932–933, 940–941, 942, 945–946). Podíl K_2O se pohybuje od 2,1 do 2,6 %, podíl MgO od 4,3 do 4,8 %. V případě korálků 61-1 a 85-10 se podařilo při měření detektovat stopy stříbra v mezivrstvě. Sklo vnitřní i vnější vrstvy přitom mělo obdobné složení, což odpovídá výsledkům analýz korálků téhož typu z dalších českých lokalit.

Vyhodnocení analýzy „mezivrstvy“ s fólií znesnadňuje přítomnost korozních produktů skla i samotného kovu a látek z okolního prostředí (obr. 3/10). Kromě detekovaného stříbra byly nalezeny i další prvky jako železo vyskytující se v půdách či síra a chlor, které mohou tvořit právě korozní produkty stříbra (též Greif – Nalbani 2008, 363).

Paralelně k segmentovaným korálkům jednoduchým i vrstveným najdeme též na dalších raně středověkých pohřebištích Pražského hradu i jinde v Čechách, mj. na pohřebištích v Klecanech I a Žalově-cihelně. Máme-li k dispozici analýzy složení jejich skla, potvrzuje se jejich dominantní vazba na skla sodná popelová (skupina A2, Černá et al. 2005, obr. 6:39–48, tab. 3; Tomková a kol. 2012, např. 12–15, 38–39, 45–47 ad.; Tomková – Hulinský – Jonášová 2012, tab. 1:241–243, 749–750; Hulinský – Jonášová – Tomková v tisku).

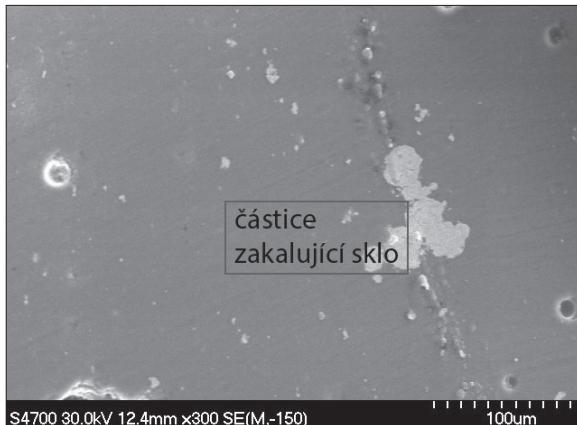
Segmentovaný korálek ze zeleného průsvitného skla 56-11 byl na rozdíl od všech ostatních, které jsme zkoumali, vyroben ze skla sodného natronového s 0,7 % K_2O a 0,8 % MgO (A1; tab. 3/2: vz. 939). Je velmi pravděpodobné, že je jedním z příkladů snahy o středoevropskou nápodobu výše uvedených importovaných korálků zhotovenou z dovezeného skla. I když korálek z Lumbeho zahrady nebyl, jak ukazuje podélný šev a stopy tažení skla v podobě lineárních rýzek, vytvářen navýjením na kovovou trubičku (k této technologické variantě blíže Košta – Tomková 2011, 325; k nálezům z dolnověstonického pohřebiště Staříšková-Štukovská – Unger 2009, 144), s těmito korálky jej spojuje obdobný průvodní materiál, který představují korálky olivovité.

Promítneme-li výsledky analyzovaných segmentovaných korálků do grafu zahrnujícího všechny korálky ze sodného popelového skla

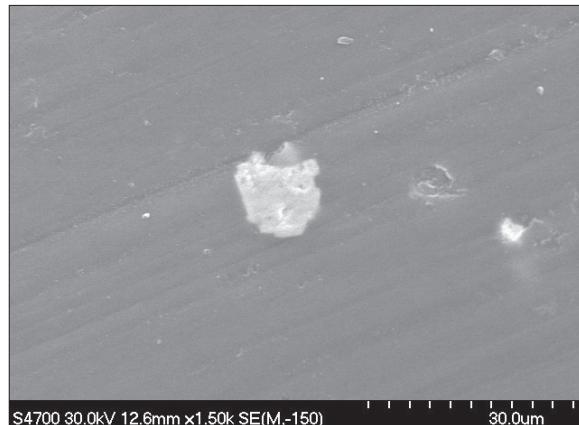
Obr. 3/11: Segmentované korálky a další typy korálků ze sodného popelového skla z Lumbeho zahrady z podlehu obsahu MgO a K_2O .

Fig. 3/11: Segmented beads and other types of beads from plant-ash glass in the Lumbe's Garden. A bi-plot of MgO and K_2O (wt%).

Obr. 3/12: Korálek 106-2a. a – částice na bázi PbO-SnO₂ ve žlutém skle; b – detail; měřeno SEM/EDS.

Fig. 3/12: Bead 106-2a. a – Image of PbO-SnO₂ based opacifiers in yellow glass; b – detail; analysed by SEM/EDS.

Obr. 3/13: Korálek 106-3a. Částice na bázi PbO-SnO₂ v zeleném skle; měřeno SEM/EDS.

Fig. 3/13: Bead 106-3a. Image of PbO-SnO₂ based opacifiers in green glass; analysed by SEM/EDS.

(obr. 3/11), je na něm dobře patrná chemická odlišnost korálku 56-11 (skupina A1). Současně je zřejmé, že v rámci sodních popelových skel (A2) je chemické složení segmentových korálků poměrně jednotné, což nasvědčuje použití skla zhotoveného dle stabilní receptury. Tím se liší např. právě od výše hodnocených korálků olivovitých.

Korálky drobné sekané (obr. 3/3: 106-2a, 3a, 4a)

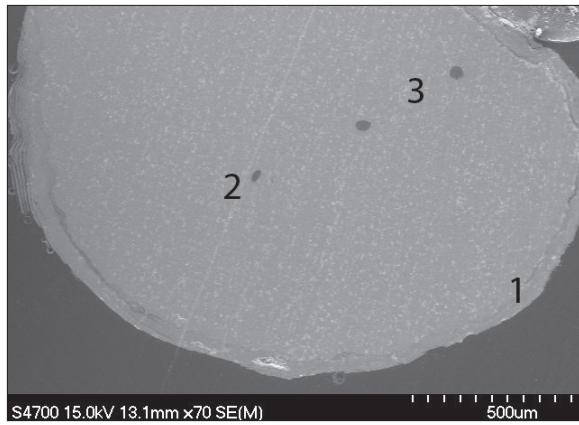
V hrobech H104 a H106 se vyskytly náhrdelníky tvořené početnými drobnými korálky žluté, zelené a šedomodré barvy. Pravidelné tvary válcovité, nízké válcovité a kroužkovité stejně jako stopy linií paralelních s navlékacím otvorem svědčí o tom, že nebyly vyráběny technikou navíjení, ale tažení a sekání (srv. Staššíková-Štukovská – Ungerma 2009, 145). Pro analýzu jsme vybrali po jednom zástupci každé barevné varianty (106-2, 3, 4). Korálky byly vyrobeny ze skla sodného popelového (A2). Je třeba si přitom povšimnout, že zatímco tento typ skla, z něhož byly vyrobeny segmentované korálky, patří ke „klasické“ receptuře s převažujícím podílem MgO nad K₂O, ve skle drobných sekaných korálků převažuje K₂O nad MgO, nebo je s ním v rovnováze (tab. 3/2: vz. 797–799; obr. 3/11). Výsledné zabarvení korálku 106-3a (tab. 3/2: vz. 798) je dáno kombinací CuO (1 %) a zakalujících částic žluté barvy (systém PbO-SnO₂), které byly nalezeny spíše ojediněle. Zakalující částice na bázi oliva a cínu byly nalezeny i u korálku 106-2a (tab. 3/2: vz. 797) a způsobují jeho žluté zabarvení. U korálku 106-4a (tab. 3/2: vz. 799) nebyla kaliva objevena a zabarvení je ovlivněno přítomností CuO a zřejmě i Fe₂O₃¹², který u tohoto korálku dosahuje mnohem vyšších hodnot oproti ostatním (tab. 3/2: vz. 797 a 798).

I když tento typ korálku neregistrujeme na dalších pohřebištích Pražského hradu, pohřebiště v Mlékojedech (Derner 2011, 44–45) indikuje, že se vyskytoval i jinde v Čechách. Odtud také pochází jedený další analyzovaný korálek, jenž se vyznačuje obdobným chemickým složením, včetně odchylky v obsahu MgO a K₂O (Vitrea č. 456).

Korálky drobné navíjené (obr. 3/3: 117-11a, b)

Hrob 117 obsahoval náhrdelník s drobnými několikamilimetrovými korálky pravidelných i nepravidelných tvarů kulovitých, kroužkovitých a kónických. Vzhled korálků až na vzácné výjimky využuje techniku tažení a nasvědčuje naopak technice navíjení. Korálky pokrývají v různé míře korozní

¹² Železo je nečistotou sklářských písků (Smrček – Voldřich 1994, 37) a je otázkou, zda skláři v raném středověku nějakým způsobem reagovali na čistotu používaných písků, resp. křemenných surovin. I druhá suroviná využívaná pro tavbu – rostlinný popel, obsahuje železo, a to v různé míře, neboť složení rostlinných popelů je velice variabilní (Henderson 2013, 25). Je tedy obtížné určit, jakou surovinou bylo železo vneseno či zda dokonce nebylo použito ve formě další suroviny. V současnosti je použití železitých surovin ve skle minimální (Smrček – Voldřich, 1994, 37).

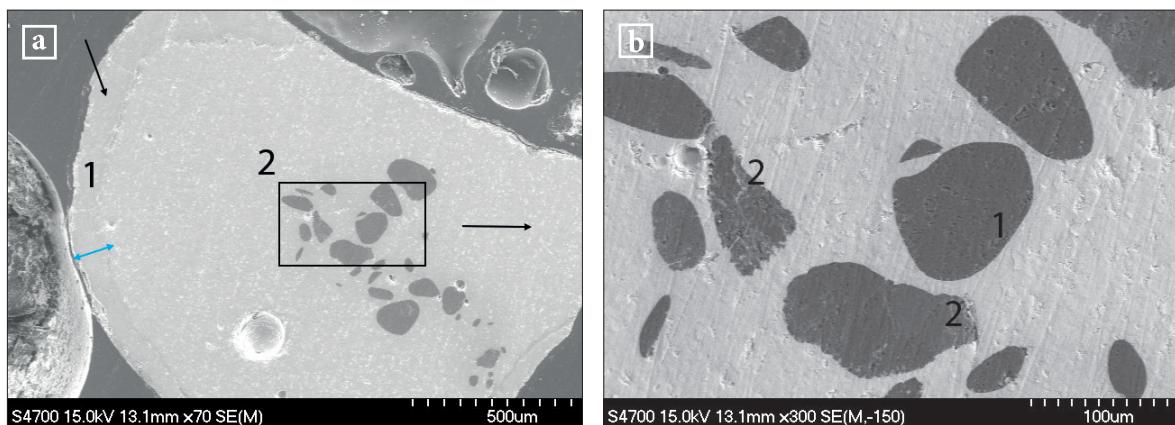

Obr. 3/14: Korálek 117-11a. Korozní vrstva o tloušťce cca 50 μm (1) a částice ve skle – zrno SiO_2 (2) a zřejmě živce (3).

Fig. 3/14: Bead 117-11a. Corrosion layer of thickness about 50 μm (1) and particles in glass – quartz grain (2) and probably feldspar grains (3).

živců (podvojné křemičitany hlinité obsahující Na_2O , K_2O a CaO). Kationty těchto oxidů se mohou zastupovat, existuje tedy celá řada modifikací živců. Obsah alkálií v přítomných zrnech činil okolo 12 % a převažoval Na_2O (průměrně 9 %; u vzorku 803 i 804) a K_2O (15,6 %; u vzorku 803). Nízké obsahy stroncia v rádu desítek ppm¹³ stanovené pomocí LA-ICP-MS potvrzují, že do skel nebyly ve větší míře vneseny suroviny s obsahem vápníku (mušle, vápenec, popel rostlin), pro které je pak charakteristická právě přítomnost stroncia ve skle (u ostatních vzorků souboru stroncium detekováno ve stovkách ppm).

Nejblíže typem i složením jsou korálky z Mlékojed (skupina I in Derner 2011, 40–44, Vitrea vz. 447, 448, 450). Také v nich pozorujeme přítomnost alkálií v nízkých obsazích (Na_2O do 4 %, K_2O do 0,2 %), které nemění nic na zařazení vzorků do skupiny binárních skel. Obdobně jako korálky z hrobu H117 v Lumbeho zahradě patří k drobným perlám. Oproti nim jsou však pokryty výraznější vrstvou korozních produktů a především dílčí rozdíly ve vzhledu naznačují technické odlišnosti. Blíže k těmto korálkům mají korálky z Lumbeho zahrady z hrobu H141, které však pro vysoký stupeň poškození v důsledku korozních procesů nebylo možno podrobit analýze.

Obr. 3/15: Korálek 117-11b. a – korozní vrstva o tloušťce cca 100 μm (1) a shluk částic (2); b – detail s označením jednotlivých zrn, zastoupena jsou zrno SiO_2 (1) a zřejmě živce (2).

Fig. 3/15: Bead 117-11b. a - corrosion layer of thickness about 100 μm (1) and particles aggregates (2); b - detail with grains description, represented by quartz (1) and feldspar grains (2).

¹³ Parts per million, zkráceně též ppm, je výraz pro jednu miliontinu (celku); 1 % = 10 000 ppm; 1 ppm = 1 mg/kg.

produkty bělavé či světle okrové barvy, pod niží vystupuje původní barva skla. Analyzován byl korálek barvy zelené 117-11a (tab. 2: vz. 803) a hnědé 117-11b (tab. 2: vz. 804). Oba byly vyrobeny z binárního olovnatého skla (B). Obsah 1,5 a 1,3 % Na_2O nasvědčuje mírnému obohacení tohoto skla, není však důvodem pro jeho zařazení mezi skla olovnatá ternární s výraznějším podílem alkálií. U obou si je možno povšimnout nižšího obsahu Al_2O_3 .

Zajímavý je pohled na kvalitu skla z hlediska jeho homogenity. V případě korálku 117-11a (vz. 803, obr. 3/14) v něm byly identifikovány spíše izolované částice, zatímco u korálku 117-11b (vz. 804 na obr. 3/15) jsou ve skle vidět tyto částice nerovnoměrně rozprostřené a ve větším množství tvořící shluk ve středové části korálku při navlékacím otvoru. Analýzou častic bylo zjištěno, že jsou zastoupena otavená zrna – SiO_2 a zřejmě zrna

Korálek kulovitý zploštělý (obr. 3/3: 100-25)

Skleněné korálky více či méně zploštělých kulovitých tvarů jsou v Lumbeho zahradě poměrně vzácné. Analyzován byl korálek 100-25 (tab. 3/2: vz. 796). I když v případě K_2O byla naměřena hodnota 1,6 %, která by indikovala již sklo sodné popelové, jen minimální zastoupení MgO 0,3 % svědčí o tom, že korálek byl vyroben spíše ze skla sodného natronového (A1). Lehce zvýšený podíl K_2O lze vysvětlit např. znečištěním skla v průběhu zpracování, zvláště s ohledem na možné použití recyklovaného skla.

Korálek plochý oválný (obr. 3/3: 120-7)

Modrý oválný plochý korálek 120-7 (tab. 3/2: vz. 934) patří nejen v Lumbeho zahradě, ale v Čechách vůbec k vzácnostem. Naměřený obsah K_2O a MgO svědčí o skle sodném popelovém (A2) s převahou K_2O . Na výslednou barvu mají vliv oxidy železa a především mědi (1,6 % Fe_2O_3 ; 0,5 % CuO). Ani v tomto případě nelze vyloučit použití CoO. Analogické složení má korál z hrobu 68 v Praze 5-Motole, který byl vyroben ze skla téhož typu, ovšem s o něco vyšším podílem MgO . Zastoupení barvících oxidů je shodné. Proti tomu korál obdobného typu z hrobu 13 ve Stehelčevsi byl zhotoven ze skla sodného natronového (k nálezům korálků Kovářík 1991; Sláma 1977). Oválný plochý korálek je tedy příkladem typu, při jehož výrobě bylo použito sklo, které bylo v dané chvíli jeho výrobci k dispozici, a nemůžeme tak doložit jeho výlučnou vazbu na konkrétní typ skla.

Korálky hranolové (obr. 3/3: 7-5, 65-1, 117-13)

Skleněné hranolové korálky s ostrými, zaoblenými či okosenými rohy nejsou běžnou součástí českých raně středověkých náhrdelníků, na rozdíl od téhož typu korálků z jantaru a drahých kamenů. Nápadné jsou modré korálky v podobě pravidelného hranolu s okosenými rohy (polyedrické). Jejich čtyři exempláře 7-5, 53-11, 55-2, 100-22 nalezené v Lumbeho zahradě jsou v českém prostředí unikátní. Analyzovaný korálek 7-5 (tab. 3/2: vz. 786) byl vyroben ze skla sodného natronového (A1) barveného CuO a Fe_2O_3 (s možnou přítomností CoO). Za povšimnutí stojí vysoký obsah Na_2O (20,4 %), kterým se odlišuje od všech ostatních korálků z pohřebiště v Lumbeho zahradě vyrobených z tohoto typu skla.

Kromě toho se na pohřebišti v Lumbeho zahradě vyskytují drobnější hranolové tvary, které se vyznačují nepravidelností tvaru a zaoblenými hranami. Fialový korálek 65-1 (tab. 3/2: vz. 931) byl vyroben ze skla sodného popelového (A2) a barven manganem. Z hranolových je jediný, k němuž najdeme na pohřebištích Pražského hradu analogii, kterou představuje dosud neanalyzovaný korálek z hrobu JÍZ-42/51 (Černá et al. 2005, tab. 5, obr. 6:51). Žlutý nepravidelně hranolový korál 117-13 (tab. 3/2: vz. 805) byl proti tomu vyroben z binárního olovnatého skla (B).

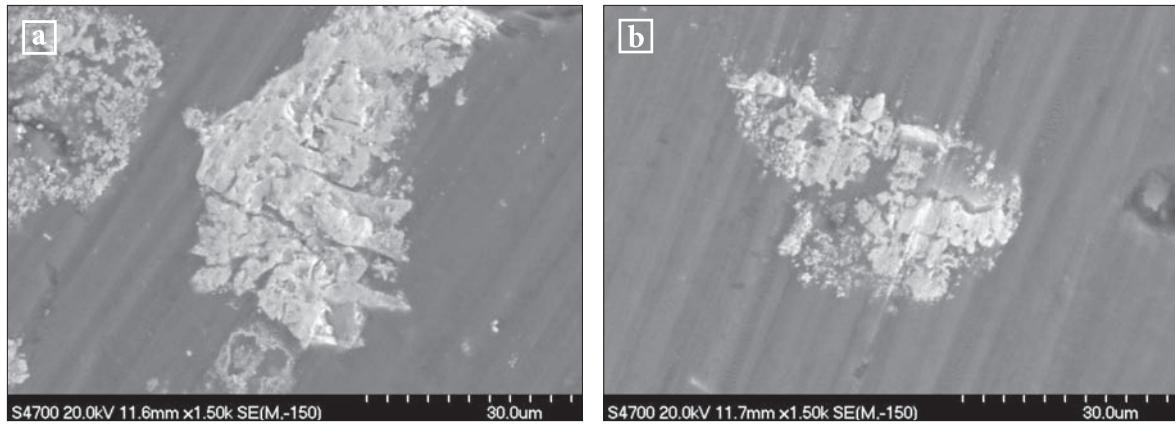
4.2.2. KORÁLKY POLYCHROMNÍ

Korálek se zatavenými nitěmi (obr. 3/3: 57-1; 3/16) je tvořen matricí z bílého opakního skla a výzdobnými nitěmi z opakního skla tyrkysové barvy. Obě skla lze klasifikovat jako sodná natronová, s obsahem K_2O i MgO pod 1% (tab. 3/2: vz. 789–790). Bílé i tyrkysové sklo je zakaleno částicemi SnO_2 . Tyrkysová barva je ovlivněna i obsahem CuO (nelze vyloučit CoO). Na pohřebištích Pražského hradu nemá analogii.

Korálek s jednobarevnými očky se na pohřebišti vyskytl pouze v jednom exempláři (obr. 3/3: 46-9; tab. 3/2: vz. 929–930). Modrý korálek s nepravidelnými bílými očky 46-9 byl zhotoven technikou navíjení. Matrice není homogenní, o čemž svědčí žlutozelené zbarvení v místech kolem většího z oček a zbytky bílého skla v podobě „nitek“. K výrobě korálku bylo použito sklo sodné natronové (A1) s obsahem K_2O 0,7 % (bílé sklo) a 1,1 % (modré sklo) a s obsahem MgO 0,4 %. V modré skle byl detekován CuO a v bílém částice systému $CaO-Sb_2O_3$ (obr. 3/17).

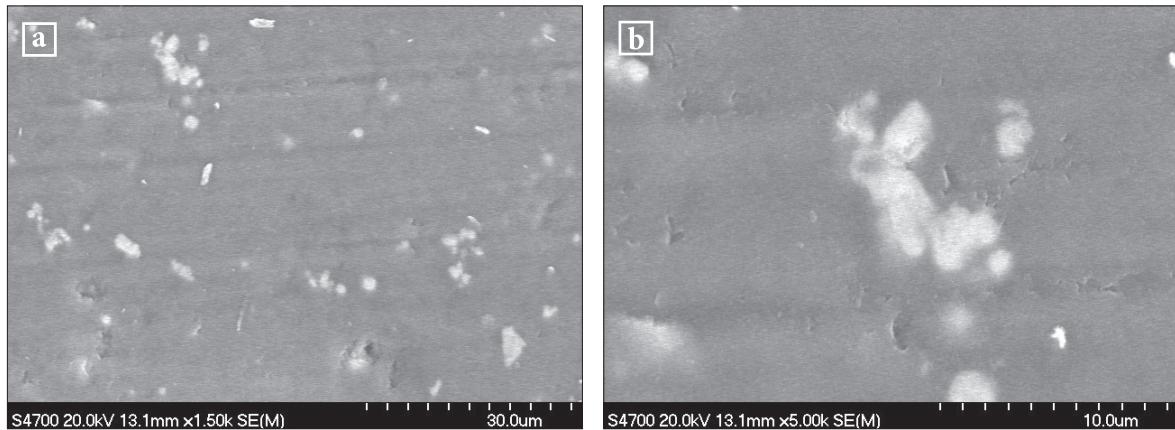
Na pohřebištích Pražského hradu nemá přesnou analogii. Korálek z hrobu JÍZ-42/51 se vyznačuje jinou barevnou kombinací i velikostí (Černá et al. 2005, obr. 6:II-5).

Korálky s modrobílými očky (obr. 3/1, 3/3: 60-6) se na pohřebišti v Lumbeho zahradě vyskytly ve třech exemplářích 7-6, 60-6 a 120-3, z nichž prostřední byl analyzován (tab. 3/2: vz. 793–795). Sklo matrice i výzdoby korálku, který činí dojem nepodařeného, eventuálně sekundárně poškozeného výrobku, lze hodnotit jako sodné natronové (A1). Zatímco podíl K_2O a MgO nižší než 1 % toto sklo spojuje s ostatními korálky ze skel stejného typu, odlišnost je patrná v nižším zastoupení Na_2O , které

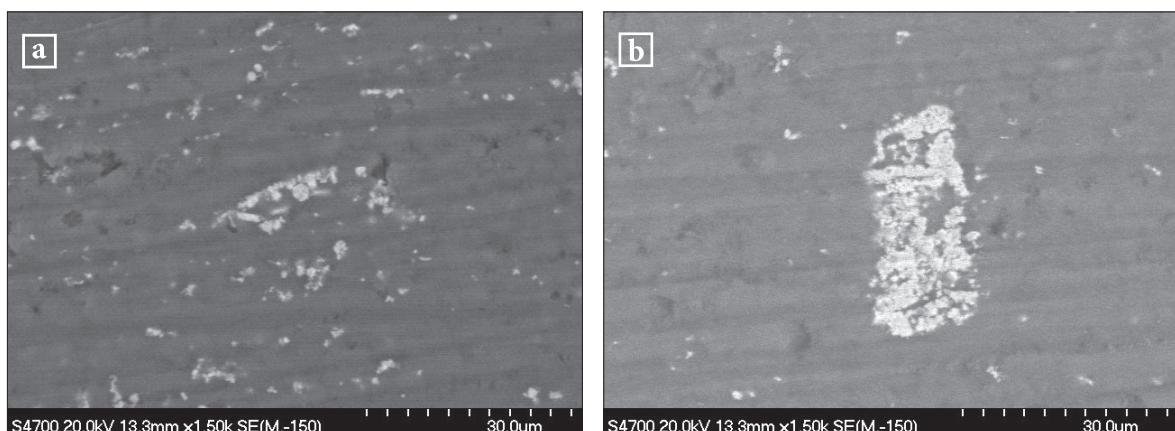
Obr. 3/16: Korálek 57-1. a – částice SnO_2 (1) v bílém skle; b – částice SnO_2 v tyrkysovém skle; měřeno SEM/EDS.

Fig. 3/16: Bead 57-1. a – SnO_2 based particles (1) in white glass; b – SnO_2 based particles in turquoise glass; analysed by SEM/EDS.

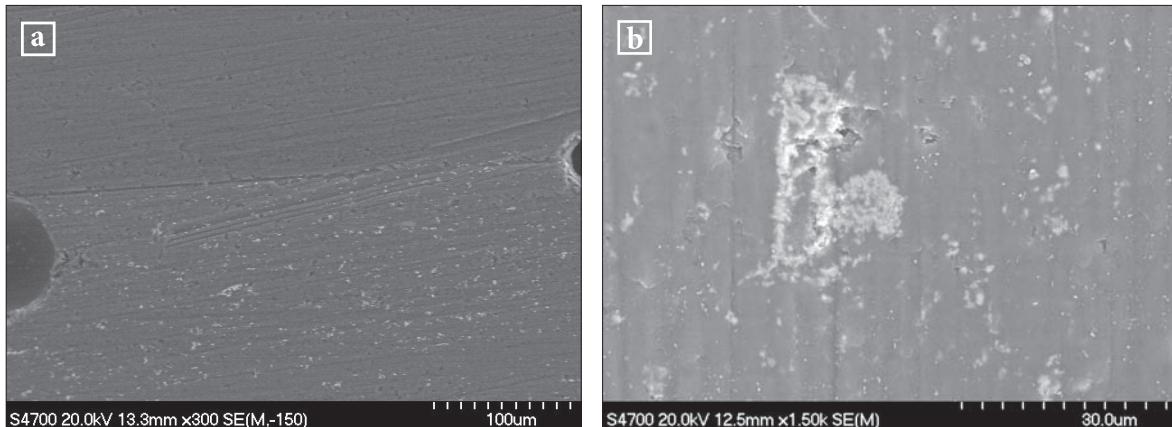
Obr. 3/17: Korálek 46-9. a – kalivo na bázi $\text{CaO-Sb}_2\text{O}_3$ v bílém skle; b – detail; měřeno SEM/EDS.

Fig. 3/17: Bead 46-9. a – image of $\text{CaO-Sb}_2\text{O}_3$ based opacifiers in white glass; b – detail; analysed by SEM/EDS.

Obr. 3/18: Korálek 60-6. a – částice kaliva na bázi $\text{PbO-Sb}_2\text{O}_3$ rozptýlené ve žlutém skle; b – dokumentace kaliva ve skle na jiném místě analyzované plochy; měřeno SEM/EDS.

Fig. 3/18: Bead 60-6. a – SEM/EDS image of $\text{PbO-Sb}_2\text{O}_3$ based opacifiers dispersed in yellow glass; b – confirmation of opacifiers at different sample area analyzed by SEM/EDS.

Obr. 3/19: Korálek 60-6. a – přechod dvou skel – bílého zakaleného (dole) a modrého nezakaleného (nahoře); v bílém skle jsou dobře vidět rozptýlené částice zakalující sklo (světlé plochy/body v tmavší ploše); b – částice na bázi $\text{CaO-Sb}_2\text{O}_3$ rozptýlené v bílém skle; měřeno SEM/EDS.

Fig. 3/19: Bead 60-6. a – transition between glasses – white opaque (bottom) and blue transparent (upper part of image); opacifiers are well visible in white glass (light areas/spots in dark area); b – $\text{CaO-Sb}_2\text{O}_3$ based opacifiers dispersed in white glass; analysed by SEM/EDS.

se pohybuje mezi 8,4 % až maximálně 10,9 %. Žluté sklo je barveno i kaleno částicemi na bázi $\text{PbO-Sb}_2\text{O}_3$, modré je barveno oxidy mědi (CuO) a kobaltu (CoO) a bílé je barveno a kaleno částicemi na bázi $\text{CaO-Sb}_2\text{O}_3$ (obr. 3/17).

Budeme-li hledat odpověď na otázku, zda uvedené korály připomínající korály doby halštatské, jsou původu pravěkého, nebo jsou výsledkem raně středověké produkce, je třeba se na tento problém podívat z více stran. Z archeometrického hlediska, porovnáme-li složení analyzovaného korálku s korálky pozdně halštatského stáří (114-2/*tab. 3/2 a 3/3*: vz. 800–802, k tomu LA-ICP-MS analýzy žluté matrice korálu 74A-2, *tab. 3/3*: vz. 1038), můžeme konstatovat shodu v základním složení i použitých kalivech. Pomocí LA-ICP-MS byla u vzorků modrého skla obou korálků zjištěna přítomnost nejen CuO , ale i CoO (oba kolem 0,2–0,3 %, *tab. 3/3*: 794, 801). Složení skla samo o sobě v tomto případě pozdně halštatské stáří nevylučuje.

Z pohledu archeologie, resp. typologicko-morfologického hlediska je třeba upozornit na to, že charakteristickými znaky korálků 7-6, 60-6 a 120-3 jsou oblý soudkovitý tvar (výška korálu přesahuje průměr) a silné deformace jednotlivých oček. Tím se liší od korálků prokazatelně halštatského stáří, které jsou kulovité zploštělé. S deformacemi oček se v tomto období lze také setkat, ovšem v menší míře (srov. Drda – Rybová 2008, obr. 87; Venclová 1990, obr. 87). Dalšímu výzkumu je třeba podrobit očka z pohledu techniky jejich zhotovení. Zatímco v době halštatské vznikala vrstvením bílého a modrého skla, očka korálu 120-3 z Lumbeho zahrady indikují způsob odlišný.

V domácím prostředí, ať již na pohřebištích Pražského hradu či jinde v Čechách, zatím k témtoto korálkům nenacházíme analogii. V zahraničí žluté korálky s modrobílými očky zaregistroval J. Callmer ve své monografii o korálcích ze Skandinávie a označil je jako typ B 231 O, který je součástí menší skupiny korálků s očky Bg s výskytem v horizontech BP II, BP VII a též pozdějším výskytem v 10. století. Oblast jejich rozšíření je velmi rozsáhlá a sahá od Středozemí a Předního východu přes jihovýchodní a vzácně i střední Evropu po Evropu východní. Původ J. Callmer hledal v Byzanci či v těch oblastech chálífátu, které dříve patřily k Byzantské říši (Callmer 1977, 85, 97).

Souběžně je třeba upozornit na atypické použití vícebarevných oček na korálech navýjených na trubičku v Čechách, a to modrobílých na zelené matci olivovitého korálku z Mělníka-Rousovic (Košta – Tomková 2011, obr. 5:e) a žluto-bílo-modrého na podobné matci korálku soudkovitého ze Žalova-Na panenské (Tomková a kol. 2012, 188). Svědčí nejen o experimentátorském duchu výrobce, ale současně i o přítomnosti daného typu kalených skel, eventuálně polotovarů v podobě vícebarevných tyčinek v Čechách. Právě tyto příklady a ne zcela zvládnutá technika korálků s modrobílými očky nás vedou k úvaze o možné výrobě uvedeného typu korálků též mimo vyspělá sklářská centra, případně i na českém území.

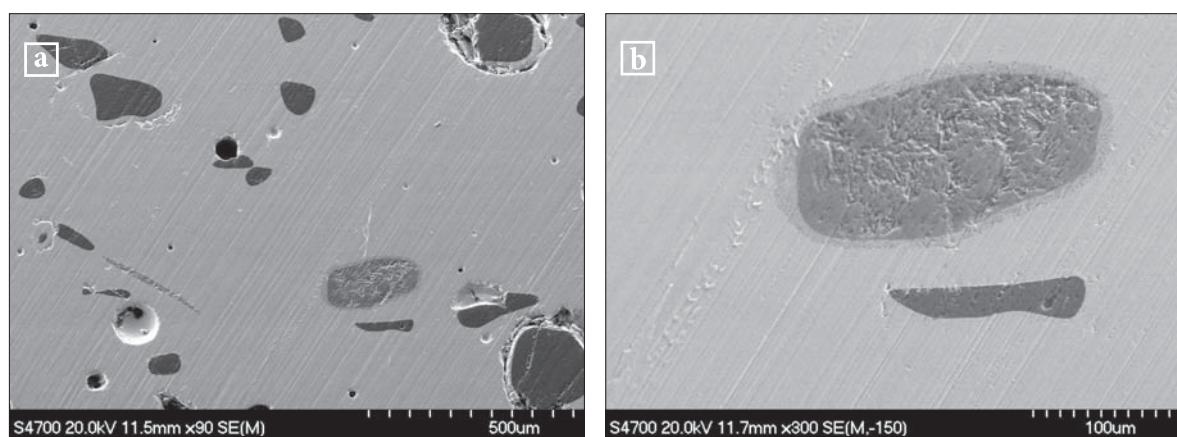
Jestliže J. Callmer poukazoval na kontinuitu typu od období helénismu (Callmer 1977, 97), pak podobnost, kterou přitom registrujeme v chemickém složení těchto i prokazatelně pozdně

halšatských korálků z Lumbeho zahrady, jak se zdá, tento závěr jen potvrzuje. Stojíme tak před ilustrativním příkladem dlouhého života sklářských receptur.¹⁴ V každém případě je ve výzkumu tohoto zajímavého fenoménu kulturních a technologických tradic nutné dále pokračovat.

Korálky s očky a nitěmi (obr. 3/3: 60-3, 120-11, 132-4, 132-5)

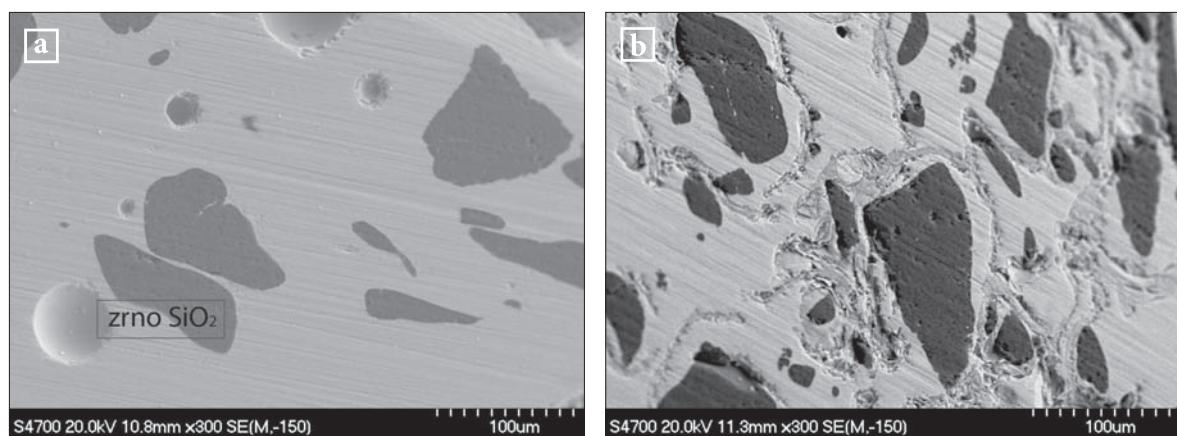
Výraznou skupinu tvoří několik korálků s očky a nitěmi 60-3, 120-11, 132-4 a 5 (tab. 3/2: vz. 791–792, 806–807, 810, 811, obr. 3/20–3/22). Jejich matrice je černá, očka – pokud se dochovala – cihlově červená. Nitě světle okrové barvy se dochovaly pouze v silně zkorodovaných zbytcích, které neumožňují analýzu skla. Černé sklo lze hodnotit jako olovnaté binární (B). Červené sklo oček klasifikujeme na základě zvýšených hodnot Na_2O (5,8 % a 6,3 %) jako sodno-olovnaté. Charakteristickým znakem všech zastoupených skel je relativně vysoké zastoupení Fe_2O_3 pohybující se od 2,7 do 8,7 %.

Nízké obsahy stroncia v desítkách ppm indikují, jak jsme již uvedli výše, že pro jejich tavbu byly použity pravděpodobně suroviny chudší na obsah vápníku, což mohlo souviset i s vnášenou křemenou surovinou.¹⁵ Právě ve vzorcích těchto korálů (791, 806, 810, 811) byly nalezeny neprotavené částice SiO_2 . Velikost částic křemene je v rozmezí desítek až stovek mikrometrů (max. cca 0,2 mm). Částice jsou převážně otavené, což svědčí o tom, že byly vystaveny po delší dobu vyšším teplotám.

Obr. 3/20: Korálek 132-5. a – neprotavené částice ve skle: černé částice představují zrna křemene; b – detail oválného zrna pravděpodobně pyroxenu; měřeno SEM/EDS.

Fig. 3/20: Bead 132-5. a – unmelted particles in glass: black ones represent quartz grains; b – probably pyroxene grain (detail); analysed by SEM/EDS.

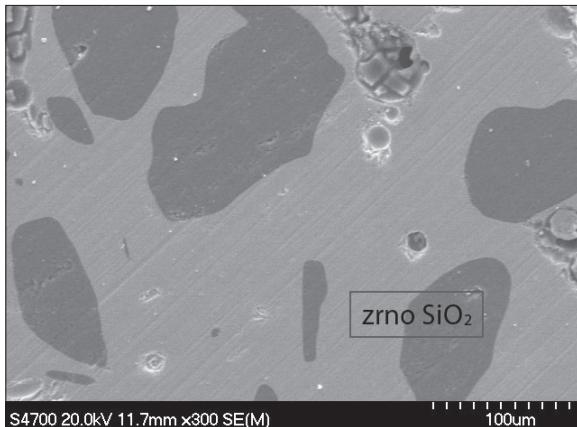

Obr. 3/21: Korálek 60-3. a – neprotavené částice ve skle: černé částice reprezentují zrna křemene; b – vedle zrn křemene jsou patrné i šedé linie, které ve skle vznikly v důsledku korozních procesů; měřeno SEM/EDS.

Fig. 3/21: Bead 60-3. A – unmelted particles in glass: black ones represent quartz grains; b – gray lines (around quartz grains) formed during corrosion processes; analysed by SEM/EDS.

14 Podobně byly v případě některých artefaktů ze žlutého opakního skla konstatovány shody mezi recepturou doby železné a raného středověku (Peake – Freestone 2014, 18, 20).

15 Píska používané při výrobě skla nezřídka obsahovaly zbytky vápenatých schránek, kterými mohl být vnesen CaO do skla (Henderson 2013, 64).

Obr. 3/22: Korálek 120-11. Neprotavené částice v červeném skle, černé částice reprezentují zrna křemene; měřeno SEM/EDS.

Fig. 3/22: Bead 120-11. Unmelted quartz particles in red glass; analysed by SEM/EDS.

Obr. 3/23: Korálek 120-13. Přechod mezi žlutou výzdobou (1) a matricí korálku (2). Zřejmě jsou praskliny vzniklé v důsledku koroze (3) a zastoupení zrn křemene (4); měřeno SEM/EDS.

Fig. 3/23: Bead 120-13. Transition between yellow decorative layer (1) and bead matrix (2). Apparently are cracks due to corrosion processes (3) and quartz grains (4, black particles); analysed by SEM/EDS.

Zajímavým nálezem je i částice obsahující kromě SiO_2 také vyšší obsah Al_2O_3 (26,7 %), MgO (19,8 %) a Fe_2O_3 (23,1 %) (viz obr. 3/20b: 132-5). Jedná se zřejmě o nečistotu suroviny, kterou byl vnášen SiO_2 .

V korálku 132-5 (tab. 3/2: vz. 811) byly metodou SEM-EDS též potvrzeny částice obsahující oxid hlininy (lze tedy předpokládat spíše použití méně čistých písků). Je otázkou, zda jsou tyto zbytky neprotavených častic ve skle výsledkem tavby, při které nebyly dodrženy optimální podmínky výroby a nedošlo tak k úplnému roztavení vnesených zrn SiO_2 , či byla naopak jejich přítomnost zádoucí. Shodné charakteristiky přitom registrujeme u výše uvedených jednoduchých navijených korálků 117-11a-b, které také byly vyrobeny z binárního olovnatého skla (tab. 3/2: vz. 803, 804). Nicméně zastoupení častic ve skle u korálků 60-3, 120-11, 132-4 a 5 je mnohem vyšší a zřejmě na první pohled.

Korálky tohoto typu najdeme v blízkosti Pražského hradu v náhrdelníku z pohřebiště v bývalé Strahovské cihelně (Černá et al. 2005, tab. 5:110, 111). Na rozdíl od korálků ze Žalova-cihelny, z hrobu ŽAC-22/1949, zatím nebyly analyzovány. Chemické složení žalovských exemplářů v základních parametrech odpovídá složení korálků z Lumbeho zahrady, odlišuje se však naprostou absencí alkalií (Hulinský - Jonášová - Tomková 2012, tab. 1). Důležitý srovnávací materiál pro budoucnost představují nálezy zvláště ze slovenských pohřebišť (např. Hanuliak - Rejholecová 1999, 63, obr. 57:54). Analyzovaný korál z Borovců podobný korálům z Lumbeho zahrady také svým složením odpovídá našim zjištěním, pouze je patrný mírně vyšší podíl SiO_2 .¹⁶

Korálek s koncentrickými kroužky (obr. 3/3: 120-13)

Korálek 120-13 patří nejen na pohřebišti v Lumbeho zahradě, ale i v Čechách k unikátům. Jeho matrice je hnědá opakní s opticky patrnými zrny. Výzdoba v podobě „oček“ je tvořena soustřednými kroužky ze žlutého opakního skla. Pod nimi je dochován zbytek další hmoty, snad skla, okrové barvy. I když je korálek značně postřílen v důsledku korozních procesů, jak je patrné na obr. 3/21, výsledky analýz dovolují usuzovat na to, že byl vyroben z binárního olovnatého skla (tab. 3/1: vz. 808-809). Žlutá barva výzdoby je pravděpodobně výsledkem vnesení častic systému PbO-SnO_2 . Vzhledem ke stavu vzorku a pozměněnému chemickému složení povrchových vrstev v důsledku koroze však tento závěr není možno považovat za jednoznačný.

¹⁶ Složení korálku z Borovců: 0,2 % Na_2O ; 0,1 % MgO ; 0,7 % Al_2O_3 ; 46,7 % SiO_2 ; 0,3 % K_2O ; 0,5 % CaO ; 0,3 % MnO ; 6,2 % Fe_2O_3 ; 0,1 % CuO ; 50,2 % PbO (Staššíková-Štukovská - Plško 1997, Tab. 4:15).

5. PŘÍNOS ANALÝZ KORÁLKŮ Z LUMBEHO ZAHRADY K POZNÁNÍ TYPŮ A BARVENÍ SKEL

Hodnocený soubor korálků z Lumbeho zahrady je značně variabilní, co se týče zastoupených typů, technologií i barev (včetně použití více barevných skel při výrobě jednoho korálku). Také chemické složení, jak ukazuje *obr. 3/3*, vypovídá o použití skel různých chemických typů. Doložit můžeme skla sodná natronová (A1), sodná popelová (A2), olovnatá binární systému $PbO-SiO_2$ (B). Dále bylo možné v souboru rozlišit ještě jeden typ skel obsahující současně alkalickou složku (oxid sodný) a oxid olovnatý, tedy skla sodno-olvnatá (D). To, že se ve studovaném souboru nevyskytla skla mixed-alkali (E) a draselno-vápenatá, koreluje s jejich obecně velmi nízkým zastoupením v období 9.–10. století v Čechách. Mezi korálky se neobjevují ani exempláře ze skla draselno-olvnatého (C), což souvisí s pozdějším nástupem tohoto typu skla až od 11. století.

5.1. SKLA SODNÁ (SKUPINY A1, A2)

Historická sodná skla, jak jsme již uvedli výše, se obecně dělí na ta, u kterých byl zdrojem sodíku buď natron, nebo popel přímořských či pouštních rostlin. Tento rozdíl se projevuje v odlišném procentuálním zastoupení oxidů draselného a hořečnatého, K_2O a MgO . V případě natronového skla (A1) K_2O a MgO dosahují hodnot nižších než 1,5 %, v případě sodného popelového skla (A2) tuto hodnotu přesahují.¹⁷

Z grafu na *obr. 3/24* je patrné, že korálky vyrobené ze sodného skla lze i v našem případě rozdělit do těchto dvou hlavních skupin a většina vzorků dobře koresponduje s oblastmi složení, které je pro tyto skupiny typické. Na druhé straně se objevují skla, která se obsahem oxidů MgO a K_2O nacházejí mimo základní hranice vymezení jednotlivých typů, a to plochý oválný modrý korálek 120-7 (*obr. 3/24*: vz. 934) a korálek modrý kulovitý zploštělý 100-25 (*obr. 3/24*: vz. 796). Vyšší hodnoty K_2O byly stanoveny i u olivovitého korálku 56-7 (*obr. 3/24*: vz. 787). Jeho hodnota (1,5 %) je vyšší i vzhledem k ostatním hodnoceným olivovitým perlám, jejichž průměrný obsah K_2O je 0,7 %, tedy poloviční. Správnost výsledku měření tohoto korálku metodou SEM-EDS podpořily výsledky analýzy LA-ICP-MS, kdy byla naměřena dokonce hodnota ještě o něco vyšší – 1,8 % K_2O .

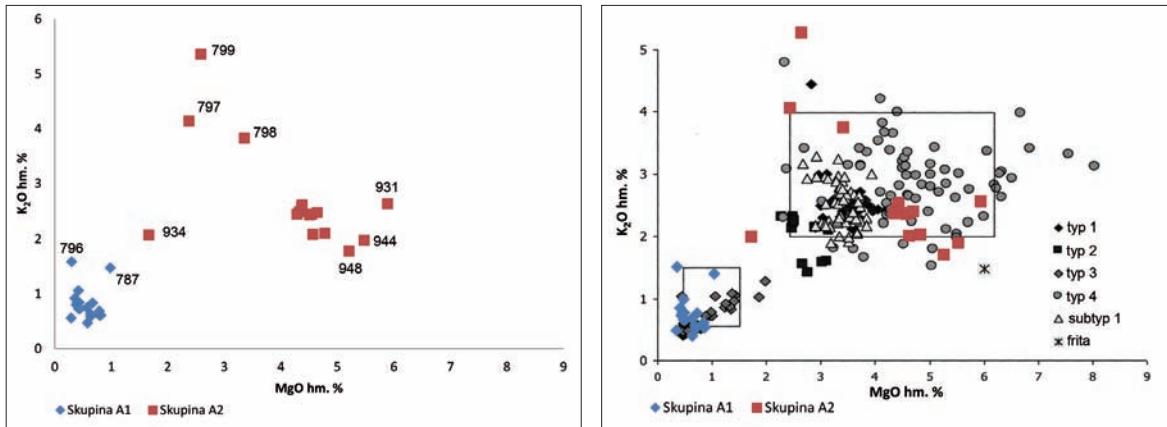
V rámci sodných popelových skel (A2) se odlišují vysokým obsahem K_2O drobné sekané korálky 106-2a, 3a, 4a žluté, zelené a modrošedé barvy (*obr. 3/24*: vz. 797 – 799), či naopak nižším obsahem tohoto oxidu zelený opakní segmentovaný korálek 7-12 (*obr. 3/24*: vz. 948).

Pro srovnání jsme výsledky našich měření promítli do grafu sodných skel 9. století z významného syrského sklářského produkčního centra al-Raqqa (*obr. 3/25; Henderson 2013*, 99, Fig. 4.3). I když z uvedeného srovnání v žádném případě nelze vytvářet žádné závěry ohledně původu skla, z něhož byly vyrobeny korálky z Lumbeho zahrady,¹⁸ je pro nás cenné ze dvou důvodů. Jednak dobré ilustruje skutečnost, že určitý rozptyl skel je normálním jevem, jednak potvrzuje, že námi registrované odchylky představují odchylky i v rámci komparace se zahraničními vzorky. Ukazuje se také, že v případě nejasnosti v zařazení některých vzorků mezi skla natronová či popelová, bude v budoucnosti vhodnější je zařadit pouze obecně mezi skla sodná.

V archeometrické literatuře je akcentována vůdčí role sodného popelového skla od 9. století, jehož rozšíření v této době je spojováno s arabskou ekonomickou expanzí (naposledy *Henderson 2013*,

¹⁷ Definice rozhraní mezi oběma skupinami prošla od 60. let 20. století určitým vývojem, který je výsledkem rozvoje archeometrického výzkumu pravěkého a raně středověkého skla zvláště po roce 2000. Jedním z kritérií je obsah K_2O . Jeho dříve stanovená hraniční hodnota pro zařazení mezi skla sodná popelová 1,3 % (např. *Dekowna 1980*, 179) se posunula na 1,5 % (např. *Gratuzze - Billaud 2003*, Tab. 1; *Janssens 2013*, 318) a této hranici se drží i česká typologie skel (*Černá - Hulinský - Gedeon 2001*; *Černá et al. 2005*, 341–342). Současně hodnotu 1,5 % K_2O někteří autoři (*Gratuze - Billaud 2003*, Tab. 1) považují za horní hranici vymezení sodných natronových skel, zatímco jiní (mj. *Černá - Hulinský - Gedeon 2001*; *Černá et al. 2005*, 341–342; také viz *Schibile 2011*, 4) považují za tuto hranici obsah 1 % K_2O . V souladu s dnešními poznatkami se přikláňíme k názoru, že horní hranici pro vymezení sodného natronového skla je obsah 1,5 % K_2O . Dalším důležitým kritériem je obsah MgO . Akceptujeme závěry Gratuzeho a Billauda (2003, Tab. 1), že hraniční je v případě tohoto oxidu obsah 1,5 %. Ovšem souběžně nezpochybňujeme vymezení sodného popelového skla jako skla, které „*obvykle obsahuje $K_2O > 1,5\%$ a současně $MgO > 2,5\%$* “, tak jak ho odrázejí výsledky analýz korálků z českého území. Ostatně i graf dokumentující jednotlivé typy sodných skel z lokality al-Raqqa fakticky respektuje hranici 2,5 % MgO (*obr. 3/25; Henderson 2013*, Fig. 4.3.).

¹⁸ Původ skel nelze hodnotit pouze na základě srovnání výše uvedených oxidů. K identifikaci písků, z nichž bylo sklo vyráběno, a tím k určení původu skel je využívána metoda měření izotopů některých prvků, stroncia a neodymu, která se provádí pouze v zahraničí (blíže k této problematice *Henderson 2013*, 319–348).

Obr. 3/24: Základní dělení sodných skel z pohřebiště v Lumbeho zahradě dle obsahu K_2O a MgO . A 1 – skla sodná natronová, A 2 – skla sodná popelová.

Fig. 3/24: Basic classification of sodium based glass from Lumbé's Garden according to K_2O and MgO content. A1 – natron glass, A2 – plant-ash glass.

Obr. 3/25: Soda skla z pohřebiště v Lumbeho zahradě (závěr 9. – 10. století) promítnutá do grafu sodných skel z al-Raqqa v Sýrii (9. století). Modré – skla skupiny A1; červené – skla skupiny A2, černé – data převzatá z publikace Henderson 2013, 99, obr. 4.3.

Fig. 3/25: Comparison of sodium glass from Lumbe's Garden (end of 9th – 10th century) and sodium glass from al-Raqqa (Syria, 9th century). Blue – group A1 glass; red – group A2 glass, black – data taken from Henderson 2013, 99, Fig. 4.3.

97–102). Výsledky měření skel ze střední Evropy (mj. Černá – Tomková – Hulinský – Cílová 2005, 341–343; Tomková – Hulinský – Košta 2011, 69–70; Hulinský – Jonášová – Tomková 2012; Galuška – Macháček – Pieta – Sedláčková 2012) však prokazují paralelní produkci korálků ze skla sodného natronového v 9.–10. století. To potvrzují i analýzy korálků z Lumbeho zahrady. Z natronového skla (A1) byly vyrobeny korálky olivovité, žluté středověké s modrobílými očky (vedle starší intruze korálků halštatských), hranolový s okosenými rohy, kulovitý zploštělý, atypický segmentovaný, stejně jako další typy vícebarevných korálků se zatavenou nití či očky. Škála korálků ze sodného popelového skla (A2) je proti tomu na tomto pohřebišti užší, neboť z něj byly zhotoveny především korálky segmentované a drobně sekané a pouze jako jednotlivosti korálek hranolový fialový a s výhradou též plochý oválný. I když s ohledem na vysokou kvantitu segmentovaných a drobných sekaných korálků nelze zpochybňovat význam sodného popelového skla, škála zastoupených typů korálků z natronového skla rozhodně nesvědčí o jeho marginálním či okrajovém postavení. Uvedená zjištění jsou v souladu se závěry publikovanými D. Whitehousem (2002, 193–196), který na základě poznatků o skleněných mincovních závažích doložil, že přechod z výroby ze skla sodného natronového na sklo sodné popelové se v Egyptě uskutečnil – na rozdíl od oblasti Levanty – až po roce 968/969. Samozřejmě přitom i nadále otázkou zůstává, do jaké míry se při výrobě korálků využívalo natronové sklo produkováné v 9.–10. století a jaký podíl tvořila recyklace staršího skla.

5.2. SKLA OLOVNATÁ (SKUPINY B, D)

Z binárního, vysoce olovnatého skla (B) byly vyrobeny korálky drobné navíjené, nepravidelný hranolový a vícebarevné korálky s očky v polích z křížících se nití, přičemž analyzovaná očka mají parametry, které dovolují jejich sklo klasifikovat jako sodno-olovnaté (D). Do skupiny B přitom pracovně řadíme též atypický korál s koncentrickými kroužky. V rámci binárních olovnatých skel lze vydělit dvě skupiny. Skla první z nich se vyznačují nízkým podílem SiO_2 , který se pohybuje v rozmezí od 18 do 26 %, a nízkým podílem či absencí Fe_2O_3 (tab. 3/2: vz. 803–805). Druhá skupina je charakterizována obsahem SiO_2 v rozpětí mezi 34 a 44 % – tj. vyšším než v předchozí skupině – a současně zvýšeným podílem oxidu železa v množství od 3 do 9 % (tab. 3/2: vz. 791–792, 806–807, 810, 811). Každou z těchto skupin přitom reprezentují jiné typy korálků; první korálky jednoduché navíjené 117-11a, b a oblý hranolový 117-13, druhou korálky s očky v polích z křížících se nití 60-3, 120-11, 132-4 a 5.

V obou případech je přitom podíl SiO_2 nižší než u skel sodných, což se projevilo i ve výsledcích získaných pomocí LA-ICP-MS v extrémně nízkých hodnotách obsahu stroncia. Pohledem do vnitřní struktury skla byla ve skle uvedených typů korálků zjištěna neprotavená zrna křemene SiO_2 a živců (obr. 3/14, 3/15, 3/120–3/22), která spolu s výsledky vypovídajícími o celkovém podílu SiO_2 a podílu Fe_2O_3 , nasvědčují odlišným zdrojům písků. Neprotavená zrna by přitom mohla indikovat písky hrubší a méně čisté.

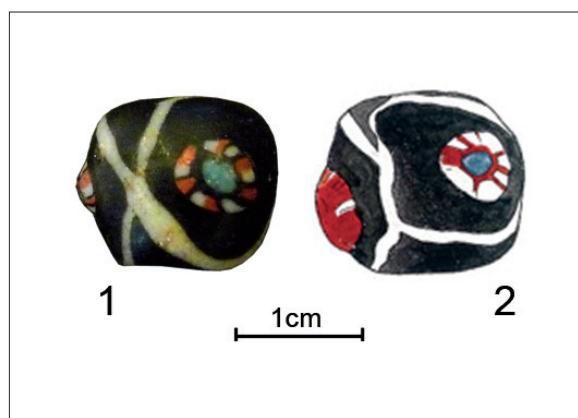
Atypické složení skla korálku 120-13 (tab. 3/2: vz. 808, 809) s nižším obsahem SiO_2 a souběžně vysokým obsahem Fe_2O_3 koreluje s atypičností archeologického typu a souběžně může být ovlivněno korozními procesy. Je vysoko pravděpodobné, že detekovaný oxid fosforečný a vápenatý v analýze tmavého skla korálku 120-13 (tab. 3/2: vz. 809) pochází z prostředí, ve kterém byl vzorek uložen. Vzhledem k míře narušení povrchu a současně požadavku korálek nepoškodit nebylo možné zkorodované vrstvy zcela odstranit. Přestože je analýza svým způsobem orientační, vzhledem k zastoupeným oxidům lze usuzovat na binární olovnaté sklo.

Pouze skla dvou korálků souboru (tab. 3/2: vz. 791 a 806) byla na základě obsahu oxidu sodného okolo 6 % klasifikována jako sodno-olvnatá, která tvoří skupinu D. Je zajímavé, že byla použita při výrobě korálku v kombinaci se sklem olovnatě-křemičitým binárním. Obsah SiO_2 je dokonce ještě o něco větší než u matrice z binárního skla, podíl Fe_2O_3 naopak o něco nižší.

Analýza korálků z Lumbeho zahrady prokázala použití olovnatých skel různého složení. Tato variabilita ukazuje na odlišná produkční centra, která se však zatím nepodařilo objevit. Zajímavou perspektivu představuje studium izotopů olova. Již vícekrát totiž byly v literatuře konstatovány vazby mezi výrobou a zpracováním skla a zpracováním kovů, resp. olovnatých a stříbrných rud, a s různou mírou pravděpodobnosti se daří prokázat některé výrobní okruhy (pro dobu merovejskou: Matthes et al. 2004, 133–134; s odkazy na další literaturu pro 8.–13. stol. Wedepohl 2003, 95, 153–154; Mecking 2013, 648, 656; Gratuze et al. v tisku). Tuto spojitost se zpracováním rud indikuje přítomnost olova, železa ve větším množství a dalších prvků jako stříbro, arsen, antimón (prokázány v různých obsazích metodou LA-ICP-MS u vzorků 791, 792, 803 a 804). Budoucí analýzy izotopového složení olova, obsaženého ve skle korálků z olovnatého skla, tak představují jednu z cest k detailnějšímu poznání surovin použitých k výrobě skla a lokalizaci jejich zdrojů.

5.3. SKLO MIXED-ALKALI A DRASELNÉ (E, F)

I když se mezi námi analyzovanými korálky nevyskytl exemplář zařaditelný mezi skla mixed-alkali, nelze vyloučit, že může být prokázán dalšími analýzami v budoucnosti, a to především u korálku 114-1 (obr. 3/26). Analogické korálky z pohřebišť Strahovský klášter (STK-3/2001-4b) a z hrobu 160 v Praze-Motole totiž byly vyrobeny z tohoto typu skla (Černá et al. 2005, 345).

Obr 3/26. Korálky s millefiori očky. 1 – Lumbeho zahrada, hrob H114; 2 – Strahovský klášter, hrob STK-3/2001.

Fig 3/26. Beads with millefiori eyes. 1 – Lumbe's Garden, grave H114; Strahov, grave STK-3/1001.

Použití draselného skla k výrobě korálků se přímo na pohřebišti v Lumbeho zahradě nepodařilo doložit. V této souvislosti je však třeba upozornit na výskyt G-korálů jen o několik desítek metrů západněji na pohřebišti Jízdárna (tab. 3/1). Průvodním znakem tohoto typu korálků je vysoký stupeň korozního poškození, který ve většině případů nedovoluje jejich sklo analyzovat. Při analýze detekované skelné fáze G-korálků z Libčic nad Vltavou – Chýnovského háje se však podařilo prokázat, že k jejich výrobě bylo použito právě draselno-vápenaté sklo (Košta et al. 2011, 595, 597). S ohledem na topografiu výskytu lze předpokládat jejich výrobu v Čechách. V tomto směru jsou G-korály s vysokou pravděpodobností dokladem domácího zpracování z importované suroviny (Košta et al. 2011, 604).

5.4. ZABARVENÍ SKEL – BARVÍCÍ PRVKY A KALIVA

Podstatná část skel používaných při výrobě šperku byla barvena.¹⁹ Skla lze barvit různými způsoby, přičemž konkrétně u korálků z Lumbeho zahrady se setkáváme se dvěma typy. Skla jsou jednak barvena ionty kovů přítomných ve skle v různém mocenství (tzv. iontová barviva – řadíme sem Co, Mn, Fe, Cu a další); při použití tohoto způsobu barvení zůstává sklo většinou transparentní. Další možností, jak získat barevné sklo, je přidání částic určité barvy do základního skla (tyto částice nejsou ve skle roztaveny a je možné je analyticky rozlišit). Tato skla, tzv. zakalená – opakní – řadíme do skupiny skel rozptylujících světlo, což je dáno právě přítomností malých částic v základním skle. Faktory, které ovlivňují stupeň zakalení skla, jsou např. rozměr a počet částic, druh použitých kaliv, velikost rozdílu mezi indexy lomu skla a zakalujících částic (*Fanderlík 2009, 216*). U některých korálků bylo zjištěno, že došlo ke kombinaci těchto dvou způsobů a konečná barva je vlastně složena z barvy základního skla (např. modré) a částic sklo zakalujících, tzv. kaliv.

Výsledné barevné působení nemusí být vždy způsobeno přidáním barvících prvků, ale též technologickými postupy, jako je vrstvení skel různých barev či vložení kovové fólie/filmu mezi tyto vrstvy skla. Jak jsme ukázali na příkladu segmentovaných korálků, zatímco překrytí tenké vrstvy stříbra bezbarvým sklem vede k celkově stříbřitému dojmu korálku, překrytí též fólie světle žlutým transparentním sklem působí dojmem zlatavým.

Zelená skla

Řada korálků v hodnoceném souboru je zelené barvy s různou intenzitou a odstínem. Ta je u historických skel poměrně častá a v raně středověkých Čechách oblíbená. Zelené zbarvení v první řadě může být způsobeno oxidy železa ve skle. Železo je jednak nečistotou sklářských písků, tedy vstupní suroviny a jednak bývá obsaženo v popelu rostlin, které se používají jako zdroj alkálií. Za normálních podmínek tavení je ve skle rovnováha mezi ionty Fe^{2+} (způsobují modrozelené zbarvení) a Fe^{3+} (žlutohnědé zbarvení). Při mírně redukčních podmírkách tavby dochází ke zvýšení obsahu dvojmocného iontu železa a posunu zbarvení do zelena. Výsledné zbarvení mohou ovlivňovat i další ionty ve skle jako např. Cu^{2+} , což se projevuje např. u olivovitých korálků. Kromě vzorků nezakalených, reprezentovaných analyzovanými korálky olivovitými z hrobu H56, drobnými navýjenými z hrobu H117 a atypickým segmentovaným korálkem 56-11 (*tab. 3/2: vz. 787, 788, 803, 935, 936, 937, 939*), byly v této skupině hodnoceny i vzorky zelené barvy, jejichž optické vlastnosti ovlivnila též přítomnost částic kaliva (*tab. 2: 798, 938 a 948*). První z nich představuje drobný sekaný korálek 106-3a (*tab. 2: vz. 798*), u kterého byl stanoven poměrně vysoký obsah CuO (1 %) a ten by měl barvit sklo spíše do modra. Avšak vzhledem k obsahu zakalujících částic žluté barvy (systém $PbO-SnO_2$; pravděpodobně ve formě $PbSnO_3$) je výsledné zelené zbarvení kombinací vlastně modrého skla a žlutých částic. Zajímavým výsledkem je přítomnost zakalujících částic u olivovité perly 56-8 (*tab. 3/2: vz. 938*), u které byl i oproti ostatním olivovitým perlám nalezen vyšší obsah PbO , což potvrzuje přítomnost kaliv na bázi olova (zřejmě v kombinaci s címem i antimonem). I v případě zeleného opakního segmentovaného korálku 7-12 byly nalezeny částice ve skle (*obr. 3/6 a 3/7*). Z analýzy vyplývá, že se zřejmě jedná o systém $PbO-SnO_2$ (*tab. 3/2: vz. 948*).

Černá skla

Černá skla byla známa již ve starověku, kdy se pro toto zbarvení používaly oxidy manganu (*Fanderlík 2009, 340*). V literatuře jsou popisována i skla, tzv. hyality, jejichž podstatou jsou sirníky těžkých kovů FeS a taví se za redukčních podmínek. Nicméně tato skla jsou pro Čechy zmiňována až v souvislosti s 19. stoletím.

Ve studovaném souboru korálků bylo možné jako černá skla označit čtyři vzorky, korálky s očky v polích z křížících se nití 60-3, 120-11, 132-4 a 5 (*tab. 3/2: vz. 792, 807, 810, 811*). Pro všechny je typický vysoký obsah PbO (skupina B) a současně vysoký obsah Fe_2O_3 , který právě způsobuje výsledné zbarvení skel. Optické vlastnosti korálků, resp. zakalení skel ovlivňují i částice SiO_2 , které byly nalezeny pomocí elektronového mikroskopu v matrici korálků (*obr. 3/20-3/22*).

19 Vznik viditelného zbarvení způsobuje již malý obsah barvících oxidů přítomných ve skle. Ty mohou být vneseny do skla surovinou nebo může dojít k jeho kontaminaci materiálem tavicí pánve apod. (*Fanderlík, 2009, 403*). Výsledný barevný odstín skla je závislý i na podmírkách tavení. V souvislosti s požadavkem získat bezbarvé sklo je nutné jej odbarvit. Literatura (*Smrková - Voldřich 1994, 286*) zmiňuje dva způsoby – chemické a fyzikální odbarvování. Jako jedny z nejstarších surovin, které sloužily k odbarvení, lze uvést sloučeniny mangani – konkrétně pyroluzit.

Žlutá skla

Korálky je možno rozdělit do dvou skupin, a to na žluté jednobarevné a ty, při jejichž výrobě bylo použito žluté sklo v kombinaci se skly dalších barev. Pouze žlutý korpus tvořil korálek drobný sekaný 106-2a, hranolový 117-13, segmentovaný 61-6 (*tab. 3/2: vz. 797, 805 a 947*). U polychromních korálků se se žlutým sklem setkáváme u exemplářů s modrobílými očky 60-6, 114-2 a s očky tvořenými kroužky s nití 120-13; v prvním případě jako se sklem základního korpusu korálku, v případě druhém jako sklem dekoračním (*tab. 3/2: vz. 795, 800, 808*).

Pouze u žlutého hranolového korálku 117-13 (vz. 805) nebyly nalezeny žádné zakalující částice a jeho barva je dána pouze samotným binárním olovnatým sklem. V ostatních korálcích byly nalezeny dva typy barvících částic – částice na bázi PbO a Sb₂O₃ (vz. 795, 800; *obr. 3/2 a 3/18*) a částice na bázi PbO a SnO₂ (vz. 797, 808 a 947; *obr. 3/5, 3/12*). Přestože u vzorku 808 nebyly přímo vidět ve snímané ploše krystalky, lze na základě celkového složení na tento barvicí systém (detekován SnO₂ a PbO) usuzovat. Ze snímků z elektronového mikroskopu je patrné, že zatímco částice na bázi PbO-Sb₂O₃ tvoří shluky, částice s obsahem cínu jsou „plnější“ a vytvářejí spíše ojedinělé částice. Přestože metodou SEM-EDS nelze určit konkrétní krystalickou fázi, na základě literatury je možné usuzovat na Pb₂Sb₂O₇ a PbSnO₃ (*Henderson 2013, 77; Molina et al. 2014, 172; Silvestri et al. 2014, 52*).

Kaliva na bázi antimonu byla používána v období 1500 let př. Kr. až po období Římské říše (*Silvestri et al. 2014, 52*). Krátce v období 2.–1. stol. př. Kr. a dále pak od 4. stol. po Kr. se začala používat kaliva na bázi cínu (olochnato-cíničitá žluť – PbSnO₃, a kassiterit SnO₂), nicméně souběžně se používala i kaliva s obsahem antimonu (*Tite et al., 2008; Lahil et al., 2008*). Nahrazení kaliv na bázi antimonu kalivy na bázi cínu se v oblasti Středomoří v literatuře vysvětluje změnou v dodávkách antimonu, která souvisela se změnami procesu výroby stříbra, popřípadě s úzkými vazbami mezi Římskou říší a Indií. V raném středověku můžeme sledovat paralelní využití obou typů kaliv (*Silvestri et al. 2014, 52*).

Bílá skla

Bílé sklo se v souboru z Lumbeho zahrady vyskytlo pouze u polychromních korálků – s tyrkysovými křížicími se nitěmi 57-1, s jednobarevnými očky 46-9 a s modrobílými očky 114-2, 60-6. Jako v předchozím případě také v těchto sklech byla nalezena kaliva na bázi antimonu i cínu (*tab. 3/2: vz. 789, 793, 802, 930, obr. 3/16 a 3/19*). Analýza SEM-EDS potvrdila, že se jedná o částice, které kromě antimonu obsahují i vápník. Z toho lze v souladu s literaturou usuzovat na fáze Ca₂Sb₂O₇ nebo CaSb₂O₆ (*Henderson 2013, 77; Costagliola et al. 2000, 291*). I tato kaliva se řadí mezi nejstarší používaná kaliva, detekovaná v nálezech datovaných do doby 1500 let př. Kr. (*Costagliola et al. 2000, 295*). Pozornost vzbuzuje bílá matrice korálku s tyrkysovými nitěmi 57-1 (vz. 789), v níž byly nalezeny částice oxidu cíničitého – kassiteritu (SnO₂). Všechna skla bez ohledu na použité kalivo přitom patří do skupiny skel sodných natronových (A1).

Modrá a tyrkysová skla

S modrým sklem v různých odstínech, eventuálně sklem tyrkysovým se setkáváme u korálků jednobarevných i polychromních. První skupinu zastupují korálek hranolový s okosenými rohy 7-5 (vz. 786), kulovitý zploštělý 100-25 (vz. 796), plochý oválný 120-7 (vz. 934), tyrkysový olivovitý 56-8 (vz. 938), šedomodrý drobný sekaný 106-4a (vz. 799) a segmentované korálky 61-3 a 4 (vz. 943 a 944). Do druhé skupiny náleží korálek s tyrkysovou nití 57-1 (vz. 790), s jednoduchými bílými očky 46-9 (929), s modrobílými očky halštatský 114-2 (vz. 801) i raně středověký 60-6 (vz. 794). Modrá barva byla v raném středověku velmi oblíbená a modré sklo, ať již sodné natronové či popelové, se používalo samostatně i k dekoraci korálků.

V hodnoceném souboru bylo opět možné rozdělení na skla modrá nezakalená (vz. 786, 794, 796, 799, 801, 929, 934, 943 a 944) a sklo zakalené (vz. 790). Oxidy mědi, někdy v kombinaci s oxidy kobaltu, byly nalezeny u všech modrých vzorků (*tab. 3/2: vz. 794, 801, 943*). Nelze vyloučit, že u všech modrých skel se současně vyskytuje CuO a CoO, nicméně kobalt velice silně barví sklo již při nízkém obsahu, který nejsme použitou metodou (SEM-EDS) schopni spolehlivě detektovat. Kromě uvedených oxidů mohou výsledné zabarvení ovlivnit i oxidy železa. Jak jsme již zmínili výše, skla je možné barvit iontovými barvivy či kalivy, kombinací těchto možností se „sčítá“ výsledná barva. Jako příklad lze uvést právě tyrkysové sklo nití korálku 57-1 (vz. 790), v němž byly pozorovány shluky částic SnO₂ o velikosti do cca 50 µm (toto kalivo je bílé barvy) v kombinaci s modrým sklem (detekovaný oxid mědi); výsledkem je pak tyrkysové zabarvení.

Fialové sklo

Ve skle může mangan působit jako barvící i odbarvovací složka. Ve formě Mn³⁺ a množstvích často nad 1 % barví sklo růžově až fialově. Jeho použití je doloženo v průběhu celé historie výroby skla od doby bronzové, po dobu římskou přes období středověku až do dneška (*Silvestri et al. 2014, 64*). Právě fialové zabarvení oblého hranolového korálku 65-1 ze sodného popelového skla *tab. 3/2: vz. 931*) je jednoznačně dán vyšším obsahem mangantu (2,7 %).

Červená skla

Skla zabarvená tmavě červeně byla zjištěna u dvou korálků s očky v polích z křížících se vláken v černé matrice 60-3 a 120-11 (*tab. 3/2: vz. 791 a 806*). Oproti černému sklu obsahují sice méně Fe₂O₃, ale hodnoty obsahu oxidu mědi jsou mnohem vyšší (až 1,6 %). V červených zakalených sklech se měď vyskytuje ve formě částic elementární mědi nebo oxidu měďného a skla tak současně barví i zakaluje. Používání nanometrových částeček mědi, zlata či stříbra ve skle za účelem získání červené barvy je velmi starou technikou, která se používala přinejmenším od doby bronzové (*Colomban et al. 2009, 1949*). Oproti tomu při iontovém barvení skla mědi vždy nastává rovnováha mezi ionty Cu⁺ a Cu²⁺. Přičinou zabarvení ve viditelné oblasti spektra je přítomnost Cu²⁺ iontů (barví sklo modře); ionty Cu⁺ jsou bezbarvé (*Fanderlík 2009, 178*). Redukční podmínky (užívá se např. oxid antimonitý, vinný kámen) a vhodné složení skla (dnes se doporučují olovnatá skla s obsahem PbO až 45 %, draselno-vápenatá skla a nejlepších výsledků bylo dosaženo s draselno-vápenato-olovnato-křemičitým sklem) podporují tvorbu kovové mědi, tj. Cu⁰ (*Fanderlík 2009, 212*). Přídavky okují Fe₃O₄ usnadňují nabíhání, což je postup, při kterém se zchladlý výrobek znova ohřívá za účelem získání barvy nebo zákalu; dochází tak k růstu a shlukování částic (*Hais a kol. 2010, 29*).

Dnes se pro tavení měděného rubínu doporučuje přítomnost cínu ve skle, neboť cín zvyšuje stabilitu iontů Cu⁺ ve sklovině a zabraňuje vzniku velkých částic elementární mědi (*Fanderlík 2009, 212–213 a 269*). Ten se však v našich sklech vyskytuje pouze v setinách procent (potvrzeno metodou LA-ICP-MS). Na míře zakalení těchto skel se podílel i vnesený křemen, jehož částice dosahují velikosti 150 µm.

Závěrem kapitoly o barvení skel pak je možno konstatovat, že mezi kalivy na bázi antimonu či cínu a typy skel jsme nezjistili žádnou výraznější vazbu.

6. ZÁVĚR

Pohřebiště v Lumbeho zahradě patří k těm českým raně středověkým pohřebištěm, na nichž se skleněné korálky vyskytují ve velké kvantitě a v relativně vysokém počtu hrobů. Jeho význam podtrhuje skutečnost, že se na něm setkáváme s mimořádně bohatou škálou typů korálků, jednobarevných i polychromních, zhотовovanými různými technikami (navýjením, tažením a sekáním, přejímáním skel stejně kvality, mezi nimiž je vložen kovový film, aplikací barevných oček a vláken na jednobarevné matrice). I když na pohřebišti v Lumbeho zahradě zatím nemůžeme doložit všechny chemické typy skel, se kterými výrobci skleněných korálků v 9.–10. století pracovali, dosavadní archeometrická zjištění svědčí o tom, že typologickou a technologickou různorodost doprovází též variabilita v chemickém složení skel, která ukazuje na odlišná produkční centra jak skel, tak samotných korálků. Rozplétání sítě ekonomických a kulturních vazeb však bude předmětem až budoucích studií.

